

A NAGYSZEBENI HADOSZTÁLY FELBOMLÁSA.

1849. július 12—20.

Az oroszok, 1849 június havában bekövetkezett támadása Erdélyt készületlen állapotban érte. A tavaszi hadjáratban kivívott gyors és fényes siker a honvédsereg apraját-nagyját egyaránt elkápráztatta s az aránylag könnyen szerzett diadal alig-alig oszladó mámorában senki sem hitte, hogy a ki nem kerülhető újabb hadjárat az országra komolyabb veszedelmet zúdíthatna.

Jóllehet már május utolsó napjaitól fogva egyre-másra jöttek az oroszok készülődéséről szóló és a várható támadás irányát is jelző hírek: a magyar csapatok elhelyezkedése nemcsak a legnagyobb bizonytalanságról, hanem egyszersmind a teljes készületlenségről is tanuskodott mindvégig.

A radnai szorostól Vöröstoronyig, a több mint 600 km hosszú határ mentén, négy — mindössze 23,400 főből és 66 ágyúból álló — hadosztály volt szétforgácsolva,¹ még pedig úgy, hogy a míg minden járhatóbb határszorosra ² és minden, máskülönben fontos pontra ³ kisebb-nagyobb, de többé-kevésbé mindenütt elégtelen megszállócsapat jutott, addig számottevő hadosztály- vagy általános-tartaléknak nyoma sem volt.

A határok mentén csaknem cordonvonalra szétosztott csapatok az erdélyi hadsereg legnagyobb részét felemésztették; a

¹ U. m. a nagyszebeni (I.), besztercei (IV.), székelyföldi (V.) és brassai (VI.) hadosztály. Lásd részletesen: «Az erdélyi hadsereg az oroszok betérése idején» cz. értekezésemben. (Tört. Szemle, 1915. 104—114. l.)

² Radna, Borgó, Tölgyes, Bekás, Gyimes, Úz, Ojtoz, Bodza, Tömös, Töresvár és Vöröstorony.

³ Naszód, Beszterce, Gy.-Szentmiklós, Gy.-Ditró, Csíkszereda, K.-Vásárhely, Brassó, Fogaras, Fenyőfalva, Nagy-Szeben stb.

mi ezenkívül még maradt volna, azt az oláhok felkelése és Gyulafehérvár ostroma foglalta le.

Az oláhok, még pár nappal az oroszok betörése előtt is, a használhatóbb irreguláris csapatokkal együtt, 13 ezer embert tartottak lekötve, míg Gyulafehérvár alatt 3500 honvéd vesztegelt hiába.¹

Ennek a több mint 16 ezer embernek már június elején a fenyegetett határok közelében kellett volna állania. Hogy nem így történt, annak egyik oka abban keresendő, hogy az erdélyi hadseregnek, május vége felé, tulajdonképpen nem is volt parancsnoka. Bem még Délmagyarországon tartózkodott, Czetz pedig, a ki a fenyegető veszedelmet amúgy sem ismerte fel,² a betegágyat nyomta.

A délvídekről június 2-án Nagy-Szebenbe érkező Bem, akkoráig csak Hatvani expedíciójának csúfos kudarczáról értesülvén, olcsó diadal reményében, 13 ezer embert indított az oláhok ellen s a hat csoportban működő sereg parancsnokságát — más hiányában — az ilyen nagyobbszabású hadműveletek irányítására teljesen alkalmatlan Kemény Farkas báró ezredesre bízta.

Az orosz támadás előtt csak kevéssel megindított eme hadművelet, talán Bem legnagyobb botlása volt a nyári hadjárat folyamán, a mit csak az menthet valamennyire, hogy — nyilván a Czetzről kapott téves információk alapján — ő maga sem hitte, hogy az oroszok betörése olyan hamarosan és akkora erővel következék be.

Ha az erdélyi hadseregnek június közepére vonatkoztatott beosztását és elhelyezését vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a beszterczei (IV.) hadosztály — legalább gyalogság dolgában — valamennyinél erősebb volt. Ez tehát azt mutatja, hogy Bem is, Czetz is, erről várta a főttámadást, a mely azonban — mint tudjuk — mégsem itt, hanem a tömösi és törösvári szoros felől indult meg.

A nagyszebeni kerületre jutott a leggyöngébb honvédhadosztály, a melynek, a támadó erők csoportosításából következtetve,

¹ Az erdélyi hadsereg *rendes* csapatainak létszáma az orosz betöréskor 38,781 fő volt.

² Id. ért. (Tört. Szemle, 1915. 96—97. l.)

az Oláhországban — Cernetinél¹ — táborozó II. osztrák hadtest volt legvalóbbszínű ellenfele. Viszont az, hogy az Oláh- és Moldvaországban, valamint Bukovinában összevont ellenséges hadak támadása a borgóin kívül a tömösi és törösvári szoros felől is várható: már a május végén és június elején érkezett tudósításokból² bizonyosnak látszott.

Nem tudjuk ugyan, miféle útasítást adott Bem a nagyszebeni (I.) hadosztály ideiglenes parancsnokának, Pap Vilmos alezredesnek, de a most említettek alapján kétségtelen, hogy ennek a hadosztálynak feladata csakis a vöröstoronyi szoros védelmezése lehetett, még pedig első sorban az osztrákok támadása ellen.

A II. osztrák hadtest, a melyet Bem előbb Erdélyből, azután pedig Délmagyarországból űzött volt ki, a tavasz folyamán nagyon sokat szenvedett s osztlárésze, az oláhországi hosszas táborozás alatt is, csak sanyarúság és nélkülözés volt. Nem csuda tehát, ha az említett kettős kudarc és annyi más megpróbáltatás után, valami nagy harczi kedv és bizodalom nem hevítette. Fizikai és morális erejének el nem tagadható megfogyatkozása az egyetlen körülmény, mely az eléje állított magyar hadosztály gyöngeségét, legalább részben, mentheti.

De hát csakugyan olyan kevés katonaság volt-e a nagyszebeni kerületben? kérdezhetné valaki joggal. Bizony kevés. A június 18—20. között kelt hivatalos létszámkimutatások száraz, de annál hitelesebb adatai szerint mindössze 4253 ember,³ de ebből is a gyalogság egy részét⁴ Kolozsvárra, illetőleg Gyulafehérvárra, a lovasság egy részét⁵ pedig a székelyföldre indította Bem, úgy hogy június utolsó napjaiban, Pap parancsnoksága alatt, csak 3185 ember és 14 ágyú⁶ maradt.

¹ Turn-Severin közelében.

² Csányi levéltár: 2425. es 2666. sz.

³ Lásd részletesen már idézett értekezésemhez csatolt hadrendben. (Történeti Szemle: 1915. 105., 106. l.)

⁴ A 135. zászlóalj, továbbá a 79. zászlóalj tartalékát.

⁵ A 10. huszárezred $\frac{3}{4}$ századát.

⁶ Gábor Áron jul. 17-én jelenti a kormánybiztosnak, hogy Nagy-Szebenben 4 darab 6-fontos ágyut indított. (Csányi levéltár 3151. sz.) Ezek azonban már nem érkeztek oda.

És még ez a csekély erő is a nagyszebeni helyőrségre és három, egymástól jócskán távoleső, különítményre tagozódott, mely utóbbiaknak állomása a vöröstoronyi szoros, Fenyőfalva és Fogaras volt.¹

A csapatok illetévaló csoportosítása, addig míg az osztrák és orosz hadak a határtól távol voltak — élelmezés és szállás dolgában — czélszerű lehetett, de nagy kérdés, volt-e valami értelme közvetlenül az ellenség támadása előtt?

Fogaras a Brassóból avagy Földvarról Nagy-Szebenbe menő út közepetáján fekszik² s azonkívül itt ágazik el az Olt völgyéből a Nagy-Küküllőbe s onnan a Maros völgyébe, nevezetesen Maros-Vásárhelyre, vezető legrövidebb útvonal. Hadászati fontosságát tehát — az adott viszonyok között — nem lehet egészen elvitáznunk.³

Állandó megszállásának mindamellett csak akkor lett volna értelme, ha az odahelyezett seregtest olyan erős, hogy a Brassóból Nagy-Szeben felé nyomuló oroszokat, legalább egy időre, meg tudja állítani s esetleg a Nagy-Küküllő völgyébe szándékolt diverziójukat is megghiusíthatja.⁴ Nyilvánvaló, hogy erre a súlyos feladatra egy fél zászlóalj és egy lovasszázad nem volt elegendő, s bizonyára okosabb lett volna, ha a hadosztályparancsnok a fogarasi különítményt idejekorán magához rendeli s nem ró arra, úgy a mint csakugyan történt, erejét sokszorosán meghaladó feladatot.

Nem volt értelme a fenyőfalvi kis csapatnak sem. Az Olt ottani hídját őrizni, hiábavaló fáradság volt, mert ezen a folyón — kivált nyár derekán — hidat verni,⁵ sőt helyel-közzel átgázolni sem nagy mesterség s így az ellenség átkelése, Fenyőfalvát kivéve, bárhol könnyűszerrel történhetett.

¹ Nagy-Szeben — Boicza = 23 km, Nagy-Szeben — Fenyőfalva = 22 km, Fenyőfalva — Fogaras = 54 km.

² Brassó — Fogaras = 66 km, Fogaras — Nagy-Szeben = 76 km.

³ Fogaras — 1815 óta karban nem tartott — elavult várának 1848/49-ben már semmi jelentősége sem volt. Védellezésére az egész hadjárat alatt egyszer sem került a sor.

⁴ Természetes, hogy azt a vonalat, a melyben egy kellő erejű csapat tartósabb ellenállást fejthetett volna ki, nem közvetlenül Fogaras mellett, hanem tőle kelet felé kell keresnünk.

⁵ Az V. orosz hadtestnek hídvonata is volt.

A fogarasi és fenyőfalvi csapat, valamint a nagyszebeni helyőrség, kiszakítása folytán, a hadosztály tulajdonképeni feladatára, a vöröstoronyi szoros védelmezésére, mindössze egy zászlóalj, egy fél lovasszakasz és 4 ágyú maradt. Bármennyire megcsappant legyen is a II. osztrák hadtest harcizkedve, 10 ezer¹ főnyi állományánál fogva, kilencszeres túlsúlyban volt a szoros közvetlen védelmezésére szánt magyar csapat felett, s így az Oláhország felől várható támadás sikere alig lehetett kétséges.

A határszél Fenyőfalvától 25 km, Nagy-Szebentől pedig 32 km távol lévén, épenséggel nem volt bizonyos, hogy az utóbbi két helyről esetleg útbaindítandó segítőcsapatok idejekorán megérkeznek-e, elégtelenségük azonban annál bizonyosabb lehetett s a kedvezőtlenre fordult harc sorsát már csak gyöngeségüknél fogva sem fordíthatták volna meg.

Sajnos, nincs módomban, hogy a nagyszebeni hadosztály felbomlásával kapcsolatos két ütközetet: a fogarasit és a boicza-vöröstoronyit, részletesen, a csapatok felállítását is híven ábrázoló pontos vázlatok alapján tárgyaljam, mert ehhez sem a magyar, sem az orosz és osztrák források, sem pedig a rendelkezésemre állott levéltári anyag elegendő mennyiségű megbízható adatot nem szolgáltatnak. A kútfők most említett csoportjai közül — Gelich² és Breit³ műveit leszámítva, — a magyar kézből származók használhatók legkevésbé.⁴ Azt, a mi a hadtörténetkutatót leginkább érdekelné, csak elnagyolt körvonalakkal vetik oda; pontosabb helymeghatározásnak, a csapatok felállításának rendesen nyoma sincs, ellenben annál több bennük a felesleges frázis és szószaporítás. Szinte áthághatatlan akadályra bukkanunk, valahányszor a fél-sikert is rikitó, a balsikert azonban annál tompább színnel festő felületes adatokat össze akarjuk az idővel és térrel egyeztetni.

¹ Magyar források szerint 12 ezer.

² *Magyarország függetlenségi harca*. I—III. k.

³ *Magyarország függetlenségi harczának katonai története*. I—III. k.

⁴ Például Czetz, a kinek könyve (*Bem's Feldzug in Siebenbürgen*), a nyári hadjáratra vonatkozóan, amúgy sem megbízható, a jul. 12. és 21. közötti 9 nap történetéről 19 sorban számol be (i. m. 330. l.) s így valami fontosabb adattal nem is járulhat az események tisztázásához. *Kővári* is alig tud többet a Fogarasnál és Vöröstoronynál történekekről. (*Erdély története 1848/49-ben*. 251. és 257. l.)

Az idő és hely meghatározása különben az orosz és osztrák forrásokban is fölötte ingadozó, sőt — mint látni fogjuk — nemcsak az órákat, hanem a naptári datumot is, egymástól eltérően állapítják meg az egyes hadtörténetírók. A különbözően valló kútfők összeegyeztetése csak itt-ott lévén lehetséges: a történeti igazságnak mitsem használnék, ha a részleteket alaposan meg nem okolható subiectiv feltevések alapján tárgyalnám. Épen ezért, az alább elmondandókban, inkább a hadműveletek általános méltatásával foglalkozom s a nagyszebeni hadosztály felbomlását abból a nézőpontból igyekezem megvilágítani, a melyből annak fontossága és többféle következménye legjobban kitűnik.

Hogy azonban az események összefüggését jobban megérthessük, legalább futólagosan, az előzményeket is vázolnom kell.

Mint tudjuk, az V. orosz hadtest zömének hadműveleti tárgya Szeged lett volna,¹ még pedig Brassón, Nagy-Szebenen és Gyulafehérváron át. Lüders arra számított, hogy július 7. táján már Nagy-Szeben közelében lehet, ennélfogva Clamm-Gallas gróf altábornagnak azt parancsolta, hogy a II. osztrák hadtesttel július 7-én a vöröstoronyi szoroson betörve, Nagy-Szebent foglalja el, azután pedig az V. orosz hadtesttel vállvetve működjék.²

Az osztrák hadtest június 23-án három oszlopban el is indult Cernetiből Vöröstorony felé, ámde a székelyföldi események csakhamar mást parancsoltak.

Lüders ugyanis, Hasford altábornagy első sikerei nyomán, azt határozta, hogy Brassóban kellő őrseget hagyva, azonnal Nagy-Szeben felé indul s ebbeli szándékához képest Engelhardt tábornok dandárát már július 2-án Sárkányra³ toltá, míg ő ugyanazon a napon Vledényig⁴ haladt. Az Engelhardt előtt járó felderítő és portyázó orosz lovasság azonban már június 26-án Fogaras közelébe jutott s úgy ezen a napon, mint június 29-én is, összecsapott

¹ *Ramming*: «Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Ja hres 1849.» 487. l.

Gelich: i. m. III. 584. l.

² *Ramming*: i. m. 490. l.

³ l. vázlat: *Sá*.

⁴ *Ramming*: i. m. 495. l. *Gelich*: i. m. III. 588. l. *Breit*: i. m. III. 163. — Sárkány—Fogaras = 14 km; Sárkány—Vledény = 25 km.

a 15. («Mátyás») huszárezred itt állott részeivel.¹ A huszárok vesztesége az előbbi harcban csupán egy fogoly, az utóbbiban pedig 5 halott és 6 sebesült volt.²

Azonban Gál Sándor újabb előnyomulása Lüders számítását ugyancsak megzavarta s az orosz hadtest nemcsak hogy Sárkány-nál tovább nem jutott, hanem július 4-én Prázsmárig volt kénytelen visszavonulni. Brassó és Fogaras között (Vledényben) csupán Engelhardt dandára maradt.³

Egyszersmind — Clamm-Gallasnak adott parancsát megmásítva — elrendelte Lüders, hogy az osztrák hadtest ne a vörös-toronyi, hanem a tömösi szoroson törjön be, s a székelyeket az oroszok háta megett tartsa féken. Ezt az újabb parancsot Clamm-Gallas Rimnikben kapta meg.

Természetes, hogy a Lüders és Clamm-Gallas között történekről Pap Vilmos alezredesnek nem volt — de nem is lehetett — tudomása, ámde azt jól tudta, hogy Brassó elveszett s hogy az oroszok már Sárkányig hatoltak. Így tehát azt is tudnia kellett volna, hogy a tőle olyan távol, az ellenséghez azonban annál közelebb álló fogarasi csapat helyzete immár tarthatatlanná vált.

De a veszedelem egyelőre elodázódott, mert Lüders még Gál hadosztályának, július 5-én beállott felbomlása nyomán sem mert azonnal Nagy-Szeben felé megindulni. Miután a székelyek szemmel-tartására Essauloff tábornokot 7 zászlóaljjal, 8 lovasszázzal és 12 löveggel Sepsiszentgyörgynél hagyta, ő maga a hadtest zömével Földvárnál foglalt állást, míg Engelhardt — újra elővédül szánt — dandára Vledényt szállotta meg. Lüders július 11-én Sárkányra toltta ezt a dandárt, mely azután másnap — 12-én — a fogarasi magyar csapattal is leszámolt.⁴

¹ Hadtörténetíróink ezeket a lovasharcokat nem említik.

² Neveiket lásd az 1. függelékben. Ők voltak a nagyszebeni hadosztály első áldozatai.

³ Július 4-en, a még mindig Fogaras körül czirkáló orosz lovasság újra összecsapott a Mátyás-huszárokkal, a kik ez alkalommal 2 halottat veszítettek. (1. függelék.)

⁴ *H. v. N.*: «Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen.» II. 151. l.

Mielőtt erre az ütközetre áttérnék, jónak látom a nagyszebeni hadosztály hadrendét a július 10-iki, tehát csak két nappal a fogarasi ütközet előtt kelt, hivatalos kimutatás¹ alapján megállapítani, annál is inkább, mert hadtörténetíróinknak erre vonatkozó — Ramming nyomán közölt — adatai merőben hibásak.

A hadosztály ideiglenes parancsnoka, mint említettem, Pap Vilmos alezredes volt, ki mellett mint lovasparancsnok Makray László alezredes² mint tüzérparancsnok Böhm Vilmos őrnagy³ működött.

Maga a hadosztály még akkor is, négy — egymástól távol eső — csoportra volt szakítva. És pedig:

a) *Nagyszebeni helyőrség:*

88. zászlóaljból : ⁴	663 ember	—	ló	—	ágyú
15. huszárezredből :	186	«	120	«	— «
2 darab 6-fontos ágyú :	82	«	34	«	2 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	931 ember,	154	ló,	2	ágyú.

b) *Vöröstoronyi különítmény:*

(Ihász Dániel alezredes.)

55. zászlóalj (Baróthy László őrn.):	982 ember	17	ló	—	ágyú
15. husz. ezr.-ből (Kinizsi István szds.):	20	«	20	«	— «
4 db 3-fontos ágyú (Bodola L. fhdgy):	67	«	20	«	4 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	1069 ember,	57	ló,	4	ágyú.

c) *Fenyőfalvi különítmény:*

(Bíró Ede őrnagy.)

88. zászlóaljból :	460 ember	—	ló	—	ágyú
15. huszárezredből :	12	«	12	«	— «
2 db 6-fontos, 4 db 3-fontos ágyú :	95	«	54	«	6 «
<hr/>					
<i>Mindössze:</i>	567 ember,	66	ló,	6	ágyú..

¹ 2. függelék.

² Gyalokay levéltár : 1848/49. 60. sz.

³ U. o. 21. sz.

⁴ Ideiglenes parancsnoka, június 22. óta, Bíró Ede őrnagy volt.

d) *Fogarasi különítmény:*

(Móricz József alezredes.)

140. zászlóalj 3 sz. (Vida Dániel őrn.):	520 ember	10 ló	—	ágyú
15. huszárezredből:	96 «	101 «	—	«
3 db 6-fontos, 2 db 3-fontos ágyú:	51 «	26 «	5	«
<i>Mindössze:</i>	667 ember,	137 ló,	5	ágyú.

Ezenkívül, különböző helységekben, küldöncz-szolgálatra, a 15. huszárezred 116 lovasa volt szétosztva. *Az egész hadosztály tehát 3350 emberből, 530 lóból és 17 ágyúból állott.*¹

A hadosztályt alkotó csapatok minőségéről, szintén hivatalos adatok alapján, a következőket mondhatom.

Az 55. (biharvármegyei) honvédszászlóalj a honvédsereg legjobb csapatainak egyike volt, a mely sokszor, többek között a márczius 15-én vívott vöröstoronyi első ütközetben is, vitézül harcolt. Állománya, az utolsó 3 hét alatt, mindössze 90 ujoncczal szaporodott, a mi az egész zászlóaljnak 10 százalékát sem tette.²

A szatmárvármegyei önkéntesekből alakult 88. zászlóaljnál már nem állott ilyen jól a dolog. Ez ugyanis, június 18. óta, 482³ főről 1123⁴ főre szaporodott, vagyis állományának 57 százaléka három héten belül sorozott s tűzben még ki nem próbált ujonczokból állott, a kiknek egy része (417 ember), puska hiányában csak lándzsával volt felszerelve.⁵

A 140. számot az eddigi hétfalusi-(tartalék-)zászlóalj kapta,

¹ A közölt adatok alapján megdől *Ramming* (i. m. 489. l.), *Gelich* (i. m. III. 583. l.) és *Breit* (i. m. III. 145. l.) állítása, hogy Nagy-Szebennek csak 2—300, Vöröstoronyinak azonban 2—3000 főnyi őrsége lett volna. A talmácsi (állítólag 4—5 századból álló) lovastartaléknak (u. o.) sincs semmi nyoma.

Az egész itt felsorolt lovasság a 15. huszárezred 3. és 4. osztályához tartozott. A tűzérség ütegek szerint való beosztását nem tudtam megállapítani. Ennek okát lásd idézett értekezésemben: *Tört. Szemle*: 1915. 80. l.

² Id. levéltár: 38. és 62. sz.

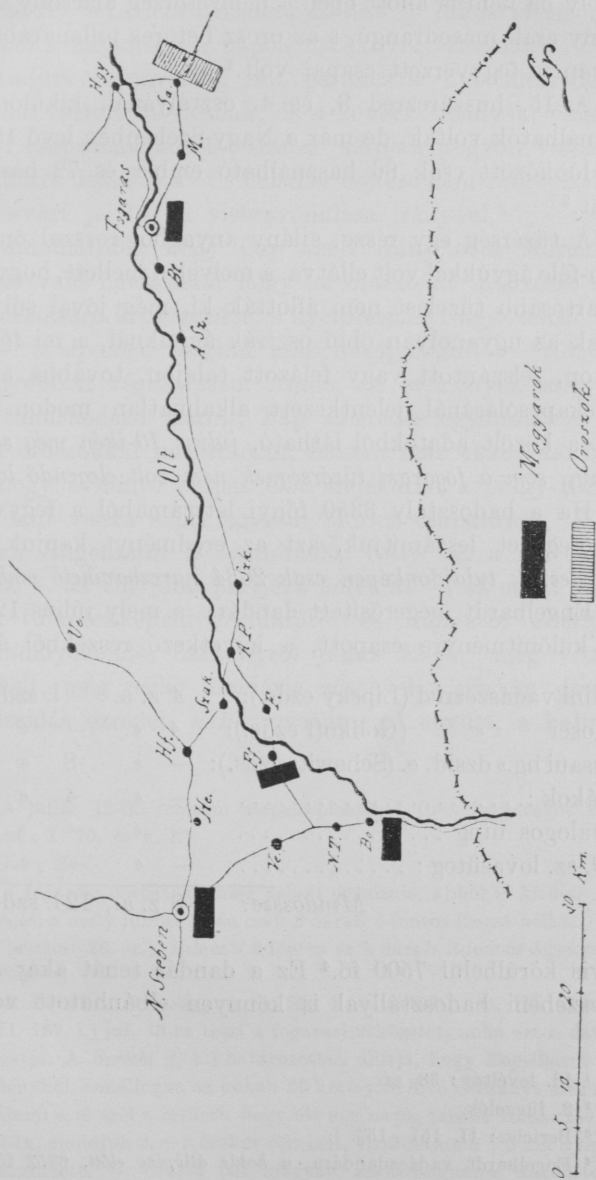
³ U. o. 36. sz.

⁴ 2. függelék.

⁵ U. o.

A nagyszebeni hadosztály helyzete

1849 július 11-én.



a mely ha nem is állott épen a nemzetőrség alacsony színvonalán, bizony csak másodrangú, s az orosz betörés pillanatában még hiányosan is fegyverzett csapat volt.¹

A 15. huszárezred 3. és 4. osztályának kikülönített részei használhatók voltak, de már a Nagy-Szebenben levő 186 ember és 120 ló között csak 86 használható ember és 72 használható ló akadt.²

A tüzérség egy része, silány anyagból rosszul öntött, Gábor Áron-féle ágyúkkal volt ellátva, a melyek a mellett, hogy a gyorsabb és tartósabb tüzelést nem állották ki, még jóval súlyosabbak is voltak az ugyanolyan öblű osztrák ágyúknál, a mi főképen rossz útakon, felszántott vagy felázott talajon, továbbá az ágyú fel- és lekapcsolásánál jelentkezett alkalmatlan módon. Ezenkívül, mint a közölt adatokból látható, *július 10-ikén még sem a vöröstoronyi, sem a fogarasi tüzérségnek nem volt elegendő lova.*

Ha a hadosztály 3350 főnyi létszámából a fegyverteleneket és betegeket leszámítjuk, azt az eredményt kapjuk, hogy *Papalezredesnek tulajdonképen csak 2634 harczbavihető embere volt.*

Engelhardt megerősített dandára, a mely július 12-én a fogarasi különítményre csapott, a következő részekből állott :

Lublini vadászezred (Lipsky ezds.):	4 z. a.	— l. szd.	— ágyú
Zamosci « (Golikoff ezds.):	4 «	— «	— «
«Nassaui hg.» dzsid. e. (Schewits ezds.):	— «	8 «	— «
Kozákok :.....	— «	4 «	— «
2 gyalogos üteg	— «	— «	16 «
½ 9. sz. lovasüteg :	— «	— «	4 «
<i>Mindössze:</i>	8 z. a.,	12 l. szd.,	20 ágyú. ³

vagyis körülbelül 7500 fő.⁴ Ez a dandár tehát akár az egyesült nagyszzebeni hadosztállal is könnyen elbánhatott volna.

¹ Id. levéltár : 38. sz.

² 2. függelék.

³ Bericht : II. 151—153. l.

⁴ Engelhardt vadászdandára, *a határ állépése előtt*, 6352 főből, a hozzá később beosztott dzsidászezred 1216 főből, egy kozákszászad átlag 130 lovasból, egy 6-fontos könnyű üteg 134—159 főből, a 9. sz. könnyű lovasüteg pedig 210

Engelhardt — Lüders parancsa szerint — július 11-én indult el Vledényből s még azon a napon Sárkányra érkezett.¹

Nem tudjuk bizonyosan, mit parancsolt Pap alezredes az orosz támadás esetére Móricznak, de a következmények, valamint a fenyőfalvi csapatnak adott parancs alapján nagyon valószínű, hogy ellenállásra útasította őt s balsiker esetére nem Nagy-Szebent, hanem Segesvárt jelölte ki visszavonulása irányául.²

Azt gondolhatnók, hogy Pap azért irányította Móriczot a Segesvár felé való hátrálásra, hogy az oroszokat üldözésre s így erejük megosztására kényszerítse, s ilyenformán Nagy-Szeben ellen nyomuló — a diversio folytán már meggyöngült — részükkel annál könnyebben végezhesen. Ámde, az események meg nem czáfolható tanuskodása szerint, Pap alezredes egyáltalában nem is akart az oroszokkal megütközni, hanem már ekkor az volt a szándéka, hogy a döntő csapás elől idejekorán a Nagy-Küküllő völgyébe vonul vissza s ott egyesül Móricz csapatával.

Azonban Engelhardt is számításba vette azt a lehetőséget, hogy Móricz — az Olt jobb partjára kelve át — az orosz dandár egy részét tulajdonképeni feladatától és irányától eltérítheti. Ezt megakadályozandó, Sárkányról július 12-én,³ még virradat előtt, útrakelt, még pedig dandárja zömével a Sárkány-fogarasi úton; a dzsidás ezredet, a fél lovasüteggel együtt, a halmágyi

főből állott. A július 12-iki létszám megállapításánál 10% fogyatéket vettem alapul. (Bericht : I 70. és k. l.)

¹ l. vázlat : Sá.

² Hogy a fogarasi csapatnak meg kellett ütköznie, abból is kitűnik, hogy Móricz tüzéségét, a mely június 15-én csak 2 darab 6-fontos (fogat nélküli) ágyúból állott (id. levélár 28. sz.), 1 darab 6-fontos es 2 darab 3-fontos ágyúval erősítette meg Pap.

³ Bericht : I. 151. l. Ramming : i. m. 500. l. — Gelich (i. m. III. 728. l.) és Breit (i. m. III. 167. l.) jul. 13-ra teszi a fogarasi ütközetet, noha ezt a dátumot mi sem támogatja. A Bericht (i. h.) határozottan állítja, hogy Engelhardt 11-én kelt útra Vledényből, ennél fogva az onnan 25 km-nyire levő Sárkányt még aznap elérhette es semmi sem szól a mellett, hogy ott egy napig pihent volna. Ha tehát Engelhardt 12-én, mondjuk d. e. 2 órakor útrakelt, virradatkor a 7-5 km nyire eső Mundrára érkezhetett. — Gracza («A magyar szabadságharc története» V. 1040. l.) a helyes (jul. 12.) dátumot közli, úgyszintén Czetz (i. m. 330. l.) és Kővári is (i. m. 251. l.).

(Hgy.) gázlón át az Olt jobb partján a fogarasi hídhöz, a négy kozákszászadot pedig, Fogarast délről megkerülve, Betlenre (Bt.) irányította.¹

Ezzel Móricz csapatának visszavonulása úgy Nagy-Szeben, mint Segesvár felé el volt vágva.

Mundránál (M.) bukkantak az előnyomuló oroszok a magyar előőrsökre,² a melyeket, alig számbavehető harc után, Fogaras felé szorítottak. Móricz csapata — az orosz tudósítások szerint — Fogaras keleti szélén foglalt állást, hol az országút is el volt torlaszolva.³ Ez az állás azonban, az oroszok délről fenyegető megkerülő mozdulata folytán, hosszabb ideig nem volt megtartható, ennél fogva itt tulajdonképen csak a magyar utóvéd állapotodhatott meg, a melynek oltalma alatt Móricz, csapataja zömével, az Olt hídjához igyekezett. Ámde mire odaért, már ott voltak Engelhardt dzsidásai is, háta mögött pedig a gyöngye utóvéd csak rövid időre állíthatta meg az orosz gyalogságot. Nem volt vesztegetni való idő. Nehogy két tűz közé szoruljon, gyorsan nyugatra, a nagyszebeni útra fordult, de itt, Betlen közelében, a kozákokkal találkozott.⁴

Déli irányban *talán* még ki lehetett volna valahogyan térnie, ámde Móricz, bizonyára a kapott parancs szerint, mindenáron éjszak felé akart volna hátrálni s más megoldás hiányában, az Olton próbált csapatával átgázolni. Úgyde az a hely, a hol átkelni szándékozott, erre nem volt alkalmas s az időközben minden oldalról körülfogott Móricz, hogy a hiábavaló öldöklést kikerülje, rövid, de véres harc után megadta magát.⁵

¹ A zárójelbe tett betűk az I. vázlatra vonatkoznak.

² *Ramming, Gelich, Breit*, i. h.

³ *Bericht* i. h.

⁴ Az a körülmény, hogy Móricz előbb Segesvár fele akart hátrálni s csak azután fordult Nagy-Szeben felé, eléggé bizonyítja, hogy visszavonulása irányul Segesvár volt kitűzve.

⁵ Móricz veszteségét, halottak és sebesültekben, a magyar és osztrák források 100—150 főre teszik, míg az orosz *Bericht* mintegy 200 főre becsüli azt. A foglyok száma az előbbieik adatai szerint 350, az utóbbi szerint több mint 400 főre rúgott. Ellenben az oroszok vesztesége mindössze 4 halott és 3 sebesült (*Bericht*, i. h.), mások szerint (*Ramming, Gelich, Breit*, i. h.) 5 halott és 12 sebesült lett volna. Miután Móricz csapata 667 főből állott, az orosz adatokat alapul véve is, valószínű, hogy egy kis része valamerre útat tört magának. Az 5 ágyúból,

Bizonyos hogy nem valami nagy dicsőség volt a 8 zászlóaljnyi orosz dandárnak az egy zászlóaljat sem tevő magyar csapattal elbánnia, de azért el kell ismernünk, hogy Engelhardt gyorsan és alaposan oldotta meg feladatát. Viszont Móricz alvezredest alig okolhatjuk a beállott katasztrófáért. Hadosztályparancsnoka mindvégig magára hagyta, de mindamellet ellenállásra útasította őt. Móricz ezt a parancsot teljesíteni akarta. Részben teljesítette is, csakhogy maroknyi csapatával a sokkalta erősebb orosz dandárt meg nem állíthatván, el kellett az egyenlőtlen harcban buknia.

Így, magában véve, a fogarasi ütközet jelentéktelen epusodnak látszik, egy 700 főre se rugó csapat elpusztulásáról lévén szó; minthogy azonban ez a különítmény az egész nagyszebeni hadosztálynak egy ötödrészt tette,¹ megsemmisülése, az adott mostoha viszonyok között, súlyos veszteség volt.

Miután Engelhardt egyelőre beérte Fogaras megszállásával, Nagy-Szebent még nem fenyegették közvetlenül az oroszok, a kiknek további térfoglalását az a körülmény hátráltatta, hogy Lüders, a hadtest zömével, csak július 15-én kelt Földvállról útra. Így Engelhardt, a ki Lüderst már 63 kilométerrel előzte meg, várni akart, míg a hadtest többi része őt eléggé megközelíti. Úgy látszik, sokkal erősebbnek hitte a nagyszebeni hadosztályt, mint a milyen az a valóságban volt.

Lüders július 17-én ért Fogarasra² s ugyanakkor indult el onnan Engelhardt Nagy-Szeben felé. Papnak tehát bőven lett volna ideje, hogy a további teendőket alaposan megfontolja. Miután a fogarasi ütközetből Nagy-Szebenbe is bizonyára eljutott egynehány hírmondó: Pap az oroszok erejéről elég felvilágosítást kaphatott. De a különítmény megsemmisülése, minden szónál meggyőzőbben figyelmeztette őt arra, hogy a fenyőfalvi és vöröstoronyi csapatra a fogarasi különítmény sorsa vár s akár a talmácsi

¹ a források szerint, csak 4 jutott orosz kézre. Az ötödik talán, a megkísérelt átkelés alkalmával, az Oltba rekedt.

² Hadtörténetíróink nem tudják, hogy a fogarasi különítmény a nagyszebeni hadosztályhoz tartozott.

² *Bericht*: I. 152. 1.

magaslatokon, akár magában a vöröstoronyi szorosban kifejthető ellenállásuk őket a megsemmisüléstől, Nagy-Szebent pedig az orosz invasiótól meg nem mentheti.

Bem, Nagy-Szeben bizonytalan helyzetéről értesülve, a II. (dévai) hadosztályból némi erősítést rendelt oda. A segítő csapatok¹ július 17-én megérkeztek ugyan Nagy-Szebenbe, de valami sokat annak sorsán már nem lendíthettek, s gyöngeségük folytán a Fogarasnál szenvedett veszteséget sem pótolhatták.

A valódi tényállás különben — mint már említettem is — az volt, hogy Pap, a környékből összevont lovassággal együtt, most már 1500 főre rugó csapataival, nem is akarta Nagy-Szebent védelmezni, sem pedig a vöröstoronyi szoros birtokáért vívandó harcban nem szándékozott részt venni, sőt kezdetben a fenyőfalvi csapatot is külön, a fogarasihoz hasonlóan, készült feláldozni.

Még július 4-én, tehát Lüders első előnyomulásának hírére, azt parancsolta Bíró őrnagynak, hogy az Olt hídját a fenyőfalvi csapattal az utolsó emberig védelmezze.² Ennek megfelelően az ottani, még június 27-én is csak 267 főnyi gyalogságot³ 460 főre szaporította⁴ s az eredetileg csak 2 darab 3-fontos és 2 darab 6-fontos ágyúból álló tüzérséget⁵ 2 darab 3-fontos ágyúval erősítette meg.

A fogarasi eset hatása alatt az idézett parancsot július 18-án olyformán módosította, hogy ha az oroszok az Olton valahol túlnyomó erővel átkelnének s Bíró megátámadná, ez, a Nagytalmács-tól délre eső magaslatokra húzódva, Ihász alezredessel egyesüljön.⁶

Ez a parancs épen az utolsó pillanatban kelt, mert Engelhardt, július 17-én Fogarasról elindulva,⁷ 18-án déltájban Alsó Porumbákra

¹ 3. 4. és 5. függelék.

² Bíró őrnagy naplója. («1848/49. Történeti Lapok.» 1897. évi. 10., 11. l.)

³ Id. levéltár: 42. sz.

⁴ 2. függelék.

⁵ Id. levéltár: 42. sz.

⁶ Bíró naplója i. h. — Pap — úgylátszik ugyanakkor — 2 ágyút is elvett a fenyőfalvi csapattól.

⁷ *Ramming* (i. m. 501.) *Gelich* (i. m. III. 729.) és *Breit* (i. m. III. 165.) szerint Engelhardt csak 18-án indult volna Fogarasról. Én azonban inkább hiszek Bíró őrnagy egykorú s a helyszínén kelt naplójának, mely szerint az oroszok 18-án már átkeltek az Olton. Miután Bíró feljegyzése a déli órákra vonat-

(A. P.) érkezett, a hol az Olton hajóhidat veretett s egy erős osztagot Szakadátón (*Szak.*) át Hortobágyfalvára (*Hf.*) küldött, mely ott 1 tisztet és 30 huszárt foglyul ejtvén, a nagyszeben-segesvári utat megszállotta s ezzel egyrészt megakadályozta azt, hogy Pap onnanfelől erősítést kaphasson, másrészt pedig azt is, hogy arra felé elvonulhasson.

Maurer százados július 18-án a következő jelentést küldötte Újegyházáról (*Ue.*) Bíró őrnagynak: «A muszkák Alsó Porumbákon felül az Olt jobb partjára átkeltek és Szakadáttnak tartanak nagy erővel». ¹ A fenyőfalvi csapat, Szakadáttnál állott, előrsei pedig délután 3 órakor azzal a hírrel jöttek (szekeren) vissza, hogy már 6—7000 (!) kozák s azonkívül nagyszámú gyalogság is érkezett Szakadáttra, de ágyúikat a nagy porfelhőben meg nem számlálhatták. Nem sokkal későbben megjött a harmadik jelentés is, mely szerint az oroszok Szakadáttról nem Fenyőfalva, hanem Hermány (*He.*) felé tartanak.

Miután Bíró a hírek valósága felől maga is meggyőződött, délután 5 órakor elindította a málhát Nagytalmács (*N. T.*) felé, azután pedig ő is megindult csapatával, melyet, már a beállott sötétségben, a «talmácsi hegyeknél» állított fel ² s onnan jelentést küldött a Boiczánál (*Bo.*) álló Ihász alezredesnek. ³

Ezen a napon az V. orosz hadtest zöme Szkoreig (*Szk.*) hatolt. ⁴ Engelhardt másnap — 19-én — egész dandárával Veszténybe (*Ve.*) vonult s ott a Feleken (*F.*) és Fenyőfalán (*Ff.*) át érkező Lüderssel egyesült. ⁵ *Ezzel a nagyszebeni helyőrség útja Vöröstorony felé is, el lőn vágta.*

kozik, Engelhardt csapatai — ha 18-án indultak — jél nap alatt 49 km. utat tetek volna meg, a mi azonban képtelenség. (Lásd különben *Bericht*: II. 152. l.)

¹ Bíró naplója, i. h. — Újegyházán a 15. huszárezred 1 tisztje és 22 huszárya volt elhelyezve. (Id. levéltár: 59. sz.)

² Nyilván a Nagytalmács és Boicza közötti magaslatok azon részén, a melyen a nagyszeben—vöröstoronyi országút halad át. A részletes katonai térképen (Zone 23. Kol. XXX.): \diamond 476, D. Stedului és környéke.

³ Bíró naplója i. h. — Fenyőfalvától a \diamond 476 magaslatig 12 km a távolság (3 órai menet). Bíró tehát csak esti 8 órakor érhetett oda, akkor pedig július 18-án már sötét van.

⁴ *Bericht, Ramming, Gelich, Breit* i. h.

⁵ Fogaras—Szkore 37 km, Szkore—Vesztény 28 km

Július 19-én — már korán reggel — Nagytalmács körül por-tyáztak a kozákok, délután pedig nagyszámú lovasság vonult Vesztenyéből Boicza felé. Bíró jelentésére Ihász Baróthy László őrnagyot, az 55. zászlóalj két századával, a fennebb már említett magaslatra küldötte, mire Bíró a 88. zászlóalj két századával előrenyomult s az orosz lovasságot rövid tüzeléssel visszatérítette.¹ Veszteség egyik részen sem volt.

*Nem sokkal azután, hogy Engelhardt Vesztényt megszállotta, Pap alezredes a nagyszzebeni csapattal elvonult, még pedig — az újgyháza-segesvári út alkalmasint még akkor is el lévén zárva — Nagycsűrön és Szelindeken át Medgyes felé.*²

Miután a magukra hagyott vöröstoronyi és fenyőfalvi csapatok sorsa immár meg volt pecsételve s azokra számítani többé nem lehetett: az egész nagyszzebeni hadosztályból csak 7 gyalog- és 2 gyöngö (tulajdonképen csak egynek vehető) lovasszázad, valamint 6 ágyú maradt meg. *Pap tehát hadosztályának több mint felét minden józan számítás ellenére feláldozta, a nélkül, hogy ezzel az ügynek, bármily keveset is, használt volna.*

*

A vöröstoronyi szorosnak minden időben megvolt a maga katonai fontossága. A törösvári szorostól nyugat felé ez volt az egyetlen út, a melyen ágyúk és egyéb hadi-szerek könnyűszerrel átjuthattak,³ s ezért elzárásáról már a régi világban is gondoskodtak. A magyar határtól, vagyis a Riu Vadului alsó folyásától, mintegy 2 km távolságra éjszak felé egy, a Latorpatak (Lotra, Lotrora) és az Olt közé könyöklő hegyfokon, az ú. n. «Latorvár» épült, a mely azonban már réges-régen romban hever.⁴ Innen 4 kilométernyire éjszak felé kerek vigyázótorony állott az Olt partján,⁵ mely-

¹ Bíró naplója, i. h.

² *Ramming* szerint (i. h.) Pap Szászsebes felé vonult volna vissza. Ez azonban téves, mert a nagyszzebeni csapat, mint tudjuk, nem a gyulafehérvári ostromló sereghez, hanem Székelykeresztúron Bemhez csatlakozott.

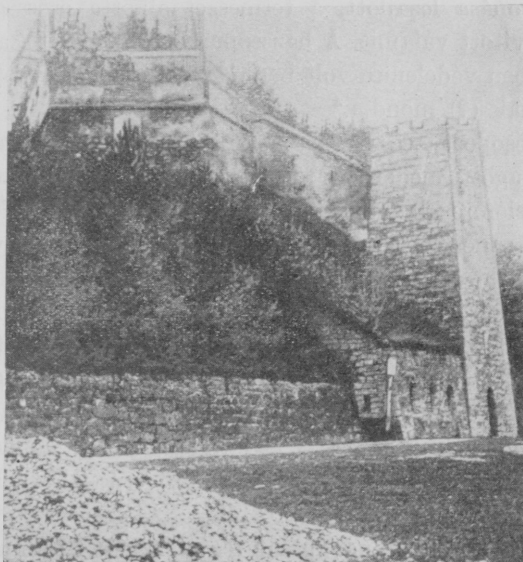
³ A nehezen járható Vulkán hágón az akkori ágyúkat és hadimálhát bajosan lehetett volna átszállítani.

⁴ 3. vázlat: L.

⁵ A nép omlott vagy hasadt toronynak hívja. A katonai térképen: «Zerbrochener Thurm.»

től egy — az útat elzáró — fal húzódott a hegyoldalra. Végül Boicza község déli végén ott találjuk a tulajdonképeni «Vöröstorony» váracskát,¹ a mely egészen 1815-ig fenntartott, bár állandó őrséggel meg nem szállott erősség volt.²

A vár az Oláhországba vivő országút nyugati oldalán, a hegy lejtőjén fekszik s valamikor egyszerű vigyázóhely (kula) volt.



Vöröstorony várának sarokbástyája.

Magyát a körülbelül 12 méter magasra falazott, vörösre festett, négyszögletű öregtorony tette, a melyhez később többféle toldalékokat ragasztottak. A torony déli oldalán, Oláhország felé, 6 ágyúra épült bástya állott, míg az Olt felől az épületek külső falai egyszersmind főgátul is szolgáltak. A váracskát a hegyoldaltól mély nyakárok választotta el, a melynek belső oldala falazva volt. A vár délkeleti végétől az Oltig kőfal nyúlt alá. Ennek kapuján vitt át

¹ 2. vázlat.

² *Semek*: Geschichte der k. u. k. Wehrmacht. IV. 1. Th. 575.

az út Oláhország felé.¹ Ez a fal azonban ma már nincs meg. Az egész vár nagyon kicsiny volt s — mint Bíró őrnagy is megjegyzi — éjszaka felől jövő támadás ellen nem volt megvédhető.²

1849-ben, a most leírt váracskán kívül, nem volt állandó jellegű erősítés a szorosban, jóllehet az ott vívott ismételt harcok szükségessé tették volna azt. A határszél közelében álló — Vöröstorony nevű³ — házcsoportnál is, a hol a tárgyalandó harcok utolsó felvonása lejárott, a természet alkotta erősségen emberi kéz alig javított valamit. A házcsoport egyik épülete, a veszteglőház, 1849-ben védelemre volt berendezve, sőt a források egy része «redoute»-nak (?) mondja.⁴

A házcsoport éjszaki vége előtt a Latorpatak mélyen és meredeken bevágott mederben folyik, s így ha a jobbpartján levő házak védelemre alkalmasakká lettek téve s a híd kellően el volt torlaszolva: nehéz tűzéréség nélkül nem volt könnyű feladat az állást áttörni. A hídtól délkeletre, a hegy lejtőjén — alkalmasint az utolsó pillanatban — 6 ágyúállás készült, lövőiránnyal éjszaknyugat felé (A.), míg tovább haladva, a telep déli vége és az Olt között, két ágyúra való ütegsáncz volt ásva (B.), lövőiránnyal délnyugat felé. Arról, hogy az így berendezett állást a támadó meg ne kerülhesse, egyáltalában nem gondoskodtak a mieink. Úgy látszik, a nagyon meredek, erdős hegyoldalakat le nem küzdhető akadálnak tartották.

A valóság azonban ugyancsak reájuk czáfolt 1849 július 20-án.⁵

*

¹ *Kövári*: Erdély régiségei. 132., 133. l.

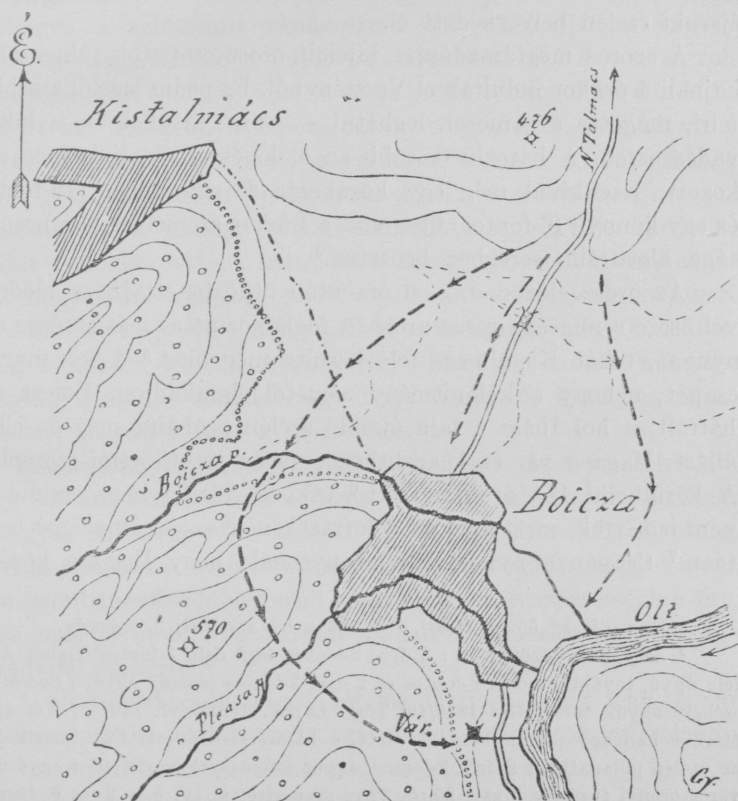
² *Bíró* naplója i. h. — A vár és az «omlott torony» fényképeit dr. Márki Sándor egyetemi tanár úr volt szíves átengedni, a kinek ezért e helyen is őszinte köszönetet mondok.

³ 3. vázlat. — A most 127 lélekből álló telep közigazgatásilag Boiczához tartozik.

⁴ «Redoute» = zárt sáncz. Az orosz *Bericht* csak «Quarantaine»-ről (veszteglőházról) tud, a mely — ha meg volt erősítve — inkább a «reduit» (= mentsvár) nevet érdemelte volna meg.

⁵ *Ramming*, *Gelich* és *Breit* (i. h.) a vöröstoronyi ütközetet jul. 21-re teszik; a *Bericht* (II. 153. l.), továbbá *Bíró* naplója, mely közvetlenül a harc után kelt, jul. 20-ra, pénteki napra. — Jul. 20. 1849-ben csakugyan péntekre esett. Az utóbbi helyes datumot fogadja el dr. *Márki Sándor* (Milleniumi történet X. 357. l.), *Gracza* (i. m. V. 1040. l.) és *Kövári* (i. m. 257. l.) is.

A boiczai ütközet színhelye.



-----> Az oroszok támadása

Mérték 0 km.

A kis magyar sereg, a mely a szoros védelmezésére egyesült, Bíró feljegyzése szerint, mindössze 1637 főt tevő 9 gyalogszázból,¹ 1 lovasszakaszból és 8 ágyúból² állott, s előőrseivel a Nagytalmács és Boicza közötti, már említett magaslaton,³ zömével pedig Boicza éjszaki szélén helyezkedett el.

A szoros megtámadására kijelölt orosz csapatok július 20-án hajnali 4 órakor indultak el Vesztenyéből. És pedig legelől a schitomiri, mögötte a zamosci, leghátul — mint tartalék — a lublini vadászrezred. A harcba később az 5. lövészszázlój is beleavatkozott. Ezenkívül még egy kozákszászad, egy nehéz (12-fontos) és egy könnyű (6-fontos) üteg volt a Lüders személyes parancsnoksága alatt álló sereghöz beosztva.⁴

Az orosz elővéd d. e. 6 óra után ütközhetett Ihász előőrseivel össze s míg egy része arcban foglalkoztatta, másik része dél nyugat, tehát Kistalmács felé került meg őket.⁵ A kis magyar csapat, nehogy a különítmény zömétől elszakadjon, Boicza felé hátrált, a hol Ihász a falu éjszaki szélén próbálta meg az ellenállást. Maga a vár csak az ütközet végén jutott némi szerephez. A körülbelül 1½ óráig tartott⁶ ütközet részleteit — sajnos — nem ismerjük, mert azokról a források nem szólnak eléggé behatóan.⁷ Csupán annyi látszik bizonyosnak, hogy Ihász a közepre

¹ És pedig az 55. zászlóalj, továbbá a 88. zászlóalj 3. százada.

² Az ágyúk között volt: 2 drb. 6-fontos és 2 drb. 3-fontos Gábor Áron-féle ágyú, továbbá 2 drb. 6-fontos és 2 drb. 3-fontos osztrák ágyú. (*Bodola*: «A székely ágyúk története.» 1848/49. Tört. Lapok. 1895. évf. 138. l.) Két ágyú, Márkus hadnagy parancsnoksága alatt, a határszázen állott. Úgy látszik Pap, az utolsó pillanatban, 2 drb. 3-fontos ágyút 6-fontossal cserélt fel s egyúttal a vöröstoronyi tüzérség lovait 20-ról 39-re szaporította. (V. ö. a 2. és 6. függelék. Az utóbbi a vöröstoronyi csapatoknak alighanem utolsó kimutatása s így kétszeresen érdekes.)

³ Az előőrsökhöz két ágyú is volt beosztva. (*Szász Lajos* közlése: «1848/49. Tört. Lapok.» 1894. évf. 154. l.)

⁴ *Bericht*: II. 153. l. Vagyis 12 (később 13) zászlóalj, 1 lovasszászad és 16 ágyú a mieink 1½ zászlóalja, ¼ lovasszászada és 6 ágyúja ellen. (A határszázen álló 2 ágyú eleinte nem jöhetett számításba.)

⁵ 2. vázlat.

⁶ *Szász L.* közlése: i. h.

⁷ *Ramming* szerint (i. h.) Ihász, egész különítményével, a talmácsi magaslaton állott volna; ez azonban téves.

és balszárnyra az 55. zászlóalj, a jobb szárnyra pedig a 88. zászlóalj 3 századát tette.¹

Lüders hamarosan átlátta, hogy a — szerinte bizonyára erősen megszállott — boiczai állást egykönnyen át nem törheti, ennél fogva a schitomiri vadászrezred két zászlóalját a magyar balszárny megkerülésére küldötte, miközben Ihász — nagyon kedvezően álló — 6 ágyúját a 4. sz. nehéz üteggel lövette.² Az említett két zászlóalj, a Boicza-patak völgye felől, megmászta a falutól délnyugatra emelkedő magaslatot³ s onnan a falut rohanta meg. Ugyanakkor az oroszok zöme arczban is megtámadta a magyar csapatot. Ihász, nehogy visszavonulását meggátolják, kiűritette a falut s megkezdte a hátrálást a határ felé. Úgy látszik azonban, hogy Bíró őrnagyot erről idejekorán nem értesítette, mert míg ő minden nagyobb akadály nélkül a vöröstoronyi útra húzódott, addig a kukoricaföldek közé állított Bíró az oroszok már-már elvágták a csapat zömétől, úgy hogy csak erős küzdelem útján törhetett magának utat a szoros felé.⁴

Ihász aránylag könnyű visszavonulását az tette lehetővé, hogy az arczban támadó oroszok Boiczán túl nem nyomultak, a magyar balszárny ellen küldött két orosz vadászzászlóalj pedig, a Pleasa-patakon át, a vöröstoronyi vár feletti magaslatra igyekezett, a mi azonban sok időbe került, úgy hogy mire az erősséghez ért, Ihász már elvonult s a várban csak a 88. zászlóalj egy tisztje maradt 40 emberrel.⁵

A schitomiri vadászrezred két zászlóalja, a hegy felől, a vár árkába nyomult, azután pedig egy század az öregtoronyt rohanta meg, a melynek őrsége csakhamar megadta magát.

A határ felé hátráló magyar csapat üldözésére Lüders az egész schitomiri vadászrezredet, a kozákszázadot és a 4. sz. nehéz üteget rendelte az országútra. Ihász utóvédje makacs ellenállás

¹ Szász L. közlése : i. h.

² Bericht: II. 153.

³ A részletes katonai térképen : D. Carburnarii, ☐ 570. (Lásd a 2. vázlaton is.)

⁴ Bíró naplója : i. h.

⁵ Bericht: i. h.

közben, úgyszólván lépésről-lépésre hátrált csak, bárha Lüders két tizenkétfontos ágyúból is lövette azt. Hogy előnyomulását gyorsíthassa, a zamosci vadászrezred két zászlóalját a szorost nyugat felől szegélyező magaslatokra küldötte az orosz hadtestparancsnok. Mindamellett már dél lett, mire Ihász csapata, s nyomában az orosz sereg, a Latorpatak mögötti álláshoz érkezett.¹ A magyar csapat itt újra felvette a harczt, még pedig sikeresen, jóllehet Lüders a 12-fontos üteggel ugyancsak lövette az állást. Minthogy ezt arcban áttörni még kevésbé lehetett mint a boiczait: Lüders itt is a megkerüléshez folyamodott. E végből a schitomiri vadászrezred három századát, oláh pásztorok vezetése alatt, a Latorpatak völgyén át, a rögtönzött völgyzáró mögé irányította, míg az 5. lövészzászlóalj 50 embere, az Olton átkelve, a magyar csapat jobbszárnyát fenyegette.²

Az ütközet sorsát a délfelől megkerülő oroszok döntötték el, a kik — körülbelül délután 2 órakor — minden harc nélkül jutotak el rendeltetésük helyére. Ugyanakkor Lüders arcban is megrohanta az állást.

Ihász, hátráló vonalát fenyegetve látván, még idejekorán elrendelte a visszavonulást Oláhország felé, de utóvéjé, 2 ágyúval, még egyszer megvetette a lábát. Ámde az egyik — Gábor Áron-féle — ágyú csakhamar elhasadt, a másikat pedig Bodola főhadnagy az Oltba dobatta.³ Ez volt az utolsó ellenállás; ezután már csak a török területre való hátrálás következett, míg csak a visszavonulók — Cainení közelében — egy török csapatra nem bukkantak, a mely velük a fegyvert lerakatta.⁴

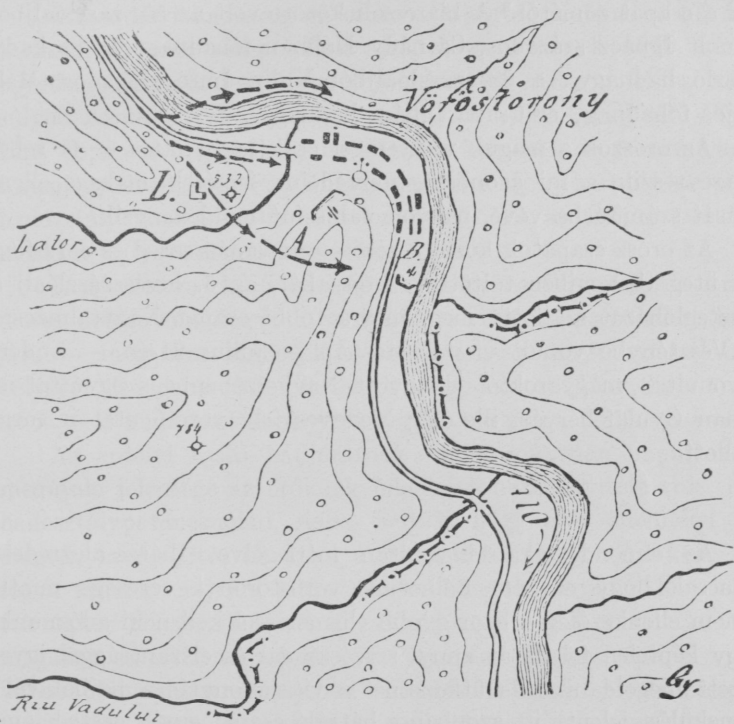
¹ *Szász Lajos* közlése (i. h.). — *Jakab Elek* szerint («Szabadságharcunk történetéhez.» 562. l.) Ihász d. u. 3 óráig harcztolt volna Boiczánál, ez azonban úgy a mérköző erők aránytalanságánál, mint a harcászati helyzetnél fogva is, lehetetlen.

² *Bericht*: i. h.

³ *Bíró* szerint (i. h.) három, *Szász Lajos* (i. h.) és *Nagy Sándor* («Háromszék önvédelmi harcza.» 157. l.) szerint két ágyú hasadt volna el. Bodola Lajos volt a vöröstoronyi különítmény tüzérparancsnoka, s így az ő feljegyzése a leghihetőbb. («1848/49. Tört. Lapok.» 1895. évf. 138. l.)

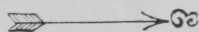
⁴ A *Bericht* szerint (i. h.) ez már délben megtörtént volna. Az én számításom szerint d. u. 4 óra körül, *Jakab Elek* szerint (i. h.) a késő délutáni órákban történhetett.

A vöröstoronyi ütközet színhelye.



---> Oroszok támadása.
-.-.- Országhatár.

Mérlék: 0 ————— 1 km.



Mikor a kis magyar sereget számbavették, 452 főnyi hiányt állapítottak meg.¹ Az 55. zászlóalj két szakasza s a 88. zászlóalj három szakasza egészen eltűnt. Ezeket tehát az oroszok elvágták a csapat zömétől.² A hiányzók között volt az 55. zászlóaljból Thuolt Ignác százados, Csanády Kálmán főhadnagy és Sarkady László hadnagy; a 88. zászlóaljból Kulin Imre százados, Máli Lajos főhadnagy és Csaba Ignác hadnagy.

Az oroszok a maguk veszteségét csak 14 halottra és 41 sebesültre teszik, a mi azonban, honvédeink ismételt makacs ellenállását számításba véve, nagyon valószínűtlenül hangzik.

Az orosz csapatok közül a schitomiri vadászszereg és a 12-főtűs üteg Caineniben töltötte az éjszakát, az 5. lövészzászlóalj a veszteglőházat szállotta meg, míg a többi csapat Nagytalmácsra és Vesztenybe vonult vissza. Másnap — július 21-én — Lüders bevonult a magyaroktól elhagyott Nagy-Szebenbe s egyúttal az onnan Gyulafehérvár, illetőleg Medgyes felé vezető utat is megszállotta.

*

Az elmondottakat higgadtan mérlegelve, Ihász alezredest nemcsak hogy el nem ítélni, hanem ellenkezőleg a legnagyobb elismeréssel kell neki adoznunk, hogy képtelen feladatát annyi szívóssággal és elszántsággal igyekezett megoldani. Más ütközetnél a visszavonulás a bajból való menekülést jelenti, itt azonban a hátráló csapat egyik veszedelemből a másikba került, s ha egyszer az ország határát átlépte, visszavonulásra nem volt többé lehetőség. Kislelkű parancsnok, ilyen viszonyok között, tudva, hogy úgyszólván hiába minden küzdelem, vagy még a szorosban lerakja a fegyvert, vagy rögtön Oláhországba hátrált volna. Ihász azonban a legalább hatszor akkora ellenséget nehéz feladat elé állította, s az a 452 főnyi (28%) veszteség, a melyet

¹ Biró naplója (i. h.). — E szerint tehát 1185 ember tette volna le a fegyvert. A *Bericht* szerint (i. h.) azonban a foglyusítottak száma csak 31 tiszt és 987 főnyi legénység volt. Úgy látszik tehát, hogy egy kis töredék az erdőkön át megmenekült, a mit különben *Szász Lajos* is említ (i. h.).

² Egy szakasz — mint tudjuk — a vöröstoronyi várban esett foglyul.

Nagyalmáctól a határszélig húzódó úton szenvedett, eléggé igazolja azt a bátorságot, a mellyel a hadosztály zömétől elszakított, s így minden támogatástól megfosztott csapatai harcoltak.

«Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején» című értekezésemben már rámutattam arra, hogy Bemnek 1849 nyarán egyetlen olyan hadosztályparancsnoka sem volt, a ki az adott súlyos körülmények között, megállhatta volna a helyét. Példaként éppen a nagyszebeni hadosztály felbomlását idéztem, azzal a megjegyzéssel, hogy Pap Vilmos alezredes egy — bármily kicsiny — hadosztály vezetésére is képtelen volt.¹ Ezt az állítást akartam mostani fejtegetésemmel igazolni.

Hogy két mérkőző fél közül csak az egyik győzhet: természetes dolog, ennél fogva a vesztesre — csupán azért, mert balul járt — még nem süthetjük a tehetetlenség vagy a tudatlanság bélyegét. De igenis el kell ítélnünk a legyőzöttet akkor, ha — mint itt is — a kudarcot könnyen elkerülhette volna.

Az erdélyi nyári hadjáratnak egyik, jóformán napról-napra megújuló jelensége az erőknél fokozatos harczbavitele volt. Bem hadosztályparancsnokai, noha tudták, hogy erős ellenféllel van dolguk, szinte irtóztak attól a gondolattól, hogy már kezdettől fogva minden erejüket latba vessék. Elégtelen erővel kísérleteztek akkor is, a mikor azt a szükség nem parancsolta. Ez már magában véve is nagy hiba, de Pap alezredes egy lépéssel ennél is tovább ment, a mennyiben válságos helyzetbe jutott különítményeit se vissza nem hívta, se saját csapataival nem támogatta s ő maga — mindvégig — hadosztályának az ellenségtől legtávolabb eső és legkevésbé fontos csoportjánál tartózkodott.

Különben is egészen fonákul fogta fel a reárárt feladatot. A nagyszebeni hadosztály rendeltetése, mint tudjuk, az volt, hogy az ellenségnek Oláhország felől várt betörését meggátolja. 3800 emberrel és 19 ágyúval² a vöröstoronyi szorosban huzamosabb ellenállást fejthetett volna ki, a melynek végével Nagy-Szebenbe húzódnak vala vissza.

¹ «Történeti Szemle.» 1915. 98. l.

² Ennyi lett volna a hadosztály állománya, a jul. 17-én érkezett segítő-csapatokkal együtt, ha a fogarasi különítmény meg nem semmisül.

Most azonban az oroszok nem Oláhország, hanem Brassó felől közeledtek, ennél fogva a vöröstoronyi szorost ellenük, a kik már úgyis benn voltak az országban, képtelenség volt védelmezni. Igaz, az oroszoknak szükségük volt erre a kapura is, de annak elfoglalását csakis úgy lehetett volna megakadályozni, ha Pap őket nem a szorosban, hanem Nagy-Szebentől keletre, döntően megveri és Brassó felé úzi vissza. Erről azonban az adott erőviszonyok között szó sem lehetvén, igazán nem tudom megérteni, mit akart Pap — még július 18-án is háromfelé forgácsolt — kicsiny hadával? Vajjon nem jutott volna-e eszébe, hogy az a kis csapat, a melyet a vöröstoronyi szorosba dobott, legfeljebb addig tartathatja magát, a míg lövészere és elesége el nem fogyott, azután pedig vagy Oláhországba szorul, vagy még a magyar területen foglyul esik? Pap, a fél hadosztállyal, nem ment bele a csapdába, a mi azt mutatja, hogy a következményekkel tisztában volt; nem lett volna szabad tehát hadosztályának másik felét sem olyan helyzetbe juttatnia, a melyből azután nem volt többé menekülés.

Valaki talán azt mondhatná: a ki mer, az nyer, s a hadvezérnek, ha a szükség parancsolja, bármily merész hadművelettől és bármekkora áldozattól sem szabad visszariadnia. Igaz, de csak akkor, ha a hadászati vagy harcászati sikert előmozdíthatja vele. Itt azonban se az egyik, se a másik nem jöhetett szóba. Harcászati eredményt kivívni nem lehetett, a hadászati helyzeten pedig az a fél nap, a melybe a vöröstoronyi szoros elfoglalása az oroszok egy részének került, mit sem változtatott.

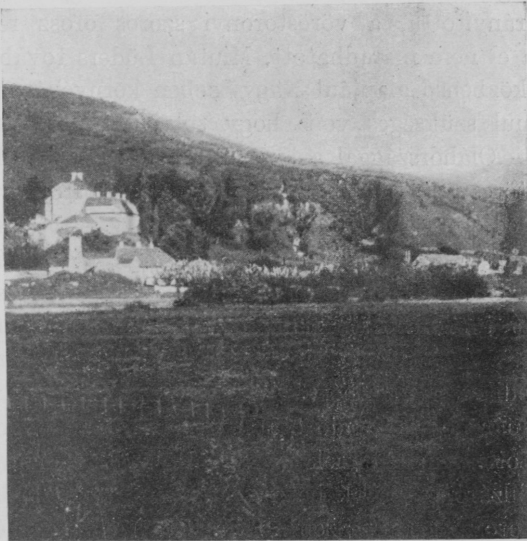
Minthogy tehát Pap eredeti feladatát, az Oláhország felől várt támadás meggátolását, a merőben megváltozott viszonyok között, többé meg nem oldhatta: az új helyzethez alkalmazkodva s a döntő vereség elől idejekorán kitérve, be kellett volna a legközelebbi kedvező alkalmat várnia. Ez nemsokára meg is jött, akkor t. i. a, midőn Lüders, a háromszéki események hírére Segesvár felé elvonulván,¹ Nagy-Szebenben mindössze 6 zászlóaljjal, 2 kozákszázaddal és 10 ágyúval hagyta Hasford altábornagyot.

Feltéve, hogy Pap — mint azt Ramming hitte — Szászsebes

¹ Julius 26.

felé idejekorán visszavonulva Stein ezredes gyulafehérvári, most már felszabadult, ostromló hadával egyesül: akkor Stein — abszolút túlsúlyba jutva — Hasfordot az országból kiverhette volna.

Ha ez sikerül, Lüders okvetlenül visszafordul Nagy-Szeben felé, minek következtében Clamm-Gallással tervezett együttműködése is meghiúsul, a segesvári ütközetre nem kerül a sor, Bem



Vöröstorony vára az Olt felől.

időt nyer hogy Kemény hadosztályát is magához vegye s ezzel, valamint a besztercei hadosztály maradványaival együtt akár Grottenhjelm, akár Clamm-Gallas ellen újra támadólag léphetett volna fel.

Ha pedig Pap erre, akár a Bemtől kapott utasítás, akár más ok miatt nem mert vállalkozni: azon kellett volna lennie, hogy egész hadosztályával, ne pedig annak csak maradékával, csatlakozzék Bemhez. Ha Pap, 1500 ember és 6 ágyú helyett, 3800 embert és 19 ágyút visz magával Székelykeresztúrra: a segesvári vereségből aligha lesz katasztrófa.

Szóval kétféle kedvező megoldás is kínálkozott, Pap azonban a harmadikat, a legrosszabbat választotta s ezzel hadosztályát az előre kiszámítható biztos kudarcz elé állította.¹

A bekezdésben röviden már érintettem, minő okok szülték azt, hogy Bem a határok hathatósabb oltalmáról nem gondoskodott. Hátra van még, hogy Nagy-Szeben elvesztésének s az I. hadosztály felbomlásának egyéb következményeiről is számot adjak.

Attól fogva, hogy Lüders Clamm-Gallast Nagy-Szeben helyett Brassóba irányította, a vöröstoronyi szoros orosz részről való megszállása el nem maradhatott. Miután Lüders további hadműveleteinek közbenső alapjául Nagy-Szeben környékét választotta, multhatatlanul szükséges volt, hogy tulajdonképeni hadműveleti alapjával — Oláhországgal — ne csak a tőle most már távoleső tömösi és töröcsvári, hanem a szomszédos vöröstoronyi szoroson át is közlekedjék. Julius 20-án — mint láttuk — arrafelé is megnyitotta az utat, a mi nagy előny volt, mert most már mindenféle pótlás nem a bizonytalan erdélyi, hanem a biztosabb török területen át történhetett. Ez volt Nagy-Szeben elestének első következése.

A második a gyulafehérvári ostromzár megszűnése volt. Maga az ostrom már hosszabb idő óta szünetelt, de az ostromzár még mindig tartott. Ámde ennek órái is meg voltak már számlálva, mert a körülzáró csapatok helyzete azonnal tarthatatlanná vált, mihelyt az oroszok Nagy-Szebenből a Maros völgye felé indultak.

Lüders, mint már említettem, július 26-án kelt útra, de nem Gyulafehérvár irányában, hanem — Segesváron át — a székelyföld felé. Stein ezredes azonban, Lüders elindulását be sem várva, már 25-én a marosváradjai magaslatokon vonta össze csapatait.

Hogy az amúgy is hiábavaló ostromzár megszűnt, az még nem lett volna valami nagy hiba. Nagyobb baj volt az, hogy Stein nem tartozott a szerencéskezű katonák sorába. Erdélyi működése a balsikerek szakadatlan lánczolata volt. Más, gyorsabban hatá-

¹ Pap, közvetlenül az oroszok támadása előtt, az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke volt, így tehát a hadműveleti dolgokhoz is kellett volna értenie. Az általános helyzetet is jobban ismerhette, mint bárki más a hadosztályparancsnokok közül.

rozó és gyorsabban cselekvő ember az akkor már 5000 főnyi és 25 löveggel ellátott haddal¹ a Nagy-Szebenben maradt Hasfordnak sok bajt csinálhatott volna. Itt azonban megfordítva történt a dolog, mert Stein, elégtelen erővel próbálkozván, akkor is kudarcot vallott,² a mikor abszolút túlsúllyal léphetett volna fel s talán ennek a vereségnek bénító hatása alatt nem támogatta Bem, augusztus 2-án megkezdett, merész hadműveleteit úgy, a mint kellett volna.

*

Kicsiny okoknak sokszor nagyon fontos és messzeható okozatai lehetnek. A nagyszebeni hadosztály az egész erdélyi hadseregnek³ egy tizedrészét sem tette, de — helytelen vezetésből folyó — felbomlása mindamelllett az általános hadászati helyzetre is fölötte kedvezőtlen hatással volt, s más eseményekkel együtt, jócskán hozzájárult ahhoz, hogy a hadjárat kezdetén uralkodó általános elbizakodottságot annak ellenkezője, a kishitűség, váltsa fel.

Mi magyarok rendesen nagyon kevésre tartottuk ellenségeinket s évszázadok keserű tanulságai, mind e mai napig sem voltak elegendők ahhoz, hogy ebből a betegségből kigyógyítsanak. A régi iskolakönyvekből tanult dajkamesékkal áztatjuk magunkat minduntalan, melyek szerint 15—20 ezer főnyi magyar hadak, ötszörhatszorta erősebb ellenséget zúztak pozdorjává, holott az ilyesmi csak félig-meddig is egyenlőrangú hadseregek között, a képtelenségek világába tartozik. Ilyes balhit fordulhatott meg például Czetz agyában is, a mikor a határokon álló gyöngé és fogyatékosan

¹ A gyulafehérvári ostromló-tábor a dévai (II.) hadosztály maradványai-val szaporodott ennyire. Ha még Pap is odavonul, Steinnek körülbelül 8800 embere és 44 lövege lett volna Hasford — legfeljebb — 5000 emberével és 10 ágyújával szemben.

² Augusztus 1-én, Szerdahely es Szászsebes között. Stein itt, a rendelkezésére állott 6²/₆ zászlóaljából mindössze kettőt állított Hasford 4 zászlóalja elé. A vereség oka tehát kézzelfogható.

³ Junius 20-án az erdélyi hadsereg 38,781 főből állott. Lásd: id. értekezésemben: Történeti Szemle, 1915. 86. és 114. l.

felszerelt honvédsapatokat, az orosz támadás elhárítására elegendőknek tartotta.¹

Ez a nagyon is lábrakapott elbizakodottság nyomról-nyomra kimutatható az általa — ideiglenes hadseregpárancsnok korában — befolyásolt hadosztályparancsnokok, közöttük Pap alezredes, fel fogásában is.

Már pedig a biztonság ekkora érzetére csak akkor lett volna elfogadható okuk és joguk, ha a honvédhadsereg vezetése, szám,



Az omlott torony a vöröstoronyi szorosban.

kiképzés és felszerelés dolgában az oroszokkal egyenlőrangú lett volna, a mit azonban sehogyan sem állíthatunk. Korántsem akarom ezzel azt mondani, hogy az orosz hadsereg Erdélyben működött tábornokai valami kiváló hadverők voltak, sőt inkább azt tartom, hogy egy-két esetet leszámítva, alig középszerűeknek bizonyultak. De legalább katonák voltak s így réges-régen tisztában lehettek a katonai tudás amaz alapfogalmaival, a melyeket a

¹ Május 27. kelt levele. (Csányi levéltár 2425. sz.)

honvéd hadosztályparancsnokoknak csak most kellett volna elsajátítaniok. Voltak jól kiképzett, felszerelt és fegyvelmezett csapataik s végül meg volt az utóbbiak számbeli többsége is, a mi már egy-magában is ellensúlyozhatta a vezetőik egyik-másik tévedését. Viszont a honvédsereg hibáit és hiányait csakis a vezetés ügyesége tehetné volna jóvá, csakhogy ennek ott, a hol gondolkodni és számítani is kellett, alig láthattuk valami nyomát, s a nálunk Magyarországon mai napig elterjedt felfogás, hogy katonai dolgokhoz mindenki ért, akár foglalkozott velük, akár nem: ugyan-csak megbosszulta magát.

Az apró-cseprő, mindenkor elégtelen, csapatokkal való úntalan kísérletezés is azt mutatja, hogy az erdélyi hadosztályparancsnokok nagyobb erőket nem tudtak vezetni, így hát az a túlságos bizakodás, mely őket a hadjárat elején eltöltötte, korántsem volt jogosult.

Valóban fatális dolognak kell mondanunk, hogy míg az anyaországban annyi ügyes és használható hadosztály- (hadtest-) parancsnok akadt, addig Bemnek ebből a fajtából, a nyári hadjáratra, egy sem jutott.

Ez is egyike volt azoknak az okoknak, a melyek az erdélyi hadsereg helyzetét, 1849 nyarán, annyira megnehezítették.

GYALOKAY JENŐ
honv. tüzérszázados.

1. függelék.15-ik lovas Ezredtől.**Név Jegyzék**

Azon egyénekről, a ki a Fogarasi előőrségen az ellenséggelli
össze ütközés alkalmával elvesztek és megsebesültek.¹

		Osztály	Század
Elvesztek :			
Bartók Károly tizedes, junius 29-én 1849	_____	3	1
Koré Ferenc közőr „ 29-én 1849	_____	3	1
Vetésy Lajos „ „ 29-én 1849	_____	3	1
Jakabos Sándor tizedes julius 4-én 1849	_____	3	2
Janka Antal közőr junius 29-én 1849	_____	4	2
Pál Ferenc „ „ 29-én 1849	_____	3	1
Balázs Dániel „ julius 4-én 1849	_____	3	1
Sebesültek :			
Zsigmond István tizedes	} 29-én 1849 junius	3	1
Nagy Lajos közőr		3	1
Ferencz Samu „		3	1
Miklós Sándor tizedes		4	2
Dózsa Ábrahám közőr		4	2
Simon Lajos „		4	2
Elfogatott gondatlansága miatt:			
Nagy Mihály közőr junius 26-án 1849	_____	4	2

Összesen elveszett 8, sebesült 6.

Makray
Alezredes.

¹ Gyalokay család levéltára. 1848 49. — 49. sz.

Standes Ausweis

Auf den 10. July 1819.¹

Dis- location	Und zwar	Infanterie		Cavallerie		Artillerie			Summa				
		Mann	Pferd	Mann	Pferd	Mann	Kanonen		Einzeln	Zusammen			
							6	3			Mann	Pferd	
Hermann- stadt	In Garnison mit Gewehr bewaffnet " Lanzen " Kranke und Marodeurs Dienstbare " Kranke " Ohne Pferd " Unausgerüstet	214	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		417	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		32	—	86	72	—	—	—	653	—	—	—	—
		—	—	55	39	—	—	—	—	—	—	—	—
Mátyás Husaren	—	—	—	42	—	—	—	—	—	—	—	—	
		—	—	3	9	—	—	—	186	120	—	—	—
Rothen- thurm	55. Honvéd / Dienstbare mit Gewehr. Bataillon / Kranke und Marodeurs Mátyás Husaren Artillerie	885	17	—	—	82	34	2	82	34	931	154	
		97	—	—	—	—	—	—	982	17	—	—	—
		—	—	20	20	—	—	—	—	20	20	—	—
		—	—	—	—	67	20	—	4	67	20	1069	57
Frecke ² Brücken	88. Honvédbataillon mit Gewehr bewaffnet. Mátyás Husaren Artillerie	460	—	—	—	—	—	—	460	—	—	—	
		—	—	12	12	—	—	—	12	12	—	—	—
		—	—	—	—	95	54	2	4	95	54	567	66
Fogaras	Héfaluser Baon (3 Kompagnien) { Mátyás Husaren... { Artillerie { Mátyás Husaren zur Erhaltung der Ordnung, Correspondenz und Verbindung	509	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
		11	—	96	101	—	—	—	—	96	101	—	—
		—	—	—	—	51	26	3	2	51	26	667	137
In den nuntliegenden Ortschaften	Zusammen: —	2625	27	430	369	295	134	7	10	3350	530	3350	
		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Sig ut supra.

Pap
Oberstl.

¹ Gyulokay család levéltára 1848/49. — 62. sz. — ² Freck = Felek. A szóbantforgó hid Felek és Fenyőfalva között van.

3. függelék.Bokory őrnagy.*Bem József*Altábornagy Úrnak.¹

Fórró ezredes úr engem négy századommal, fél század székely huszárokkal és két 6 fontos ágyúkkal Maros Solymosról Altábornagy úr rendeletére ide Szebenbe azon útasítással küldött, hogy további parancsot Altábornagy úrtól nyerendem.

Két századom már három hónap óta a' Marospartosi táborban van.²

Ma Szebenbe érkeztem, mit Altábornagy úrnak jelentem, s a' létszámokat mellékelvé, további parancsát itt bevárom.

N. Szebenben, július 17-én 1849.

Bokory,
Őrnagy.

¹ Gyalokay család levéltára. — 1848/49. 49. sz.

² Gyalokay család levéltára. 1848/49. 76. sz.

² A gyulafejevári ostromló-sereghez volt beosztva. U. o. 33. és 67. sz.

4. függelék.

72-dik honvéd zászlóalj.**Létszám Kimutatás***Julius 17-re, 1849.¹*

Nevezetesen	Őrnagy	Orvos	Zászlós	Zászlóalj dobos	Százados	Főhadnagy	Alhadnagy	Őrmester	Tizedes	Dobos	Ács	Közhonvéd	Összesen
Törzs _ _ _ _	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1-ső század _ _	—	—	—	—	—	—	2	1	7	2	1	82	95
2-dik század _ _	—	—	—	—	1	1	—	2	6	1	—	86	97
5-dik század _ _	—	—	—	—	—	1	2	2	11	2	1	90	110
6-dik század _ _	—	—	—	—	1	1	1	—	8	2	1	56	69
Összesen _ _	1	2	1	1	2	3	5	5	32	7	3	314	376 ²

Kelt N. Szebenben, mint fent.

Bokory
Őrnagy.¹ Gyalokay család levéltára. 1848/49 — 75. sz.² Ez a zászlóalj létszámra legkisebb volt az erdélyi hadseregben. (A fentebb jelzett időben mindössze 586 ember.)

Létszám-Kimutalás

a fent írt Századról.³

Század	tegnap maradt a létszám		azóta fogycott		tehát maradt a létszám		Ezek közül vagyon				Helyben maradt		Ezek vagynak				Ágyúfontos								
	ember	ló	ember	ló	ember	ló	elrendelve		távollevő		szabad-sággal		ember	ló	gyutasos fegyverrel	kovács szuronyos fegyverrel	Vadász fegyverrel	Lándzsával	Karddal	Pisztollyal	Karabinnal	6 fontos	3 dárab		
2-ik Őrnagy 1-ső	76	61	1	—	1	—	76	62	4	3	2	—	3	—	67	59	—	—	—	—	67	59	1	—	—

Legyzés. A fentírt Század 1-ső Szármnya⁴ 71 ember 61 ló táborba Maros-Vásárhelyt létezik.

Az elrendelték közül Százados Csulak Úr Bem tábornok Úrhoz.

* * * Déván 3 ember 3 ló a Levélrendezésre.

A távol lévő 2 ember betegsége mián szolgáltat lehetetlen honnyába botosztatot. Déván hátra hagyva ártisombba 3 ember, mely a szabadság rovata alatt látható.

Úti-Allomás Nagy Apold Julius 16-án 1849-ben.

Láttan:

Bokory

őrnagy.

Zonda

főhadn.

¹ 11-ik huszárezred. — ² vagyis 7-ik század. — ³ Gyulokay család levéltára. 1848/49 — 73. sz.

⁴ Minden lovasszázad két szármnya, vagyis felszázadra tagozódott.

6. függelék.

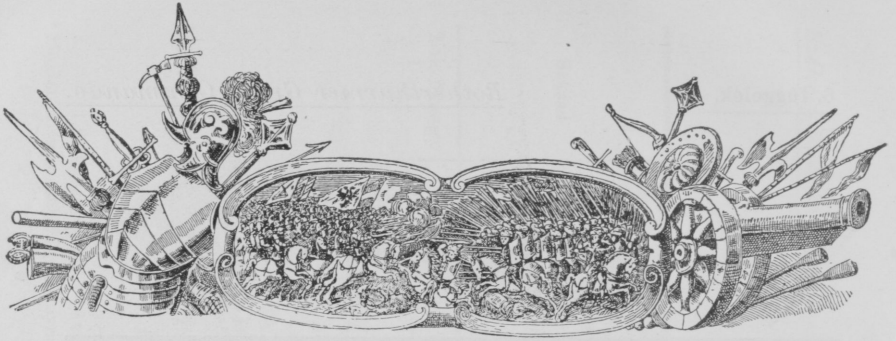
*Rotherthurner Grenz Commando.***Standes-Ausweis***Auf den 16. July 1849.¹*

Namentlich	Offiziere		Vom Feldwebl abwärts Summa		Kranke			3 Pfünder Kanone	3 Pfünder		Pferde		
	Stabs	Oberoffiziere			in Loco	Auswärts	Zusammen		Kugel	Kartesche	Heit	Geschirrite	Pferde
55. Honvéd Batallion ...	2	20	853	875	27	60	87	—	—	—	11	4	15
Altellirie " " " "	—	2	41	43	—	3	3	4	840	192	7	32 ²	39
Fourwessen " " " "	—	—	20	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15. Huszaren Regiment	—	1	19	20	—	—	—	—	—	—	20	—	20
Zusammen...	2	23	933	958	27	63	90	4	840	192	38	36	74

Ihász,
Obristlieut.

¹ Gyalokay család levéltára, 1848 49 — 74. sz.

² A tüzérség és szekerezet külön-külön lévén kimutatva, a hámoslovakat az utóbbinak rovatába kellett volna írni.



TÁRCZA.

BETEG ÉS SEBESÜLT KATONÁK A MAGYAR FÜRDŐK BEN A XVIII. SZÁZADBAN.¹



A hétéves háborúban nagyon megnövekedett azon beteg s sebesült katonák száma, kiket, hogy egészségüket visszanyerjék s ismét harczképesek legyenek, rövidebb-hosszabb gyógykezeltetésre fürdőbe kellett küldeni. Azonban Németországban mindenféle dült a harcz, az osztrák fürdők, melyek amúgy sem voltak valami nagy számmal, már túlszűfoltak voltak s így Mária Terézia királynő elhatározta, hogy a magyarországi fürdőügyet felkarolja s rendezi olyaténképen, hogy a hadsereg követelését is kellő mértékben kielégítse.

A királyné ily értelmű rendelete alapján a helytartótanács felszólította a megyéket, kutassanak gyógyforrások után, orvosaik küldjenek be róluk véleményes jelentést; szintúgy tegyenek jelentést a már meglevő gyógyfürdők földrajzi fekvéséről, éghajlati viszonyairól, gyógyerejükről, van-e ott fürdőtelep, milyenek a lakás- s ellátási viszonyok stb.

A megyék kellő alaposzággal s rendszerességgel tettek eleget e felszólításnak s mikor a jelentések beérkeztek, kitünt, hogy a gyógyhatású ásványvízforrások száma sok százra rúg. Természetesen ezek jó részét egyrészt földrajzi fekvésénél fogva, másrészt pedig azért, mert távol

¹ Orsz. Ltár. Helyttan. o. : Militaria. Lad. L. nr. 2.

esett lakott helyektől, a katonák gyógykezeltetése szempontjából nem jöhetett tekintetbe, azért a kormány nem is tett az érdekekben semmit.

Az akkori harczteréhez, később pedig a békeidőben a katonasággal leginkább megrakott Csehországhoz s Morvaországhoz legközelebb fekszik az északkeleti felföld s így érthető, hogy elsősorban Trencsénteplicz lett katonai gyógyfürdővé, különben még ma is javarészben az. Ezenkívül igen gyakran küldtek beteg katonákat Budára, Pöstyénre, Nagyváradra, Stubnyára és Selmecze. Leghamarabb Teplicz fejlődött s csak miután túlzásfúltság miatt vettek számításba más fürdőket is, küldték a katonákat az előbb említett helyekre, de rendszerint csak akkor, mikor Teplicz már nem fogadhatott be több beteget. Valahányszor más fürdőt kellett ilyen czélokra berendezni, mindig a tepliczi minta volt a mértékadó.

Trencsénteplicz ekkor már általánosan ismert, jó hírnevű fürdő volt. Bár a fürdőtelep több kiváltsággal volt felruházva, így mentes volt a beszállásolás alól is, nem volt valami nagy. A fürdővendégek száma pedig egyre növekedett s a XVIII. század hatvanas éveiben állandóan háromszáznál több fürdővendég tartózkodott ott. Így a fürdővendégek nem számíthattak valami nagy kényelemre, a lakosság ellenben egyre emelkedett jólétben s drágításban.

Az akkori megyei orvos jelentése szerint a kéntartalmú víz nemcsak belső betegségeket gyógyít, hanem kiütéseket s sebeket is. Így azon előnyön felül, hogy könnyen megközelíthető, ez is arra bírta a katonai hatóságokat, hogy itt létesítsék az első katonai fürdőtelepet. Mindenekelőtt építettek 300 beteg katona s azok kísérői számára elegendő lakást, melyeket ágyakkal és ágyneműekkel maga a katonaság szerelt fel. Ha azonban ezek megteltek, azt kívánta a haditanács, hogy helyezték el a többi katonát a polgárok házaiban. Mikor a polgárság előjogaira hivatkozva ez ellen élénken tiltakozott, a katonai hatóság hajlandó volt az így elszállásolt katonákért dupla ágybért, vagy hálópénzt fizetni. A lakosság azonban nem volt hajlandó ezen ajánlatot elfogadni, azon egyszerű gazdasági oknál fogva, mert ha a katonákat szállásolják be náluk, elesnek a sokkal nagyobb jövedelmet hajtó polgári fürdővendégtől. Végre is, hogy az örökös viszálynak véget vessen, a katonaság kibővítette az épületeit.

A fürdőző katonaság ellátási költségeit a katonai hatóság fedezte, de arról, hogy elegendő kenyér, hús s más egyéb élelmiszer legyen, a megyének kellett gondoskodnia. Rendelt is a megye erre a czélra külön fürdőbiztosokat, mert ez bizony sok gondot okozott s sok fáradsággal járt. A hétéves háború befejezése után egy időre megcsappant ugyan

a Tepliczre küldött beteg katonák száma, de csakhamar ismét emelkedett s egyik-másik esztendőben kétszeresre vagy háromszorosra is felszökött. Íme 15 év kimutatása :

1761-ben volt Tepliczen 439 katona.

1762 s 1763-ból nincs adat.

1764	99	1770.....	316
1765	93	1771.....	170
1766	81	1772.....	321
1767	101	1773.....	kb. 300
1768	439	1774.....	253
1769	865	1775.....	343

Ennyi s ily változó számú ember ellátásáról gondoskodni nem csekély feladat volt. Panaszkodtak is eleget a szegény fürdőbiztosok. A legtöbb gondot okozta a hús beszerzése. A fürdőn csak egy mészáros volt s ez egyedül nem elégíthetett ki minden kívánalmat s ezért a megye a dubniczi s trencsényi mészárosokat kötelezte, hogy gondoskodjanak az esetleg mutatkozó hiányok pótlásáról. A kenyérhez szükséges lisztet a trencsényi katonai élelmiszerraktár szolgáltatta. A többi élelmiczikkből a megye jelentése szerint, jó pénzért mindig kapható, a mennyi csak kell.

A magyar fürdőkebe azonban nemesak a magyar ezredek küldték katonáikat, hanem a cseh, morva, német s olasz ezredek is. Az ezredparancsnokok a beteg katonákról jelentést tettek a hadsereg főparancsnokságnak s ez intézkedett azután azoknak fürdőbe küldéséről. A helytartótanács útján idejekorán értesítettett a megyei vagy városi hatóság, hogy akkor s akkor annyi s annyi beteg katona érkezik, tegyék meg a kellő intézkedéseket. Ha kisebb szállítmányok mentek, egy altiszt kísérte őket. Nagyobb szállítmányokat egy-egy tiszt vezetett a melléje beosztott altisztekkel s közlegényekkel.

Miután a fürdőtelepek nem voltak valami nagyok, tehát orvos sem volt ott annyi, mint ma a legkisebb fürdőhelyen. Hogy tehát a katonák kellő orvosi kezelés alatt álljanak, minden nagyobb betegszállítmányhoz beosztottak egy-egy felcsert vagy táborigyógyintézet s néhány betegápolót. Érdekes, hogy ilyen szállítmányokkal sokszor beteg katonasszonyok is küldettek gyógykezelésre katonai költségen. Szállítás közben kellő alkalmatosságokról, pihenő helyekről stb. a megyének kellett gondoskodnia, szintűgy arról is, hogy a felgyógyulás után a katonák azonnal visszaszállíttassanak ezredeikhez.

Arról, hogy a fürdőbe elindított katonák mily betegségekben szenvedtek, igen ritkán szól a hadsereg főparancsnokság az ő átírataiban.

Általában megrongált egészségi állapotuk helyreállítása céljából küldik a katonákat fürdőbe, vagy pedig mert gyógyfürdőre van szükségük, menesztik őket négy vagy hét hétre (ez a rendes kezelési időtartam) valamelyik fürdőbe. Néha azonban feltüntetik a betegséget is: kiütések; sápadtság, szédülés s más ilyen állapotok; sebesülés, ideiglenes rokkantság, stb.

Ezrekre s ezrekre rúg azon beteg katonák száma, melyeknek a magyar fürdők adták vissza egészségüket ezen időben s azontúl is mind máig, ma pedig különösen.

Dr. PELZ BÉLA.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Levelek a török hódoltság korából. (1559., 1660., 1669., 1672. és 1684.) Az alábbiakban a török hódoltság korának néhány jellemző iratát adjuk. Közülök az I., II., III., V. számú behódolásra való felszólítás, melyek közt különösen Hasszán váczai bég levele érdemel figyelmet, még e korban is szokatlanul durva, erőszakos hangjánál fogva. A IV. számú annak bizonyítékául szolgál, hogy a prédálás, rablás úgy magyar, mint török részen még béke idején is napirenden volt.

I.

Nos Ali vayvoda vester hispaja, servitor illustrissimi et magnifici Hazon begii Koppaniensis etc.

(Mi Ali vajda, a ti hispajátok a tekintetes és nagyságos koppányi bég, Kászon, szolgája.)

Az iharosi, csicsói, szentpáli, udvarhelyi biráknak és közönséges polgároknak, kicsinynek, nagynak, tudásokra adom, hogy én most koppányi bégnél vagyok. Immár az nagyságos bég levelét is küldtem nektek, hogy be jöjjetek én hozzám, de semmi lettképen be nem jöttök. Én magam is sokszor irtam és izentem nektek, azt sem fogadtátok. Azért im most is küldöttem nektek mind az nagyságos bég levelét és az enyémet is, hogy bejöjjetek. Ennek előtte valamivel tartoztatok volna én nekem, azt nektek mind megengedem. Ez jövőendő esztendőről is minden jót végezek veletek, ha szép szóval hozzám jöttök, az én hitemre fogadok nektek, hogy senkitül semmi bántástok nem léssen, mindenekül megoltalmazlak, annak fölötte hitlevelet adok kezetekben, az koppányi bégét, hogy sem Kaposvárból, sem Pécsről, sem Koppányból semmi bántástok nem léssen, hanem békével házatoknál megmaradhattok.

De ha be nem jöttök szép szóval, esküszöm az Istennek, hogy rabbá tétetek, mert az nagyságos koppányi bégnek arra parancsolatja vagyon az hatalmas császártúl, hogy valamely faluk ennek előtte török-

nek fizetnek, ismét fizessenek, ha nem fizetnek megraboltassa. Mert az király az frigyét úgy végeztette, az hatalmas császárral, azért sokkal jobb leszen, ha én hozzám jöttök, ezután a mit találtok, az ti bűnetek, nem enyim, ebből választ várok tőletek az levél vivő embertül. Ugyan azzal hozzám jöhettek, ha akartok. Ex Koppány Mária fogantatása ünnepe anno 1559. — A lap szélén török pecsét.¹

II.

Én az hatalmas győzhetetlen török császár vácsi végvárának mostan fő gondviselője, békje, Haszán bék, Isten akaratjából.

Kemenczei, Thjuri, Medovárczai, Nemtini, Ledéni, Krussovai, Badini, Duborvai bírák és esküdt polgárok, hamis hitetlen kurvafiak, hány parancsolatom megyen hozzátok, mind csak elhallgatjátok. Látva azért ez czimeres parancsoló leveletem, hagyom és erősen parancsolom tinéktek, valamint fejetekeket mindmagatoknak, minden házatok népének szeretitek, azért sem órát ne mulasszatok, mindjárt magatok bírák, két két eskütt emberrel hozzám bejőjjetek, több parancsolatomat ne várjátok, mert ha három nap mulva hozzám be nem jöttök, — tudjátok, erős kerített várban nem laktok, — mindjárt lovasokat küldök, nyakon kötve hozatlak be tikeket ; kemenczei bíró, te neked azt parancsolom, ez leveletem lóháton bizonyos embertől küld, hadd hordozza meg azokon az falukon, ugyan azon ember kezemben hozza, hadd tudjam meg tüle, micsoda válasszal járt oda ; ez parancsolatomat el ne hallgassad, mert te adsz számot róla, ha négy nap alatt az az ember, az ki az levelet elviszi, hozzám válasszal nem jön be, elhigyjed bíró, karóban kell megszáradnod. Ugy nyissad fel az szemed. Hamar, hamar ez parancsolatom hozzátok. Kelt Vaác városában, 22 február 1660.

III.

Mi, Kuczuk Mehemet pasa, az hatalmas és győzhetetlen török császárnak az Dunán innend levő minden hadainak igazjáró szerd árja Érsekujvárának helytartója, gondviselője és parancsolója.

Te, tavarnoki bíró, és mind fejenkint, ezt parancsolom tinektek : ez úri czimeres levelünket látván, ide Ujvárbán bejőj, te bíró valami

¹ Országos Levéltár Missiles.

² Országos Levéltár Limbus III. sorozat 26. csomó.

harmadinagaddal, esküdt emberekkel, az uratok itt vagyon Ujvárban, Jussuf ispagia, hanem mindjártot bejőjjetek, több parancsot reátok ne várjatok, mert ebül jártok, az Saljin Olaj béghez jőjjetek ide, az útban igazit, az uratok ki legyen, hanem jőtetest jőjjetek, ezt el ne hallgassátok, hogy rosszul ne járjatok. Datum Ujvár 28 septembris 1669.¹

IV.

Mi, az hatalmas és győzhetetlen török császárnak Szechen várának és Hollókőnek és Buják várának gondja viselője és parancsolója, az nagyságos és tekintetes Husain bek.

Megértettük az uraságod levelét, melyben ír uraságod, mód nélkül elhajtották az kecskét, tudván, hogy nem paraszt embernek mörhája. Azért mi is azt irhatjuk uraságotknak, hogy az magyar vitézek szintén úgy elhajtják az török marhát, mostan is Tatárszentmiklósról az budai vezérnek elhajtották, melyet az hatvaniak visszanyertek, annakfelette az törökországból az magyar vitézek elhajtottak négyszáz juhot, melyet az egriek visszanyertek, ennekfelette minden nap csak egy borjut nem tarthatunk, mindjárt elhajtják, és az malomban csak egy kila búzát nem tarthatunk, mindjártot vittet vittet viszik, az mellett mi is mód nélkül nem cselekedtünk, tudván hogy nem paraszt ember jószága, hanem hódulatlan ember kecskéi voltak, mert im mi az földünkben találtuk az kecskéket. — Hiszem tudjátok, hogy az két császár között békességet tartjuk, nem mondjuk azt, hogy még egy borjut elhajtának az török vitézek, de ti meg nem tartjátok az békességet, miránk ne panaszkodjatok, hogy mód nélkül cselekedtünk, ez után ne legyen olyan mód nélkül való dolog, úgy legyen az jóakarát köztünk. Ezek után Isten adjon jó békességet köztünk. Anno domini 1672, irattatott Szechen várában.

Kívülről: Adassék ez levelem Divin várában lakozó Murányi Györgynek, nekünk szomszéd barátunknak tulajdon kezében nagy hamarsággal.²

V.

Hatalmas győzhetetlen tündöklő török császár urunk váradi végházának és több hozzá tartozandó véghelyének főgondviselője és parancsoló ura, az méltóságos tekintetes és nagyságos Mehemet pasa.

¹ Egykorú masolat. *Országos Levéltár* Missiles.

² *Országos Levéltár* Missiles.

Kecskeméti, Karaszi, Oroszujfalvi, Laskodi, Jakai, Kercsi, Szamoshegyi, Gyulaházi, Kisdobosi, Gemsei, Ladányi, Paki, Iskei, Mándoki, Kiskéri bírák és falubeliek ezen czimeres levelemet megolvastván, fejtekre parancsolom, hogy bejőjjetek hozzám, el is ne hallgassátok, mert ha szófogatatlanságtok miatt kárt és rabságot szenvedtek, én oka nem legyek, hanem magatok legyetek okai, az bűn fejteken legyen. Datum in Varada 18 Martii 1684.

Kívülről: Kecskemét, Mándok, Kisvarsány, Kisdobos és több falubelieknek adassék.¹

Dr. Kárffy Ödön.

Ibrahim egri pasa levele a kassai főkapitányhoz. (1632). Mi Szokolovits Ibrahim Passa, Istennek engedelmeiből a hatalmas és győzhetetlen török császárnak a Tisza Duna között levő várai- és hadainak szerdárja, és böles tanácsja, Eger várának helytartója, minden hozzánk illendő tisztességes szolgálatunkat és vitézi barátságos szomszédságbeli jókat kívánunk megadatni te nagyságodnak, hozzátartozókkal egyetemben.

Mai napon kedden vettük a nemzeti *Girincsi* Istvántul és *Szécséni* Miklóstul te Nagyságod levelét, melyből bőségesen mindeneket megértettünk legyen. A mi részünkről némely panaszokat ír te Nagyságod. Isten is ezekre bizonság, hogy ezen dolgokban sokakban nekünk hírünk nem volt, de mindenkben a két hatalmas Császár között való békességhez tartottuk magunkat; efféle történeteket te Nagyságod rendire nem értettünk legyen. Hon írja Nagyságod hogy hadaival felszerkenvén, Eger körül levő hódoltságot más helyre szállítja legyen, a fejér kenyér helyett a köleskenyér is jóízűven esnék: nem uri szó, mert az Ur Isten az ő teremtett nemzetségét éhhez meg nem öli. Penig a mi hatalmas és győzhetetlen császárunk szárnya alatt szolgálatunkban te Nagyságod írása szerint éhen nem maradunk.

Azt is írja te Nagyságod, hogy tatár képében egynehány martalóczokat készítettünk volna. Eszünkben, se gondolatunkban sem volt. Azt nem igazán mondták. A szép békesség ellen semmi gondolatunk nincsen, ahhoz tartjuk magunkat.

Ezek kívül is ír te Nagyságod *Gadna* nevű falu felől, és a *szendrei* vitézek felől. — *Visnyó* nevű falu mellett tizenöt csavargók egy vitézünket levágván, utánnok menve a vitézink *Hys* nevű falu, mely *Eger* vétele utáni hódolt legyen, viszont hódolásokat elhagyván, ezekre

¹ Országos Levéltár Missiles.

akarva menni, *Gadnára* történet szerint úgy találtak legyen, reájok lövöldözvén, egynehány gyermeket így kaptanak el.

Onnan *Szentpéterre* jöven ettenek és ittanak ; a városbul kiindulván a *szendreiek* utánok jöven, reájok ütötenek. Ha ők birták volna ezen vitézinket megbirták volna, meggondolhatja, te Nagyságod mint jártak volna. Nem kellett volna reájok ütniek ; te Nagyságod a szép békesség alatt levél által minket megtalálhatott volna.

Vitéz Ur barátom a mi részünkről látjuk sok a panasz, de némely dolgokról kellett tudósitanom te Nagyságodat. Ennekelőtte a *hatvani Dervis* bégh, magát a békességhez tartván, *Hatvanba* jöve telében *Fileki-* és *szécsényi-* és *gyarmatiak* reájok ütvén, harmincz vitézinknél többet közülök levágának. Mely dolgot a Vitézlő Ur barátunknak oda fel a Palatinusnak megirtuk volt aképpen és fogadást is tette nek, hogy ezen károkat megfordítják, de fogadásokban meg nem állanak.

Minapában is *Hatvanhoz* közel tizen négy emberünket levágák, nyolczvan lovat és tizenkét ezer forintot elvinek több hovaloval együtt ; mely latorságcselakedő latrok közül mainapig is kezünkben vannak, kikkel te Nagyságod emberi beszéllettenek légyen. *Szécsénben* ezen megnevezett lovakat és jószágokat szömlátomást elkótyavetézék. Ezekután *Szolnok* alá háromszázan menvén, másodnap *Hatvan* alá menvén, mint jártanak meghallotta Nagyságod, a *Balassa Ferencz* nagyságos ur levén a *Sárközben*, *Hatvan* enyengöket ott levágá, trombitát fuvatván számtalan kincsoket elvivé és *Szolnok* mellett is egynehány *pesti* vitézeket felvervén, közülök egynehány *besliát* elvivén kiket ezer, kit háromezer forinttal sarczoltatott. *Szarvaskő* alól is emberinket elvivék, most is sarcz alatt tartják. A *cserépi* porkoláb fia is *Szendrőből* sarcz alatt szabadula, és ezek felett is a békesség ellen sok dolgokat cselekedtenek.

Szegedön alól is hajós törököket felvervén, egyet közülök ötezer forintra sarczoltatott *Bakos Gábor* ; sőt ezek fölött is az *Bács* országban harmincz falunál többet hódoltattanak, kik soha ennekelőtte nem holdoltanak, Számtalan sok lovat és jószágot hordottanak el minduntalan, mégis nem szünnék efféle dologtul, te Nagyságod a vitézeket megtartóztassa, és a szép békességhez tartsa magát. Mi is az hatalmas és győzhetetlen császárunknak voltaképpen értésére adjuk, és mind az felséges római császárnak s mind az tisztességes és nekünk böcsületes úr barátunknak a *Palatinus Urnak*. Megítélük tudjuk, ki lehessen bontója a szent békességnek.

A Nagyságotul hozzánk küldetett böcsületes személyeket békeséggel elkísértettük, és Ónodba kísértettük.

Ezek után Isten éltesse Nagyságotat.

Egren die 21. Ann : 1632.

Idem qui supra. (Fenti.)

(A levél párja a *kismartoni hercegi főlevéltárban.*)

Dr. Merényi Lajos.

Egy hadi birói ítélet 1662-ből. Hadi bírásról, iudices bellici, az 1567-ik évi 41-ik törvénycikkben van először szó. A törvénycikk szerint azonban a végvárok kapitányai által megbízott hadi bírák nem csupán a vár és a hadsereget érintő ügyekben bíraskodnak, hanem a nemesség birtokügyeiben is. A panasz az 1649-ik évi 81. t.-cz. szerint meg-megújult.

Intézményileg tehát a hadi bíróság már az 1567-ik év előtt fennállott s mint az 1655-ik évi 7-ik t.-czikkből kitűnik, létesítése a felségjogokból folyt. Az országgyűlés az 1559-ik évi 8. t.-cz. szerint az intézményt a magyar törvényekkel összhangzásba igyekezett hozni.

A hadi bíró, juratus assessor sedis bellicæ évi fizetése az 1609-ik évben 200 frt volt.¹

Egy 1662-ik évbéli hadbírószági tárgyalásról reánk maradt feljegyzés, mely Kassa város levéltárában a 8707. szám alatt őriztetik, betekintést enged az intézmény szervezetébe s az eljárás módjába. Az okirat szerint Kassán az 1662-ik év augusztus hó 16-án Barna György, tabulæ regiæ assessor, Keczer Ferencz, Pongrácz Kristóf, tabulæ regiæ assessor, Udvarhelyi György, Abaujvármegye alispánja, Baxa István Abaujvármegye jegyzője, Béllavári Miklós, szepesi kamarai tanácsos, Dobay Andras, Sárosmegye jegyzője, Szentpétery István, tokaji főkapitány, Figedi Nagy András, szendrői főkapitány, Farkas Fábián putnoki főkapitány, Pap János diósgyőri főkapitány, Bálintffy Ferencz hadi bíró, Divinyi Péter, Semsey György, Kállay Mihály, Kassa város főbírája, Bárczy Ferencz, abaujvármegyei táblabíró, Madarász Márton, Kassa város jegyzője és több juris peritis viris előtt folyt a tárgyalás in sede iudicialia bellica a vádlottak ellen ú. m. Farkas Mihály, Szatmár város bírája, továbbá Kereki István Szatmár város jegyzője, Lónyay Jakab, Csizsár János és Barbély András szatmári polgárok ellen.

A vádló Gersei Petheő Zsigmond, felsőmagyarországi alkapitány s a vád az volt, hogy nevezettek Oroszlány váradi basával az országra

¹ Turul, 1911. évf. 72. lap.

veszedelmes összeköttetésben voltak s a szatmári végvárat a török kezére akarták játszani s neki meghódolni. Az ügyben már előbb tanakat vallattak Leleszen. Az egyik tanu egy Funk nevű német vallotta, hogy őt Heister generális küldte a váradi basa udvarába, bizonyára hogy a szatmáriak ügyében kémkedjen. A tanu ugyanis vallomása szerint, borotvált fejjel ment a törökhöz s tar fejét a tanúknak is megmutatta, az okirat szerint «in cuius suæ associacionis documentum esse capite desumpto pileo rasuram tarcicam iisdem testibus oculate demonstrasset.» Az ítélet szerint a pör a vádlottak felmentésével ér véget.

A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából. A magyar hadi bíróság multjáról kevés emlékünk szól. Az alább közlött iratok a veszprémi nemes és vitézlő seregtörvényszék előtt tárgyalt per irataiból maradtak reánk egykorú másolatban s bepillantást engednek az intézmény szervezetébe, eljárásába s a vele kifejlődött jogszokásokba.

A per az 1684-ik év május hó 25-én indult meg s még a következő év márczius hó 8-án is folyt.

Nemzeti vitézlő jelenlevő bírák uraimék alázatos kész szolgálatainknak ajánlásával instálunk kegyelmeteknél.

Kegyelmetek szent és bölcs törvényszéke eleiben terjesztjük, hogy minekutána itt Beszprémben Beszprém vármegyében lakozó Barrabás Márton szomszédunk hidvéghi Beslia Musztafa agának Gellyei Mátyásért hitlevelet adott volna az felülvaló időkben bizonyos ideig és azon adott idő elmulása után is sokkal hitevelének s fogadásának ő kegyelme eleget nem tett volna, hitlevelét ki nem váltván s Gellyei Mátyásnak sarczában hátra levő szazharmincz tallérát fogadása ellen meg nem adta volna. Tavaly pünkösöd előtt egy Veaszi nevű rácز rabunkat bocsátottuk volt Törökországban feje szabadulásáért, kinek az sarca kétszáz forint, három közönséges paplan három-három talléros, három vég aba, három pár karmazsh csizma, három egész selyem ö(v), három selyem futa, három kalpag volt, említett hidvéghi Musztafa aga ott benn fogta. Ezt megtudván, fő és vicekapitány uraimékat megtaláltuk, kik ügyünket törvénybe igazítván, ahová hogy mi is nevezett Barrabás Marton uramat citáltattuk, megemlékezvén hitleveléről, nemzeti vitézlő Laskoi András vicekapitány urunkat kérte, hogy hozassa ki hitlevelét, mely kinn lévén, minékünk kedvünket keresi, kiről valamint ez jelenlevő májusunak ötödik napján ő kegyelme ezen kegyelmetek nemes és vitézlő seregtörvényszéke előtt valóságos tudományt és bizonyosságot tett, az szerint most is hasonló valóságos bizonyosságot méltóztatik tenni, a kire nagy alázatosan kérjük is ő kegyelmét, kinn

levén már a megírt mód szerint beadott hitlevele. Sokképpen vontatja a dolgot ; jár ott némely elme, hogy benn levén a hitlevél, azért rabot ott benn nem foghattak volna ; az igen csekély refugium (mentség, menedék), elég erre az, hogy ő kegyelme a hagyott időre hitének és fogadásának eleget nem tett, ki miatt ilyen háború időben ott benn fogatott az mi rabunk, kinek egészen az ő kegyelme hitlevelének ki nem váltása az oka, mely időben és dologban nemcsak az hatalmas pogány, de még mi keresztyének is hasonló úttal adósságunkat megvehetnénk törvénynek büntetése nélkül.

Hogy pedig némely itt való uraiméknak az töröktől hasonló hitlevelek itt kinn légyen és az török is azt ki nem váltja, mi annak okai nem vagyunk, azért az mi keresetünk azzal le nem szállhat ; vagyon utjok s módjok, keressék. Továbbá az kezességre sem igazíthat az hatalmas pogány erő ellen ; elég az, hogyha az ő kegyelme hitlevele ott benn nem lett volna, az mi rabunkat ott benn nem fogták volna, hanem az postája vagy magát vagy sarczát kihozta volna. És dato (kit meg nem engedünk) ezen előszámlált törvénytelen s helytelen beszédek valamit segíthetnének is Barrabás uramon, de mindezeket semmissé teszi vicekapitány urannak tett kötése s obligatiója, midőn kérte ő kegyelmét, hogy hozassa ki hitlevelét, ki ha adós és köteles nem volt volna, mi szükség lett volna azt kihozatni. Mivel azért országunk törvénye ezt tartja, *a ki mint köt, úgy oldozik is*, másképpen pedig nyilvánvaló az, hogy az mi rabunk megírt sarczával együtt csupán csak az ő kegyelme hitlevele miatt fogatott ott benn és abból esett egészen az mi kárunk. Ellenben nyilvánvaló az is, hogy az ki rab sarczát keresi, az adósságot keres, kiben minden költség és fáradság megítéltetik országunk törvénye szerént. Ez okáért inhæreálván nevezett vicekapitány urunknak tett kérésének és fogadásának és az magunk igaz causánknak és országunk törvényének, kívánjuk nem az Gelyei Máttyás hátramaradott sarczát, hanem az mi rabunk egész sarczát megítéltetni una cum expensis (= a költségekkel egyetemben), mivel ha ő kegyelme Gelyei hátramaradott sarczát az hagyott időre vagy az mi rabunk ott benn fogása után beküldötte volna, az mi rabunk sarcza oda nem vészett volna, kinek finális törvényét és executióját is juxta leges regni (= az ország törvénye szerint) kívánjuk. Kegyelmetek alázatos szolgálai Weszprémben lakozó Kis András kovács özvegye.

Kis Varga Miklós.

Nemzetes vitezlő jelenlévő weszprémi tisztviselő és birák uraimékhöz szóló alázatos supplicatiónk.

1684 die 25 Maii. Ez jövő hétfőre differáltatik.

1684 die 8 Junii. Sub sedria¹ militari revisa. Hagyatik ez jövő csötörtöki terminusra, akkor sine ulteriori dilatione meritorie (= további halasztás nélkül érdemileg) meg kell felelni.

1685 die 14 Februarii. Reassumpta causa praesentibus dominis iudicibus ordinari.

Anno 1685 die 8 Martii. Reassumpta causa in sede bellica praesidii Weszprimiensis praesentibus egregiis dominis Andrea Laskoi vicecapitaneo, Petro Gorupi, Petro Horvát supremis ducibus, Stephano Gyallodi et Stephano Martonfalvai duce et comitatus Weszprimiensis iudlium etc. Pro ambobus actoribus Benedictus Atyai cum nostris reservatisque de iure reservandis cupit iuxta supplicem libellum sibi ipsis satisfieri.

Procurator J. (-n causam attracti)² Petrus Czizovszki petit tam actionis, quam productorum paria extradari. Deliberatum: Dantur.

Par producti sub litera A. Adjon Isten minden jókat Kegyelmednek, mint szomszéd vitéz Urnak. Szomszéd vitéz Kapitány Urám, Barátom. Megértvén az Kegyelmed akaratját, mi légyen Barabás Márton hitlevele felől, hogy Kegyelmednek megküldjem, de nem hogy azért a Mátyásnak hátra maradt sarezáért itt fognám, de még ezer forintért sem fognám, noha a Mátyás a kétszáz tallérból minekünk hatvanhat tallérnál többet nem fizetett. De mivel mi azt a hamis ráczot a Mátyásért meg fogtuk, de esküszöm török hitemre, hogy a rácz is elszökött, de immár az az mi vétünk; ha megfoghatjuk, megvesszük; ha nem, odavész. Mi azért a Mátyást immár abból a dologból *nem kergetjük*. Im azért a Barrabás hitlevelét Tholnai Ferencztől Kegyelmednek megküldöttem, a Mátyás penig maradt volt még minekünk száz és 34 tallérral adós. Ezek után Isten éltesse Kegyelmedet mind az Kegyelmed kedveseivel jó egességben. Irtuk Hidvégen 1684. 18 die Martii.

Kegyelmed szomszéd vitéz barátja

Musztafa Besli aga.

Az vitézlő nemzetes Beszprémi vicekapitánynak Lasko Andrásnak, mint vitéz úrbarátonnak adassék ez levelem illendő becsülettel.

Par producti sub litera B. Én Barrabás Márton császár és koronás király urunk ő felsége Beszprémi egyik lovas katonája adom ezen hitlevelemet Hidvég városon lakozó Besli Musztafa agának, alagának hidvégi Ibrahimnak, Mamhut odabasának Gellyei Mátyás rabjokért,

¹ Sedes iudiciaria = Törvényszék.

² Az alperes ügyvédje: Czizovszky Péter.

kinek hátramaradott sarcza másfélszáz tallér ; ezen másfélszáz tallérokat fogadom igaz keresztyéni hitemre, vitézi emberségemre, hogy tizenkét holnapra az vitéz barátimnak Hidvégre beküldöm, sem rabért, sem rab sarczáért azon sarczot sem magam le nem tartom, sem másnak letartani nem engedem, ezt hozzátevén, ha az terminus nap előtt megtalálma halni, *az régi végbeli jó szokás szerént* a testet tartozom Hidvégre beküldeni ; de ha az terminus nap után meghalna, *úgyis az sarczát tartozom fogyatkozás nélkül megfizetni.* Melynek nagyobb erősségére és bizonyosságára adtam ezen hitleveletem, szokott magam pecsétemmel megerősítettem. Datum Weszpremi die 30 Maii. 1682. (L. S.)

Per me Stephanum Gömöri iuratum notarium *sedis militaris* praesidii Weszpremiensis parata et extradata.

(Eredetije Kassa város levéltárában ; lajstromozatlan.)

Onodi János levele Győri Ferenczhez (1706). Kötelességgel való szolgálatunknak ajánlása után ! Isten minden jókkal hogy kegyelmeteket szeresse, szívesen kívánjuk.

Nemzetes Bíró Uram!

Itt levő dolgainknak folytatásának rendi hozván magával, el nem mulathatánk, hogy kegyelmedet paucis ne tudósítanánk. Elsőben is vizegenerális uramat, mihelyen ide érkeztünk volna, megudvarolván, magunkat insonuáltuk ; de lött csak olyan válaszung, hogy mindaddig várakozásban legyünk, míg méltóságos generális gróf *Forgács Simon* uram ő nagysága el nem érkezik ; annak utána a nemes királyi városok követei conflualván, a gratificáció eránt megegyeztünk, hogy az installáció után vigyük végben, holott vigyázzván az nemes vármegyékre is, itt-é vagy Kassán legyen, azt még nem determináltuk. Annak utána discurrálván az armalisták dolga eránt, minthogy igen ellenünk vannak az nemes vármegyebeliek, hogy dolgunk jobban folyhasson, nánthogy az két méltóságos generális correspondenter vagon commissarius Kezzer Sándor urammal, egyenlő akaratból ő kegyelmének az oberfált gratificáció felül adtunk tizenöt aranyat és ígerte ő kegyelme mindenben jóakarátját, vagon is reménységünk az itthon való maradásunk felől, aminthogy intimálta is ő kegyelme, hogy minden városok a parte minden armalista conciviseknek személyeket describálván, mind inhabilitásokat, mind tiszteteket lajstrom szerint cum rationibus aliquot annexis elkészítettünk ő kegyelmének, be is adjunk, hogy annyival is inkább dolgainkat jobban promoteálhassa. Ezek után a nemes vármegye bejövén az tábor helyre legutólszor, mindjárt az trombitásnak szoporniczás lova miatt nem kevés bajunk volt, a minthogy simpliciter

nem is acceptálják és az lovak közzé is nem bocsátják, hanem kénytelenítettünk az kocsiból egyik lovat alája adnunk, ebből taliter-qualiter magunkat enodálván, incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim, mert az rézdobost mind generális uram s mind az nemes vármegye egyáltalában kívánják, sőt nagy despectusnak tartják, hogy ez lévén az első vármegye s itt kellene az rézdobot mind reggel s este megvenni, de nagy præjudiciumára Saárosban verik meg, ebben is mennyi disputációnk az trombitás attestatiójával együtt lött legyen, csak az jó Isten tudja, azért erről provideáljon Kegyelmetek, mert immár még tegnap felfelé mentenek az dragonyos executiók és az nemes városra is be fog menni. Ma penig hora nona (= kilencz órakor) léssen az nemes vármegyéknek néminemű dolgok felől való consultációjok, kivalképpen azon nemesek büntetése avagy compellációjok felől, az kik otthon maradtak; ez iránt is mit fognak determinálni, nem tudjuk; mindazonáltal, a kik nem compareáltak, magokra vigyázzanak, mi penig mindenekre prospiciálunk.

Ezzel maradunk Kegyelmeteknek kötelességgel való jóakarói, nemes város ablegatusai. Datum ex castris ad Visoly positis anno 1706 die 24 Augusti.

*Noadi János.
Ujfalusi György.*

Kivül: Per illustri ac generoso domino Francisco Győri, liberæ ac regiæ civitatis Cassoviensis indici etc. domino nobis obsevandissimo Cassoviæ.

Alatta más kézzel: Præsentatæ 25 Augusti 1706.

Mellékelt czédulán: P(ost) S(criptum). Minthogy az kocsis igen apræhendálja azon harmadik lónak itt való maradását, mert az negyediket, minthogy semmire való, nem acceptálják, ha lenne valamely alkalmazatos lova az nemes városnak otthon, az trombitás alá való, minthogy magunk is sajnáljuk azon gyeplős lovat itt hagyni, küldene mást az nemes város.

(Eredetije Kassa város levéltárában 12541/16. szám alatt.)

Bornemisza István levele Diák Imréhez (1708).

Mint jóakaró uramnak, Kegyelmednek ajánlom szolgálatomat.

Isten minden jóval áldja meg Kegyelmedet, kívánom.

Tekintetes neme Sáros vármegye zászlójával megindulván, trombitásunknak trombitája elromlott, kihez képest Kegyelmedet kötelesen kérem, ne terheltessék csináltatni, mivel nem késhtünk, sietnünk

kell táborra. Munkájától azon becsületes mesterembernek meg fog fizetni és vagy két konz papirost pénzemért ne terheltecsék vétetni, Kegyelmed jóakarattját igyekezem megszolgálni. Kívánom levelem tanálja (igy) Kegyelmedet szerencsésen.

Datum Alsó-Mislye 23 Augusti 1708.

Kegyelmednek kész köteles szolgája

Bornemisza István.

Kívíl: Generoso domino Emerico Diák liberae ac regiae civitatis Cassoviensis indici primario, domino michi observando. Cassoviae.

(Eredetije Kassa város lvtban. 12854/30. sz. alatt.)

Adulék Rákóczi Ferencz kalonaszágához (1710).

Kassa város levéltárában, a lejstromozatlan ügyiratok között, a következő 1710. évből származó feljegyzést találtam :

In inelyto regimine *Réteianae equestris ordinis.*

Obester uramnak Rétey György uramnak equi numero 4.

Gönczi János vicecolonellus uramnak nr. 3.

Főstrása mester Tót Márton uramnak nr. 3.

Quártélymester Szegedi János uramnak 1.

Adjutans Görgey Sámuel uramnak 1.

1. (első) főhadnagynak Nitrai Mihály uramnak nr. 2.

2. Buda Gergely főhadnagynak 2.

3. Mező János uramnak 2.

4. Makranczi János uramnak 2.

1. (első) vicehadnagy uramnak Szabó Jánosnak 2.

2. vicehadnagy u. Szabó Jakab uramnak 2.

3. vicehadnagy u. Szócs Mihály uramnak 2.

4. vicehadnagy u. Kis István uramnak 2.

5. vicehadnagy u. Szabó Zsigmond uramnak 2.

6. vicehadnagy uramnak Győry Ferencznek 2.

1. (első) zászlótartónak Szabó János uramnak 1.

2. zászlótartónak Sípos György 1.

3. zászlótartónak Diósi György uramnak 1.

4. zászlótartónak Szabó Mihály uramnak 1.

Négy strásamesternek Fejérpataky János, Szabó Ferencz, Timár Mihály és Szabó Samu uraméknak 4.

Négy furirnak Balogh István, Kereszturi György, Szabó István és Szócs György uraméknak 4.

Gregariorum nomina sequuntur modalitate infrascripta.

In prætitulato regimine gregarii effective de præsentī numerantur numero 204.

In inclyto *regimine Nihaziano*.

Perillustris generosus dominus supremus colonellus Georgius Niházy nihit accipiet, nec prætendit.

Vicecolonellus Kenheczy János uramnak 3.

Auditor uramnak Petneházy uramnak 1.

Adjutáns Kis István uramnak 1.

Profontmester Sztankay András uramnak 1.

Trombitás Sipos János uramnak 1.

Kovács Jánosnak 1.

1 (első) főhadnagy Dési Ádám uramnak 2.

2. főhadnagy Ratony István 2.

3. főhadnagy Harsághy Sándor 2.

1 (első) vicehadnagy Szabó András 2.

2. vicehadnagy Szabó Zsigmond 2.

1. (első) zászlótartónak Szabó István 1.

1. (első) strásamester Vendéggy Gáspár 1.

2. Gerecs Mihály strásamester 1.

3. Kurimszky Márton strásamester 1.

4. Naményi Gábor strásamester 1.

Furir Kovács Gábor 1.

Summa gregariorum numero 52.

Aggregatorum numero 5.

In inclyto *regimine Beleznaiano*. Vicecolonellus Trencsiny János uramnak 3.

Főstrásamester Fekete László uramnak 3.

Adjutáns Istvánffy György uramnak 1.

Quártélymester István Deák 1.

1. (első) főhadnagy Bagoly István 2.

2. főhadnagy Hangacsy Zsigmond 2.

1. vicehadnagy Melda István 2.

2. vicehadnagy Hunyor András 2.

Öt strásamester Sárkány István, Bagi János, Kis Ferencz, Szabó Mihály és Hangacsy György 5.

Summa gregariorum numero 56.

Generalstáb.

Vicecolonellus Barta István uramnak 3.

Adjutáns Salya Mihály uramnak 2.

Adjutáns Szalay Mihály uramnak 2.
 Jósa Ferencz secretarius uram 1.
 Biró János szekérmester 1.
 Voluntér uraimék 9.
 Supremus ductor Stephanus Farkas 2.
 Viceductor Andreas Szodoray 2.
 Vexillifer Michael Balogh 1.
 Vigiliarum magister Paulus Deák 1.
 Summa gregariorum ad hos spectantium numero 20.
 Capitaneus Franciscus Péchy 2.
 Gregarii numero 6.

KEMÉNY LAJOS.

Nemesi felkelés számára megállapított egyenruha-tervezet. (1806.) Falusi levelesládából került kezembe egy 1806-ból való két íves hivatalos írás, melyet gróf Haller János főispán adott ki mihez tartás végett «Az közbátorság fenntartására ügyelő nemes sereg kapitányának.» Nem teszi kötelezővé az egyenruhát a nemes sereg tagjainak, hanem — úgy látszik — nagy volt a kedv bennük ilyenbe öltözni és részben a fényűző vetélkedés megakadályozására, részben «hogy valamely sinor mérték adattassék» készült ez a szabályzat.

A francia háborúk okozták, hogy országgyűléseink, a megyék és a társadalom sűrűn foglalkoztak ezekben az időkben a magyar hadsereggel és a nemesi fölkelés kérdésével.

Az erdélyi kormány sem vonhatta ki magát ez alól és többek között az 1809-iki kolozsvári országgyűlés is vitatta e tárgyat; meg is határozta, hogy a megyék, székely székek s a szászok milyen arányban állítsanak ki katonaságot. Gróf Bánfi György lett a vezére ennek a seregnek és a békesség megkötéséig állottak fegyverben a csapatok. Ezt megelőzőleg történt aztán, hogy a megyék saját kezdeményezésükre szervezkedtek és nemességüket olyan nemes seregekben sorakoztatták és gyakoroltatták, mint a milyen számára ez az egyenruha-tervezet készült.

A legénység, a közvitéztek ruhája nagyon kevésbé különbözött a fő- és altiszteketétől. A csákón aranypaszománt, a zsinórzat is inkább aranyos, vagy teveszór s a bandalière vagyis a pantallér orosz lány fővel való rézdíszítése volt az egész különbség. De beszéljen maga a leírás:

Az köz Bátorság fenn tartására ügyelő Nemes Sereg kapitányának.

Ámbár a Nemes Vármegye meg álitotta légyen, hogy ezen Seregnek valamely Hadi köntösben egyezőleg öltözni nem szükséges, szabad-

ságában hagyott ugyantsak, hogy azon Nemes Sereg Tagjainak tettezenék önként egy forma köntösbe öltözni az olly feltétel alatt, szabadságában hagyatik, hogy fényes és költséges ne légyen: Hogy tehát a Nemes Vármegye ezen végzése egy felől teljeseadjék, másfelől pedig, azoknak, akik az öltözés módjára nézve magokat már számosabban jelentették, valamely sinor mérték az egyeztetésre adattassék, szükségesnek tanáltam aztatt eképpen meghatározni.

Mente.

Ez légyen világos kék közönséges Posztobol sárga réz három rend Pikellyel, hasonló színű szőr Sinorral meg sinorozva flanerel bélelve és fekete Bárány bőrel prémezve és ugy készülve, hogy egészen bé gombolo légyen.

Nadrág.

E légyen hasonló színű Posztobol, hasonló színű Sinorral három rendel hányás nélkül meg sinorozva.

Tsáko.

Ez légyen fekete Posztobol, kék színű vitéz kötéssel, kék és fekete Tolluval és külön pántlikából készölt Rosával.

Pantallér.

Ez légyen fekete Börből, sima fekete Tásakájával.

Csizma.

Bornyu bőr, vas Sarkantyúval.

Nyakravulo.

Fekete tsinos, de ollyan, aki tsak a torkát, nem pedig az alát is bé foglalja.

Loszerszám.

Fekete, minden réz Czifraság nélkül, tsakhogy tsinos és jó legyen.

Tarsoly.

Veras, Viz folyás módjára, három rend szőr sinorral bé szegve, a közepin keresztül viz folyás modjára ki vágot kék Poszto, vagy fényes

Materia és azon ülő fekete Griff Madár, szőlő gerezd lévén a szájában, ennek veres Tokja.

Kard.

A mennyire ki telik, vas hüvellyek legyen, a kard és Tarsoj Szijai pedig veressek.

Igy tanálatván le oltsobbnak és tsinosabbnak az öltözöt, az kapitány ur kommandoja alatt levő vitézeknek azt tuttára fogja adni oly formán, hogy senki ugyan annak meg tsináltatására nem fog ugyan kényszerítettni, de az a ki fényesebben fog megjelenni bizonyosan büntetésre méltónak fog találtatni, mert akinek tehetsége vagyon az fényesebbnek meg szerzésére, az bizonyosan erre oltsobban is szert tehet.

Az all Tisztek ezektől tsak abban különböznek, hogy csákojokon keskeny arany Paszománt legyen, a Tarsoly bé szegése pedig szőr sinor helyet ugyan lapos Teve szőr sinorral legyen víz fojás mogyára készítve.

A fő Tisztek pedig ezektől különböznek hogy köntössek jobb Posztból Szőr Sinor helyet Teveszőr Sinor legyen, a Csákojokon két rend Arany Paszománt, a Tarsoly Sinor helyet Arany Paszomantal legyen be szegve és a Pantaléron egy rézből készült, de meg aranyozot Oroszlán fő legyen, a hozá tartozando lánczokkal. A kardon függő a Vitézeknél legyen kék és sárga szörből, az all Tiszteknek hasonló Teveszörből. A főbb Tiszteknél pedig Arany és kék Selyemből elegyítve.

Ez tehát azon határozás, Melyet az kapitány Urnak hozám tett kérésére meg nyugtatás végett és hogy Seregét aszerint utasithassa ezeket irni szükségesnek találtam.

D(icső) Sz(ent) Márton. Die 8-va Januarii 1806

Gróf Haller Gábor mp. Fő Ispány.

Dr. Dékány Kálmán.

Levél Arzemysl 1914-iki ostromáról Csaszkcóczy Emil m. kir. honvédszázadosnak, Ludovika Akadémia tanáruának édesanyja révén jutottam birtokába az alábbi levélnek, a mely Przemysl 1914. évi első ostromának idejéről mond el igen érdekes részleteket. A levél írója: *Micheller István dr. budapesti ügyvéd*, tartalékos tűzértiszt. A levél értékét emeli, hogy írója nem hivatásos katona, az eseményeket tehát nem a mesterségében járatos katona, hanem a polgárember szemével nézte és így azok lelkére is nagyobb hatással voltak. Azt hiszem szolgálatot teszek a magyar hadtörténelmi irodalomnak, ha e becses levelet megmentem az enyészettől. Szövege szószerint a következő:

Krovniki-Przemysl, 1914 október 21. este 3/48-kor.

Kedves Ilyke! Vacsora és tea után az erős szivarozás folytán nagy füst volt a szobánkban s így kimentem az udvarra, hogy némi friss levegőt szíjjak. Majdnem koromsötét volt, alig lehetett látni valamit, — de annál többet hallani. A koromsötétség daczára irtó puska- és géppuskaropogás veri fel az éjjeli csendet. Olykor-olykor erősebb ágyúdörgés szól bele a harcza, a melyet a vár felmentésére érkezett hadseregünk a mieinkkel együttesen Przemysl keleti oldalán az oda koncentrált orosz hadakkal e hó 11-ike óta éjjel-nappal szakadatlanul folytat.. Már ide s tova 11 napja szorongva figyeljük a magaslatokról reggel 5-től este 5-ig a rettenetes küzdelmet, a melyet a két fél a legnagyobb elkeseredettséggel vív egymással szemben. Mindkét fél kapott erősítéseket csapatokban és ágyúknban, — különösen az oroszok, a kik állítólag további 7 hadtesttel jöttek az övéik segítésére.

Nem lehet megállapítani, hogy mely fél scenirozta ezt az éjjeli támadást a másik ellen, e kétség és bizonytalanság az, mely elfogja az ember szívét, mert hátha a mieink ellen szól a rettenetes puskatűz és kattog oly velőtrázó módon és eszeveszettséggel a géppuska s hozzájárul a bizonytalanság, hogy vajjon jól végződik-e a mi bajtársainkra ez a küzdelem. Gondolhatja, hogy ha az ember messze távol, az ujságok hírei alapján követi a háborús eseményeket -- s aggódik a saját csapatainkért, — mennyire elfogja az aggodalom azt, a ki közvetlen közelből kénytelen hallgatni ezeket a rémes hangokat, hogy csak óvja meg Isten az irtózatoss elpusztulástól a mieinket. Mert most folyik a döntő ütközet.. Adja Isten, hogy a katasztrófa elmaradjon.

Mielőtt kimentem, azzal a gondolattal mentem ki, hogy ezt az estét Magának szentelem s írok levelet, a bevezetését ez a kimenetel adta meg. Nem akartam levelet írni, de így ne gondolja, hogy Magát mostoha elbánásban akarom részesíteni s csak képeslapokkal elintézni s kedves sorai folytán hosszasabban, levélben írok.

Tegnapelőtt Przemyslből levelező-lapot már küldtem. Oly hosszú, 28 oldalas kimerítő levelet, mint a milyent a napokban Gerlóczy Bandihoz intéztem, nem írhatok, merre gyrészt édes-keves idő áll rendelkezésemre, másrészt talán Magácskát nem is érdekli annyira az a mindenféle körülmény, a melyek közt itteni életem lezajlik. Ha tévedek, úgy Maga az előbb hivatkozott ok alapján meg fogja bocsátani s alkalomadtán rajta leszek, hogy hibámat jóvá tegyem. Ha Hamar útján hozzá tud jutni ahhoz a levélhez, úgy addig is olvassa át.

Mindenekelőtt, hogy el ne felejtsem, a lapon elfelejtettem, a telefont ne szereljék le ; a havi 25 koronával több vagy kevesebb kiadás

egy csöppet sem bant s Magát se bántsá ; halásan köszönöm jóindulatú figyelemzetését. Mert mégis itt-ott szükségük lehet reá ; aztán meg a leszereltetés után nehezen tudnék új számhoz jutni s megint számvaltoztatással volna bajunk, de felmondási időt is kívánnak s így arra is fizetni kell. S hátha mégis visszatérek, bár erről majdnem teljesen lemondottam.

A mi fizetését illeti, szíves fáradozását hálásan köszönve, a szept. 15-ig járótt úgy szept. 9. körül feladattam, azt remélhetőleg idején kézhez kapta ; az okt. 15-ig járótt, mivel e hó 10-ig zárva voltunk s a posta nem közlekedett s a 11-iki megnyitás után se akarták mindjárt felvenni, csak 16-án adathattam fel, közben az is megérkezhetett. Szíves elnézését kérem ezúttal is a késedelemért. Ha a jövőben ilyen vagy más okból pontatlan volnék, úgy legyen kegyes mindannyiszor Hamarhoz fordulni, a ki szíves lesz számlám terhére kifizetni. Egyben felkérem, szíveskedjék neki szólni, hogy fizesse ki a november 1-én esedékessé váló házbért és járulékait, a házmester havi 2 K szemétpénzét és Mohosné 10 K havi járandóságát szept., okt. és nov. és a jövő hónapokban is, hogy az se szenvedjen szükségét.

Nővérem járandóságát jövő évi január 15-ig Pozsonyban előre gondoskodtam s így ha addig haza nem jövök, neki febr. 15-től kezdődőleg havi 150 K lesz elküldve, ha valamiképp magam nem bírnék ez iránt és idején intézkedni.

Egyrészt a Maga kedves lapjából X/8-ról, másrészt nővérem X. 4., 7., 11. leveleiből, a melyeket mind tegnapelőtt vettem kézhez, szept. 12. óta nem kaptam semmiféle lapot, úgy látom, hogy Maguk mit sem tudtak arról, hogy mi ostromállapotban vagyunk. A napokban végre megjött ujságok is mélységesen hallgatnak arról, hogy okt. 10-ig milyen helyzetben volt Przemysl és csak 11-én emlékeznek meg róla, hogy az ostrom alól fel lett mentve. Tényleg az északi és nyugati oldalakról az orosz teljesen elhúzódtott, ellenben a keleti — Lemberg felé oldalon még tartja magát és itt vonva össze ereje legnagyobb részét, állja a rettenetes harczot a mi haderónk ellen. Ez a harcz tehát a VI. B. vagyis a váröv 6-ik kerülete mentén folyik, természetesen itt is némileg tovább húzta magát az orosz, hogy a mi kerületünk ágyúí oldalvást ne ágyúzhassák. Azért azonban egyes ágyúinkkal egyes ütégeit meg tudjuk kapni s így a mi kerületünk nemkülönben beleszól ebbe a harczba. Másrészt van egy üteg, a mely kerületünk egyik, a siedlickai szakaszával szemben továbbra is megmaradt a régi positiójában és folytonfolyvást szórja a shrapnelleket és gránátokat, hogy továbbra is lekötve tartsa az ott levő erődöt és ágyúit. Ott vannak ember magasságyúira

az orosz hullák, úgy hogy az orosz lövöldözése folytán azok eltakarításáról nem lehet gondoskodni. Ezen kerületnek ezen szakasztól délre eső szakasza előtt, a hol én állok, október 11-én már kimehettünk a váröv dróthálózatán, mert ebben az irányban az orosz ágyúival hozzánk nem tud érni. Kimentem és megnéztem azt a 250 hullát, a melyek az ott kiirtott erdő tüleveleitől barnult helyén heverték. Ezek az október hó 5-én hajnalban intézett s visszavert támadás áldozatai voltak. Tehát már öt napja, szélben, esőben, hidegben heverték ott. Ki hanyatt, ki arczra bukva, ki oldalt görbülten ; az egyik vánkoston pihentette vérző fejét. Lehet, hogy úgy ez, mint többen csak megsebesültek volt s az öt napi ott heverés s elvérzés folytán pusztultak el. Ám mi nem mehetünk a szerencsétlenek segítségére, mert okt. 10-ig az orosz lövöldözött bennünket, másrészt ott aknák, bombák voltak elhelyezve, a melyeket az ember észrevétlenül lábával megérinthet s ezzel levegőbe repül, tehát veszélyben voltunk ezek miatt ; de ezek hol létét az oroszoknak elárultuk volna. A kiket más helyekről behozhattunk, azokat be is hoztuk ; az egyik ilyen szerencsétlen sirva panaszkodott, hogy öt gyermeke van odahaza. Tekintettel az öt napi ott fekvésükre, szívat szíva mentem ki, azonban mit sem éreztem, mert hisz erős hideg idő és esőzés volt akkoriban. Nem mondhatom, hogy a látványtól valami rémesen irtóztam volna, természetesen küzdöttem a meghatottsággal, a midőn az egyiknek feltartott karjában jegygyűrűt láttam, másrészt a másiknak ég felé emelt mindkét karját megpillantottam, egy párat pedig erősen deranzsált állapotban szemléltem. Idősek és ifjabbak keverve voltak ; volt köztük három hadnagy. Szanaszét heverték ott szuronyos puskák, főzőedények, töltények, sapkák, kis kézi lapátkák, kenyérsákók s mindenféle holmik. Négy szuronyos puskát elszedettem, egyet magamnak megtartottam, a többit tisztársaim közt szétosztottam. Azonfelül a magam részére az egyikről leszedtem a tölténytartóövet, a melyben 100 töltény igen praktikusan van elhelyezve (100 töltény ezenkívül a kenyérsákóban és patrontáskában van, úgy hogy az orosz 200 tölténnyel van felszerelve, míg a miénk 120 tölténnyel).

A siedlickai szakasz előtt heverő oroszok legtöbbje kezeit az arca elé tartja. Ezeket a géppuska ölte meg ; ez a legöldöklőbb és legirtózatosabb fegyver ; ebből percenként 360 lövést tesznek. Ez tehát, ha egy nagyobb tömeg támad, rémes gyorsasággal százával szedi le az embereket. Úgy látszik az az iszonyat, a mely a kattogó géppuska hangjára fogja el az embereket, viszi a kezeket az arcz elé. Ám hiába, a következő pillanatban a többi százzal együtt lehull ó is.

Aztán persze messze távolban is feküdt egy-egy hulla ; sőt egy fél-

órányi távolban fekvő, felgyujtott falu utcáján is jó távol egymástól hevert öt hulla; ezek valószínűleg sebesülten odavánszorogtak s ott az úton pusztultak el. Sőt később egy másfél órányi távolban fekvő hegynek túlsó oldalán, a hol ezerszámra voltak igen ügyes, egy-egy ember tartózkodására alkalmas lyukak kivájva, a melyekben az oroszok az ostrom ideje alatt éjjel-nappal tartózkodtak, szintén leltünk orosz halottakat. Lehet, hogy ezek az ide repült ágyúlövedékeink lőtték agyon, de lehet, hogy ezek is sebükkel lefeküdtek s elpusztultak.

Állítólag az oroszoknak az ostromból kifolyólag 30—40,000 embere veszett el.

Ezek voltak az ostrom végét jelentő s emberi szempontból szomorú képek; jó úgy-e, hogy ezeken túlestünk.

Az eseményeknek reánk következő fordulatát aug. 31-én közölték velünk; összehívták a kerület körülbelül 100 tisztjét s tudtunkra adták, hogy hadseregünknek jobbszárnyát az oroszok benyomták, így tehát ennek következményeivel 3—4 napon belül számolni keil, a mennyiben megjelenhetik a kozák lovascsapat, lovasított tüzérség és lovasított gyalogság. A munkálatok tehát a megfeszített erővel folytatandók s befejezendők. Én szeptember hó 3-ig Rombovice faluban voltam, de mert ez kívül esett a várövön, úgy háromnegyed órányira keletre s így az orosz előnyomulás leghamarabb ért volna, szept. 4-én át kellett mennem a várövbé és pedig Krovniki faluba, a hol jelenleg is tartózkodunk.

Az események nem jöttek oly rohamosan mégsem, mert a mieink több helyütt feltartóztatták az oroszot. Szeptember 6—8. hallottunk távoli ágyúdörgést a magaslatokról, a mely nap-nap után erősebb lett, ezek voltak a lembergi, grodeki és javorovi ütközetek hangjai. Aztán elcsendesült. Hogy ezek utolsója hogy végződött, nem tudtuk, kétség és gyanú támadt, hogy a katasztrófa küszöbön áll. Szeptember 13-án rengeteg kocsisor jött be a várövön átvonuló útvonalakra. Utána jöttek — t. i. ez a 3-ik hadtest trainje volt, — ágyúk, csapatok, lovasok, automobilonok, sebesültszállító kocsik, rettenetes tömege. Három nap és három éjjel tartott ez az átvonulás, a mely minden forgalmat lehetetlenné tett. Én szept. 14-én besiettem Przemyslbe, hogy az eseményeket a gócpontban megfigyeljem és naplóm részére feljegyezzem. Oly irtózatos torlódás volt és annyira zsúfolva az egész utca, hogy ágyúk lafettáin kellett átmásznom, hogy az átellenben levő kávéházba bejuthassak. A gyalogjárók autók, kocsik által voltak elfoglalva. Mindez a visszavonuló 3-ik hadtest volt.

A mint ez átvonult, nyomában jött az orosz sereg, a mely egyik

részével nyomon követte a mi 3-ik hadtestünket, a másik része, három hadteste a vár ostromának feküdt, kezdett bennünket átkarolni.

Szeptember 16-án kezdték a mi erődjeink az ágyúzást egyrészt a mieink után nyomuló oroszok ellen, másrészt a vár körül elhelyezkedni kezdő orosz hadtestek ellen. Az egyes erődök lövéseiből meg lehetett állapítani, hogy az átkarolás tekintetében az orosz merre és mennyire halad. A midőn már köröskörül az összes erődök szóltak, ebből nyilvánvaló volt, hogy az egész vár körül van véve és semerre sincs ki út. A vasúti síneket mindjárt a mint a 3-ik hadtest átvonult, minden irányban felrobbantották s egy pár napig autóval tartották fenn a postai közlekedést, a míg az orosz egy párat el nem fogott; mire ezt is abbahagyták s így a külvilággal való érintkezés megszűnt, egyedül a rádiótelegráf maradt fenn, a melynek segítségével a várparancsnok érintkezett a külvilággal, illetve odakint levő hadvezérrel. A főhadvezér egész karáival és repülőgépeivel már körülbelül 10—12 napja elment innen; utána ment az osztrák-magyar bank itteni fiókja, a melyet a zúzavárban hiába kerestem, hogy a legénységi zsold kifizetésére ezreimeimet váltsa fel.

Nagy élvezettel hallgattuk a magaslatokon a mi ágyúink tüzelését. Épen nem nagy élvezettel hallgattuk a közben elhelyezett orosz ágyúk tüzelését. Megindult mindkét részről a várostromot bevezető rettenetes tüzérségi harc. Erről rengeteg sokat lehetne írni, kötetekre menőt. Éjjel-nappal szakadatlanul bömböltek az ágyúk, néha oly irtózatos hevességgel, valóságos űrletes, eszeveszett irammal, hogy a föld rengett beléje, a ház rázkódott, összeomlani készült. Ez olyankor volt, a midőn az orosz egyes helyeken már roppant szorongatott s a helyzet roppant veszedelmes volt. Az orosz nem kímélte a municiók készleteit; majdnem mindig sortüzet adott le, egy-egy nap csak a mi VI-ik kerületünkre ezrekremenő lövést tett, sőt volt két nap, a melyen 10,000 lövést adott le a mi kerületünkre. Október hó 2-án parlamentairek jelentek meg, a kik a vár átadására szólították fel a várparancsnokot, a ki természetesen elutasítólag felelt. Erre másnap lanyhább volt a lövöldözés, de annál rémségesebben indult meg okt. 4-én kora hajnalban s úgy látszott, hogy ezen az emlékezetes napon akarja bevenni a várat. Evvel az irlgalmatlan hevességgel folyt aztán a harc végig egészen az elvonulásig.

Részünkről a 30 és fél cm-es Mörserek is működtek, dörgésük iszonyatos, hatásuk rettenetes volt; ha becsapódtak a hegy hátába, abból 60—80 méternyi magas füstből és földből álló sötét hatalmas oszlop emelkedett a levegőbe, a föld rövidre visszahullott s a füst lassan eloszlott. Egy pár lövéssel egy egész holdat lehetett felszántani.

Az elhelyezkedés elején volt, hogy a megfigyelő 8 ágyú közeledését egy hídhöz jelezte. A Mörser a térképek alapján a hídra beállították s a mikor az első ágyú a hírhoz ért, kilőtték ; mind a 8 ágyú, koci, ló, ember repült szanaszét. Falvakat egy-két lövés romokba döntött és felperzselt. Alig tettek kezdetben a mieink egy pár ilyen Mörser-lövést, a mely írtó hatással dühönghetett az oroszok közt, rögtön felszállt az oroszoktól egy repülőgép s kereste ennek a szörnyetegnek elhelyezését. Talán negyed óra sem telt bele, az orosz ütegek javarésze a Mörser helyére kezdett erős tüzelést, mert ám a mieink is megsejtették, hogy az orosz repülőgép miért kóválygott a levegőben s rögtön a leszállása után összeszedték a Mörser s elvitték más helyre. A korábbi hely persze sokat szenvedett az oroszok ágyúlövéseitől.

Az egész ágyúzás alatt fent a magaslatokon az erődök vonalán kellett tartózkodnom kora reggeltől késő estig, sőt éjszakákon keresztül. Ebédre sem távozhattunk el ; a legénységi konyha ott volt a hegy lejtőjén, nekem és három tisztársamnak a faluban külön szakácsunk főzött s a tisztiszolga tábori főzőedényekben kihozta az ebédet, hozván persze tányérokat, evőeszközt, bort, poharat, ásványvizet. Ilyenkor valami közeli bódéba mentünk s ott asztalt, padot hevenyészttünk s jóízűen elfogyasztottuk az ebédet minden pillanatban készen lévén arra, hogy közibénk vág egy orosz gránát úgy, hogy szanaszét repülünk. A shrapnell ellen, ha magasabban felrobban, még megvédhet a fedezék, a melynek deszkája felett 30 cm föld van ; ám gránát ellen, a mely 2 m mélységre fúródik a földbe és a betonfalazatot is szétveti s teremnyi nagyságú tölcserít csinál a földben, -- nincs semmiféle fedezék. A legénységi konyhát egy pár gránát úgy körültölésérezte, hogy a szakácsok eliszkoltak. Majd megsiketültem a magaslatokon ; hátam megett, a mint a lövészárókban álltam s látesővel átnéztem a túlsó magaslatokra, a honnan az oroszok ágyúi állottak, s rajtam keresztül dörögtek a mi ágyúink, sivitott a golyó ; onnat jöttek az orosz golyók s repültek felettem vagy messzebb oldalvást nagy zajjal felrobbanván. Október 6-án reggel nagyon közel megkörménykeztek s az előttem s közvetlen mögöttem lecsapódóktól oly szűk villába voltam fogva, hogy már teljes biztosra vettem, hogy elpusztítanak. Egy kis nyitott bémélyedésben állva, meg nem mozdultam s vártam. Hiába mozdultam volna előre vagy hátra, lehet, hogy ezzel a golyó útjába mentem volna. Jobb is volt, mert a későbbiek tovább és tovább csapódtak be. Szerencsém volt továbbá, hogy a két shrapnell, a mely oly közel kapott, felettem fel nem robbant, hanem a földbe fúródott s ott döntötte ki tartalmát ; mert ha felettem felrobban, úgy vagy a benne levő golyók találnak, vagy az aczélfalának

szétszakadó részei szakítanak szét (Sok orosz shrapnell rossz, fel nem robban s ez nekünk jó!).

Jól mulattunk azon, hogy a mielőtt egy izben tüzet gyújtottunk, hogy a kihült ebédet felmelegítsük, a főzödény fedele összeolvadt, nem lehetett kinyitni; végre úgy segítettünk magunkon, hogy egy hatalmas vésővel úgy megnyitottuk, mint a conservdobozokat szokás leverni.

A mint az orosz elment, nem is ebédek odakint; háromnegyed 12-re hintó jön elibém a hegy lábáig húzódó fasorban s észrevétlenül eltűnve lemegyek a hintóhoz s kocsizom haza, a hol persze fehér abroszszal felterített asztal vár jóízű ebédrel. Soha sem vártam életemben annyira a háromnegyed 12 órát, mint most; már kora reggel 5 órától odafent vagyok; javarészt járkálok, a tisztekkel diskurálok, egy hozzám szegődött húséges kutyával játszadózom, naplómban jegyezgetek, szivarokra gyujtogatok s füstölök mint a kémény, mókázgatok, sokat persze nézegetek tüzéségi látcsóval az előttünk dühöngő rettenetes küzdelemre, nézem az ágyúból kicsapó láng felvillanását, shrapnellek felrobbanását, a mit a magasban hirtelen felbukkanó bárányfelhőszerű füstgomolyag jelez, s a gránátok becsapódását, no meg nézem az erdőkből az ágyúdübörgés folytán kizavart őzikék ide-oda futkározását, a mire katonáink reájuk lőnek s egy-kettőt lelőnek belőlök. Végre lesz 11 óra, erre elkezdek látcsóvezni a falumba vezető fasorra, jön-e már a koci, s a mint messze felbukkan s én előbb széjjelnézek, nincs-e nálam magasabb felsőbbség a hegyen, szedem a lábamat lefelé. Ebéd után egynegyed 2 órakor megint a házam elé áll a koci s kivisz; 5 óra felé újból eljön értem s akkor parancskiadásra egy távolabbi faluba megyek.

Az éjszakai kirándulások és a magaslaton tartózkodások nem voltak túlságos kellemetlenek. A míg osztagom dolgozott, én a mély futóárkokban kimentem a lövészárkokba s onnat néztem a közel oldalt levő fényszóró működését, a mint hatalmas fénykévét vet át a túlsó hegyhátakra. Kilométerekre menő messzeségben nappali világosságot teremtett, valóságos panoráma volt. Néztük persze rögvést, mozog-e ott az orosz. Csak egy-két perczig tartott a megvilágítás, aztán elaludt, hogy kis idő multával más helyre vágja a kévét. Akár mozgott túlman valami, akár nem, az ágyúink oda dörögtek, hogy egyrészt megzavarja az orosz, s ne hagyják aludni, másrészt figyelmeztették, hogy fent vagyunk mi is. A fényszórókkal váltakozva dolgoztak a világítópisztolyok. Ebbe egy különleges patront tesznek bele s azt kilövik a magasba; mire az a magasban mint egy rakéta meggyulad s lefelé szálltában nagy messzeségre elvilágít. Dörgött persze az orosz is mi reánk egyrészt

ágyúival, másrészt puskáival; sőt egyes helyeken oly közel volt a váröv előtt elhúzódo dróthálókhöz, hogy kézi bombákat vetett s egyeseket megölt, többeket megsebesített.

Az ostromi alatt a kerületünkben levő egyik erődöt, melyiket az orosz ágyúk leginkább lövöldöztek, az oroszok az utolsó napokban két ízben be is vették; a komoly következményeket, a melyek ebből keletkezhetek volna, az ott tartalékban tartott honvédeink háritották el, mindkét ízben az erődöt visszafoglalták s az oda betódult oroszokat elfogták. A magaslaton messze egy másik szakaszvonalon állva, távcsővel láttam, a mint ez a honvédezred futólépésben tartott Siedlicka felé, a melynek külső részén van az erőd. Később értesültem a különös jelenség okáról; az oroszok ezen betöréséről pontos tényállást nem lehetett megállapítani, úgy látszik az osztrák Landwehr nem igen tartotta magát. Általában a katonaság itt Przemyslben majdnem mind magyar; osztrák nagyon kevés van, úgy látszik, csak a magyarban van meg a bizalom. Hát az itteni mindenféle nemzetiségű népség a legszegényetesebben viselkedett. A mint az augusztus 31-iki fordulat bekövetkezett, első dolgunk volt a lakosságot úgy a várövon belül, mint a várövon kívül s közel fekvő falvakból a legrövidebb idő alatt eltávolítani. Ez egyrészt az árulkodás elfojtására, másrészt azért történt, mert ezeket a várövon kívül fekvő falvakat, a melyek az oroszoknak az elszállásolást a váröv körül és a rejtett megközelítését a várnak megkönnyítették volna, irtó módon elpusztították, felperzselték, a földdel egyenlővé tették, szalmás házaikat szétvetettük, kőházait, iskoláit, majorjait, kastélyait dynamittal a levegőbe röpítettük. A falvak két héten keresztül égtek s rémesen bevilágították az éjszakát. Valamennyi templomot, a mely közel a várövon kívül feküdt s bent a várövonban is, ugyancsak romhalmazzá robbantottuk. Ez azért történt, mert ezek a rutén templomok, a melyek legtöbbje nagyon gyönyörű volt s éppenséggel nem álltak arányban a községek szegényes külsejével és szűkös viszonyaival, állítólag orosz pénzen épültek s ezeknek viszonya, helyzete, fekvése az egyes erődökhöz s a vár egyéb pontjaihoz az oroszok által a legpontosabban ki van számítva s így az orosz tüzérségnek a lövöldözésnél kitűnő segédcélul szolgálhat s biztos támpontot nyújt a többi erőd és pont helyzetének kiszámítására és meglövöldözésére. Úgy 50 lépésnyire lakom a krovnikai faluban levő templontól; az egy gyönyörű három kupolás templom volt, belekerülhetett 200,000 koronába, az első robbanás mi kárt sem tett benne, a második lehajtotta a kupolák bádofedelét, a harmadik a középső kupolát döntötte romba, végre a negyedikre szétrepült a két oldalt álló kupola is. Nap-nap után látom a

romokat, a középső utcái bejárat falának egy része a felette álló márványkeresztel áll. Az én korábbi falum — Rombovice — eltűnt a föld színéről. Micsoda hatalmas fasora volt körülbelül másfél órányi hosszú utcájának, tele a kertek nagy gyümölcsfákkal, a falu végén volt Lyubomirszki herceg kastélya, majorgja s gyönyörű parkja évszázados fáival. Most mind romhalmaz, füstös fekete pizsok. Ezek a háború rémes kísérői. Azóta az ágyúzás révén hol mi gyújtottunk fel falvakat, a melyekben az oroszok voltak, hol az oroszok gyújtottak aláink. Sokat volt vörös éjjeleken át a láthatár!

A lakosság persze mindent visszahagyott, mert csak a mit két kezébe kaphatott, vihetett magával. Itt hagyta lábas jószágait, kocsi-jait, lovait, szénát, szalmát, ki nem csépelte vetését, takarmányt, butorait, szóval mindenét. A mit lehetett s főleg a siránkozóktól, a kiket megszántam, az osztagom élelmezésére megvettem, mert hát a 250 ember napi élelmezéséről gondoskodni, illetve intézkedni, hogy az arra ki-rendeltek naponként a szükséges holmikat elhozzák, megszerezzék s ezek megszerzéséhez szükségesnek mutatózó pénzeket kiadni, nyugtákat aláírni s az egészről havonként elszámolni daczára minden háborúnak s izgalmainak, én tartozom. Odakint az ágyú dörög, ropog rettenetesen a puszka s akkor este 8 óra után bejön hozzám a számvető-altisztem a napi számadás megejtésére, nyugták s mindenmű jelentések aláírására s történik a legénység zsoldjának kifizetése.

A mit meg nem vettem, azt önhatalmúlag birtokba vettem, hat lovat, két kocsit, egy hintót, a mely a papé volt s a mely az én kényelemre szolgál, sokat járok rajta, hivatalos és nem hivatalos utakon, három tehenet, a melyek a reggeli kávéhoz a cacaóhoz a tejet szolgáltatják s a rengeteg szénát, szalmát, a mely a pajtában s padlásokon van. Majd a kincstár kárpótól mindenkit, különben ha nem vettem volna gondozásba az állatokat, azok úgy is elpusztultak volna. A két kocsit egész nap szállítja az osztag élelmezésére szükséges dolgokat.

A nyugalmamat s jókedvemet mindvégig megtartottam, pedig ugyancsak hullámozott a kedélyek hangulata a deprimáltság igen mély határáig. Sokszor vett erőt a lelkemen a levertség s ideges hangulat. Egy sereg tiszt is idegbeteg lett s a kórházba menekült, sőt egy megtévelyodött; ennek csapatát aztán az én nyakamba sózták, a mi egy kissé sok volt nekem is, de azért vígan jártam utána; ez az osztag egy másik, háromnegyed órányira Krovnikitől fekvő faluban volt elszállásolva, folyton kocsin kellett ülnöm. Azonfelül a tévelyoda főorvosa engem bízott meg, hogy a tévelyodottnak megfigyelésére az adatokat foglaljam össze s írjam le. Szóval dörögnek odakint az ágyúk s az ember írjon

tébolyodotról megfigyelést. Igen sok érdekes dolgot jegyeztem fel a naplómba s én azt hiszem, hogy egyrészt az, hogy folyton figyeltem mindent s a naplóm részére jegyezgettem s ezzel figyelmenet lekötöttem, másrészt annak tudata s érzete, hogy vesztetni valóm nincs, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy mindenkor nyugodt és higgadt magatartást tanusítottam s jókedvem megtartottam. A naplóért sokat ostromoltak engem. mert sok humoros és tréfás, színes dolgot jegyeztem fel s valahányszor felolvastam, sokat neveltünk rajta.

El is felejttem sokszor, hogy öldöklő háborúban vagyok, mindig azt hiszem, hogy manőveren vagyok.

Mult héten kiküldöttek, hogy a várövön túl két órányira levő falutól éjszaka nehéz tüzérségi ágyúk felvonulását két szükséghid építésével és körülbelül három kilométer hosszú út készítésével tegyem lehetővé. Ott folyik a tüzérségi harc jelenleg. Kimentünk s este nyolcz órára épen készek voltunk, teljes csend volt. Egyszerre megvillan velünk szemben az egész láthatár, mintha az egészet láng borította volna el, utána következő pillanatban irtózatos, le nem írható dübörgés, sivitás, robbanás. Nyolcz orosz ágyú sortüzet adott le reánk. Lehattunk ott 500-on felül, teljes koromsötétség volt. Mindenkit a mély úba rendeltem, a mit épen vágtak ott s csendben húzódjék meg. A lövések rövidek voltak. Még háromszor kellett ezt az irtózatos sortüzet végighallgatni, mind vagy rövid volt, vagy hosszú, felettünk elrepült. Még vártunk egy ideig, mert az orosz fényzóróval felettünk elvilágítva keresett bennünket, de nem lehetett, mert a mély út eltakart. Utána haza vonultunk; semmi baj sem történt. Ez alkalommal néztem meg azokat a hegyoldalakat, a melyeket az oroszok velünk szemben az ostrom alatt elfoglalva tartottak. Ezer számra voltak ott a hegy lábánál félkörben, azonfelül a parti mélyedésekben lyukak ásva, a melyekben egy-egy orosz éjjel-nappal tartózkodott. A lyuk több mint egy méter mély, alul szalmával, fent részben rózsével, szalmával és földdel fődött volt s alkalmazkodott a test formájához úgy, hogy az orosz abban elég kényelmesen elhelyezkedett. Itt voltak azok a hullák, a mikről említést tettem már.

Másnap hasonló megbizatással újból kimentem oda s ugyancsak a tüzérség felvonulási útját — az előbbitől kiágazóan — csináltuk meg. Ez alkalommal is shrapnelleket kaptunk, de azok magasak voltak. Elbeszélgettem itt a tüzérségi brigadéros adjutánsával, egy tüzérfőhadnaggal, a ki rendeleteket hozott a tüzekek felvonulására. Vig volt, említette, hogy már részt vett a lemergi, grodeki útközetekben s nem hiszi, hogy neki baja legyen még. Másnap délután úgy őt, mint

a brigadérosát egy orosz shrapnell-golyó megölte, mind a kettőnek egyszerre vége lett.

A tüzérségnek csinált úton ezen második alkalommal egy óriási s teljesen ép orosz gránátot találtam; senki sem mert hozzányúlni, maguk a tüzérek legkevésbé, mert az ilyen nem explodált gránát bármely pillanatban felrobbanhat. Fogtam tehát én a 25 kilós súlyos gránát-kát, mint egy kis babát s úgy vittem ki s helyeztem el, hogy senki, legkevésbé ló vagy szekér bele ne ütődjék.

Igen érdekes dokumentuma ennek az ostromnak egy szolgálati jegy, a melyen egy tisztársam bejelenti kerületi parancsnokunknak, hogy 24 órája hallgatja a rettenetes ágyúharczot, ennek folytán az ő idegei összeomlani készülnek, feje, gyomra fáj, kér egy-két napra felmentést. A parancsnok a következő megjegyzéssel küldte vissza a szolgálati jegyet: «Im Kriege gibt's kein Zusammenbrechen der Nerven.» Meg akartam szerezni tőle e jegyet, de nem adta oda, mert ő is mutatni s emlékül tartani akarja.

Az időjárástól rendkívül sokat szenvedtünk. Az egész ostrom alatt egyfolytában éjjel-nappal esett, folyton csuron-vizesek voltunk, felhőszakadások, orkánok, jégeső, hó kergették egymást. Egész nap vert az eső és zúdult nyakunkba éjjel is. Valami borzasztó volt, azt hittük, hogy ennek nem lesz se vége, se hossza. Végre most pár napja kiderült s így megszáradhatunk.

Ujságot szeptember 15-ike óta nem olvastunk; a kávéház is zárva volt egy ideig a forgalmas napokban, reá volt írva: Geschlossen. Gondolhatja, hogy ez egy kissé érzékenyen érintett, mert hát a kávéház alaposan a vérembe ment. Ugyan később is reá volt írva, hogy «Geschlossen», de reájöttem a nyitjára, hogy udvaráról be lehet menni. Azonban persze az asztalokon semmi ujság és eltűntek a gyufaskatulyák. Nagy szükség volt Przemyslben a gyújtókban s a katonai kincstár mindezzel reátette a kezét. Kaptunk ketten-ketten fél óra 1, azaz egy skatulyát. Ugyancsak kellett spórolni.

No de most már eleget untattam Magát, bevallom azonban, hogy igen későre jár az idő s nekem négy órakor fel kell kelnem; még egy keveset hallgatni fogom a most is ropogó puskatűzet, aztán nyugodt álmra hajtom fejem. Isten Vele; szívből üdvözli s kezeit csókolja . . .

Közli: PILCH JENŐ alezredes.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.



Magyar történelmi életrajzok. A Magy. Tud. Akad. történelmi bizottságának segélyezésével kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1915. XXXI. évfolyam: Báró Dévay Pál altábornagy (1735–1800.). Írta: Fest Aladár. 8-r., Budapest, 1915. 413 l.

A szerző báró Dévay Pálnak hadi érényekben és vitézi érdemekben gazdag pályafutását örökíti meg, a mely eddigelé elkerülte történetíróink figyelmét. Pedig, mint a szerző is írja előszavában: Dévay megérdemli, hogy egyenlő fénnel ott ragyogjon a XVIII. század azon egyéb vitéz lovas vezéreinek tündöklő sorában, a kik a század derekán lojalis lelkesedéssel megmentették és megszilárdították Mária Terézia trónját, s a század alkonyán ismét dicsőséget és becsületet szereztek a magyar névnek a francia köztársasággal vívott gigászi küzdelmekben. Hogy az érdemes munka napvilágot láthatott, annak köszönhető, hogy a szerző birtokába jutott az altábornagy föltötte becses és nagy kortörténelmi értékkel bíró önéletrajzának, valamint sógorához, nászához és ennek vejéhez intézett leveleinek. Előbbiben a vitéz katona maga írja le negyvennégy évre terjedő katonai pályájának minden nevezetes eseményét. Ezt a keretet a szerző nagy gondnal, ügyességgel és körültekintéssel töltötte ki a más forrásokból beszerezhető adatokkal. Mindezekből kitűnik, hogy Dévay már *Kolin* alatt vitézkedett; ott járt Hadikkal és később Lacy gróffal *Berlinben*; jelentékeny szolgálatot tett *Olmütz* ostrom alól való felszabadításában; Frigyes királlyal és Daun marsallal együtt sebet vett *Torgau* alatt; az egész háború folyamán számtalan sikeres felderítő járatával, eredményes portyázásával sok kárt tett az ellenségben, sok hasznot hozott saját hadseregünknek. Az első koalíció háborújában pedig, mint hadban erős öreg, ott volt *Longwy* elfoglalásánál; a *Valmy* után való szerencsétlen visszavonulásnál utóvédül fedezte a koalíció hátráló seregét; a szerencsétlen *jemappei* ütközet után ugyancsak mint utóvéd tartóztatta fel az üldöző francia seregeket, később nagy szerepe volt az *Aldenhoven*

mellett kivívott diadalban; ő foglalta el *Tongres, St. Troud, Tirlemont* és *Löwen* belga városokat; a Durnouriez fölött *Neerwindennél* aratott győzelemben döntőleg lépett fel merész lovas támadásával; ő eskette a császár hűségére *Brüsszel* lakosságát; a Département du Nord várháborújában ő tartotta vissza a francziákat az ostromlott várak felszabadításától, itt szalasztotta meg Schwarzenberg herczeggel együtt *Landrecies* alól 2400 lovassal a francziáknak 30,000 emberből álló felmentő seregét; ott harcolt a *Tourcoing* és *Tournay* mellett vívott ütközetekben Pichegru hadai ellen, a visszavonulásnál ismét utóvédül a legnagyobb veszedelemben forogván, ezután visszaszorította Saint-Cyr francia tábornokot a *Pfalzban*; később Károly főherczeg alatt kiváló része volt Moreau üldözésében a Rajnáig. Életének fénykora azonban a francziák ellen vívott első koalíció háborújára esik, melynek elején mint ezredes, később pedig mint tábornok előbb ezredének, később pedig dandárának élén határozó részt vett az egymásután szakadatlanul következő öt hadjárat döntő ütközeteiben, mindig dicsőséget szerezve magának és magyar huszárijainak.

A bevezetés igen érdekes része az, hogy a Mária Terézia-rendnek 1857-ben kiadott (írta: Hirtenfeld J. dr.) jubilaris történetében közölt rövid életrajzi vázlatában a német szerző végzetes tévedése következtében és önkényesen bővítéssel *Vay de Vaya Paul*-t csinált a híres magyar huszártisztból! A vaskos tévedés után még nagyobb óvatosságra intjük a jubilaris és hivatalos kiadás olvasóit, mert nem ez az egyedüli hibája a könyvnek. Fest műve három könyvből áll. Az elsőben Dévaynak a hétéves háborúban viselt dolgait olvashatjuk, míg a másodikban a hubertusburgi békétől az első francia háború kitöréséig terjedő korszakkal foglalkozik a szerző; az utolsó könyvben az 1792—1797. évek eseményei vannak. A függelékben találjuk: Dévay leányági ivadékait és bárói diplomáját magyar fordítással. A könyvet hasonmások szövegei zárják be. Tökéletessé és beszédessé teszik a könyvet a korszerű képek és azután a vázlatok. Elismerést érdemel a kiadó, a ki nem fukarkodott, csakhogy minél szebbé és érdekesebbé tegye a kiváló könyvet. *A mű a magyar hadtörténelmi irodalomnak kétségen kívül egyik legértékesebb terméke. A hivatásos katonai pályára törekvő ifjak számára kitűnő olvasmány és nevelő hatása kétségen kívül áll. Főként fegyveres erőnk nevelő és képző intézeteinek magyar tagjai számára ajánljuk melegen a könyvet.*

A mi hőseink. Tisztjeink hőstettei a világháborúban.

A cs. és kir. hadilevéltárnak a világháborúra vonatkozó adatai alapján, *Woinovich Emil* cs. és kir. gyalogsági tábornoknak, a cs. és kir.

hadilevéltár igazgatójának vezetése és *Veltzé Alajos* cs. és kir. alezredes szerkesztése alatt megjelent német könyvnek a hasonmása. Az összeállításban közreműködtek: *Reich Árpád* m. kir. honvéd huszáralezredes, *Benedek Elek* és *dr. Benedek Marczell*. 8-r., Franklin Társulat, 207 l., ára díszes kötésben 6 korona. Mindaz, mit a könyvben tisztjeink és tisztjelöltjeink hőstetteiről elmond, hivatalos írásokon és kitüntetésekre való felterjesztéseken alapul. Ez a legfőbb értéke, mert hisz így félhivatalos kiadványa a cs. és kir. hadilevéltárnak. Oly tettekről van benne szó, a melyek felülemelkednek a pusztá köteleesség teljesítésén. A szerzők dicséretes munkát végeztek, mert a sok ezernyi hőstettből nem a katonai tekintetekből legjelentősebbeket választották ki, hanem inkább azokat, a melyek elbeszélésre a legalkalmasabbak voltak. Sajnálatos körülmény az, a mit különben maguk a szerzők is megemlítenek, hogy akárhogyan is válogatták az anyagot, mindenképpen csodálatra méltó hőstetteknek kellett kimaradniok a könyv szűkre szabott keretei miatt. De még így, hiányosan, vázlatosan is, lehetetlen, hogy egy nagy igazság fénye ne áradjon szerte a könyv lapjairól: hivatásos tiszttek, orvosok, ügyvédek, hivatalnokok, tanárok, kereskedők, magyarok, németek, horvátok, románok és más anyanyelvűek, egyformán hősök és testvérek voltak a rettenetes küzdelemben. A szerzők magyar tagjainak különös érdeme, hogy nem ragaszkodtak a hasonnevű német könyvhöz, hanem az osztrák honosok vitézi tetteinek helyébe jobbára magyar tiszttek cselekményeit illesztették be könyvük keretébe. A képekkel és *Helbing Ferencz* tanár mesteri rajzaival diszített könyvnek egyedüli hibája az, hogy ára, a mai szűkös világban hat korona. Bármiként, még állami tárnogatás mellett is, szinte potom áron kellene árusítani, mert hisz világos, hogy csakis így felelhet meg a könyv nemes hivatásának.

Pj.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

I.

Tollkötő Albert, a szatmári hős.

(Adat Szatmár 1562-iki ostromához.)



URCSÁN hangzó nevét nem jegyezte fel a krónika, hősi hírét nem adták szájról-szájra a lobogó tábori tüzek mellett, nem vitte szerte az országban a lantosok vitézi éneke, és ha egy sárguló papírlap meg nem emlékezik róla, mint annyi sok száz derék vitéz emlékére, jó *Tollkötő Albertére* is, a hálátlan feledés borulna.

Szatmár város polgársága 1572 augusztus 2-ikán írja az alábbi levelet a királynak:

Nos universi cives civitatis sacrae caesareae majestatis Zathmariensis post fidelium servitiorum nostrorum in gratiam sacrae majestatis vestrae humillimam perpetuamque subiectionem. Venerat ad nos hic fidelis sacrae majestatis vestrae Albertus Tolkotheo, peticivitque nos, ut pro beneficiis ejus in nos tempore obsidionis praedictae civitatis per Budensem et Themesvariensem passas factae collatis, sacratissimae majestati vestrae, uti viro de nobis benemerito scribere vellemus, nos igitur immemores et ingrati esse nolentes, sacrae majestati vestrae

Mi, császári felséged Szatmár városának összes lakószói, hűségeseinknek felséged kegyelmébe való alázatos és örökös ajánlása után. Jöve hozzánk felségednek hive, Tollkötő Albert és kért bennünket, hogy irántunk való jótéteményeiért, — a mondott városnak budai és temesvári basák által való ostromoltatása alkalmával, — felségednek róla, mint a ki tőlünk jót érdemel, irnánk, mi tehát feledékenyek és hálátlanok nem akarván lenni, felségednek bizton tudtára adhatjuk, hogy ez a Tollkötő Albert a mondott szatmári ostrom alkalmával néhai

certo possumus significare, quod ipse Albertus Tolketheo tempore praedictae obsidionis Zakmariensis, per magnificum quondam Ladislaum Kerechyeny ad auxilium nobis ferendum, contra ipsos christiani nominis hostes cum peditibus centum et sexaginta, simul cum litteris ipsius domini Ladislai Kerechyeny missus fuerat, qui sibi commissa fideliter perageas, viriliter et animose inter tot tantosque hostes opem ferens, in medium nostri advenit ac toto obsidionis tempore, una cum caeteris sacrae majestatis militibus iuxta possibilitatis suae exigentiam constanter ac fideliter praefatae obsessae civitati servivit, quin hoc ommittere nolumus, quod una nocte, qua Thurci ad civitatem cum magna vi impetum fecerunt, nostrae res in tantum devenerant, ut iam etiam vexillum hostium in aggerem videbatur affixum, quo viso nostri concives perterriti multi propugnaculum ad tuendum sibi commissum, metu hostium aufugientes reliquerant, quam rem hic Albertus Tholkotheo percipiens cum septimo semet ad propugnaculum ipsum relictum se recipiens hosti iam pene instanti ac in civitatem intranti fortiter restitit, quod cum caeteris etiam militibus sacrae majestatis vestrae fuisset notificatum, ex exercitu per dominos magnificos Simonem Forgach, ac Stephanum Warday ac Valentinum Banffy cum suis copiis

nagyságos Kerecseny Lászlótól a mi segítségünkre küldetve a kereszténység ellenségei ellen, százhatszáz gyalogossal és Kerecseny László levelével, a reábizottakat hűségesen véghez vitte, bátran és vitézül annyi ellenség között segítséget hozva, közénk jött, és az ostrom egész ideje alatt felségednek többi katonáival tehetsége szerint állhatatosan és hűségesen szolgált az ostromlott városnak, — sőt még azt sem akarjuk elhallgatni, hogy egy éjjel, a mikor a törökök nagy erővel rohamot intéztek a város ellen, a mi ügyünk már annyira jutott, hogy már az ellenség zászlója is a sáncon ki volt tűzve, minek láttára a mi polgártársaink közül sokan megremülve hagyták el a védelmőkre bízott erősséget az ellenségtől való félelem miatt menekülve, mit észrevévén Tollkötő Albert heted magával az elhagyott erősségbe sietett, a már-már ott levő, és városba lépő ellenségnek vitézül ellentállott, a mit mikor felséged többi katonáinak jelentettek, nagyságos Forgács Simon, Várday István és Bánffy Bálint uraimék seregéből Tollkötő Albertnek segítsége érkezék, és így az ellenség nagy száma a várostól elűzetett. — Tehát, felséges uram is, — tekintetbe vévén hűséges szolgálatait, a melyekkel felségednek szolgált, — kegyeskedjék neki egy nemesi kúriát, mely most pusztá és lakatlan, és melyről biztosan tudjuk,

ipsi Alberto Tholkeotheo opem ferendo, sic demum maxima vis hostium a civitate est repulsa. Igitur sacratissima majestas quoque consideratis suis fidelibus servitiis, quae ipse sacrae maiestati vestrae impendit, dignetur sacratissima majestas vestra totalem curiam nobilitarem nunc desertam et inhabitatorem prorsus carentem, quam etiam hactenus sui praedecessores possedisse nos certo scimus, in possessione Kys Erdeod in comitatu Zakmariensi existentem habitam, eidem Alberto Tholkeoteo, novae donacionis sacratissimae majestatis vestrae titulo conferre, quam sacratissimae majestatis vestrae gratiam etiam nos omni fidelitate eidem sacratissimae majestati vestrae recompensare conabimur. Datum ex civitate dicta Zakmariensi 2. die Augusti anno Domini 1572.

Eiusdem sacratissimae caesareae majestatis vestrae perpetui ac humiles subjecti, universi cives et inhabitatores jamfatae civitatis Zathmariensis.

Kivülről: Sacratissimo principi et domino domino Maximiliano secundo Dei gracia electo Romanorum imperatori semper augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. regi, archiduci Austriae, duci Burgundiae etc. domino nobis elementissimo.

Eredeti hátán Szatmár város pecsétje.¹

hogy az ő őseié volt, Kiserdő birtokon felséged új adománya gyanánt a mondott Tollkötő Albertnek adni, felségednek mely kegyességét minden hűségünkkel megszolgálni törekszünk. —

Kelt a mondott Szatmár városában, 1572 augusztus 2-ikán. Császári felségednek örökös és alázatos szolgálói, a mondott Szatmár város lakószai.

Kivülről: Felsőes fejedelem urunknak, második Miksának, Isten kegyelméből választott római császárnak, Németország, Magyarország, Csehország sat. királyának, Ausztria főherczegének, Burgundia herczegének, nekünk kegyelmes urunknak.

¹ Orsz. Levélt. A szepesi kamara iratai, benigna mandata, 1572. október 21.

II.

Adalék az 1601-iki hadieseményekhez.

Matyás főherczeg 1601 szeptember 13-án jelenti Joachim Frigyes brandenburgi örgrófnak és választó fejedelemnek az esztendő hadieseményeit. A terjedelmes jelentés kiemeli, hogy a töröknek Ázsiában való háborúja miatt Magyarországon nagyobb hadivállalata nem volt eddigelé és ezentúl se várható, de színlelt békealkudozásokkal, melyeket komolyan sohase vett, az időt annyira nyújtotta, hogy a mi részünkről Ferdinánd főherczeg csak nemrégiben indult el Miksa főherczeggel Kanizsa felé. Maga Matyás főherczeg némi habozás után a Buda vagy Székesfehérvár felé való vállalkozás között az utóbbit választotta, de a hadifelszerelés beszerzése és a zsoldosok hosszadalmas felfogadása miatt csak a közel jövőben indulhat.

Fontosabb eseményekről számol be Matyás főherczeg az erdélyi harcztérről, a hol Basta Goroszlónál augusztus 3-án megverte Báthory Zsigmondot. E csata részletes leírásában feltűnő a mindkét részről való elesettek aránytalan száma. Míg Báthory részéről a veszteséget 10,000 emberre teszi, Basta részéről alig 200-nak mondja. A csata zsákmánya 55 ágyu, 110 zászló volt. A jelentés mellett eredetileg két melléklet volt. Egyik Ferdinánd főherczeg jelentése, hogy Kanizsa alá érkezett; ez elveszett; a másik, mely megvan, Tordáról ad hírt Mihály vajda haláláról.

Durchleuchtiger Hochgeborner Churfürst, unser freindtlicher willig Dienst, auch was wir sonsten mehr liebs und gutts vermögen, zuvor. Freuntlicher Herr Oheimb. Von ainer guetten zeit hero, und zwar seider der Vestung Canischa schädlichen und laidig Verlust, haben wir Euer Liebden von dem zuestant des Wesens allhier nichts schreibwürdiges communicirn gehabt, weil dieser Orten und sonderlich auf der Hungerischen Gränizen nichts sonders vorgefallen, auch der Erbfeindt heur mit ainer so grossen Macht, wie

Fenséges választófejedelem! Tehetségünk szerint való kész szolgálatunk minden kedves és jó dologban ajánlása után, kedves rokon! — Jó idő óta, — még pedig Kanizsa várának sajnós és káros eleste óta, kedvességed részére nem volt közlendőnk az itteni állapotokról, mert itt, különösen pedig a magyar végeken, semmi említésre méltó dolog nem történt, és az örökös ellenség ez idén nem tört be akkora haderővel, mint tavaly, bizonyára az Isten oltalma és rendelkezése, hogy ez évben elég dolga akad ázsiai

vorigen Jahr beschehen, nit eingefallen, ohne Zweifel aus göttlicher Verhütung und Schikung, das er mit seinen asiatischen Krieg dies Jahr genueg zu schaffen hat. Deshalben dann die Zeit herumb auf den Frieden immer zu gedungen, der ihme doch nit Ernst gewesen, sonder um under dem betrüglichen Schein so lang zu bleiben vermaint hat, bis er wegen des kunfftig Jar seinen bessern Vortl erlangt, daher man dann, Gott Lob, desselben mechtigen Einbrechen ohne Sorg in Hungarn zu sein verhofft.

Was aber in Sibenbürgen von dem Sigmund Bathory, so ein starke Macht von unterschiedlichen Völchern, als Sibenbürger, Hungarn, Polackhen, Türggen und Tartern zusammengebracht hat, attentiert worden, welchem Unheil doch Kay. Mtt. Veld Obrister in Sibenbürgen Georg Basta, nit derselben Kriegsvolckh, so über fünfzehntausend nit starkh gewesen, darbey sich auch der Michael Weyda aus der Walachey finden lassen vermittelst göttlichen Beystands tapffer begegnet, und den Bathroy seinen meineidigen Sibenbürgern und barbarischen adhaerenten und Helffern, bei Parosla¹ nahet an Sibenbürgen den dritten Augusti mannlich angriffen in die zehntausend nit

háborújával. Ezért is törekedett mostanában annyira a békére, melyet azonban komolyan nem kívánt, de annak álnok színe alatt addig remélt megmaradhatni, míg jövő evre jobb alkalma nyílik. Ezért, hála Istennek, Magyarországon való betörése nem okoz különös gondot.

Hogy azonban Erdélyben Báthory Zsigmond, — a ki erdélyiekből, magyarokból, lengyelekből, törökökből és tatárokból álló nagy haderőt gyűjtött össze, — mit kísérelt meg, erről kedvességed talán már ezelőtt is értesült. Ezzel a veszedelemmel ő császári királyi felsége hadvezére, Basta György, seregével, mely alig volt 15,000 főnyi, ezek közt az oláh vajda is, Isten segítségével vitézül szembe szállt, és Báthoryt, esküszegő erdélyieit és barbár pártosait augusztus 3-án Goroszlónál, közel Erdélyhez, férfiasan megtámadta, nemcsak 10,000-et közülök megölt, de 55 ágyú, a teljes lőszer és élelem, valamint a teljes tábor elfoglalása után futásra kényszerítette és e gyönyörű győzelem

¹ Poroszló.

allein erlegt, sonder mit Eroberung fünff und fünfzig Stueckh Geschütz, aller Munition, Proviant und gantzen Lagers in die Flucht geschlagen, auch zum Zaichen solcher herrlicher Victorj er Basta einhundert und zehen Fahnen von türggischen, tarterischen, und andern Sorten heraus und Ihrer Mtt. geschickht, darunder der unserigen über zwayhundert nit geblieben seyn sollen. Dessen werden Euer Liebden vielleicht vor diesem erinnert worden seyn.

Immassen dan auch hieneben verzeichnet finden sub nr. 1. was sich unlängst hernacher mit obgesagten Michael Weyda hat zugetragen, und aus was Ursachen gedachter Basta denselben aus den Weg raumen und umbringen lassen. Darauf nun guete Hoffnung dieselben Provinzen möchten demals zu beständigem Gehorsamb gebracht khönen werden.

Anbelangend aber yetzige Kriegs Expedition in Hungern, da haben wir uns, waiss Gott, uichts hehres angelegen seyn, dann das wir bey gehabter dies Jahr guetter occasion und des Erbfeinds grosser Macht weniger Sorg gegen Ofen oder Stuelweissenburg, so wohl als auch unser geliebter Vetter Ertzherzog Ferdinand mit der zur besten habenden auslendischen Hilf sich umb Kanischa wieder zu erobern annimbt, die nunmehr fürgenommene Impresa eher und zeitlicher verrichten mögen. Wir

jeléül Basta 110 török, tatár és másfajta zászlót küldött ki ő felségének, míg a mi veszteségünk alig 200 ember.

Valamint 1. /- alatt feljegyezve található azt is, hogy mi történt nemrégiben Mibály vajdával, és hogy mely okból tétette félre útjából és ölette meg Basta. Erre most nagy a remény, hogy ez a provincia állandó engedelmességre lesz hozható.

A mi már most a magyarországi hadivállalatokat illeti, Isten a tanunk, hogy nem volt nagyobb gondunk, mint hogy mi az ebben az évben adott jó alkalommal, és mert az ellenség túl erejére most kevesebb a gondunk, Buda vagy Székesfehérvár felé, kedves rokonunk, Ferdinánd főherczeg pedig a lehetséges külföldi segítséggel Kanizsa visszafoglalására fordítsa figyelmét minél előbb és gyorsabban. De ő felsége parancsára, nemcsak a megkísérlett béketárgyalás miatt tartóztattunk

haben aber aus Bevelch Ihrer Majestät, nit allein wegen der ver-
suchten Friedensaction ein guete
Zeit hero wie oberührt betrüglich
aufgehalten, innhalten müssen, son-
der es hat uns auch an denen
hierzue genöthigsten Requisites so
fast gemangelt, das uns unmöglicher
gewesen eber antzucken. Je-
dennoch nach allermöglichster Be-
mühung umb die Kriegswerbung
das Wesen so wait forgebracht, das
wir auf fortgehabte reiffe Berat-
schlagung die Impresa gegen Stuel-
weissenburg zurichten endlich ge-
schlossen. Und demnach dem Hert-
zogen de Mereure¹ unsern general
Leutnant mit ihrer Artillerie,
Kriegsvolkh vor Weissenburgh zu
ruckhen, und der Belegung in
Gottes Nahmen einen Anfang zu
machen bevolhen, welche durch den
selben berait den zehentē dies
beschehen, auch was uns seithero
an heut aus dem Feldtlager für
Zeittungen zukommen, und wie
man mit der Hülf des allmechtigen
glücklicher und vielleicht balter
Eroberung starke Hoffnung ge-
fasst, das haben euer Liebden aus
der andern Beylag² freundlich zu
vernemen.

So sein auch wir gleich im
Wreckh uns in aigner Person von
hinnen zu erheben, und dem Felt-
lager gestracks zuzuziehen, auch
zu unserer glücklichen Hinabkunft

fel család módon, de erre a hozzá-
való felszerelésnek is annyira hi-
jában voltunk, hogy lehetetlen
volt előbb hozzálátunk. Mégis leg-
nagyobb erőfeszítéssel annyira ju-
tottunk a zsoldosok fogadásával,
megfontolt tanácskozás után a
Székesfehérvár elleni vállalkozást
határoztuk el. És ezért Merciere
fővezérünket a tüzérségével és
haderejével Székesfehérvár felé az
ostrom Isten nevében való meg-
kezdésére rendeltük, a mi e hó
10-ikén meg is történt, a mint
hogy a másik mellékletből ked-
vességed azt is megtudhatja, hogy
a táborból ma érkezett hír szerint
Isten segítségével a szerencsés és
nemsokára való visszafoglalására
erős a reményünk.

Mi is azon fáradozunk, hogy
személyesen innen elinduljunk és
azonnal a táborba vonuljunk, és
azt is nemsokára tudtul adjuk
kedvességednek, hogy mikép ér-

¹ Merciere?

² Hiányzik.

sowohe yetzige Weissenburgische Impresa als auch nach verhofter derselben glücklichen Eroberung mit göttlichen weittern Beystand und hiezue von seiner Allmacht verliehenen guetten Wetter, und habender Gelegenheit, ferner fürgenommen seyn wierdt, allen angelegenen möglichsten Fleiss zu befördern. Hiezwischen auch und nachgehends des weittern erfolgten Success und Verrichtung Euer Liebden alsbaldt zu avisiren rit zu underlassen.

Zu dem gleich ietzt haben wir de dato denn neunnden dies aus obwohlgedachts unseres Vettters Ertzherzog Ferdinanden Veldtlager Schreiben empfangen, das Ihr Liebden mit Ihrem Kriegsheer nahet ain halbe Meil Canischa hinzu berüertes Tags angelangt, alda sie ainen Tag oder zween zu verharren, und nach wohlangeestellten Sachen gar an die selb Festungruckhen damaln Willens gewesen. Bey derselben befinden sich derselben Brueder Ertzherzog Maximilian, der Hertzog von Mantua und Don Juan de Medices. Der Allmächtig verleihe nun zu beyder Theyle seine Gnad, und wir bleiben Euer Liebden mit aufrechter und bestendiger Freundschaft allzeyt beygethan. Geben in der Statt Wien den dreyzehenden Septembris anno im sechzehnhundert und Ersten.

Matthias von Gottes Gnaden

keztünk le, miként folyik a vállalat és Isten segítségével való alkalmas időjárással miként foglaljuk majd el Székesfehérvárt, és adandó alkalmalmmal milyen más vállalkozásba fogunk.

E hó 9-én kaptunk levelet említett Ferdinánd főherczeg rokonunk táborából, hogy ő kedvessége egy fél mértföldnyire érkezett Kanizsához és ott egy vagy két napig szándékozik maradni, hogy jól elrendezve mindent, a vár ellen vonuljon. Vele van testvére, Miksa főherczeg, a mantuai herczeg és Medici János is. A Mindenható adja mindkét részre kegyelmét, mi pedig kedvességed iránt őszinte és állandó barátságban maradunk. Kelt Bécs városában, 1601 szeptember 13-án.

Mátyás, Isten kegyelméből Ausz-

Erzherzog zu Östereich, Hertzog zu Burgund, Grave zu Tyroll.

Kivülről: Dem Durchleuchtigen Hochgebornen Fürsten Herrn Joachim Friedrichen Marggraven zu Brandenburg, zu Stetin, Pomern, der Cassuben, Wenden Hertzogen, Burggrafen zu Nürnberg, und Fürsten zu Rügen, des Heiligen Römischen Reichs Erz Camerer und Churfürsten unseren freundlichen lieben Herrn Oheimb.

tria főhercege, Burgundia hercege, Tirol grófja.

János Frigyas fenséges fejedelem úrnak, Brandenburg őrgrófjának, Stetin, Pomeránia és a Kasszúbok, Vendek fejedelmének, Nürnberg várgrófjának, Rügen fejedelmének, a szent római birodalom főkamarásának és választó fejedelmének, nekünk baráti kedves rokonunknak.

Ennek melléklete :

Aus Siebenbürgen von Thorda den 24. Augusti Ao 1601.

Der Michael Weyda ist an denen Wolthaten die Er von Irer Kayserlichen Majestät empfangen, nicht vergnüegt gewest, sonder derselben baldt vergessen, und darauf seiner unbestendigen und tyrannischen Art nach neue Handlung anfangen wollen, dergestalt das er den Zäckln und Siebenbürgern geschrieben sich ime zu untergeben, guetes thails derselben Provinzen mit feur und schwert veröt, darzu er dann seine Walachen, Rätzen und Moldauer brauchet hat, und das noch mehr ist, hat er die Kirchen zu Alba Jula verderbt, der heiligen Bilder daraus geworfen, und zebrochen, das heylig Sakrament auf die Erden geworfen, inmassen solches die Catholischen welche daselbst wohnen begangen, und sich gegen Irer Kayserlichen Majestät Veldt obristen den Herrn Basta beklagt

Erdélyből, Tordáról, 1601 augusztus 24-ikén.

Mihály vajda nem elégedett meg azokkal a jótéteményekkel, melyekben ő felségétől része volt, de azokat rövidesen elfelejtette, és állhatatlan zsarnok természetere szerint újra akart ellenkezni, annyira, hogy a székelylekre és erdélyiekre rájuk írt, hogy adják meg magukat neki, és azok területét tűzzel-vassal pusztította, erre pedig oláhjait, ráczeit és moldo-vaiait használta fel, és ezen kívül a gyulafejevári egyházat meg rongálta, a szentek képeit belőle kidobatta, eltörette, a szentséget földre dobatta, miért is az ott lakó katolikusok ő felsége ottani hadvezérénel, Basta úrnál panaszt tettek, aki több ízben eltiltotta a vajdát a zsarnokoskodástól és ő felsége országának pusztításától. Mire azt felelte, hogy ő felségének egyebütt is sok a földje és erre a tartományra nincs szüksége. Ezért

haben, welcher da er Ime Wayda vielmals solches untersagen lassen, nicht also zu tyrannisiren und Irer Majestät Landt zu verderben, hat Er zur Antwort geben, Ir Kayserliche Majestät hetten sonst viel Landts, wern dieser Prowinz nicht bedürftig. Dieser und anderer mehr Ursachen wegen, ist Herr Basta verursacht worden Ihm gefänglich ainzuziehen, derowegen zu dem Effect 200 Teutschen und 200 Wallonische Schütz an des Weyda Quartier geschickt seinen Leib zelt zu umbringen, und denselben unbeschehens zu überfallen, und wo es sein könnte, entweder gefangen zu nehmen, oder da er sich zue Gegenwehr setzen würde, Ihn umbzubringen. Inmassen der zwey, ain Teutsher und ain Wallohn den Weyda überfallen und gefangen zu geben begehrt, als die aber gesehen, das er sich zur Wehr stellen wollen, und zum Säbl griffen, welchen er berait zum halben Theil entblöst, ist Ime der Wallon vorkommen, und ein Helleparte in den Leib gestossen, darauf gestraks der Teutsch im niedergehaut. Bedachter Weyda ist im Werckh gewest, wann man Ihn nicht fürkommen wär, sambt allen seinen Wallachen zu Waissenburg zu residiren, hat Ime daselbst das Stadt Rathaus zurichten lassen, und weisen seine Schreiben aus, welche Herr Basta dem Weydischen Kriegsvolekch nach dessen Entteilung

és más okokból indított Basta úr arra, hogy elfogassa, ezért ennek végrehajtására 200 német és 200 vallon puskást küldött a vajda állomására, hogy sátorát vegyék körül és váratlanul rohanják meg, és ha lehetséges, vagy fogják el, vagy pedig ha védekeznek, öljék meg. Erre ketten, egy német és egy vallon a vajdát megtámadták, és el akarták fogni. De mikor látták, hogy védekezni akar és kardjához kap, melyet félig ki is húzott már, a vallon megelőzte és egy alabárdot döfött testébe, mire a német hirtelen levágta. A mondott vajdának az volt a szándéka, hogy, ha meg nem előzik, minden oláhjával együtt Gyulafejevárott vegyen szállást és a városházát a maga részére alakíttatta át, és írásai, melyeket a vajda seregének Basta úr megmutatott, tanuskodnak terveiről. Halála után a szászok városai és a székelyek ő felsége kegyelmére megadják magukat és az ország nemesei szintén tárgyalnak Bastával, hogy kegyelmébe fogadja őket. A boldogult Péter vajda fia, kinek Markó a neve és a kit ő császári felsége Innsbruckban neveltet és taníttat, Bastánál tartózkodik és az oláhok őt akarják vajdául, mert a törvényes vajda véreből származik — és ezért jó reménységünk van, hogy ez a tartomány rövidesen ő császári felsége hatalma alá lesz vetve. Székely Mózes sereg nélkül szerte

vorgewiesen, was er im Schilt geführt, und wie leichtfertig dieser Weyda gewest ist. Nach dessen Tot nun thuen sich die säcksischen Stätt und Zäckhel Ihrer Kayserlichen Majestät Gnadt untergeben, und der Adl im Landt lassen auch mit Ihme Basta tractirn, sie zu Gnaden anzunehmen. Weyland des Petern Weyda hinderlassener Sohn, Marco genannt, welchen Ir Kayserliche Mayestät zu Innsprugg erziehen und studiern lassen, und bey dem Basta sich befindet, wollen die Wallachen zu ihrem Weyda annehmen, weil derselb des rechten Wallachischen Weyda geblüet ist, daher den guete Hoffnung, diese Provinz werde in kurzem Irer Kayserlichen Mayestät gehorsam unterworfen werden. Seckhl Moisesfleicht im Landt daselbst ohne Volekh von ainem Orth zum andern, und seynd 1000 hungarische Pferd zu dem Basta gefallen, wo der Sigismundus¹ und Czaki sich befinden, kan man nicht wissen.²

az országban egyik helyről a másokra menekül, — hogy merre van Zsigmond¹ és Csáky, nem tudják.

III.

Kászon basa levele Miskolcz városához.

(1663.)

Nos potentissimi et invictissimi imperatoris confinii Agriensis, necnon intra Danubium et Tibiscum

Mi a leghatalmasabb és győzhetetlen császár egri végházának, és a Duna—Tisza közén levő

¹ Báthory.

² Berlin. *Állami titkos levéltár.* Siebenbürgen. — I. oszlop. 4 téka.

existentium praesidiorum et exercituum gubernator et commendans, illustrissimus athleta Kaszon bassa.

Vos iudices Miskolczienses, sub amissione vitae et fortunarum vestrarum mandamus vobis, ut nec hora nec die expectata, quam primum has nostras mandatorias armales litteras videritis, actutum quatuor currus bene ferratos praeparando celerrime huc mittatis, pro vehendis tormentis, simul pro sedecim equis carrulibus heltias cum funibus necessariis, siquidem eosdem currus dominus supremus noster vezirius sub Budam ad campum Pestiensem pro tormentis vehendis efflagitet. Nam sua dominatio illustrissima cum exercitu ingenti potentissimi imperatoris nostri propediem est eo ventura. Haec nullatenus praeter aures vestras transire permittatis, quia ea de causa depraedabimini, nec aliis negotiis id assimilate, oculos vestros aperite, ne vos poeniteat. Has armales litteras nostras a vobis reportandas exspectabimus. Scriptae in praesidio Agriensi, die 21. Junii 1663. Idem qui supra.¹

váraknak és hadaknak kormányzója és vezére, nagyságos vitézlő Kászon basa.

Ti miskolczi bírák életetek és javaitok elvesztése terhére meghagyjuk nektek, hogy se órát se napot nem várakozva, mihelyest meglátjátok ezt a czimeres parancsoló levelünket, rögtön négy jól vasalt, ágyú szállításra alkalmas szekeret küldjete, tizenhat igás lóra való hámmal, a szükséges kötelekkel, mert a szekereket a mi arunk, a mi fővezérünk Buda alá, a pesti mezőre követeli ágyúk szállítására. Mert ő nagysága a leghatalmasabb császárunk hadseregével rövid idő alatt oda érkezik. — Ezt semmiképen se süketeljétek el, mert ennek okáért megfogtok prédáztatni, — se más dolgokkal ne halogassátok. Nyissátok ki a szemeteket, ne hogy megbánjátok. Ezt a czimeres levelet tőletek visszavárjuk. — Kelt Eger várában, junius 21-én, 1663. — A fenti.

DR. KÁRFFY ÖDÖN.

¹ *Országos levéltár* Missilis.

MAGYAR HADISZABÁLYZATOK GYŰJTEMÉNYE.

I.

A MAGYAR LOVASSÁG REGULAMENTUMA 1722.

Salutatiokrul.



LYEN szükséges dolog, hogy az generalisságh közt karakterekhez kepest distinctió títessik, valamint hogy magok közt is gradatim viszik vighez szolgáltyokat.

Kéirt legh először is tudni köl, hogy fölséges urunk s aszonyunknak, a midőn az regiment paradajában ki állitatot, háromszor hajtatik megh az kard és zászló jó millyen,¹ ugy hogy az zászlónak hegye egy araszszal álab essik az koplája alsó végénél, melly okbul akkor az sárkából (standar schuchbul) kivetetik és az három salutatio utan ismint viszatitetik observálván mindazonáltal, hogy ezen salutatiokon senki megh ne hajcsa vagy görbicsse magát, ha nem merőn megh ülle az lovat és bátran szemibe nézen annak akit salutál : az kardot pedik ki ki ugy tarcsa lóháton ülljön, hogy az markolattya az övinél és az hegye az bal karjának közepin által, az faka ellemben az teste s az éle ki fele essik : salutálván pedigh az kardot lapjára fordítva markokban olly formán hogy az hegye job kézre essik.

Hasomlóképpen salutáltatik az mezzei feő generalis is, ha nem hogy ennek csak egyszer hajtatik megh az zászló s a kard.

Az többé generalisságnak pedigh csak egy kevéssé hajtatik megh az kard, es olly formán revereáltatnak minnyájoktul.

Ezen salutatiot ugy observályák tiszt uraimék, hogy a midőn az salutandus (akar jobrul s akár balrul jőjön) már mindenike fele

¹ mélyen.

érkezik, az harmadikat akkor tegye, midőn éppen egyenyessen ellemben által vagyon tüle.

Hogy ha pedig az eghisz regimentnek egyszersmind köllene salutálni oda érkezésivel az salutandusnak, tehát az tisztek vigyáznak egymásra, hogy egy tempo alatt véghez mennyen, de ugyan csak az után ki ki maganyossan salutál, ha az regiment előtt el migyen az salutandus.

Néha gyalog is nyomakodik ki az regiment illyes alkalmatossággal, akkor az tisztek flintát fognak kezekben s avval salutálnak, mellyel olly positurában helheszteti ki ki magat, hogy az flintat az job lábatul egyenyessen egy lépésnre ki allítja, kezivel az főső víghin által egy unival megh fogvan és az acsillyanak az szarkanyat a föld fele fordítvan, az ball lábat is egy féll lépésnre a jobtul egy éranys képpen megh veti, ha salutál, az flintát az job labhoz veszi azutan egyenyessen le ereszti az kezit és az középit fogja harmadszor csak nem az acsillyánál s ugy veszi föl és egyszersmind az bal kezivel az süvegít fogván avval tiszten complementumot, job kézel pedig az flintával mellyet ugy alkalmaztat, hogy valamint az keziben tartya egyenyessen a job labavál reverentiát tévén, akkor az flintat is megh hajtya kezivel ugy hogy az csúnek az vighe a földtül egy arastnira esik, s onnend maga fele vivén esmint be eresze, mint az előtt logo keziben tartottya, miglen a salutatot (vagy salutatiokat ha főséghez urunknak vagy aszonyunknak történék gyalog tenni, de akkor a térdet is megh köll valamennre kinek kinek hajtani, de mezőn álva) ell nem vigezte s az után ismint ellőbbi posituraiban helyheszteti maghat,¹ midőn flintával olly képpen vagy akarni alkalmatossággal is gyalog macsirosz a tiszte, az bal kezivel az flintanak az véghit fogja, s ugy részült balra föll fele mint egy magához szorította ;

Ha valamely stabbeli quartilyon, erősségben, a hol praesidium vagyon és királyi városon által, vagy mi feő renden lévő méltóság, minister residentiaja mellet a holl maga jelen volna, köllene macsirozni az regimentnek, vagy compagniáknak, dob s trombita szóval és kivont fegyverrel illik hogy megh böcsültessenek, de az zászlók csak pro ratione qualitatium et circumstantiarum eresztetnek megh s ollykor az időnek miveltya sem engedi, ho (így!) ki bontatassanak.

Itt is az observáltatik, az ollyan heleken minimó commenderozó tisztek vannak s ha fölleb valók-e, vagy ha egyéranzo tisztsigben valók

¹ Régi formája a tiszteletadásnak. V. ö. *Jähns: Atlas zur Geschichte des Kriegswesens.* 80. l. 22. ábra.

idősbek-e, mint az aki az regimentel macsirosz? vagy ha maga is jelen volna az oberster és ahöz regulája ki ki magát saját szemilire nézve, úgy hogy vagy amaz jön ki elejében, minek utána tudtára adatot volna leendő transitusa s vele együtt előre mennek bé maghok, azomban más sub alternusa viszi által az népet, vagy is más módot keresz és más felül migyen magyanossan a statio fele subalternussára bizván az alat a comandot.

Hogy ha pedigh idősb, vagy generalis talál lenni amaz passirolván már qvartilyán tul, subalternussára hagyván a további marsot, magha visza tér és egy jo napot mond az ollyan comendans, vagy gubernatornak és sokszor más generalisnak aki talán valamely utban lévő városban, vagy magha residentiajában temporisál, maghát kinek kinek status és gradussághoz képpest alkalmaztatván ;

Ezekben is mind azon által sok féle és változók az szokások, kiért azoknak mi voltára nézve is attendáltatik szokszor, mivel az fő változások s idők forgasihoz valo alkalmaztatás mind legh job tudomány az dolgoknak.

Szolgálatokrul.

Miglen valamely regiment az gyülekezet helyre nem érkezik, addig az marson más generalis ordelitul nem függ, ha nem egyedül attul az melly az eghéz armadanak feje s annak parancsol. Oda érvén pedigh a mely generalisnak brigadajában rendeltetik attul, ahöz és azon szárnyának generalissaghoz tartya maghat, subordinatioja szerint, onnend az főhöz deriváltatván melly is a fundamentalis normaja az hadi szolgálatoknak, úgy hogy az által minden parancsolati és szolgálatbeli repartitioj az fő generalisnak az regimentek így penetralnak.

Tudni illik azon kívül ami az közönsighes fegyverkezés közé nem lépik és ha valamely eghisz regiment detaghiroztatnik, a minémő népet az mezzei fő generalis, mind az lóvasakbul, mind az gyalogságbul kíván az főtul az szárnokra, az szárnyoktul az brigadakra és az brigadakrul az regimentekre, szolgálatira való effectivus statusokhoz képpest vétetik föll ; mely okbul minden classisbul valo feő is alacson renden lévő hadi embernek az eő tourja megh vagyon (az az kisülete, vagy mikor késül reája a szolgálat) mely szerint verbi gratia az maj mezzei strasa vagy piqvét accurate az Adanra essik ; de ha az népnek elől allitassa anni időtt nem engedne mint ezen regula magaban foglal akkor csak egyik szárnyára az armadanak titetik az repartitio, vagy néha az piqvétbul vétetik az qvantum contribuendum és ezen esorba az közönsighes subrepartitioibul ismint helyre hozatik.

Ezen megh ordirezet (ki parancsolt) népek egyben vételiben, és a midőn szolgálattya vige, vagy contramanderoztatása után viszatér, azon tiszt parancsol a ki minden contingenssel ki ment; de a szolgáltnak ideje alatt számlálván, mihelt a nép az gyülekezet vagy parada, helyire érkezik azon tisztül dependeál, aki azon szolgáltnak feje, melyhez ki nyomakodot; mihel pedig ez a népet trompokban formálja, azok közül mindenike *ex contributo* süzsüges tisztjeivel provideáltatot, azonnal, más az szarnaktul, brigadaktul s regimentektül abstractált, subordinationak formája látatik, mely az előljáró feő tisztül directe azon generalisokhoz, mellyeken a nap vagyon (ugy mint tábori szolgálatokban) vagy okvetetlen oda, a hol expeditióját ki vette (ha taboron kívül ennek dolga) in utroque ascendendo, ippen az mezzei feő generalishoz penetrál;

Az regimentit, valamely lovas vagy gyalog obersternek, a parte consideralván, abban az oberstlaidinont parancsolattya ordinarie nem hallatik, ha nem ha az regiment fegyverben vagyon, vagy az oberstlaidinont első személ, következőképpen az regiment comendansa, vagy az regimentul valamely szolgáltra kiment;

Némellyek az compagniaknál ugy mint a zászlótartók, furirok a szolgálat állapotjában éppen nem parancsolnak, hanem az zászlótartó, ha hadnagy szolgálatot tézzen *fourage*, *fassina* vagy *marode* éleiben comendéroztatik: item ha az compagnianak kapitánya s hadnagya absentiajában első és akkor az compagnianak comandóját viseli, nem külömben ha ennek mi occasioban az zászlót az kapráltnak keziben köllene adni, maganak pedig az regiment vagy generalisság parancsolottjából az kapitánya s hadnagya mellyet kardot fogván az compagniat vezetni az ellenségben rajta vinnj.

Valamint egy armadának repartitiojával az ugy nevezet posti de honore (fő helyek) az idősb generalisoknak adatnak az egyenlő caracterben levő ifjabbak előtt, szintin ugy az detachirozot trompokban is, ha ezek töb részre föl osztva postiroltatnak, az poste de honneur az idősbik tisztet illeti; egy rangirozot armadanál pedig fő helyinek tartatik az első linea a másodikához kipest, ebben az job kéz a bal kézhez, és az job s bal kézre való vigeek ahoz kipest a mi azon belül vagyon; marsokban az elől vagy hatuljaru, mellyik ezek közül oda menyetel vagy visza jövetelyel az ellenséghez legh közeleb essik, picqveten, mezei strásakon és comandokon az fő postot magának veszi az comendérozó tiszt; az subalternáló postok az oda tartozandó tisztnek részire más pajtásihoz vagy utánna valójhoz képeest hasonló képpen distingvaltatnak valamelyiken nem subalternál, hanem ugy áll mint magha-

nos comedans : *exempli gratia* egy kapitánynak két hadnagyal ket *postra* köl mennj, tehát eő az kapitány postot megh tartya s magával az iffjabbik hadnagyot és az második posto az idősb hadnagynak marad ugy mint *posto de honore*.

Amellyet az is observaltatik hogy más az rang (szolgálatbeli idősbsig) más az *tour* (sor) ezen szolgálatokban ; az köz embernek idősbsigire nézve rangja nincsen, de megh vagon az eő bizonyos helye az sorokban : hanem hogy az szolgálatokban az *compagniai* és *regimentei* rangjokat observáltak, elemben az tisztt mind rangja szerint, mind pedigh sorban szolgált és abban kinek kinek tisztessigire nézve ezen következendő *subdistinctiora* vigyasztatik.

Hogy az obersterek az eő rangjokat az ki adot császári oberster *patenseinek* dátumátul fogva számlályák és ezen *anciennitasban* éppen semmi akadált nem tiszten, ámbár ennek egy vagy több *regimentye* légyen és az másikának egy se volna, következendő képpen tekintvin ezen *principiumot* az oberstereknek (valamint *generalisoknak*) szolgálatbeli sorok és rangjok *comandoban* egyenlők.

Az tisztekkel *oberstlaidinantul* fogva le fele valamely különböző tartatik : az két *stabbeli* tisztt az *regémentek* szerint vétetnek és onnend náha előbb éri a sor valamely iffjab *oberstlaidinantot*, a ki idősb *regimentben* szolgált, mint az régieb *oberstlaidinantot* mi *regimentbul*, mellyeknek oberstere rangja kősb, az kapitányok az *regimentnél* magok *üdősbsigek*, *subalternussai* pedigh az *compagniak* szerint szolgálnak ; De minden *classisbeli* tiszteknek de *more* megh engettetik mind *egyéran*sokban tudni, vagy mindenikire *verbi gratia* : *comando*, *mezzei strása*, *piqvét* és *affelikre* különös sort tartani, hasonló képpen ennihán sort az utolsótul föl fele, nimelyeket az elsőtül lefele kezdeni ; mind azon által az *troupek* formályasa és *comendirozásban* minden *stabbeli* és az fő tisztek, ugy az all tisztek is az magok rangjokat *observállyák* valamint az obersterek közt tartatik.

Sokszor történik, hogy egyszersmind két szolgálat is essik az tisztre, *tali casu* azon szolgálatra sügsiges kinyomakodni, az melynek először kölletik ki mennj és az másik szolgálat őtet ell kerüli, (*axioma militare* : egyik szolgálat az másikat *mulaztya*) ugy hogy aszt az után *reá* szolgálni nem tartozik, egyedül ha *comando* volna *excipiáltatik*, mert ezen szolgálat mások előtt jár, olly képpen pedigh ámbár az tisztt akire az *comando* esnék *mezei strásán* volna is (az *generalvachtmaisternek* *hirivel* mellyen az nap vagon), az utánna való *regimentbeli* *pajtásátul* föll váltatik s amannak az *comandora* ell köll mennj, ha csak az *pajtások* az *regimentnél* *expresse* máskint nem *conveniáltak* volna, mert ugyanis

előb hogy sem valamely regiment táborban szál az oberstvachtnaister előt az egis tiszték egyben szoktak gyülekezni és minden classisbeli szolgálati eránt megh egyezni, mely is írásban tétetik s minnyajoktul s ugy az oberstvachtnaistertül subscribáltatik, ennél maradván az originalissa, az kópíája pedig az tisztéknek pro directione ki adatik ugy az adjutantnak is, az comenderozásban ahoz alkalmaztassa maghát.

Közönsíghessen tiszt uraimék az hadi törvénysszékhez való comandot is az sulyosbak közül valónak lenni tartják és nem örömet pasirolyák tourban kiért ebben is az regimentnél lévő megh egyezis az pajtások közt ugy mint másban tekintetik.

Azomban az regiment stabjánál s compagnianál némely szemilek is vannak kiknek fő tiszti rangjok s tituratoriájok vagyon s ugyan azok caracterekhez képpes minden praerogatíváiban avval ilnek is valamint más actualis tiszték, egymás pajtassainak írják és nevezik magokat és más alacsonak (igy!) rendű tiszték előt (exempli gratia egy titulus kapitány az actualis hadnagy előt) consideraltatnak s böcsültetnek: de az illyen rang és characterére nizve mi szolgálatbeli sor ő reájok nem essik, hanem ha tandem az actualitást elly irik attul fogva számláltatik üdösbígek, holot qva tales az szolgálatbeli sorban vetetnek; Másként akadált nem tiszten, ámbár az titulus kapitánynak magános compagniaja, vagy az szokot fizetise megh nem volna, sótt ha keveseb járna is csak eő az többi kapitányokkal együtt sorban szolgáljon és illy képpen az hadnagy s másoktul ellemenben az ancinitashoz nem használ, ha az titulus characterhez képpes nem szolgál, akar mi tractamentumal és distinctioval tartassik is az regimenteknél: Nem külömben obseráltatik, hogy ha az titulusnak rangja is vagyon az regimentnél noha annál azok előtt, a kik utol jönnek megh tartatik, de ha szolgálatra köll a dologh s a holl nem az comenderoztatás hanem comendérozás forogh fönt, az ollyannak azért az posto de honore nem cedáltatik.

És valamint hogy az feő tiszti titulus szolgálat nélkül valakit pajtassainál megh nem idősbít, szintin ugy mi ancinitásra senkit sem segít, akar mennj ideig vit volna is bizonyos szolgálatokat véghez, ha az caractere vagy titulusa megh nem volt, ut in exemplo az kapitány-laidinant, a ki regulariter kapitány és az leib-cornét hadnagy szolgálatot tiszten, mivel amannak nincsen megh az kapitány ennek pedig az hadnagy neve, az kapitánynak hadnagyokhoz képpes mindenkor utolsók maradnak sőt az regimentnél és mindenüt (az hadi szolgálatokon kívül) az qvartélymester vagy más stabbeli személy, kinek kapitány titulussa vagyon, az kapitány-laidinantot praecedállya.

Rövideden az stabbeli személyek qva tales és az feő tiszti rangjok

s titulatorájokra nézve sem tehetnek mi praetensiót valamely comando iránt és azok köszt mégh az adjutant sem, noha az sügsig képpen minden szolgálatokrul tud és az regimentnél dictim reportáltatik véki, hanem ha ennek (amint niha történik) valamely tronp specialiter concre-dáltatnik, oka, mivel ez csak mint egy szegítője az principalissának a szolgálatbeli rendtartásokban s elig nyilvánvaló bizonság, hogy az adjutans qva talis, ámbár actualis feő tisztek vagy titulus légyen is az tronpoknál kivont fegyverrel soha nem paradéroz mint más feő tisztek, seőt ha ellensig előt egy s töb sqvadronok minden feő tiszteit ell vesztetik volna is még sem mer egy all tisztnak is vezérlis dolgában eleiben nyulni, ha csak az oberstertül expresse ahoz nem rendeltetik, non obstante hogy de notissima praxi az eő rangját minden all tisztek előt az regimentnél obtineálya.

Neregh jártó s kovács hadi szolgálatot nem tesznek, hanem ahol az compagnia zászlóstul egiszlen ki nyomakodik, mint az kis prima planabeliek közül valók tartatnak szokot rendeiben, niha mi sügsigben belső strására is állítatnak.

Akiknek füzetisek nem jár s meghis az ellensigh ellen harcsoznak, vagy nyeresigre ki mennek, ha valamely tronphoz közel esnek, tartoznak az comendérozó tisztnak szovát fogadni, vagy magokat retirálni, hogy ha pedigh engedelmibül hoszá állottak és az népe rendeiben föll osztattak, tehát ipso facto minden parancsolat alá vetik magokat, mely az köz emberekre szálhat s annak okáért kötelességheinek megh felelni kölletik az ordinaria poenalitas alat.

In reliqvo megh esik néha, hogy két tiszt egyéranszó vagy pedigh egyéranatlan rangban lévő külöms tronpokon comendéroztatnak, ugy hogy azok mi formális dependentia nélkül in servitio Domini egymásal csak correspondenter legyenek; errül tudatik, hogy csak coordinatio légyen s onnend az feőjebbi vagyis idősbik az másiknál nem parancsolhat, hanem mindenike maghanyossan disponálhat, ha praevie megha szándikát az másikéval communicálta és motivumit helyessebbeknek amaz ingestionál találta.

Az mustra és revisiorul.

Az eghisz regiment szokot paradájában ki állítatik az generalis mustrakor, mely egy esztendő alat kétszer szokot elő vitetni, ugy mint tavaszal a midőn táborban kölletik szállani és őszel az compagniak vigivel holot fegyvert vornak minnyájon és az oberster is, közelgetvén pedigh az mustraló hadi comissarius annak eleiben küldetik az oberse-

vachtmaister vagy quartélymester s minek utána bene ventálta volna tudtára adgya, hogy az regiment kiszén állana s arra az regiment kiszíti, melyhez is in circa 15 lépésnire lévén már egyszersmind az dobokat megh ütök és az trombitákat megh fuják. következő képpen az oberstert a midőn éri (minden zászlót, azon ell menvén az zászlótartók is egyszer s megh hajtván, feő tiszt uraimék is kardal salutalván a kik akkor az compagniák előtt szoktak állani) az commissarius vagy eleiben vágtat kivont fegyverrel az bal szárnyaigh az oberster, vele ell migyen és az rendeken föll a alá kíséri az regiment közt, az után pedig szokás szerint circulus formáltatik és az hadi articulusok ell olvastatnak, ennek vigivel az circulus megh nyittatik következő képpen az regit ismint előbbeni helyre áll az comisarius pedig obersterrel az regnt előtt fölütöt s akomodált sátorhoz léptetnek s ott mindaketten le szállanak az mustrához fogván az holl valamint hogy ezen mustráló hadi commissarius azért excipiáltatik illy ceremoniákkal mivel föllségees urunk császárunk szenilyit repraesentálja és tali autoritate minden dolgokat az regementnél strictissime examinálhat s megh vizsgálhat, relatióját instantiájához az után megh tévén, ugy szintin kötelezzetik az regnt comendansa és az eghisz tisztek az regnt és az compagniáknak szügsighit neki repraesentalni és egyszersmind kényi relatiójában inserálja, ne talántán annak ell mulatásával mi nagy kár és fogyatkozás következik s neki attribúáltassék.

Az mustra asztalnál compareal az quartélymester az furirokkal s listáival és az commissarius parancsolattyára az stabbeli lista ell olvastatik annak rendi s módgya szerint az oberster már ott lévén, az oberstlaidinont lóháton praesentálva passiroal s az után eő is le szál és az mustra asztalhoz lépik (ha csak az regntre nézve mi dolgai nem volnának) az oberstvachtmaister pedig hasomló képpen lóháton passiroalván mind vigig az regiment körül marad attendálván, mindenek rendessen mennyenek vighez a többi stebalisok utolsóig ellenben, noha eők is lovain mennek által az mustrán, de csak süvegekkel tesznek egy complementumot ; ezek ell halladván az compagniák kezdik mindenikének kapitánnya vagy comendansa, minek utána maga már passiroal, az sátor mellyet mind addig megh állapodván meglén az eghisz compagnia is egyenkint, amint az mustra lista szerint szólítatot, által ment azon okbul, az comisarius egy vagy másikat megh szólította vagy pedig az comisarius előtt valamelyike mi propositiót tenne in continenti mind tisztye ha ad informandum kérdeztetik, felelhessen.

Ellenben az revisiók sokféle okokbul rendeltetnek s ha az regnt együt vagyon zászlókkal s dobokkal vagy emihány s ámbár csak egy

compagnia zászlójával, az dobok meg üttetnek és az trombita is meg fújatik, de ha ennkül volna tehát csak praesentáltatik s máskint sem títetik egyib cseremonia, hanem csendességgel hozzá fogatik és szaporán passirolnak az compagniak vagy niha csak commendérozattak.

Közli : Dr. TÓTH ZOLTÁN.

II.

A KHEVENHÜLLER-FÉLE HADI UTASÍTÁS.

(Tizenötödik közlemény.)

A Békesfég a Háboruságban mire köll vigyázni valamell Erösségben lévő gyalogságnak.

- 1 Hogy ha egélf Regimentek, vagy Battalliomok, vagy tsak Comandiroztattak valamell Erössfégben Comandiroztattnak, el-érkezések előtt egy nappal valamellik Tifzt oda küldesfék, hogy a' Comendánt felölök tudófitasfék, nem külömben a' Regiment Quartir-Mester, vagy ehez rendeltetett Tifzt, némelly Furirokkal, és Furir-Schitzzekkel, hogy igy meg-tudhafsák a' Comendánt parantsolattyát, ha a' nép el érkezik, hová fsállítsák.* Cafarmában, vagy a' Várofi-emberek házaiban.
- 2 Mihelelt a' Sereg, az Erössfég előtt lévő bé-födött ut, mellékézettye meneteles partyozattyához a' Győpre (mellet Glacisnek hivnak) érkezik, azok Comendántya őket meg-állitsa, formállya, mingyaráft egy-Tifztet küldgyön a' Comendánthoz, hogy a' bémenetelt meg-engegye, egyfzer-is mind parantsolattyát vehesfe, mihez köllesfék magát alkalmaztattni, hogy penig Confutio ne tetesfék, tehát a' Bagázfia hátra maradgyon, és a' fereget kövesfe : A' Midón
- 3 A' Sereg bé ment, és a' ki-mutatott Párada helen magát formálta, annak Comendántya a' Fortalitium vagy Erössfég Comendántyához maga mennyen, kinek parantsolattyát vegye, hogy magát mihez alkalmaztassa, azt Hadnagyánál szokás szérint ki-Osztattya.

* Cafarma bizonyos épület, mell némelkor az Erösségeken oll helett épittetik föl, a' hol nintsen akadálban, ebben a' fegyveres-nép szokott tartatnyi, hogy egymástul távul ne tartózkodgyanak, és igy ha a' szükség magával hozná, azonnal együtt lehetnének, ebben a' Tifztek szobái-is, helessen vannak el-rendelve.

és mingyárt a' seregjét fordított fegyverrel, vagy a' Casarmában, vagy pedig Quartirjaikban bé szállította; Ha Cásarmákban szállítottak tehát minden szükséges elzköz kézhez adásfélk. arra jó gondviselés tartásfélk, és az ő idejével minden kár nélkül vissza térítésfélk; ha pedig a' Hajduság a' Várofi emberek házához szállítatik. nékiek keminnen meg-parantfoltásfélk in specie hogy Gazdájával jó tsóndesfélk és egyesfélkben emberi bótsület és magaviselésfélk legyen, a' Tűzre, Gyertyára valamint a Cafarmában-is jól vigyázzon, és gondot vífellen.

- 4 Az Erósfég Kapui szokás szerint, ha tsak extra Ordinaria Circumftantiák nem adnák magokat elől, vagy-is expresse, bizonyos okokra nézve a' Comendántul más-külömben nem parantsoltattnék, mihelelt verrad; de úgy hogy már világos legyen, megnyitaffanak, és a' midőn már kezd főtétednyi bé-zároltasfanak.
- 5 Minek utána az Uj-Strázsza az Ó ellenében vagy Mellette mint a Terrenum enged, föl-marchiroz, és a' Kapu-Kultsai jelen vannak, a' * Platz-Major maga a' belső és külső kapukat meg-

* *Major de Place*, Francia-Országban ez oll-Tifzt szokott lenni, kire a' Comendant és Királi-Hadnagy jelen nem létekor a' Comandó vagyon bizva, akár mell Erósfégben. A Strázsára és a' Patrollirozókra szokott vigyázni, ennek az Erósfég-Épületi-Mesterségét (*Architectura Militaris*) jól köll tudni, hogy így a' Báftyákban vagy az Erósféghez tartozándó némell részekben hibányoság találtottnék, tehát helre igazittathaffa. *Major* közónséggel annyi mint Fő-Strázsza-Mester, ki s a' Regementuél harmadik Fő-Tifzt, ez szokta a' Regementet exercirozni, vífítálni, és az Oberft-Laite-nant után az Adjutantul a' parola nékie adatik. Ha az Oberft és Oberft-Laite-nant jelen nintsenek, tehát a Regementett ő Comandérozza, mint-is a Regement költségít bé-szedeti, melleket maga a' Stabalis-Tifzteknek ki szokott fűzetni. A Hadi Törvényben-is meg szokott jelenni, Marchban vagy útközetben mindétig Ló-háton vagyon, majd elől, majd hátul. Ő se a Garnisonban, se pedig a' Táborban Strázsára ki-nem-áll, fegyvere fél dárda (*Pique*.) Az Armáda Generális-Majorja *Major General de l' Armée*. Ez jó próbált Tifzt, ki minden eftve, a' Generalis vagy General-Laitinantul az Ordert veszi, ő a' Gyalog, Lovas és Daragonyos Brigadiák Majorjának, asztot ki adgya, minden Strázsákat, vezetéseket (*Convojen*) Portázásokat, és Detachmentumot ő Regulálya, a' Dárdas vagy Partizánofoknak *Instructiot* Uti-vezetővel együtt ad. A' XIV. Francia-Orzági Lajos Király volt leg-első ki ezen Tifztséget föl állittatta, ki-is nékiek meg-engedte hogy ha a' szükség Magával úgy-hozná, tehát bé jelentés nélkül-is szabadon a Generalis szobájában bé-mehessenek. E-mellett a' General-Majornal az egéltz Generálisitás és a' Stabalis-Tifztek Listájja meg-legyen, a' mint is arra igen szorgalmatoffan gondot vífellyenek, minémü erős a' Brigade és mitsoda

nyitnya, és a föl-vonyó Hidakat ill vigyázásfal le-botsáttotta, hogy ha az első meg-nyitvatott a' hátsú megént bé-hajtasfék, és Strázsával meg-erőfittesfék, azután egy Köz-Tifzt. 1. Fő-Tizedes, 2. Közember mint egy 50. lépésnyire a'* Glacison kívül, hogy ha a föld fekvése meg-engedi mindeneket jól meg-vizsgállyonak, és rapportumot avagy válofztott hozzanak : Ha Lovas sereg vagon az Erős-félgben, tehát a' meg-nevezett vizsgálltotás azok által vitesfék vég-

hejjányofságok volna. *Brigade-Major*, ezen Tifztnak-is fok próbákon kötlött által-menni, ki minden-nap, a' Generalis vagy Comanderozó Tifztnél tartózkodik, ki minden eftve a' General-Majortul a' Parolát hozza, és az ő Brigadéjja Vice-Majorjának (Aide-Majors) ki-adgva ; amint-is fűkség hogy a' Regementye mivoltát igen jól-tudgva. A' Gyalog Regiment Majorja (*Major de Regiment d' Infanterie*) minden eftve az Ordert a' Comandirozó Tifzttul, a General Majortul, vagy a' Brigade Majorjátul ki-hozza, afzt az Oberfterhez vizfi, és az ő Companiájára vigyázó köz Tifztnak ((a) Sergeant) meg-mondgva a' Marchirozás órajját, a' Dobofokkal Doboltatt, és a' Battalliomját fegyverben állitnya. Regementye fzállásit meg-tekinti, a' Tabori Strázsákat, és Corps de Gardes föl állitnya vid. pag. 4 ugy hivatalyához illendő foglalatosfágokban fzorgalmatoskodik.

a) Sergeant ez köz-Tifzt, ki a' Fő-Tifzt absentiájában a' Compániára gondot vifel, ez a' forokat és-Izeket rendeli, a' népet a' fegyverrel bányi, tanitnya. Eftve a' fző, vagy a' Regiment Adjutantjátul, vagy penig magátul a' Majortul ennek adatik, mellet-is az ő Fő Tifztyének meg-jelent. A' mindennapi Strázsára rendeltetett emberek számát a' meg-neveztetett helen ki-állitnya, és a' Kapitány parantsolatytát a' többi Köz-Tifzteknek meg-mondgva. Ennek fegyvere egy-flinta, paguettával, vagy egy Dárda (hellebarte) bal-vállán mint-is mindétig a' köz-Tifztek ball a' Fő-Tifztek penig jobb-vállokon vifzik fegyvereket. Olafz-Országban Sergeant Maggiore annyit téfzen mint egy General-Major. Sergeant Major vagy Fő-Strázsa-Mefer valamell Erősfélgben, a' Comendánt parantsolatytára várakozik, Regvel és eftve maga fzeméllye fzerint föl-nyitnya és bé-tsukja a' kapukat, egyeránt, és rendel kiosztya a' Strázsákat, minden Eftve a' fzőt vagy-is Ordert a' Comendántul kihozza a' Tifzteknek meg-jelenti. Tzédulán a' Strázsák-álláfit (Posten) kiosztya, az Erősfélgét éjjel meg-kerüli (Ronde) a' Strázsákat vifitállya, ha jó reudben vannak, és vigyáznake ?

* *Glacis* az Erősfégnél a' leg-kűlső-föl-hányottatott menetes part, mell az elötte lévő fik-mezövel laffan, laffan meg-egyez, ugy hogy alig vehetnyi éfzre hogy partoflan mennyen, evvel a' város-árka kűlsű partyán lévő Mellékezet (Bruft-Wehr) fzkott befödetni, a' mint-is némel heleken uyilási vannak, mellen vagy az Erősfélgben a' kapukon bé-lehet menni, vagy penig az Arok négy fzegletű partyairul az ellenségre ki-tsaphatni.

ben, és így hogy ha a' Recognitióra ki-küldetettek által. assecural-
totás vagyon, hogy semmi ujság vagy változás oda ki, nem volna.
a' Kapuk mind meg-nyitassanak, az Uj-Strázsák heleikre ki állit-
tassanak, és az Ókat föl-váltván egybenvetellének, kik-is az után
el-marchiroznak.

6 Hogy ha Történnék hogy éjjel egyik vagy Máfik kaput köl-
lene föl-nyitnya. tehát a' Fő-Strázsa Tifzte által az ő erejéhez
képeft bizonyos számú közemberekkel Segittség (Detachirung) kül-
detik. hogy ottan a' Strázsa megerőltitesfék, mind addig, meddig
megént azonn kapu bé nem tsukattatik: Ha penig Lovafok (Caval-
lerie) volnának a' Fortalitiumban, tehát mindétig egy Patrolla,
minek előtte a' kapuk egézfzen meg-nyittattnának ki-küldessék,
hogy az Agyu lövés alatt fekvő mezőséget meg-vizsgállyák kiknek
Raportomjokra a' kapuk föl-nyittattnak, és a' kiket a' városban
kölletik bé-botsáttoni, bé-ereftzessenek; azért Nyári időben, mindétig
éjjel egy-kis Lovas-Sereg tartóztassfék, hogy ha a' Szükség Magá-
val ugy hozná. tehát Patrollirozni ki-küldettethellének; Ha penig
az Ellenség közel volna, és a Fortalitiium árkoj között, vagy azo-
kon kívül lévő, külső erősfégetsékben Gyalog vagy Lovas Dárdá-
sok (Piqueter vid. pag. 42.) éjjel Comandéroztattnának bizonyos
jel-adások (Loofung oder Zeichen) legyen. mell a' Város jel-adáfá-
tul különbözzék.

7 A' Kapuk bé-Zároltatására, midőn a' kultsok el-hozatnak, az
egézf Strázsa, fegyverben áll. és aztott praesentállya, ennek Tifztye
a' Platz-Majornak annyi embert ad. mennyire a' meg-nyitásra
szüksége vagyon. ezen idő közben, a Strázsa fegyverét lábánál
tartván, mindétig a' helén meg-áll: Ha penig már mindenek jól
bé-tsukattak, és a Plat-Major a' kultsokkal vizfzatér, a' Tifztek az
Etzakai Strázsákra ki-állittattnak, kik az ő Strázsajokon Izkás
szerint vigyázzanak és ne-alugyanak, hogy így ébren-lévélekkel az
alattok levőket is őfztönözhesfék, mivel a Strázsák vigyázásán az
egézf Garnifon ugy a' Várofi-ember élete, bősülete és fzerentséjje
fzokott függenyi.

8 A' Kapuk meg-nyitása, vagy bé-Zároltatása mindétig a' Platz-
Májor, avagy Patz-Laitinant által vitesfék végben, ha penig bete-
gek volnának, vagyis más egyéb el-kerülhetetlen okok adnák-elől
magokat, tehát a' Comendánt ezen hivatalt a' Regement Fő-Strázsa-
Mesterjére vagy-is a' Garnifon leg-őregjebb Kapitányára bizza, a'
kultsok vízfa hozásakor, mindétig a' Comendántnak meg-mondas-
fék, hogy a' kapuk jól föl-nyittattak és bézárottak, és hogy semmi

változás magát elő-nem adta; mell időben ennek meg-lenni köllésfék, az idő mivolta valófztya, és a' Comendantnak miképp tettzik difponálnyi, mivel ezen functio különbözö időkben fzkott meg-lenni, a' mint az Erösfég bátorfág és Circumftantiái magával hozzák.

- 9 In genere, és leg-inkább Vásár napjain, egyfzer is-mind fok fzekerek, vagy nép fzorongatása a kapun bé ne-botsáttosfék; hanem jó-vigyázás legyen, hogy mindéig a' Strázsák az ő föl-Vonyó-Hidai és kapui Melterei lehesenek, a' mint-is miheleft valami akadál vagy izgága magát elő-adná, a' Comandirozó-Tifzt Strázsájjának, hogy fegyverét fogja, meg-parantfollya, se előbb le ne tegye. med-dig a' kapu meg-nem tágul, és akadál nélkül nintsen.
- 10 A' Kapuknál, más-heleken és Bátyákon a' Strázsza, regvel, váltófsék-föl, ámbár Délben és Dél-után-is a' föl-váltás végben vitetthetik, már mint a' helnek situátiójja magával hozza, és más egyéb Circumftantiák meg-engedik; de mind azon-által leg-jobb és alkalmatofabb a' regveli idő.
- 11 Miheleft a' nap förkenik, azok, kik a Strázsára Comandéroz-tattak a' Parádára mennyenek, a' holl előbb a' Regimentek köz-Tifztei által a' nép, a' * Munitio végent, és ha jól meg-vagyone fgyvere töltve, meg-vizsgáltófsék, a' mint-is arra igen vigyáztofsék hogy minden köz-embernél 24. vagy leg-alább 12 kemíny-töltés glóbitfzsal legyen: Minek utánna a' Comandéroz-tattak, a' Regimentek rangja fzerint, mint fzkás a' Platz-Laitenant által föl-ofztattak, és a' Fő's-köz-Tifztek (azokon kívül kik a' Fő-Strázsára mennek) az ő helek végent nyilaztak, vagy Tzedulát vontak, maga a Platz-Major a' Párádát állittyta, a' heleket (** Poften) föl-ofztya, és ha mindenek rendben vannak, 'előfzör Rofzálozás (Vergatterung) arra Nyugodalom (Raft) utóllýára az Imádtságra doboltatik; erre, ha az idő engedi a' Platz-Major, Platz-Laitinant által a Comendántnak meg-jelenti, hogy a Páráda föl-állittatott; hogy így tud-haffa, hogy valami más parantsolat nem léfzen-é; ennek vízfzajóvetele után, a' Strázsák. Dobb-fzó hallásával, föl-ofztatott kapuik és heleikre marchiroznak, és a' Fő-Strázsza vagy kezdi, vagy penig bé-födi: A' köz-Tifztek penig, ha fzíntén vélek heleken Dobos

* Munitio névvel fzkott a' Puskaipor, Globits, és eleség provifiójja, úgy az Eröfségek, Hajók is a' Táborban neveztettni.

** Poften, evvel minden hell jelentetik, a' hová embert lehet állítani, az penig vagy legyen, vagy ne-legyen meg-erösítve.

- volna-is, a' föl- és le-marchirozásokor nem Doboltattnak, hanem a' Dobos. Dobját magára függelzti, és egyedül midőn már helekre értek, minden ütést a' Eő-Tifztek Módgyára veretik.
- 12 A' midőn az Uj-Strázsa az ő helének erányában meg-áll, az Ó, fegyveréhez áll és aztatt præsentállya. dobját vereti, az-után az Uj-Strázsa az ő mellé vagy ellenében föl-marchiroz, a' helek (Poftn) a' köz-Tifztek által föl-váltottnak, és a' Fő-Tifztek egymásnak meg-mondják, hogy ezen lineánn vagy helenn mire költetik vigyázni, a' mint-is jobb rend-tartás kedvéért iratott Tzedula (Pofto-Zettl) a' Strázsan hagyatik. és ez meg-tartásfék a' közönséges Obfervatiok szerint, a' Többi az idő-mivolta és Circumftatiájához alkalmaztatik; ha az Ó-Strázsa minden heleket, már az Ujra bizott az Ó-heléről holl állott le-marchiroz, erre az Uj-helle áll. és mint egy 20. vagy 30. lépésnyire az Ó-Strázának præsentál. és doboltatt. emezek, ha tsak más külömben nem parantsolatott Dob-fzóval, egézf az Ordinari-Garnifon Paradájjaig mennek.
- 13 A' Föl-váltás és a' helek kézhez-adásakor mindenek helesfen és rendel meg-legyenek, a' mint-is a' Tifztságira ugy vigyaztofsék, hogy ha leg-kisfebb Difficultas magát elő-adná, az Uj-Strázsa az őt előbb föl-ne-váltsa, meddig a' Platz-Major vagy Comendánstul meg nem parantsolatik.
- 14 Szokás szerint minden helekrül az Ó-Strázásak a' Fő-Parádára mennek, és a' holl mind együtt volnának a' Platz-Major Parantsolattyából, mell tulajdonképpen a' Comendant Difpositiójja és parantsolattyán áll. el-botsáttottnak, ugy hogy ha fokann volnának, tehát kerékdített kerített finállyanak, ha peng nem, tehát ez abban hagyatik.
- 15 Minden Lövöldözés, Zenebona, és Szokatlan kiáltás-bajáltás, az illetén alkalmatosfágban, keminneny meg-tiltasfék; fött nékiek meg-parantsoltasfék, hogy magokat, midőn a' Casarmában vagy szállásokra bé-marchiroznak és vannak, tsőndefsen visellyék.
- 16 Ezek el-botsáttása után, a' Platz-Major maga, a Comendant-hoz mennyen, és szoval mindenekrül, mellek azon éjjel történtek hirt adgyon, kérdezvén, hogy ha más valami nem parantfoltatik-é?
- 17 A' Strázásokon minden Játék, dözsölés és réfsegség keminneny megtiltasfék, és meg-fe-is engedetsék, hogy tsak egy akár-ki legyen az. a' Comandirozó Tifzt hire nélkül magát fére vegye vagy absentállya; hanem a' mennyire lehet mindétig szeme-elött látatfának. Ez peng a' Fő-Tifztek-et is illeti, hogy a' Strázsan ne ven-

dégeskedgyenek, se ne jádznak; de annál inkább meg-ne engedgyék, hogy valamell fehér-nép a' Strázsára hozzájok, mulattság vagy Conversatióra mennyen; de mind-az által é nem tiltatik-meg, hogy némel jó-akarójjok a' nyugodalomra való Dobolásig nálok ne-mulatkozzanak. tsak hogy ezen szabadság bal ítéletre okot ne adgyon.

- 18 Olly Tifzt, mell valamell Strázsára Comandéroztatott, a' Platz-Major hire vagy engedelme nélkül helérül valahová el-ne-menyen, hanem a' fön-álló Strázsának magát gyakran mutaffa. és a meny nyire lehetséges. körülék légyen, mell által fok rendetlenségek a' Strázsákon el-távoztattnak, és a' nép sörényen marad. Etzáka-is gyakran az ő Strázsáján lévő heleket maga vifitállya, és vigyázzon, hogy a' népe mind együttvagyone, mell-által mindnyájjan a' vigyázásra föl-sörkentettek.
- 19 A' nyugodalomra való, vagy Tsap-Dobolás (Zapfen-Streich) után a' Fegyvert oda-ki föl-támolstva ne hagyja hanem a' Stráza-sobában vitesse, és úgy hogy mindenikének a' mennyire lehetséges, maga fegyvere tőle közel légyen, hogy így ha- valami lárma történnék, annak azonnal hafznát vehesse.
- 20 Mihelelt éttzáka valami vélekedés hallatik, vagy láttatik, az-zonnal a Comandirozó-Tifzt Strázsáit egybe-vegye, fegyverét kezében tartván, és mi történt légyen a' fő-Strázsára. vagy azon Tifztnak. mellhez igazittatott, hirül adgya. ezen föllül az ő szomszéd Strázsa heleit-is, mellek tőle függenek meg-vizsgálja. leg-inkább hajnalban, midőn kezd világosodni. a' mikor az álom az embereket leg-inkább el-éri. azok együtt és frissen tartallanak.
- 21 A' Tifztnak maga vigyázó helén, magát hogyan köllesfék vifelnyi, a' Platz-Major által a' Comendánt nékie meg-parantsoltattya; mivel itten tsak in Generalibus tanittatik, a' Particularis parantsolatok penig, mellek az Idő, Alkalmatosfág és Circumstantiák szerint ki-adatnak, itt femmi nem mondatik, mivel azok a' Comendánt Authoritása és Okofságátul fügnek: Job rendtartás kedvéért, Fő-Strázsán a Kapitánynak írásban Instructió adathatik, hogy magát tudhalla mihez tartani, és ahoz rapportumjait alkalmaztatni. a holl értettek.
- 22 Hasonló-móddal azon vizsgáláfok-is, melleket * Rondenek hiv-

* Ronde, azon vizsgálás, mell' a Tábor, vagy város, vagy penig Erős-ség körül végben vitetődik, hogy meg-tudhasfék, a' Strázsák, vagy Teft-örzők, ha jó-vigyázással vannak-é? és mindenek hogyan folnának. Ezen

nak, ezek közül a' Fő-Rondet egy Kapitány vigye véghez, mell-tül a Platz-Major fe ójja magát. Ezenn Fő-Ronde közönségesen a' rövid napokon 9. Óraker, a' hófzu napokon penig 2. Órával a' Tíap-Dobolás után vitéfsék végben : a' Sereg-Ronde (Schaar-Ronde) éfélkor az Iffjabb-Tíftz által : a' Napi-Ronde más-Tíftz által, ki a' Functioban vagyon, egy kis-órával a' nap előtt ; a' Fő és Napi-Rondenak mindétig a' Parola meg-mondatik, de a Sereg-Rondenak magának köll ki-mondani, a' mint a' Napi-Ronde tartozik a' Fő-Strázsának a' parolát meg-mondani, jelöl. hogy az egézf éjjel a' Parola jól foltatott légyen : minden Extra-és vifítáló Rondek, mel-leknek a' Parolát magoktól ki-köll mondani, a Comendánt Tett-séfe szerint rendeltettek.

23 A' Tüzi-vezedelemben, nagy Proceffiókban, Vásárokban, nagy Innepeken és egyéb történetekben, a' holl-fok nép ólvez gyüleke-zik közönségesen Oblierváltásék, hogy a' Mennyire véletik, ennyi-hány ember a' Garnifonbul ki mennyen, és még napdal is a' kapuk bé-tsukattallanak ; ezen kimenő népnek lzáma mennyi legyen, mikor, hová és miképp mennyen, a' Comendánt Difpofit-iójján áll.

24 A' belső lármának vagy föl-zöndülés alkalmatlanságot a' mi-illeti, tehát a' tanult és tapafztalt Comendánt okofságán áll, hogy a' mint leg-halzfznofsábnak itéli lenni, ollyas Difpofitio és rendeléseket tegyen, hogy mingyárt az ollan zene-bona, elein le-tfillapittaffék, és az egézf Garnifont úgy állittsa, hogy fe belül, fe kívül nékiek szerentsétlenségek ne okoztásék, úgy a' Város vefze-delme-is ne legyen féltő, a' holl egyedül azon áll, hogy egyfzer mint ha mindenkor, a' Garnizonnak bizonyos Lárma-hely ki-gegyeztesék, melre a' Comandiroztattak, további parantsolat nél-

Ronde ennyihány féle : ugymint : Fő, közép, napi, és közönséges, vagy Vizsgáló-Ronde. A Fő-Ronde leg-nagyobb, mellet a' Major, vagy a' Kapi-tány a' Fő-Strázsáru vífzen végben : A' Közép-Ronde, ezt fereges Ronde-nek (Schaar-Ronde) is hívnek, ez a' Bálftyának minden heleire körös-környül megyen, hogy a Strázsák föl-ébfrefzteffenek, ennek a' lzó, vagy parolá nem mondatik, hanem mindenütt tartozik meg-mondani. A' Napi-Ronde Tíftzseffégessebb a' közép Rondenél, mivel valanohá érkezik a' Pa-rola nékie meg-mondatik ; Az ő Tzéllyok az, hogy meg-tudhásák, hogy az el-mult étzaka a' Parola jól ki-adatott, és valami Ujság nem-tör-tent e' ? A közönséges Rondenek, mindenütt magátul ki-köll mondani a' Parolát.

- kül-is meg-jelenheffenek. és ha lárma támadna. azonnal oda marchirozhaffanak.
- 25 Ha penig véletlen. minden reménség nélkül. a Városon kivül valamell Ellenség az Erőtséghez közelgetne. mell történetben a a Comendántnak bizonyos Regulái nem szabathatnak. hanem egyedül magán áll. Dispositiós úgy tfinálnyi. hogy valamennyire lehetséges. a' reájja bizattatott hell. köteleffége szerint. leg-nagyobb veszedelmekben-is meg-tartallék. a' holl mindeneknek előtte arra vigyázzon. hogy ha lehetséges jól lovagló Okos-Tifzket ki-küldgyön. hogy az által szükséges heleken maga forsát tudósittathaffa.
- 26 Ha a Garnifon külömb-féle egyben szedett Nemzetből áll. tehát a' Comendánt. úgy a' Platz-Major. nem külömben a' Subalternusok szorgalmatoflan azon munkálód vagy fárodozzanak. hogy azok jó egygyeffég és értelemmel legyenek. a' mint-is minden vezekedés és Competentia nélkül szolgálatyok. avagy hivatalyokat végben vigyék.
- 27 A' Ttap-Doboláfra. ha több. egy Regiment és Battalliomnál az Erőtségben vagon. a' Dobofok a' Regimentnek rangja szerint Comandiroztattnak: az idő. mikor. és a' hely. holl. a' Dobofok. vagy a Comendántnál. vagy a' Fő Strázsánál kezdgyék. és hogyan mennyenek. dependeál egyedül a Comendánt Dispositiójjából; A' Ttap-Dobolás után penig. se a' Táborban. se a' Garnifonban fenkinek a' fegyver ne praesentáltaffék; hanem ha Generalifok. vagy Tifztek mennek. kiknek az ember tartozik fegyveréhez állani. tehát tsak a' lábnál tartasféek.
- 28 Az Erőffégben lévő. Markotányosok és Vendég-fogadósokra. nem tsak a Regimentek vagy Battalliomok Comendántyai. hanem a Platz-Major-is. kemény vigyázással légyen. hogy a' meg nevezett idő. és a' Prófofst vizitációjja után. minden a' Cafarmában. és szállására mennyen. és fenki a' köz-ember közül. hanem ha functióban volna. és az Ura parantsolatyával magát legitimálná. a' Ttap-Dobolás után az utzán láttaffék.
- 29 A' Ttap-Dobolás után. akár ki légyen. Világofság nélkül. az Uttzán ne-találtafsék. erre a Pattrollirozok leg-inkább vigyázzanak. kik a Comendánt javafslásából. mikor. miként. és hová mennyenek. disponáltattnak. úgy a Beraitschaft (vid. pag. 45.) mell nem Ordinari. hanem extra ordinari. vigyázás adhibeáltasfék.
- 30 Ha a' Nép. valamell elétség. vagy szükséges dolog vásárlására az Városbul. ki-küldetik. mindenkor egy Köz-Tifzt velek mennyen.

és minden megtörténhető egyenetlenséget a' Hajdú, Polgár- vagy Várofi-ember között, bősülettel el-távoztallon, ki-ís meg ne engedgye, hogy a' lakosoknak a' Hajdúk galibáskodgyanak, vagy valami gorombaságot vigyenek véghez.

31 A' mi a' Templomban való menetelt illeti, ha a' Nép a' Polgárok vagy Várofiaknál van szállva, tehát a' Compániák Puskájok és kardgyokkal, Kapitányok szállása előtt őfzve-gyűlnek; ha pedig a' Casármában vannak befzállitva, tehát azoknak fele Puska nélkül a' Templomban vezetik. máfik fele penig mind addig a' Casármában marad, meddig az elsők misét nem hallottak, és vízfza nem jönnek: ezután azon máfodik fele-ís a' Templomban mennyen. Ez penig minden Regementek vagy Battalliomoktól az egéfz Garnifontúl obferváltásék, hogy így az egéfz Garnifon egyfzer-ís mind a' Templomban ne legyen.

32 A' Garnifonban Comandérozó-Tifztek. Strázsáit mi-illeti. vagy-ís a' máskép oda jövök vagy-ís jöttek, arra köll-vigyáznyi, hogy valamint a' Táborban, ugy itt-ís az ő rangjok meg-tartásék: ha penig vidékiek jönnének, ugymint követek, belső-Tanátsófolk és egyebek kik nem Militárisok, tehát ezek eránt. ő Főlsége Udvari-Hadi-Tanátsul a' Comendántnak léfzen intimátumja, a' Militárisoknak penig, Rangjok fzerint, kik valóságoffan a' Garnifonbul valók, a' Comendánt maga rendeli. és hogy a' nép lokat ne fárafz-taffék, egy Strázsánál több Kapujok eleiben nem állittatik: és mivel hogy a' Záfzlók regen bévett fzkás fzerint, a' Fő-Strázsára őfzve hozatnak, és a' Regementek vagy Battalliomok Compániájánál nem hagyatnak: ezekhez a' közönséges Strázsáltatáfon kívül, egy Strázsa föl-fzögezett Pagnétával rendeltetik; Maga a' Comendánt, Karakterje fzerint ha Generalis egy-Strázsa föl-fzegezet Pagnétával illeti őtett. ha penig Ó * Feld-Zaig-Maifter, tehát kettő, ugyan föl fzegezett Pagnétával.

33 A' Comendántnak mindenkor a' Strázsák mindnyájjan fegyverben állanak, ha penig Birodalma a' (Gubernójjja) nagy és a' Hele Importans, tehát a' Dob-fzó-ís hallaffék: A' több Garnifonbéli Tifzteknek, ugy mint Stabalifoknak, a' Regement vagy Battalliomok Comendántjának a' Fő-Strázsákon nappal egyfzer állanak fegyverben, ha penig azon kívül még vidéki Generálisfolk jelemn volnának mindenkor: ha penig az ő Regementyekből némell Tifztek arra vannak Comandérozva, mindétig, valahányfzor azon men-

* Vid. pag. 35.

- nek; A' Platz-Majornak, mivel a' Strázsák directe tőle függenek, mindétig a Strázsák fegyverben alhatnának; de jól-tselefkzik, hogy ha ezen igafságával, moderatióval él.
- 34 A' * Feld-Zaig-Maifertül fogva, föl-felé számlálván, a Comendántot az Ordinantzra illet egy Záfzló-Tartó; ezen alúl valóknak penig egy Furir, és mindenik Regement vagy Battalliomtul egy köz-Tifzt, ha penig a' nem volna, egy jó Gefraiter; A' Fő-Strázsán ha * Mufter-Schraiber jelenn volna. 1. Mufter-Schraiber, ha penig nem, tehát egy Furir, és ha a' Regementnél fok Mufter-Schraiber volna. tehát a' Platz-Majornak-is egy rendeltetthetik.
- 35 Ha Feld-Marfchall-Laitinant, és ettül gradatim föl-felé valamel Fortalitium vagy-Erőllégben vagyon az utánna lévő első-Tifzt vezli tőle a' Parolát, ki az után, annak a' kinek illik ki-oztja, a' Garnifon egész mivoltát'(detalle) formállya, ugy minden nap regvel arrul a' Comendántnak raportumot ad: nem külömben a' Comendánton áll, kedve szerint a' Parolát kiadni, tflak hogy ezft obfervállya, hogy a' Gyalogok Lovafok, és az Artilleria mindenik magányoffan botsáttollék-el, és hogy a' Parola, a' Strázsákon, és ki-allított heleken (Poften) az Officiroktul előbb ki-ne-adaffék, hanem ha a' Kapuk már mind bé-vannak zárva.
- 36 A' Garnifonban lévő Regement vagy Battalliomok, minden holnap élfolta előtt 3. vagy 4. nappal. Holnapi, és szolgálat Tabela-ját (Monat- und Dienft-Tabella) ugy minden 14. nap mulva a' Betegek Extractumát, a' Comendántnak bé-adgyák.
- 37 A' Cafarmák mindenütt tiftán tartaffanak, és minden héten kéztzter, kívül és belül a' fehér-nép által söpörteffenek, ez a' Profolt gondviselésére vagyon bizva; a' mint-is minden Nép Comendántyai, az Erőffég Comendántjának specifice megküldgyék, mit-kölletik reparálni, avagy máskép tfináltatnyi, ugy hány Agyat, és Házi-edént vettek kezekhez.
- 38 Hasonló képpen a' Fegyver-hazok, Puskapor és egyéb ** Magazi-

* Ez a' Kapitány mint egy Buchhalterje, ki rendben vett írásban, föl-tefzi miuden Tifztek és a' köz-ember, neveit, születése helét: A' Kapitánytól néki adatott pénzt a' Companiának ki oztja, a' Kapitány Correspondentiait feltattya, és a' Pafzportot, ugy az Abfchitot ő tefzi föl.

** Magazin, ez olly hel, a' hol a' Józág provifioi, Eleség, vagy Hadi Munitio tartatik. A' Hadi-Magazinum a' General Hadi Comiffariusra vagyon bizva, kinek Hadi-Comiffariusai, Proviant és egyéb Hadi-szolgai vannak.

numok, nem csak tisztn tartattnak, hanem minden jó gondviselés és vigyázással Strázsáltattnak, hogy leg-inkább a Puska-por Magazinumjához közel tűz ne-találtték: ha a' Strázsza hozzájja közel áll. Puskájja ne legyen, hanem Ugró-páltzájja (Spring-Stock) egyedül, és a midőn föl-marchiroznak, jól meg vizsgáltattnak, hogy Dohány és Tűz-fzerfzam nálok ne-találtték; bátorságollabb mi-voltáért, a' közelebb álló Strázsza Patrollya oda küldetsék, hogy láthatsák, ebren van-e az ott álló Strázsza, és nem gyanakodó e'?

39 * A' Báltyak, város-Arkai, és az Erőflég, egyéb épületi, nagy fzorgalmatofsággal, tisztn-tartattnak, és meg-ne engedették, hogy valaki, a' mint-is a Strázsák föl-állittása, nem tsak azért legyen-meg, hogy a' bátorság szereztték; hanem hogy ez-is leg-inkább obferváltték.

40 A' Garnifonban, se Exercitium se penig egyéb functióra, a Comendánt hire és engedelme nélkül, fegyverrel ki-nem-köll állanyi, se Dobolnyi, se valami gyűles ne-tartatték, hanem hogy ha nékie előbb bé-mondatnék. Ugy hasonló-képpen hogy hamis lárma ne-okoztatték, mulattság kedvéért a' Dob-fzó, né hallatték: azért a' Dobofoknak, hogy Magokat exercirozhatták a' Platz-Majortul, magányos és bizonyos hell rendeltették.

41 Az Artilleria Comendántya, a' Fortalitium Comendántya-hire és engedelme nélkül, se Agyukat a' Báltyára föl-és le vonyatnyi, se taratzkokat (Böller) vagy egyéb lövő fzerfzámokat ki-füttetni, vagy-is költson ki-adni, és hogy ha a' Garnifon erős, vagy fokbul álló, a Comendántnak ** Ordinántzul Fegyver-Mester (Büchsen-

* Ez közönséges Technicus terminuffal, Fortificatiónak, hivatik mell-is vagy Regularis, vagy penig irregularis; Regularis Fortificatio az, mellnek egy-koró Oldalai és fzegettyei vannak, a' nmt is mindenütt egyenlő erősfü, mind a' köz- (Cortne) mind vállos (Flanquen) mind penig a' ki-álló (Facies) lineájján; ezt Circulus-bé lehet kerittenyi, ugy hogy minden fzegetleti, annak karimajját érhetik. Az Irregularis fundamentomi fzerint épittetik-föl; de ennek se Oldalai, se penig fzegettyei nem egy-korók, a' mint hogy Circulusban fem lehet ugy includálnyi, hogy annak kerületi, minden fzegettyeit meg-érheffe.

** Ordonnance annyit téfzen, mint rendelese, törvényye, vagy parantsolattya a' Magistratusnak. A' militia között, vannak Ordinántz Lovafok, kik Quartirjokbul kimenvén, Bizonyos napokig a' Comandirozó-Tifztnél tartózkodnak, és annak parantsolattyátul függnek. Mihelelt penig Ordonántzok ki-telik, az ő előbbenyi Quartirjokra, vizfsza térnek. Ordonnance a' fegyver-vifelő embernél annyit-is téfzen, mint a' Fő-Magistratus vagy

Maifter) adaffék. továbbá femminémü Munitió, vagy más requiritum a' fegyver-házbul a' Comendant affignatiójja nélkül ki-ne-adaffék.

- 42 Külömben ugy a' Comendánt, mint Platz-Major és Platz-Laitenant, a' Munitió és eleség Confervatiójjara elégséges fozorgalmatolsággal vigyázzanak, melre nézve, ugy az Artilleria, mint Proviant Fő-Tifztyei a' Comendántnak Menfruatim a' holnapfzami extractufokot exacte bé-adgyák, hogy ezen idő folyáfa alatt, mi Confummaltatott, és mennyi 's minemü Statusban mind a' két-félbül még jelen-vagyon; mivel penig ez nem elégséges, azért Időrül, időre a' Comendánt a' Magazinumokat maga-megvizsgállya, hogy így maga-vifelesével a' többbit-is őfztőnozze. Hafonló értelemmel köll lenni a' Fegyver-házrúl-is (Zeig-Haus)
- 43 És hogy Békeffég-idejében, az Erőflegek Artilleria nélkül ne-legendenek, mindenik Flancken (pag. 78. in adversis literis explicationes) a' Fortalitiun körül, két Agyu töltve legyen, egyike Glóbitsal, máfika penig apró Glóbits és vagdalt vafakkal (Cartachen) hogy az utolsóval a' közép Linea (Cortinen) a' Kapuig, a' elsővel penig a' ki-álló lineák sópörtetthefenek, mell által minden erőfzakos bé-tsapás (Surprise és *Efcaladen) el-távoztatik és a' reméntelen ellenség a' kapuktúl, hátra tartatik.
- 44 Mi a' **Retiradat és a' Lárma-Lővéfét illeti, ez a' Comendánt jó vélekedésétül dependeál.

Tifzt rendelés-avagy parantsolatlya, mellben rendeltetik, hogy az ő Quartirjok, nékiek a' Mund-Portióktul mit kölleffék adni, és ahoz magokat hogyan alkalmazoztatsák, hogy valami rendetlenség ne történyék, és a' Jobbágyok romláfa él-távoztattaffék.

* Efcalade, Lajtorja innepje, ez hálá-adásra rendeltetett innep, mell Genevában 12. Decembris tartatik, mivel Anno 1602, ezen nap a' Savoin Hertzegje, Geneva városát, éjjel, mesterséges Lajtorjákkal, melleket a' Franciák Efcaliernek neveznek tsak nem meg-hágta, azért ill-mesterséggel a' bátyák meg-hágása Efcaladenek, hivatik.

** Retirada a' Militiánál az, midőn a' Comandirozó-Tifzt, előtte vagy mellelte erős ellenségét láttya, mellel nagy veszedelmét fzem-látomáft tapafztallya meg-űtközik, azért okofsággal és Manirával népét hátra vonnya, és magát vagy az egész-Armádával egyben vefzi, vagy az Agyuk Lővése olá, batorságban feregét helhezteti. Illy okos Retiradával élt Anno 1695. az öreg Vaudemont Fejedelem, a' Belgiumban. Anno 1704. a' Saxoniai Generalis Schulenburg, Lengyel-orfzágban: Eugenius Hertzeg bölts-hada-kozáfirul nem emlékeztvén.

45 Továbbá való, hogy a' Comendántnak teljes hatalma vagyon, minden a' Garnifonban, ugy a' Strázsán, mind az Uttzákon lévő, vétkes Hajdú, vagy Lovasokat Ariftomban vitettnyi, és azokat 24. óra el-folása alatt megbüntettnyi, és ha a' Circumstantia magával ugy hozná. Hadi-Törvent-is reá tartattni; de még-is ezen prærogativával úgy éllyen, hogy a' Regimenteknek heles-ok ne adallék ez eránt a' panaszra, kik idő el-folta után, émbereiket a' Strázsáru el-vitellék, és a' Comendánt ítélete és így illen exceffivus Hajdú vagy katonák, általa tovább a' Strázsán meg-ne tartaffanak.

46 A' Foátalitiun Comendántya kötelessége Generáliter az, hogy a' néki adatott instructióban stricte el-járjon, az alatta lévő Garnifon főn-tartásáru, Izorgalmatos gondot-vifellyen, a Tifztekelt söndes és engedelmeffen bánnyék, és azokat Comandirozza: a' Népet héjjában-való munkával és számtalan Izükség-nélkül való vigyázás vagy Strázsával. Bereitschaft és Comandóval ok nélkül ne fáralfza, ugy annál inkább azokat maga Udvari vagy privat Izogálattýára ne hajtsa. A' Regimentnek Privilegiumja ellen, semit el ne kövellén, minden Dolgokban jó maga-vifeléft és rendeléseket tartson; az alájja adattattaknak jó példával légyen: minden engedetlen fősvénség, és Duzskalkodáft el-távoztalla: avval a' mi ötét illeti, meg-elégedgyék: a' Polgár, vagy várofiakat az ő elefékereskedés és utazáfokban ne-gátollya; hanem a' mennyire lehetőséges azok kedvét kerelle. In Specie arra vigyázzon, hogy fenkinek, ki nem Militaris, Strázsa Szálláfa eleiben ne adallék: hasonlóképpen a' Fő-Hadi-Comiffariusnak, és egyéb hasonló Militarius-fzeméleknek, midőn a' Strázsa előtt, által-mennek, a' fegyver ne præsentáltosfék; még annál-inkább a meg-neveztek, ugy a' több kis-General-Stebalis, fzemélek, és az alatt levő Tábori Doctor, Barbél, Temetésekhez nép, ne Comandiroztaffék, vagy azok és Hitves-Tárfok teftye a köz-Tifztek által ne-vitellék. Ellenben teljes szabadsága légyen a' Garnifonnak, Regimenteknek és abban lévő Fő és köz-Tifzteknek, köz-redeknek, etel és itallal kedvek fzerint, magokat provideálni, és így fenkinek meg ne prarantfoltafsék, hogy itt vagy amott fzeressen magának.

47 A' Platz-Majór mindétig vigyázáffal légyen, mind azokrúl, mellek a Strázsákon, és a' Városban történnek, nem tsak a Izokott időben, hanem azon kívül-is, ha Izükség magával ugy hozná, irrás és Izó-által váloftott (Raportumot) adgyon: a' Garnifon Tifzteivel jó egyeffégen éllyen, és azokat illy jó móddal, hivatallyok vég-

ben-vitelére ösztönözze, hogy ha Strázsajok-és ki-állított heleben (Poften) köteleffégek szerint, mindeneket végben nem vífznek, azonnal a Comendátnak meg-mondgya, hogy így, ez által a' Nép Comendántyait, kik a' Garnifont formállják, kötelezze, hogy Tifztyeiket hivatalyokra sőréngellék: és valamint ez-előtt jelentetett, a' Comendántról, ugy leg-inkább a' Platz-Májor, fe a' fegyvervifelő, fe a' városi ember ellen, Paffió vagy irigységgel ne-legenden, vagy-is engedetlen Uzsorájját ne mutalla; hanem inkább fzelidtség és tsöndéfféggel mindeniket hivatalyában meg-tartson, hogy így mind a' két féletül bötsületben tartaffék, mellben a Garnifon-nak nagy fortéllya vagyon. Mindeneknek fölötte, minden estve, mind azokrul, mellek a' Garnifonban történtek, a' Comendátnak irva bé-jelentéft, Strázsza Tzedulával (Wacht-Zettl) együtt adgyon, melly regvel-is, miheleft a' Strázsák föl-váltotttanak, meg-légyen.

- 48 Továbbá, a' mi a' Platz-Májor köteleffégét vagy hivatalát illeti, tehát a' midön ezen Tifztséget el-nyeri, ő-Főlsége Udvari-Hadi-Tanácsátul nékie Oktatás adatik, hogy mihez kölleffék Magát alkalmaztattni, ez mind ezeken föllül, leg-inkább azon áll, mint a' Comendánt az idő mivoltához és előadandó Conjuncturákhoz képeft, a' Platz-Májor hivatalyát, szükségesnek itéli lenni, mellhez-is, ugyan alztat: böltis elméjje szerint, igazgazgalla.

A' Hadi Törvény ARTICULUSSAI.

- 1 Eleinten, a' Mi Hadi-Népünk. Nékünk Magyar és Tfeh-Ország-Királyának és egézf-Birodalminknak magát, le-kötelezze, fogadgya és megesküdgyéek, hogy Nékünk és Országinknak hiven szolgál: a' Mi-tülünk eleikben adatott Generalisnak, Oberfternek és Tifzteknek, kiket mi rendölünk, engedelmeskédik, és valamit ök, a' mi és Országink ellenségi ellen parantsolnak, végben vífzi, es magát ugy viseli, mint bötsületes Hadi néphez illik.
- 2 A' ki pártot üt, árúlkodik, vagy abban meg-tapafztaltatik, ez illyetén, minden kegyelem nélkül, az életét el-vészjeji.
- 3 Ki az ő Tifztyének, a' Comandó dolgokban, ellent áll, és annak nem engedelmeskedik, élete el-vefzzen.
- 4 Minden hadi-ember, Iftentelen szavaktul és Tfelekedettül magát ójja, és a' Győződelmet az ellenség ellen, az Iftentül kérje, ugy ha az Ifteni-szolgálatra doboltatik, meg-jelennyék, el-se-is mullalla: ha pedig valaki káromkodik, vagy Iftenlenséget él-követ,

- teftében és élete el-vezftésével, megbüntetteffék az Oberfter, vagy a' Törvény ítélete fzerint.
- 5 A' Markotányofok, kik Ifteni-fzolgálat, alatt, bort, fzört vagy Éget-bort, Pálinkát árúlnak, az illen italok tőlök el-véteffenek, ezen föllül vagy pénzkárával, vagy másképpen meg-büntetteffenek.
- 6 Minden Hadi-ember, fegyverére jó-gondot vífellyen, és afztatt fe fel ne adgya, fe penig el ne zálogítsa, nagy büntetés alatt.
- 7 Duellum, vagy viaskodás, fe a' Tíztek, fe köz-nep és fzol-gálatban lévök által élet el-vezftése alatt, végben ne vitédögyék.
- 8 Ugy azok-is, kik fecundánfok vagy a viafkodók fegittöi, keményen meg-büntetteffenek.
- 9 Minden gyilkofágok, ember-öléfeek, Halállal büntetteffenek-meg.
- 10 Minden Itentelen-gonofz-tfelekedetek (Malefitz-Thaten) a' kinos-halálos-törvény rendeléfe fzerint az Orzfágoknak, meg-büntet-tellenék.
- 11 Parázñaság, förtelmellég, kurvaság és a' Terméffet ellen lévő fzüzetlenség, az Orzfágok kinos Törvénye rendeléfe fzerint, meg-bünterteffék.
- 12 Semmi-némü kurva, fe a' Táborban, fe a' Quartirban, Garnifonban rendölenö büntetés alatt ne tartaffék.
- 13 Lopás, tolvajság ugy a' Tábor mint Garnifonban, keményen megtiltaffék: ollatén Tolvajságok, mellek vízfza-térittettnek, vagy azok vízfzátérittésére ut, és mód mutatott, a Delictum circum-ftantiájja fzerint, a' Hadi-Törvény ítélete-képpen, leg-alább kemény fogsággal, vagy Utzán futás-vezfzfözés által, meg-büntetteffék.
- 14 Kik az Artilleria, Munitio, fegyver, kéfsület és elzköz tár-házát, item Profont és Tár-fzekereket meg-lopják, itélet fzerint halállal meg-büntetteffenek.
- 15 Ha egy pajtás a' máfikat vagy fzolga, Urát meg-lopja, itélet rendeléfe fzerint, föl-akafztaffék.
- 16 A' jó-akarónk és jó-barátink Orfság 's-józfágaiban, ki gyujto-gat, és éget, tüzzel büntetteffék meg.
- 17 Házok, Defzkábul-tfinált kerületek, fővények és gyümölts-fák, fe le-ne-töreffenek, fe meg ne károfitaffanak; hanem ha az el-kerülhetetlen fzükség magával ugy hozná.
- 18 Ki fzántó-földeket, Réteket, kerteket akartva el-ront, adandó itélet-fzerint, meg büntetteffék.
- 19 Uton-fofztók, gyilkofok, kerékben töreffenek.
- 20 Mell-tíft az illetén fofztásbul, réfzesül, mint uton-fofztó és gyilkos, megbüntetteffék.

- 21 Minden nyilvanságos erőszak, halállal büntetteffék.
- 22 Ugy azok-is, kik az illeténre másnak utatt nyitnak, hafouló-
képpen megbüntetteffenek.
- 23 Ha ki máfikat fzdigya és bőftelenitti, pénz le-tételével, és
megkövetéffel meg-büntetődyék.
- 24 Ki hamiffan eskűszik, annak a' két-ujja el-vágaffék.
- 25 A' Bofzorkányság Tűzzél büntetteffék.
- 26 Ki a' valóságos és tífztességes Comandónak ellent áll, ugy, mint
a' Pártütő meg-büntetteffék.
- 27 Senki élete vezetés alatt, gazdáján ne erőszakoskodgyék.
- 28 A' minemű szállás vagy hell, Furir által kinek-kinek rendel-
tetik, nagy büntetés alatta avval meg-elégedgyék.
- 29 Senki, akárki légyen, az Erőffégen vagy bé-fántzoláfon máfutt
ki ne járjon, hanem a' fzikott kapukon és helen, élete el-vez-
tése alatt.
- 30 Senki a' Táborban, vagy Garnifon és Erősségben, Kapitánnya
hire nélkül, Companiájjátul, étzakán által, ki-ne maradgyon, élete
el-vezztése alatt.
- 31 A' mell Dobos Companiájjátul el-áll, bötsülete el-vezztésével
a' Regimentül, él üzetteffék.
- 32 Ki az ő Strázsáját el-mulattya, vaffal és lántzos-bilintfel, ugy
viz és kenyérral, vagy a' Circumstantia fzerint, büntetteffék.
- 33 Ki rézegen a' Strázsára föl-áll, Vaffal és bilintses lántzal
büntetteffék, vagy-is, bötsülete el-vezztésével a' Regimentül el-üzet-
teffék.
- 34 Senki, minek-utánna a' Strázsák föl-állittattak, ne merézfely-
lyen, kiáltáffal, viaskodáffal vagy lövéffel, lármát tfinálnyi, élete
el-vezztése alatt.
- 35 A' Tífzt, ki a' Mezőnn, Táborban, Garnifonban, Báftyákon,
és ki-állított Strázsra helen, valamell Erőffégnek, Strázsára állit-
tatott, jó rendeléseket tegyen, és arra vigyázzan, élete el-vez-
tése alatt.
- 36 Minden a' Strázsákat, érdemek fzerint bötsüllye, ki ez-ellen
vétt, keménnyen meg-büntetteffék.
- 37 Ki a' Strázsára mér támadnyi, és arra kezét emelni élete el-
vezzteffék.
- 38 Ki a' Patrollára fegyverét fogja, vagy fzegezi, élete el-vez-
tetsék.
- 39 Ki Strázsáján el-alufzik, akár Tábor, akár Garnifonban, vagy
minek előtte föl-váltattnék, helérül el-megyen, agyon-lövetteffék.

- 40 Hafonló büntetés alatt légyen a' Tifzt-is, ki vifitalláskor Strázsján nem találhatik.
- 41 Ki az Ellenséggel correspondeál, vagy hartzolnyi 's-viaskodnyi nem akar, mint párt-ütő és árúlkodó, meg-büntetteffék.
- 42 Ha valamell Erőffég, (mell az ellenségtől környül vétetett) Comendántya, valamely Tifztyei vagy hajdui és lovafi súsóságait észre-vennéi, hogy a' föl-adásrul szollanának, tehát azt, vagy azokat, félre vitelfe.
- 43 Ha valamell Comendánt, reá bizatott Helet 's Erőfféget, földgya, életét él-vezlti, és a' köz-nép közül, ha annak oka; Mindenik tizedik megöleffék, a' többi felmáknak tetetteffenek.
- 44 Az el-fzaladott, vagy által-futók, ha meg-ragadatthatnak, föl-akafztattaffanak.
- 45 Ki fulos-okok nélkül, ha-fzokás szzerint doboltatik Companiájánál nem találhatik, vaffal és bilintfes lántzál meg-büntetteffék.
- 46 Minden párt-ütők, árúlkodók és azoknak fegittői, kegyelem nélkül fölakafztaffanak.
- 47 Ha ki valamell szót-éjt, mellbül pártütés kővézkedhetne, a' dolog mi-voltához képeft, élete el-veztessék.
- 48 Mi egézf feregek, vagy Companiak az ütközeten köteleffégeknek eleget nem tefznek, azok tifztyei, ha annak okai, bősületek és életeket elvezltik.
- 49 Ha penig a' köz-népet illeti, a' vétkeffek közül mindenik tizedike föl-akafztaffék, a' többi penig a' leg-vezedelmeffeb helre Comandiroztattassanak.
- 50 Azon Záfzlók vagy feregek, kik mezei Sántzok és Redouttájokat elhadgyák, minek előtte 3. Oftromot ki allottak, és fegittségek nem érkezett, fe a' nép vezedelme még nem láttott, hasonló módon meg-büntetteffenek.
- 51 Ha egézf fereg pártot-ütött vólna, azok 6. hét alatt, háromszor Citaltassanak, és azoknak bátorságos késerés igéteffék és meg-is tartaffék, ha magokat menthetik, jó a' jó, ha pedig nem, tehát mindenike, ha meg fogattatik, föl-akafztaffék.
- 52 Ha a' Battallia vagy Tsatára kél a' dolog, fenki ne prædálylyon, hanem ha az ellenség tellefféggel meg-verettett vólna, k' ez ellen vétkezik, minden confideratió nélkül, Tifztyétül fegyverrel által veretteffék.
- 53 Minden Rabok a' Generalitáfságnak adattaffanak, itélendő büntetés alatt.
- 54 Se Obester, fe Oberft-Laitinant, fe Fő-Strázsa-Melter fe egyéb

Tifztek, Hajdúi vagy alatta valóik fűzetését, részit, profuntyát, és több a' félet, meg ne tartóztassák, ki ez ellen vétt. az Tifztsége és bõtsületitül meg-fofztatik, ugy el-kerülhetetlen meg-büntetik.

- 55 Mell Kapitány a' Mufrát meg-tfalta, az, mint bõftelen, Tifztségétül meg-fofztattaffék, és mint hamis hitü, meg-büntették.
- 56 Ha az ütközet vagy egyéb Occasiókban, némellek el-estenek, azoknak nevei azonnal a' Generalitáságnak hirül adafsznak.
- 57 Egy Kapitánynak fe legyen szabad, a' Generalitás hire nélkül. Hajdút szabadon bottsáttanyi.
- 58 Senki, fe Fő, fe alatsen renden levő, akár ki legyen az, ne merézfellyen ezen Articuluffaink ellen vétkezett, tsalárdul és tudva föl fogadni, tartóztattni, és el-rõjteni, bõtsületi és Tifztsége, vagy-is élete el-vefztése alatt.
- 59 Hogy ha szükséges volna, hogy ezen Articulusokhoz több tétettnék, vagy meg-változtattattnék, és az ugy, mint ha ezen Articulusokban volna, meg-tartaffék.
- 60 Ezen Articulusok, hogy mindeneknél tudva legyenek a' Regimentek és Companiáknak, valahányszor szükségesnek láttattnak lenni a' Regiment Auditor, vagy Törvény Iró-Deákja által, el-olvaftaffék.

Közli: Dr. SZENDREI JÁNOS.

KÉRELEM.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának igazgatósága elhatározta, hogy egybegyűjti az összes írott emlékeket és nyomtatványokat, a melyek a most dúló háborúra, ennek előzményeire és okaira vonatkoznak. Mivel azonban minden gondosság és buzgólkodás mellett is megeshetik, hogy a múzeumi könyvtárnak nem lesz módjában minden háborús írott emléket és nyomtatványt megszereznie, kívánatos, hogy ehhez a gyűjtéshez a nagyközönség is hozzájáruljon, hogy így a gyűjtemény minél teljesebb legyen.

A Magyar Tudományos Akadémia kebelében alakított Hadtörténelmi Bizottság is szolgáltatába áll e nemes eszmének, hogy ez úton is teljesítse ama magasztos hivatását, mely kötelességévé teszi, hogy nemzeti közérzetünkre fölemelő hatással bíró magyar hadi történelem adatait gondosan összegyűjtse a jövőendő nemzedék és a történetírók számára, egy esetleg később alakítandó magyar hadilevéltár anyaga gyanánt.

Felkérünk tehát minden hazafit, hogy gyűjteményünk gyarapításához hozzájárulni szíveskedjenek.

A gyűjtendő tárgyak :

könyvek, önálló füzetek és különlenyomatok, a melyeknek tárgya a mostani háború, ennek előzményei és okai, vagy a melyekben a mostani háborúra vonatkozás található. Hogy e füzetek vagy könyvek és különlenyomatok versben vagy prózában vannak-e írva, van-e valami tudományos vagy szépirodalmi értékük, az a teljességre törekvő gyűjtés szempontjából nem veendő figyelembe ;

önálló füzetekben megjelent egyházi és világi beszédek, előadások és felolvasások, a melyek a háborúval, előzményeivel és okaival foglalkoznak ;

önálló füzetekben, vagy csak egyes lapokban nyomtatott egyházi és világi, hivatalos és nem-hivatalos körlevelek, köriratok, felhívások, buzdítások, tanácsok, lázítások, utasítások, rendeletek, katonai buzdító és lelkesítő napi-parancsok, rendszabályok stb. ;

önálló füzetekben, vagy egyes hirlapokban lenyomatott háborús, vagy háborús vonatkozású énekek, dalok, nóták, versek és imádságok ;

a ponyvairódalom mindenféle terméke, a melynek tárgya a háborúból való vagy vele összefügg ;

háborús vagy a háborúval összefüggő statisztikai kimutatások ;

háborús naptárak ;

háborús térképek ;

szöveges és szövegtelen háborús hangjegyek ;

szöveges és szövegnélküli képes ábrázolások (képek, képecskék, képes levelezőlapok, *műkedvelők által a helyszínen készített fényképfelvételek* stb.) ;

egyesületek és társulatok, ipari és kereskedelmi vállalatok jelentései, ha bennük valamely vonatkozás van a háborúra ;

mindenféle hivatalos és nem-hivatalos, hatósági és magán plakát (falragasz), a melynek tartalma összefüggésben van a háborúval ;

színlapok, ha rajtuk a háborúval bármilyen vonatkozásban levő előadás szerepel, vagy ha az előadást háborús jótékony czírá hirdetik ;

a háborúban elesett hősekről kiadott gyászjelentések ;

mindenféle értékpapírok, értékjegyek, hitelpapírosok, hivatali és üzleti nyomtatványok, úrlapok, czímkék, meghívók és sokszorosított fényképfelvételek, a melyek a háborúval bármiként összefüggésben vannak ;

legyezők, szalagok, kokárdák, zászlócskák, gyujtóskatulyák, kávéházi, vendéglői és czukrázdai papiros szalvéták, a melyeken háborús szöveg, térkép vagy kép van és

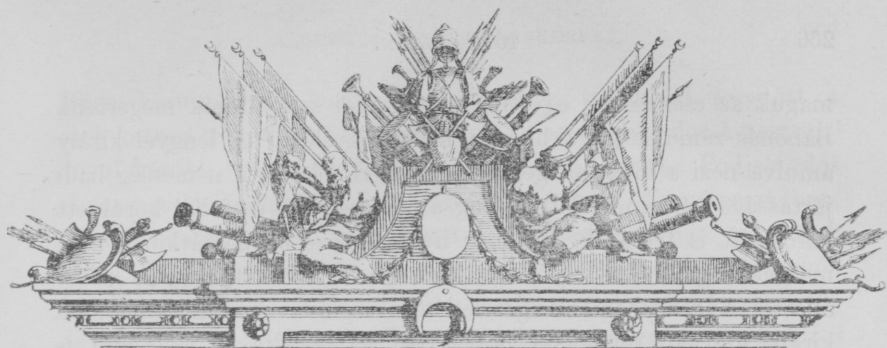
akárminő más itt fel nem sorolt tárgy, a melyen háborús felírás, vagy háborús ábrázolás található.

A magyar katonai kultúra legértékesebb anyagát fogják alkotni a gyűjteményben azonban *az írott emlékek, a melyek közé: a hadi naplók, a táborokból érkezeti levelek és tábori levelezőlapok, harcztéri jelentések, hadi foglyoknál talált följegyzések stb. tartoznak, melyeknek gyűjtésére — az enyészettől való megmentésük végett — különösen felhívjuk a magyar közönség becses figyelmét.*

Nagy hazafias és tudományos szolgálatot tesz az, ki a háborús források után kutató magyar történetírásnak bármilyen, de főleg ritkább, nehezebben hozzáférhető, vagy értékesebb magyarországi vagy külföldi, magyar- vagy idegen nyelvű háborús nyomtatvánnyal vagy írott emlékekkel hozzájárul e gyűjtemény minél teljesebbé tételéhez.

A gyűjtött nyomtatványokat és kéziratokat akár a *Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi könyvtárának*, vagy a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségének* (Budapest, VIII. Ludoviczeum-utca 4. szám) kérjük beküldeni.

A naplókra és levelekre nézve megjegyezzük, hogy ezek zárt, lepecsételt és a fölbontás határidejének megjelölésével ellátott borítékokban is beküldhetők; ezek nyilvánosságra hozatala tárgyában kifejezésre juttatott kívánalmak a fennálló szabályok értelmében föltétlenül tiszteletben tartatnak.



A HUSZITA EREDETŰ SZEKÉRVÁR.



XV. század első fele Csehország hőskora. Válaszul a Husz János és Prágai Jeromos máglyáira honfitársaik olyan tűzvészti támasztottak hazájuk és egész Közép-Európa felett, mely hatalmas virágzó területeket változtatott sivatagokká s az emberek ezreit döntötte nyomorba. A halott reformátor tanai és a lelkiismereti szabadság védelmére fanatikus tömegek támadnak fel, bámulatosan rövid idő alatt harczedzett seregekké alakulnak át s egyenesen csodaszzerű, milyen sikerrel szállanak szembe szinte az egész keresztény Európával.¹ A középkor társadalmi rendje a legnagyobb veszélyben forgott.² Ellenségeik minden nekibuzdulása tehetetlen velük szemben, végre is csak belső meghasonlás lankasztja el a vihart. A római-német birodalom, melynek Csehország tagja, óriási seregeket vet harcba ellenük. Az eredmény: siralmas kudarczok egész sora. S ha a krónikák százezres adatai túlzottak is,³ bizonyos, hogy ez az idő a német történelem legdicstelenebb korszaka.⁴ A hadiszerencse folytonos egyoldalúságát

¹ V. ö. *Palacky* utolsó kötetének bevezetését. (Geschichte von Böhmen. V. 2.)

² Félős volt, hogy a mozgalom átterjed Német-, sőt Franciaországra is. A parasztnép körében mindkét helyen kedvező talajra akadt volna. *Palacky* Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges. II. 269. lap (789. sz.) és 273. l. (793. sz.)

³ *Delbrück* Geschichte der Kriegskunst. III. 512—513. l.

⁴ *Aschbach* Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 386.

maguk az események egykorú megfigyelői sem tudják megérteni. Babonás rémület jár a huszita hadsorok előtt.¹ A lengyel király ámulva nézi a lovagseregek bomlását. Hová lett a nemesség hadi jártassága és hírneve? Ine még az erősségeket és fallal körülvett városokat is feladják. Ha már nyílt ütközetbe bocsátkozni nem mernek, legalább a folyók és váraknál tanúsíthattak volna ellenállást.² A gazdasági elszigetelés sem segített semmit. Zsigmond király idevágó rendeletei hatástalanok maradtak.³ Továbbra is vereség vereséget követett. A bambergi püspök, a brandenburgi és pfalzi választó és Nürnberg városa a baseli zsinathoz intézett együttes levelükben bevallják, hogy ha a cseh határ valamennyi városa és vára a legjobb karban volna is, ellátva őrség és hadiszerrrel, amint hogy minderről jórészt gondoskodás történt, nem hiszik, hogy a huszita betörést fel tudnák tartóztatni. Erejük nem mérhető össze azokéval.⁴ A zsinat tehát igyekezék kibékülni velük. Mikor azután a tárgyalások közepette a husziták Pilsen ostromába fogtak s félős volt, hogy ha a város elesik, követeléseik még súlyosabbak lesznek, bár Pilsen a katolicizmus egyik leghívebb bástyája s becsülettel védekezett is, felmentésére közvetlenül nem tudnak tenni semmit. Általános volt a meggyőződés, hogy az ostromlókat csak élelmezésük elvágásával lehetne eltávolítani.⁵

¹ A taus-i csatáról mondja a Chronicon Treboniense, hogy a katolikusok megfutottak «ex permissione divina maximo terrore perterriti, *antequam eos Bœmi conspexissent.*» Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. I. kötet. 60. lap. (Kiadta Höfler a Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores II. kötetében.) Ugyancsak Eberhard Windecke (Altmann-féle kiadás) «... zugent die fürsten schentlichen *one noit* wider hinweg von Behem... Got herbarm das schemlich fliehen!» Zsigmond követei a pápa előtt «inopinata quædam ruptura»-t emlegetnek. Urkundliche Beiträge. II. 276. l. (796. sz.)

² Levele Kantner Konrad herceghez. 1428. ápr. 1-ről. Urk. Beiträge. I. 605. lap. (511. sz.)

³ «... nullus regnum Bohemie in auxilium Bohemorum hereticorum intrare vel plumbum vel alias quascunque res vel merces illac eisdem afferre seu cum ipsis aliquam communionem sive commercium habere et facere presumat. — Urk. Beiträge. I. 334. lap. (290. sz.) s ugyanezen kötetben több hasonló tartalmú rendelet és levél. — V. ö. Gerő A cseh husziták Magyarországon. 33. lap.

⁴ Urk. Beiträge. II. 379–380. lap. (877. sz.) Jellemző, hogy a nürnbergiek ezt a fogalmazást nem tartották eléggé nyomatékosnak, u. o. 381. lap.

⁵ Stockel Ulrik levele a tegernsee-i apáthoz. Urk. Beiträge. II. 404. lap. (901. sz.)

Ilyen körülmények között természetesen rendkívül megnőtt a cseh katona tekintélye s ez megmaradt az egész századon keresztül.¹ Jóval később, 1467-ben, mikor II. Pál pápa kiadta Podjebradot elmarasztaló bulláját, nagy izgalom támadt Németországban. Minek bántani őket, mondogatták, hiszen békében maradtak volna. Senkit sem lehet kényszeríteni az igaz útra, eretnekek mindig voltak stb.² Ilyen egész modern szellemben tárgyalták az ügyet, minek világos oka Csehország katonai fölénye. Ez a katonai fölény szerencsés körülmények folytán igen rövid idő alatt alakult ki és ezt a rövid időt Zsigmond király nem tudta felhasználni kellő határozottsággal. Már 1420-ban benyomul ugyan Csehországba, de seregét belső surlódások gyengítették s noha a mozgalom akkor még valójában csak egy esztendő multra tekinthetett vissza, elég erős ellenállással találkozik. Katonailag csekély értékű paraszt- és polgárcsapatok, meg a nemesség egy töredéke,³ ezekből állott akkor a husziták harcra kész pártja. S valószínűleg a nemesség eme, bármennyire kis mértékű részvétele okozta, hogy az első rohamra a kezdetnek vége nem szakadt.⁴ A királynak Prágát bevenni és Wisegradot megszabadítani nem sikerült, miáltal a husziták időt nyertek és önbizalmuk feltámadt.⁵ A következő évben pedig, mikor Zsigmond tétlenül ült Morvaországban és egykedvűen nézte, mint jut egyik város a másik után a felkelők kezére,

¹ Egy lengyel közmondás szerint «Co Polak to pan, co Čech to hetman» vagyis valamennyi lengyel úr és valamennyi cseh hadvezér. *Palacky Gesch.* v. Böhmen. III. 2. 371. lap. (347. jegyzet.)

² *Eschenloer Geschichten der Stadt Breslau.* (Kiadta J. G. Kunisch.) II. 17–20. lap.

³ *Aeneas Sylvius Piccolomini Historia Bohomica* (Helmstädt. 1699.) 63. lap. — Zsigmond levele a meissenai őrgrófhoz. *Ürk. Beiträge.* I. 28. l. (23. sz.) — Bartosek még az 1427. évre vonatkozólag is ilyen értelemben ír. *Dobner Monumenta Bohemiae Historica.* I. 154. lap.

⁴ Non est enim verisimile, quod civiles homines, aut rustici aut mechanici potestatibus sublimioribus, tam spiritualibus, quam temporalibus restitissent, si non secum quorundam nobilium potentiam habuissent. *Tractatus de origine Hussitarum, Höfler* II. 347. lap. — V. ö. Laurentius de Brezina. (Brezova) U. o. I. 523.

⁵ *Delbrück* (Gesch. der Kriegskunst III. 506.) ezeket az első ütközeteket Valmyhoz hasonlítja. A francia forradalmat is 1792-ben a régi kir. hadsereg, soraiban küzdő, katonái és a várak mentették meg.

a nemesség is sűrűbben csatlakozott hozzájuk.¹ Maga a prágai érsek is huszítává lett.² Ez az összetétel azután nagyjában mindvégig meg is maradt s bár a nemesség jelentősége folytonosan fogyott, a konstanci mártír követői sorában képviselve volt a nemzet valamennyi rétege.³ A vezérek úgy látszik, kivétel nélkül a lovagi rendből valók,⁴ a harczosok gerince azonban mindinkább a népből került ki. Polgárok és parasztok versengenek egymással, asszonyaik és papjaik is részt vesznek küzdelmükben,⁵ fanatikus győzni-akarás vezeti őket. És győznek. Újonczok diadala ez veteránok, új harczmódé a régi felett.

Már IV. Károly császár törvénye (1350) kimondotta ugyan, hogy ellenséges betörés esetén az egész nép fegyverre kelni tartozik, nemcsak az urak, a polgár és paraszt is,⁶ de ez a rendelkezés a nemesség katonai elsőbbségét természetesen nem érintette. Annál inkább nem, mert inkább csak rendelkezés maradt. A csatákat továbbra is főleg a lovasság vívja és mindenestre az dönti el, még a városok zsoldoscsapatai is lovasok. Az első sereg, mely gyalogszerrel hosszú időn keresztül meg tudott mérkőzni nyílt területen a lovaghaddal, a huszita volt, pontosabban szólva a taborita, a huszíták szélső, hit dolgában radikális része. Ezek kezdetben mind gyalogosok,⁷ szereplésüket a nemesség s a polgári elem túlnyomó része (Prága) idegenül és gyanakodva nézte s hogy az európai hadügyek terén azt a roppant fontos változást, melyet

¹ *Aschbach* Gesch. Kaiser Sigmund's III. 106—107,

² *Urk. Beiträge*. I. 78—84. lap.

³ ... magnatorum clientum et militum cum civibus et rusticanis hominibus colligatio monstruosa. *Tractatus de origine Hussitarum*, *Höjler* II. 349. lap. (Továbbá u. o. 327. és 339. lap.)

⁴ *Max v. Wulj* Husitisches Kriegswesen. (Preussische Jahrbücher 1892. évf. 679. lap.)

⁵ *Laurentius de Brezina Höjler* 378. és 409. lap. *Tractatus de origine Hussitarum*. U. o. II. 343.

⁶ (*Anger* :) *Geschichte der k. k. Armee*, I. 111. lap. Épen a XIV. század első fele az az időszak, melyben Csehország teljesen átveszi a feudális hadi berendezkedést. De azért a gyalogság egészen sohasem tűnt el, sőt aránylag nagyobb szerepet örzött meg, mint Angliát kivéve, bárhol Európában. *Jähns* *Geschichte des Kriegswesens*. 888. lap.

⁷ *Aeneas Sylvius* *Hist. Bohemica*. 61. lap.

félszázaddal később a svájcziai győzelmei idéztek elő (t. i. a gyalogság felülkerekedését a lovassággal szemben) nem ők hozták létre, annak egyedüli oka, hogy a husziták embereiket egy hadieszköz oltalma alatt vitték harcba, melynek lehanyaglásával visszafejlődött a hozzászokott gyalogság életerejé is. Ez a hadieszköz: *a szekérvár*.

A huszita seregben mindenkit szívesen láttak, ha ügyükért becsületesen küzdeni hajlandó volt. Eljött a paraszt a maga primitív fegyvereivel; ők hasznát tudták venni;¹ Zižka felhívása mindenkinek szólt, ki botot és parittyát kezelni tud.² A különböző mesteremberek ügyességének pedig még inkább tudtak érvényesülési teret adni. Mindegyiknek lehetőleg a saját foglalkozása körében.³ Ezeknek köszönhatték meglehetősen technikai fölényüket ellenségeikkel szemben, mi különösen várvívások idején bizonyosodott meg.⁴ Ezeknek köszönhatték jobb tüzéségüket. Ellenségeik természetesen csakhamar utánozzák őket. A nürnbergiek említik Cesarini bibornokhoz írt mentegetődző levelükben (1431 július 15), hogy a cseh katolikusokat csapatokon és hadiszereken kívül többször segítették «*artificum succursu*». S az az 1430-ból való hadiutasítás, melyet ugyanezen város levéltára őrzött meg, mind-

¹ A németek nem értették meg mit keres a sok hiányosan fegyverzett ember közöttük. «Alle ire redelichste macht nicht wol uf 30,000 sein würde, do nicht die helffte streitbar volck sol sein» írják 1429 végén a görlitzi tanácsnak. Urk. Beiträge. II. 85. lap (624. sz.). Azt gondolták, hogy csak a seregük számát akarják növelni ilyenformán. Olmütz városa jelenti 1427-ben a cseh földre nyomuló választófejedelmeknek «... sie (t. i. a husziták) an gemerken hienyden zusammen getriben haben die gepawern, puffen und lottern, nakt und plos an Gewere, wie sie die gehalten mochten nur zumerung irer hawffen, als sie das auch in Behem pflegen zu thun...» U. o. I. 530. (459. sz.) Pedig a szekerek védelmére ezek is jók voltak, s a többi azalatt más módon harcolhatott. Ha nem volt nagy seregre szükség a felesleges tömeget nem vonszolták magukkal. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 80. — V. ö. Preussische Jahrbücher 1892. évf. 675.

² Max v. Wulf Die husitische Wagenburg. 42. lap.

³ Mechanicos, alias artifices, varios eisdem unitos et incorporatos, suoque defendentes articulos *juxta species proprias designant*. Tractatus de origine Hussitarum. Höfler II. 343.

⁴ Thaboritæ expugnandarum urbium magistri, írja róluk, Aeneas Sylvius. Hist. Bohemica 61.

egyik hadiszekérre hét mesterembert követel (Az egész létszám huszonegy fő.).¹

Fegyverek, kivált kezdetben, egészen gyarlók, megvasalt cséphadaró, fanyélre erősített kampó,² mellyel lovas ellenfelüket lováról lerántották, szekercze, parittyá, később számszerij. De ezek kezelésében rendkívül ügyesek.³ A csép szinte nemzeti fegyverükké válik, később is minduntalan használják, mikor már tulajdonképen nem voltak rászorulva, mert az «inermes rustici»⁴ megjelölés már épen nem illett rájuk. Sőt érdekes, hogy ezt az igazi paraszti szerszámot ellenségeik is átvették tőlük,⁵ olyan tekintélyt tudtak neki szerezni. Védőfegyverük pedig a hatalmas tárcsapajzs⁶ (pawese), melyet nyúlványszerű végződésével a talajhoz vagy a hadiszekérhez támasztottak. A páncélos lovagéhoz hasonlítva bizony ez igen szerény felszerelés, de jobb nem telt tőlük s míg csakis védekezés volt a céljuk, a hadiszerek és meg erősített állások oltalma alatt ennyi is elégségesnek bizonyult. A fényes királyi sereg kénytelen volt kivonulni Csehországból.⁷

A lovagi harcsmód azonban nem szűnt meg követésre méltó maradni. És ezen a husziták minden sikere sem változtatott. Az ellenség is igénybe veszi ezentúl a rendelkezésére álló alsóbb néposztályok erejét. Nagy tömegeket visznek harcba, óriási szekervárat, melyek kísérete a katolikus részen is paraszt, illetőleg

¹ Szövegét kiadta Toman : Husitske Valečnietvi 406.

² (Anger :) Gesch. der k. k. Armee, I. 122. Ez talán az alabárdnak egy neme, esetleg kifejlődésének kezdő foka. A későbbi források alabárdról beszélnek, a koraiak csak kampók, borgokról. V. ö. Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

³ Ego tritulas rusticorum valde timeo, mondja Laurentius de Brezina szövegében egy morva főúr, Plumlow Henrik. Höfler I. 423.

⁴ Chr. Universitatis Pragensis. Höfler I. 41.

⁵ Wulf Die husitische Wagenburg. 41. lap.

⁶ Toman i. m. 438. és 444. lap. Palacky III. 2. 368. stb.

⁷ . . . cum tibi vires ad resistendum non sufficerent, novo generi bellantium terga dedisti, írja a «Coronæ regni Bœmiæ satira in regem Hungariæ Sigismundum» című egykorú gúnyirat. (Höfler II. 325. lap.) Ez az emlék hadtörténelmi szempontból azért érdekes, mert mintha vissza akarna utasítani egy valószínűleg elterjedt olyanforma vádat, hogy a husziták nem a rendes fegyverekkel, nem becsületes (t. i. nem lovagi) módon vívták ki sikereiket. Többször felteszi a kérdést, bizonyára Zsigmond pusztító, duló hadviselésére célozva. «Numquid tu legitima manu bellasti? legitima manu pugnasti?» U. o. 324.

polgár.¹ De a lovasság fontossága megmaradt, maguk a husziták is igyekeznek lovasságot teremteni s mint látni fogjuk, a szekérvár taktikai jellege is hamarosan elváltozik. A kölcsönhatás világosan kimutatható. A szomszéd népek átveszik a szekérvárat, a cseh zsoldos bandák, melyek a mozgalom utóhatásaképpen szétszóródnak a külföldön, jórészt lovasok.

Ez a törekvés, lovasságot szerezni, már a küzdelmek legelején jelentkezik. A ló mindenkor kiemelendő hadizsákmány.² Aeneas Sylvius feljegyzi Zizkáról, hogy egyenesen ő volt az, ki a taboriták lovasságát megteremtette. A lovakat a királyiaktól vette volt el és azöntúl lovasság nélkül nem indult csatába.³ Ő maga kétségtelenül jó lovasvezér is.⁴ Hogy azonban a lovasság a csehéknél, a husziták fellépése óta mindennek daczára a gyengébb fegyvernem maradt, természetes. Még Podjebrad György seregeinek is a gyalogság és a szekérvár a magva, mint ez annyiszor kitént Mátyás király cseh hadjáratában. Ha nagy hadat gyűjtöttek össze, annak nagyobb része mindig gyalogos, de a lovasság fejlődése és gyarapodása állandó. Az első időkben nevetségesen kicsiny számok szerepelnek. A taborita Husz Miklós 30—40 lovassal indult a Wisegradot szorongató prágaiak segélyére,⁵ pedig a királyi sereg közel volt. S még legnagyobbszerű támadó vállalatukban is, melyet 1429 végén indítottak, a meissenai őrgrófság ellen s melyben részt vett a huszita Csehország egész hadereje, 4000 lovasról történik említés, ugyanakkor, mikor a hadiszerek száma 3000, a gyalogságé pedig 40,000.⁶ (A gyalogság általában tízszerese náluk a lovasságnak, az eltérések csekélyek ettől az arányszámtól. Eleinte inkább a gyalog-

¹ Rendesen kilenc ember tartozott a tizediket felszerelni és harcra küldeni (Urk. Beiträge. I. 150. lap. 140. sz.), de arra is van eset, hogy négyen az ötödiket. (U. o. 493. l. 430. sz.) — Az 1428. nürnbergi országgyűlés határozata különbséget tesz az ily módon kiállított parasztok és polgárok között. Előbbiek közül húszan jutnak egy szekérre, utóbbiak közül csak tizen. *Toman* i. m. 402.

² Cronicon veteris collegiati Pragensis. *Höfler* I. 79. lap.

³ Miites suos equos ascendere, saltare, currere, flectere in gyrum doeuit, neque posthac absque alis equatum copias duxit. — *Historia Bohemica*. 62. lap. V. ö. *Preussische Jahrbücher*, 1892. évf. 675. lap.

⁴ Chr. veteris coll. Pragensis. 80. lap. (*Höfler* I.)

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 416.

⁶ *Bartosch Chronicon* (*Dobner* I. 161. lap.).

ság, később inkább a lovasság javára.)¹ Az új fegyvernem szintén jó szolgálatokat tett nekik. Igénytelensége és gyors mozdulataival tünt ki.² Önálló szerephez persze, épen csekély száma miatt alig jutott.

Palacky a husziták harcaiban a közép és újkori hadiművészet áthidalását látja, melyekben a nyers erő helyébe a lelki elem lépett döntő tényezőként.³ Mindenesetre rendkívül nevezetes fokozatot képviselnek az emberiség fegyveres küzdelmeinek történetében. Még nem katonák abban az értelemben, mint nem sokkal utóbb a svájcziaiak. A nyers erő könnyebb nélkülözhetését is két olyan tényezőnek köszönhatték a tüzelőfegyvernek és a hadiszekérnek t. i., melyek egyikének sem ők a feltalálói. De bizonyos, hogy ezekben a harcokban a cseh hadügy rengeteget fejlődött s ez a fejlődés nem maradt hatás nélkül a határos népekre sem,⁴ tehát jóformán egyetemes jelleget nyert. Katonai érték, képzettség és tapasztalat tekintetében határtalan a különbség az 1419. év huszita parasztja és a Mátyás király cseh zsoldosa között. Pedig utóbbi az előbbi nélkül el nem képzelhető. Attól fogva, hogy Prágában Venczel király halálakor kitört a véres forradalom, állandó táborrá vált az egész ország. Maga ez a szó is tőlük nyerte mai jelentését. Egy Bechina melletti hegyet neveztek el így a bibliai Tabor emlékére, melyen istentiszteletüket tartották s melyen mind többen és többen sereglettek össze.⁵ Innen ered azután a szélsőséges meggyőződésű husziták neve (taboriták). A prágaiak t. i. nem követték őket s az ő seregük megőrizte a népfelkelés jellegét. A taboritaké

¹ Lásd erre nézve Bartosek adatait a 148, 149, 161. és 181. lapokon (*Dobner* 1.). Bartosek lovag katonáember volt, tehát ebben a tekintetben az ő feljegyzései a leghitelesebbek.

² ... by einem futter, by einem tage und nacht rethun 21 meilen, jelentik a görliitziek Zsigmond királynak. Urk. Beiträge. II. 291. lap. (509. sz.)

³ Geschichte von Böhmen. 4. I. 495—496.

⁴ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 895.

⁵ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 339. és 388. lap. Folytatólagosan minden helyet tábornak hittak, hol hosszabb-rövidebb időre megszállottak. Táber, Theber változatban a szó az egykorú német emlékekben is gyakran előfordul s ebben a formában került bele, tehát valószínűleg német közvetítéssel, a török nyelvbe is. De ott nagyon jellemzően *szekérvárat* jelent. V. ö. *Kupelwieser* Ungarns Kämpfe mit den Osmanen. (2. kiadás.) 159. lap. 1. jegyzet.

ellenben, melyből Zižka halála után előbbieknél valamivel mérsékeltebb, a vezér közelebbi híveinek csapata «Árvák» (Syrotkonos) név alatt kivált, állandó hadsereggé lett. Ugyanígy az árvák is.¹ 1430-ban öt huszita seregről esik említés: a nagy és a régi Tabor, az árvák, a prágaiak, végül a többi jórészt az árvákhoz szító városoké.² Ellenségeiknek rémei, de egymással is összekülönböznek,³ a prágaiakkal pedig már Zižka kemény harcokat vívott. Egy-egy sereg tagjai ellenben egymás között a legteljesebb egységgé forranak össze. Úgy szerepelnek, mint valamely erkölcsi testület, mint valamely jogi személy. Okleveleket adnak ki, külön pecséttel.⁴ Egy részük állandóan a táborban él, másik letelepedve otthon.⁵ De néha ez is fegyverre kél (a nagy Tabor). És épen folytonos kalandozásuk és hadakozásuk vette el eredeti jellegüket. A zsákmány mind fontosabb lesz előttük⁶ s a zsákmány vágya sok idegent⁷ csábít közéjük. Ezen a fokon az eredetileg tisztán meggyőződésükért harcoló seregek már alig különböznek a későbbi zsoldos, illetőleg rablósözetségektől,⁸ melyek hazája azonban már nem annyira Cseh- mint inkább, sajnos, Magyarország.⁹ Ilyenformán a cseh zsoldosnéppé vált,¹⁰

¹ ... illæ duæ cohortes deinceps sequentibus annis singuli cum suis capitaneis, puta Thatoritæ et Syrotkonos, semper campos tenuerunt. Chr. veteris coll. Pragensis, Höfler I. 88. Ez az «uterque exercitus campestris». U. o. 89. Ugyancsak Bartosek. (Dobner I. 181. lap) stb.

² Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 499. lap.

³ Chr. Treboniense. Höfler I. 61. lap. V. ö. Urk. Beiträge. II. 145. lap. (680. szám.)

⁴ Pro cuius firmiori testimonio sigilla exercituum nostrorum communia presentibus sunt anexa. Urk. Beiträge. II. 290. lap. (808. sz.) Az oklevél kiállító: Capitanei, ceterique officiales et seniores exercitus Orphanorum ac Thaboriensium continue in campis ob ampliacionem libertatis veritatum divinarum decertantes. U. o. 289—290.

⁵ Wulf Husitisches Kriegswesen. Preuss. Jahrb. 1892. évf. 678—579. I.

⁶ Chr. Treboniense, Höfler I. 61.

⁷ ... in prædictis exercitibus major pars fuit alienigenarum, qui regno non compatiuntur Chr. veteris coll. Pragensis Höfler. I. 93.

⁸ Ilyet ír le pl. Eschenloer «Da waren bei vierhundert Fussknechte, Gebauern und Handwerksgezellen, die sich hatten uf ir eigend Abenteuer zusammen geschlagen, und nanten sich die böse Rotte.» I. 117. lap.

⁹ Palacky Gesch. von Böhmen. 4. I. 517.

¹⁰ Aeneas Sylvius Hist. Bohemica. 112.

akár előbb a skót, vagy később a svájci. Találón állapítja meg Jähns, hogy ez a törvényszerű végződése a középkor szabadságharczainak,¹ Mátyás király idejében már igazi katonai értéke, úgy látszik, csak a zsoldosnak van. Neki már nem kell sziléziai és lausitzi híveinek seregmegajánlása. Pénzt követel, hogy maga fogadhasson katonát.²

A szomszédos országokat a husziták fellépése, katonai tekintetben, készületlenül találta. Mindenütt a teljesen kifejlődött feudális hadrendszer uralkodott. Valamirevaló gyalogsága sem a német tartományoknak,³ sem Magyarországnak nem volt. Zsigmond 16—17 ezer lovassal szállt 1420-ban Prága alá.⁴ Vállalata nem hozott eredményt, lovasai a szekérsorokat nem tudták szétrobbantani; kisebb csetepatékban nyílt mezőn hiába győztek.⁵ De az orvosszer kézenfekvőnek látszott. A husziták gyalogsága parasztnép, mozgósítani kell tehát a katolikus területek parasztságát is. Ez meg is történt,⁶ csak azt felejtették el, hogy a felkelés hívei ezentúl állandóan fegyverben maradtak és Zižka vezette őket, a szekérvár harcának mestere. A német és magyar parasztot ellenben egy-egy vállalat után hazaküldték, úgy hogy a kellő jártasságot nem szerezhette meg. Németországban történtek kísérletek 1423 után, többször is, állandó gyalogsereg megszervezésére, de egytől-egyig meghiusultak.⁷ A nemesség nem akart lemondani a lovagi harcmodorról. Hogy pedig egész vidékek parasztnépéből gyalogkatonát neveljenek, csak nagy társadalmi átalakulás árán lett volna keresztülvihető, amiről természetesen még kevésbé

¹ Geschichte des Kriegswesens. 895.

² S ez az eset 1474-ben történt mikor a lengyel támadás Mátyás egész cseh uralmát megsemmisítéssel fenyegette. *Eschenloer* II. 303.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 75. lap.

⁴ *Chronicon universitatis Pragensis. Höfler.* I. 44. lap.

⁵ Jellemző, hogy az üldözö, szekereik közül úgy látszik kivonult, prágaiakat és taboritákat egyetlen királyi lovascsapat (una turma) megszalasztotta. U. o.

⁶ Már 1421. elején ilyen kifejezéseket olvashatunk Zsigmond hadraszólító parancsaiban: «mit ganzer macht, mit reisigem Zeug, Burgern und Gebauern» (Ürk. Beiträge. I. 58. sz.) «mit ganzer macht der vor alder odir jugent mag» stb. (U. o. 97. sz.) csatlakozzanak hozzá.

⁷ *Köhler* Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegführung in der Ritterzeit. 3. II. 145. lap.

lehetett szó. Így az állandó harcra újra lovascsapatok maradtak, melyek ebben a minőségükben csak szigorúan védelmi célokat szolgálhattak.¹ Feladatuk, az egykorú levelekben és rendeletekben annyiszor emlegetett «reitender Krieg» vagy «tägliches Krieg» semmi egyéb, mint guerilla-harcz: az ellenség zaklatása, területének végigdúlása és élelmezésének tehetetlenné tétele. Ezek töltik ki a husziták ellen vezetett nagy vállalatok, keresztes hadjáratok időközeit, melyekben ismét és ismét megjelennek a hatalmas seregekké nőtt paraszt- és polgárcsapatok szekérváraikkal, hogy a kudarcz után újra eltűnjenek szekertestől együtt. A csehek ellenben valamennyi csatájukat gyalogság és szekérvárral vívták, kevés lovassággal s ennek a berendezkedésnek nem is vallották kárát. Mátyás király cseh háborújában tűnt ki először, hogy a képzett és jól vezetett lovassereg nem megvetendő ellenfél.² De meg kell jegyezni, hogy ő nagyjában eltanulta már a cseh taktikét és ellensége sem Zizka. A taboriták és árvák akkorra régen elpusztultak, megmaradt romjaik pedig épen a magyar királyt szolgálják.³

A husziták háborújában oly sokszor emlegetett hadiszekér ősrégi harci eszköz.⁴ Már Cæsar nagyon hasznosaknak mondja a britek hadiszekereit, kik olyanformán használták fel ezeket, mint az Ilias írja hőseiről.⁵ A tábor megerősítése szekér-

¹ A brandenburgi választófejedelemnek írja Zsigmond Pozsonyból 1429. ápr. 16-án, hogy a nyárra hadjáratot tervez, addig pedig nicht nuzeres zu denselben sachen gesein mag, dann, das man die weil und biss uff die Zeit des Feldes, eyn starken reyttunden Krieg gen in bestelle an den gnden in Behem und in Merhern, do das notdorfftig sein würdet, damit man dieselben Ketzzer heymreyze und in ir Sammlung dodurch zu rutte, daz sy nicht so licht wider zusamen komen mögen.» Urk. Beiträge. II. 31. (576. sz.) Továbbá u. o. I. 198. (182. sz.) II. 147—148. (682. sz.) stb. A támadástól óvakodó lovascsapat ellen maga a szekérvár semmit sem tehetett. Lásd pl. *Eschenloer* II. 383.

² Hie sahen die Behmen, dass one reisigen Zeug ein Heere nichts ist, wiewol sie doch allezeit meineten, mit Wagenburg und Fussknechten alle Heere niderzusachlagen, írja sok túlzással a Mátyás sikerein fellelkesült *Eschenloer* II. 202. lap.

³ V. ö. *Eschenloer* II. 301.

⁴ Az ókor keleti népeinél mindenütt megelőzi a lovasságot. *Jähns* Geschichte des Kriegswesens. 58—59, 63—64, 66—67 és 97. lap.

⁵ *Delbrück* Gesch. der Kriegskunst. III. 503.

ővezettel szintén előfordul, már a legprimitívebb népeknél. A régi germánok, menetközben ütött tábora semmi egyéb, mint szekérvár. S minél tovább tart a nomád állapot, vagy ha visszatér, alkalmas körülmények miatt, annál tovább él a szekerek használata. Így volt ez pl. a szlávoknál tatár hatás alatt.¹ Szekérvárába vonult vissza Attila a katalaunumi csata után,² nyert ütközet végeztével a scythák szekérvárát még külön meg kellett ostromolni³ s a sajojmenti szerencsétlen csatában összeszorulnak a magyarok «köröskörül állítva szekereiket és pajzsaiikat».⁴ Ez a legutóbbi eset mutatja, hogy az ilyen védekezési mód nem csupán a barbár népek privilegiuma. És csakugyan Leó császár is megemlékszik róla «Taktiká»-ja XI. fejezetében. Ő is szükségesnek tartja, hogy a podgyászszekerekkel körülvegyék a tábort, de ha lehet ezenkívül ássanak árkot és emeljenek mellvédet is körülötte. Nagyobb támadást ne várjanak be a szekérvárban, inkább menjenek az ellenség elé. De jó, ha ilyenkor a sereg hátát a szekérvár fedi, miért is szereljék fel hadigépekkel is.⁵

Ezen minta szerint tűnik fel azután az olasz városok harcaiban a későbbi középkor folyamán. Észak-Európába talán a certomondói csatában (1289) részt vett Flandriai Fülöp viszi át, ki 1304-ben Mons-en-Pevèle-nél serege mögött szekérvárát vert. A szekerek három sorban álltak, melyek között járni lehetett. A lovak kifogva, a szekerek egymáshoz szorítva.⁶ S találkozunk vele többször, akár Franczia-, akár Németországban, a nélkül, hogy előfordulását szabályszerűnek lehetne nevezni. Megjelenik Crécy-nél az angolok kezén is.⁷ Az orosz hadviselésben szerepük az ütközetekben is meghatározott. Ha a lovasság rohama nem sikerült, a gyalogság nyomult előre, de maga előtt tolta az egymás

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 943.

² U. o. 689—690.

³ *Kinnamos* Historiarum libri. I. könyv (bonni kiadás) 8. lap.

⁴ *Pauler* A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. II. 160. (2. Kiadás.)

⁵ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 165.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 293.

⁷ *Köhler* i. m. II. 399. — Az angolok a gyalogszerrel küzdő lovagok lovait helyezték el a szekérvárban. *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 850.

mellett haladó szekerek hosszú sorát, melyeken lövészek (strelie) voltak elhelyezve, mindegyiken tíz.¹ Hasonló fordulatra figyelemzetet nyugaton a strassburgi krónika egy megjegyzése az 1332. évre vonatkozólag, mely szerint divatba jött, hogy gyalogosok szekéren indultak harcra.² Csehországban 1345-ben egyenesen pánczélosokkal találkozunk, szekereken.³ Mindez valószínűleg a lovagi harcmód kihatása, mely kívánatosá tette, hogy a gyalogságnak a lovashoz közelebbálló mozgási készség adassék.⁴ Egy más körülmény végül egyenesen szükségessé tette, hogy a hadiszekerek ne maradjanak a sereg mögött, hanem kerüljenek előre, az élre, mert csak ott lehet őket felhasználni, ha löveget hordoznak. Ez a körülmény t. i. a lövőfegyverek tökéletesedése, melyeket épen ezért érdemes volt már nyílt ütközetekben is segítségül hívni. Másképp pedig ez nem történhetett, hanem, ha szekerekre rakták őket.⁵ A flamandok a XIV. század végén az u. n. «ribeaudequin»-ekkel környezik csapataikat, melyek könnyű, lövegekkel ellátott szekerek. Ugyanígy a lüttichiek 1408-ban s ugyancsak a XIV. század folyamán a német krónikákban többször szerepelnek a szekerek úgy, mintha taktikai célokra használták volna őket csata közben. Egy lépéssel kellett csak tovább menni, hogy egyes szekerek, helyett egész szekérsorok, tegyék meg ugyanezt. Ezt a lépést Zižka tette meg s evvel taktikai eszközzé lett az egész szekérvár.⁶

A mozgalom élén a vak vezér borzalmasan nagyszerű alakja áll. Csodálatos katonatehetség ő, nagy embere a nagy időknek.

¹ *Jähns* Gesch. des Kriegswesens. 873. Ez a beosztás kétségkívül a huszita háborúk utáni korra vonatkozik. Az oroszoknál a szekérvár neve vándorváros (guljaigorod). — Ludwig v. Eyb is leír «Kriegsbuch»-jában 1500 körül ilyen célból az élre tett szekereket (treibbar werck im str. it an ein spitz). *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 273.

² Underdem kam die gewonheit aus, dass die Antwerglute uf wegeren wurdend ritende, wenn man auszugete in resen. Wann vormals gingent sie zu Fusse. — Az ilyen szekér neve Wurstwagen, a rajta ülőké pedig némileg gúnyosan Gespannglewener, Wagenreiter, Wurstreiter. U. o. 924. «Antwerk» a középkorban a fából készült hadigépek gyűjtőneve. *Köhler* i. m. 3. I. 136.)

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 23. (42. jegyzet.)

⁴ *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften I. 296.

⁵ U. o. 298.

⁶ *Köhler* i. m. 3. II. 294.

A csehek minden diadalukat neki köszönhetik hitükön és elszántságukon kívül. S az ő nagy tudása és jártassága nem is várt embereitől egyebet, mint ezt a kettőt. 1423-ban kiadott hadi utasításában¹ nincsenek pontos, kidolgozott útmutatások, sem a harc, sem annak előzményeire nézve. A seregben rend legyen és mindenki engedelmeskedjék felsőségének. Senki el ne hagyja csapatát, ne vegyüljön mások közé. Parancsra egyszerre kerekedik fel és gyülekezik az egész. Elül, hátul és kétoldalt könnyű fegyveresek helyeztetnek el, hogy a sereg mindenről hírt vehessen és meglepetés ne érje. A fegyelemnél csak egy a mi fontosabb, a vallásos odaadás. «A szent háborúban az első, hogy mindenki az Úr szeretetében és félelmében éljen és csak benne bízzék. Nagy az Úr és nagy az ő jutalma». Az egész utasítás annyira általánosságokban mozog, annyira látszik rajta, hogy olyan vezér műve, ki maga a szabályzat, ki mindent maga intéz, hogy a hadiszekérről a küzdelmek legfontosabb velejárójáról nem mond egyetlen szót sem. Pedig, mint a krónika feljegyezte, ő volt, ki megtanította övéit a szekerek harcára.² Vaksága volt az a tényező, mely szükségessé tette, hogy haditudományát esetről-esetre közölje környezetével, ennek tulajdoníthatta népe, hogy a vezér halála után egész iskola maradt utána. Raby ostrománál (1421) t. i. megmaradt félszemét is elvesztette egy nyíllövés következtében s ezentúl csaták előtt embereivel volt kénytelen elmagyaráztatni magának az összes szükséges körülményeket, az ellenség állását, a terep alakulását stb. s kioktatni őket a kellő tennivalók felől.³ Hiszen már csak az ő szemükkel látott. Ő honosította meg hitsorsosai között az állandó, a mindennapos katonai gyakorlatokat, a művészi mozdulatok és fordulatokat.⁴ Az ütközet nála is virtuoz

¹ Zizka utasítását újabban a huszita mozgalmak kapcsán keletkezett egyéb hadi szabályzatokkal együtt kiadta *Toman Hugó* «Husitske Valečnickvi, (Prága, 1898.) című munkájában. Egyszerűség kedvéért a különböző utasítások idézésénél mindig erre a kiadásra fogok hivatkozni. A Zizka-féle cseh szöveg Tomannál 392–394. lapon, németül *Angernél* (Gesch. der k. k. Armee.) I. 119–120.

² Alii venerunt de districtu Plznensi cum Zizka, qui *instruxit eos cum curribus pugnare*. Anonymus continuator Pulkavae (*Dobner* IV. 136.)

³ *Palacky* Gesch. von Böhmen III. 2. 370.

⁴ U. o. 364–366.

remekmű, mint a condottieriknél, de egyúttal véresen komoly, sőt kiméletlen küzdelem, a mint az utasítása asketikus hangulata után természetes is. A lelkesedés egyedül bizomnyal elbukott volna, az ő tehetsége biztosította csak a győzelmet. Mély hódolattal néznek reá társai, a huszita krónikás leírva «Zižka testvér» bevonulását Prágába azt mondja, hogy a fogadtatás olyan volt, mintha ő lett volna a «földnek ura». Középkori gondolkozásával nagyobbbat nem mondhatott. A «földnek ura» a főhűbérurat, az uralkodót jelentette.¹

Gyalogság, ágyúk és szekérvár ez volt az a három erőforrás, melyből a huszita sereg katonai erejét merítette. A gyalogság megjelenése szükségszerű, hiszen a tömeg, melyhez Zižka csatlakozott paraszt és polgár, az ágyúk használata együttjár a szekerekkel ezen a téren mint látni fogjuk, komoly újítás a háború alatt nem történt. Egyedül Zižka alkotása ellenben, természetesen az előzmények ismerete birtokában, a husziták szekérvára. Ennek a ténynek a hangsúlyozása annál fontosabb, mert maradt egy XV. századbéli emlék, mely az ellenkezőt látszik bizonyítani: a Hodjetin Hajek-féle hadi utasítás, mely a hadiszekeret már tökéletesen kifejlett formájában írja le és saját tanúsága szerint 1413-ból való.² Viszont Zižka előtt egyetlen ütközetről sincs tudomásunk, melyben a szekér úgy vett volna részt a harcban, mint utána s az adatok, melyeket a régi cseh évkönyvek őriztek meg Zižka szekereinek kezdetbeli számáról igen világosan beszélnek. A kninei ütközetben (1419) összesen öt szekerük volt a huszitáknak megvakva fegyveresekkel.³ Nekmer-nél hét, Sudomer-nél húsz (1420) a horič-i csatában már két sor s ugyanazon évben 1423-ban Magyarországra már négy sorral nyomult be Zižka.⁴ Mindez kétségtelenül annyit jelent, hogy a szekerek harcbavitelének előnyeit már magában a háborúban fedezték fel. Mert ezek a szekerek egytől-egyig parasztszekerek s a parasztnép illet azonnal sokat bocsát-

¹ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 523.

² Eredeti cseh szövegben Tomannál, i. m. 422—427. lap. Németül Angernél (*Gesch. der k. k. Armee*. I. 112—117.).

³ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 40. (3. jegyzet.)

⁴ U. o. 24. lap.

hatott volna a vezér rendelkezésére,¹ ha kívánta volna. S ő ezt épen a szekerekkel kivívott későbbi győzelmeiből következtetve, bizonyosan megteszi, ha a Hodjetin-féle szabályzatot ismerte volna. Palacky megjegyzése tehát, ki Zizka elsőbbségét és a Hodjetin-féle szabályzatot valahogyan mégis össze akarta egyeztetni s feltette, hogy Zizka mint udvari ember és a király kedvence, részt vett annak elkészítésében,² nem állhatja meg a helyét. Zizkának volt először szüksége arra, hogy újoncz és hiányos fegyverzetű népét a pánczélosokkal szemben megvédje és ez a szükséglet birta reá, a szekerek mind nagyobb számban való felhasználására. Ezek nélkül, miután a nemesség huszita része és Prága is ellene fordult, feltétlenül legázolják taboritáival együtt.

A két állítás közötti áthidalhatatlannak látszó ellentét³ azonban csak látszólagos. Toman Hugónak idézett művében, sikerült magából a szövegből kielégítő módon megállapítani, hogy a Hodjetin-féle utasítás későbbi compilatio.⁴ Mindjárt a bevezetése-gondolkodóba kell, hogy ejtсен. Előadja itt, hogy a benne foglalt cikkek összeírását a dicső emlékü Venczel király hagyta volt meg, 1413-ban, Hodjetin Hajek alkamarásának a (Risenberg Putow) Skala vára elleni hadi vállalat idején, a jövődő harezos Csehország okulására.

¹ A nép a mozgalom kezdetén családostól hagyta el lakóhelyét, asszonyát, gyermekét és becsesebb ingóságát szekerekre rakva. Pórfelkelésről lévén szó, ez egészen természetes jelenség. (Thaboriensis . . . cum suis presbyteris, mulieribus, parvulis ac curruum multitudine. mondja az első időkről Laurentius de Brezina. *Höller* I. 363.) A szekerek sokasága azonban még nem szekérvár, csak módot ad, hogy a szekérvár létrejöhesen. Zizkának voltak parasztjai és szekerei s ebből a két erőtlen eszközből csinálta meg szekérvárát és gyalogságát. Igen hamar, de nem egyik napról a másikra. A cseh határtól nem is feltűnően messze fekvő Ulm városa még 1429-ben is azt írja Nördlingenbe a szekérvár felől, hogy «an der ir merken mugent waz daz ist». *Köhler* i. m. III. 2. 296. lap.

² *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

³ Wulf kénytelen volt e miatt azt hinni, hogy a Hodjetin-féle hadiszekerek csak arra valók, hogy a sereg mögött támaszul felállítsák őket (i. m. 23. lap) mint azt Leo császár kívánta vagy Crécy-nél történt.

⁴ A «Husitské Valečnictví» ezen fejezetének (Kdy byl sepsán vojenský rád, Hodetinuv? 23—32. lap és még előbb idevágó megjegyzések a 18—22. lapon) tartalmát, magam a cseh nyelvet nem ismervén, Valeš Jaromír úr közölte velem.

A reánk maradt fogalmazvány tehát mindenesetre 1419 után készült, mert a királyt már halottnak tudja s valószínűleg a bekövetkezett nagy háborúra gondol, mikor a jövő harcos Csehországáról szól. Egy kisz jelentőségű várostrommal alig is lehetne megokolni az utasítás létrejövetelét. Az egész szelleme rendkívül szelid és emberies. Védelmezi a házi tűzhelyet, a nőt, a földet, sőt még a méheket is. Toman itt a taborita zsinatok hasonló hangulatú végzéseire hivatkozik, melyek kimondják, hogy a háborút szükségből és önvédelemből viselik és a halálbüntetést kikerülhetetlen esetekre korlátozzák.¹ Súlyos büntetést mér ellenben a szabályzat a templomok és kolostorok kifosztói és felgyújtóira, ha ez a vezérek parancsa nélkül történék. Elrendeli a templombeli tárgyak, ruhák, kelyhek, harangok, könyvek tiszteletben tartását s kegyelem nélkül máglyahalállal fenyegeti meg, ki az Úr testét megsértené. Ez valóban találó észrevétel. Templomrablások ugyan bizonyára voltak Venczel idejében is, de a fenti részletezés feltétlenül a husziták dühös dúlásainak ismeretére vall. Egyik pont elmondja, hogy míg az előlhaladó sereg nem rendezte el szekereit az utána jövő ne mozduljon. Tehát itt már nem is egy, hanem több szekérvárról van szó, mi a mozgalomnak csak későbbi éveiben fordulhatott elő² a nagy Prokop hadjárataiban, Zizka alatt nem. Jellemző az is, hogy némely pontok szinte szószerint egyeznek az 1490 táján keletkezett Wlczek-féle rendelkezésekkel. S végül a kézirat nyelve és grammatikai meg stiláris sajátosságai sem utalnak szükségképen a XV. század elejére. Meglehet, hogy az egész egy valóban Venczel-korabeli Hodjetin-féle tervezet alapján készült, de mindenesetre jóval később, a huszita háborúk alatt vagy még inkább azok lezajlása után.

Mindezekhez azt tehetnők hozzá s ez szintén Toman véleménye-

¹ Item bello ordinato et christiano ex lege evangelii sancti adinvento et fundato intendunt uti, non ex propria voluntate sed ex oppressione, quando aliquis a præscripto bono, violencia vellet eos arceri, dummodo a tali oppressione *nullo alio leviori modo posset averti. Sed a bellis inordinatis et inhumanis* in scriptura legis nove non fundatis intendunt et volunt se præservare, nec ad talia bella volunt cuiquam suffragari. — A taborita párt 1426. február 6-i határozatának egyik pontja. Urk. Beiträge. II. 510. lap. (26. sz.)

² V. ö. *Wulf* Die husitische Wagenburg. 37. lap.

nyét erősíti, hogy a sereg, melynek számára, ez az ú. n. Hodjetin-féle szabályzat íródott, kétségtelenül *zsoldos*.¹ Ezt bizonyítja a szöveg nem egy helye s a sok pénzbírság, melyet különböző esetekben kiró.² Szekéren harczoló zsoldosok pedig a század dereka előtt aligha szerepelhetnek.³ még azután is rendesen parasztcapatokkal találkozunk ebben a minőségben. Zižka elsősége és szerzőségéhez tehát nem férhet kétség.⁴

Ilyenformán a hadiszekérre és annak felszerelésére vonatkozó legrégebbi forrás nem is huszita eredetű, hanem ellenségeik részéről való. A sziléziai fejedelmek és városok 1421 szeptember 18-án Grottkau-ban kelt egyezséglevele ez.⁵ Közvetlenül határosak lévén a csehekkel, ők utánozzák először harczmódjukat. Ezt követi azután a század folyamán több német eredetű országgyűlési végzés és fejedelmi meg városi utasítás, melyeket összevetve a Hodjetin-félével és egyéb egykorú forrásokkal a szekérvárról meglehetősen világos képet nyerhetünk. Abban valamennyi egyetért, hogy a hadicélokra használt szekér nagy és erős legyen.⁶ Magas kerekkel,⁷ legalább is durva vászonnal fedett.⁸ Felszereléséből ne maradjon ki egy-egy láncz,⁹ mellyel szükség esetén egymáshoz lehet őket erősíteni. Egyik sem engedi el ezenkívül az utak kijavításához

¹ Azok a pénzösszegek, melyekről az 1431. Albrecht herceg-féle osztrák hadiutasítás megemlékezik, a szekerekhez rendelt parasztok élelmének és szükségleteinek fedezésére valók, nem zsoldilletékek. (*Toman* i. m. 417.)

² Ugyanígy az 1450-ből származó nürnbergi hadiutasítás. *Toman* 440.

³ *Eschenloer* az 1467. évre vonatkozólag említ ilyeneket. II. 76. (majd 187.) lap.

⁴ Egy az 1386. év egyik ütközetével foglalkozó ének (Cantus de victoria Chladrubensium super Misam) néhány sora félreérthető lehetne ugyan, mert beszél, lovasok, gyalogosok és hétszáz szekérről, mindegyiken tizenkét emberrel. De az előbbieken után ezeket bizvást szállító szekereknek tekinthetjük. — *Höfler* II. 61. lap.

⁵ Urk. Beiträge. I. 150. (140. sz.)

⁶ Nürnbergi országgyűlés. (*Toman* 411.) — Albrecht osztrák herceg utasítása. (416. stb.)

⁷ Német lovagrend nagymestere Danzig városához. 421.

⁸ Frankfurt város szabályzata. (438.) Brandenburgi utasítás 1477. (447.)

⁹ Tizenöt láb hosszú. Nürnbergi o. gy. 411. Osztrák utasítás. 416. A németrendű kettőt kíván (421.) a frankfurti (438) egyet s azután két szekérhez még egyet.

szükséges szerszámokat, kapát, ásót stb. Eléje fogva négy, sőt öt, esetleg hat ¹ szekérlő legyen. Némely utasítás rőzsekötegeket ² is kíván s a külső sorok szekerei részére valamennyi két deszkát. Ezek egyikét a szekér külső oldalára erősítették, úgy, hogy körülbelül a tengelyig leért, a másikat alul a kerekek között függesztettek fel, ³ miáltal kisebb átütő erejű lövedékek ellen biztosították magukat. A műszaki felszereléshez tartozik még az ú. n. taras ⁴ (a spanyol lovas egy neme) és karvastagságú karók. ⁵ Némelyik utasítás mindezen kívül az élelmet is a hadiszekerekre téteti ⁶ (kenyér, sajt, füstölthús és bor vagy víz hordókban), mások erre a célra egész külön szekércsoportot javasolnak. ⁷ Kényelmi szempontból megterhelték azután a hadiszekeret sok minden egyébbel is. Eschenloer dicsérettel említi Podjebrad seregéről, hogy a katonák felszerelésüket éjjel-nappal magukon hordják; nem is lehetett őket kiéheztetni, a szekerek élelemmel voltak telve. Mátyás emberei ellenben fegyverüket a szekerekre rakták ⁸ s ő kénytelen visszavonulni, mert kifogyott az élelemből. Különös alkati tulajdonsága a hadiszekérnek nem volt; bizonyos egyformaság azonban mégis fejlődött köztük, ⁹ az 1477 brandenburgi utasítás előírja, hogy «mussen alle sein nach dem muster das wir zu Berlin gelassen haben». ¹⁰ Hadiszekérnek valójában csak a sereget legszélről határoló sze-

¹ Zsigmond király sziléziai utasítása. 403. Németrendű utasítás 421. (A szekérlovakat mindig megkülönböztetik a hátslovaktól. Urk. Beiträge. I. 240. 213. sz.) Frankfurti utasítás. 438.

² Brandenburgi 1462. évi utasítás. 442. lap. 1477. évi 447.

³ Így írja le az 1462. évi brandenburgi utasítás (442.). Ugyancsak az 1477-i. (477.)

⁴ Hodjetin-utasítás. *Anger* i. m. I. 117. — Nürnbergi utasítás 1430. (407.)

⁵ Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁶ Osztrák utasítás. (417.) Seldeneck-féle utasítás. (456.) Urk. Beiträge. I. 493. (430. sz.)

⁷ Leginkább hangsúlyozza ezt a nürnbergi levéltárban talált 1430. utasítás. E szerint ugyanannyi élelmi szekér kell, mint hadiszekér. (407.) A német nagymester rendelkezése szerint az élelmi szekerek száma a hadiszekerekének két-, háromszorososa. (421.)

⁸ II. 202.

⁹ A hadiszekér rekonstruált képét bemutatja *Toman* i. m. 201. lap.

¹⁰ 447. lap.

kerek számítottak¹ az ú. n. külső sorok szekerei (krajni), a rozogábak ezek mögé kerültek, hogy az ellenség rohama ne érje őket. Ha a szekérvár megállt, ezek a belső szekerek (placni) egy szabad térséget zártak körül, mely gyülekezőül szolgált. Ezeket ilyenkor nem lánczal, hanem csak kötéllel erősítették egymáshoz.² A szekerek felszerelését egy-egy jelzőzászló egészítette ki.³

A hadiszekéren fegyveresek helyezkedtek el, a különböző utasítások szerint 10–20 ember. A gyalogság, mint fegyvernem, két összetevőre bomlik.⁴ Egyik a szekerekhez nő hozzá, a másik azok között halad. A szekérvár fogalma azonban mind a kettőt egyesíti magában. Egy ideig a lovasságot a szekérvár mellett külön megemlítik⁵ azután az is eltűnik s sereg és szekérvár ettől fogva egyet jelent.⁶ Valóban míg eleinte a lovasság a szekereken kívül maradt,⁷ később legalább nagy részben szintén a szekérsorok közé kerül.⁸ Sőt az egész fegyvernem elhatároltsága is elmosódik. Szükség esetén a szekérlóvakat is felhasználták t. i. s gyalogosokat ültetve rájuk, megerősítették velük a lovas létszámot.⁹ A szekerekre a

¹ Ezekben belül is különbséget tettek a lövegeket hordó (Streitwagen) és a tulajdoaképeni szekérvárat alkotó szekerek között (Heerwagen, Fuhrwagen, Reisewagen), melyeken a gyalogság egy része foglalt helyet és csak kisebb lövegyereket vittek. Erre nézve világosan nyilatkozik Eschenloer (II. 34.) de már Eberhard Windecke írja, hogy a husziták fel voltak szerelve «mit wagenbürgen und mit wegen die armbrost und pñle trugent». (230. l.) A «Streitwagen» a tábori ágyú közvetlen őse.

² Brandenburgi utasítás. 1477. (477.)

³ Hodjetin, (*Angernél* 117. lap.) Brandenburgi utasítás. 1462. (442.)

⁴ Pragenses . . . de Praga diriguat gentem: equestrem, pedestrem et in curribus se vehentem. Laurentius de Brezina. (*Höjler* I. 444.) . . . mit euwer gantzer macht, reisingen, uff wagen und zu fusse. Urk. Beiträge. I. 608–609. (513. sz.) stb.

⁵ So ligen sie nu mit iren wagenbürgen und greysigen *Zewg*. Urk. Beiträge. II. 106. (646. sz.)

⁶ *Eschenloer* II. 333. König Matthias zoge aus Breslau . . . mit seiner *ersten Wagenburg* und liss das *andere Heer* gar wegzihen aus Bresslau.

⁷ *Aeneas Sylvius* i. m. 72.

⁸ Wlozek-féle utasítás. (Oestreichische Militärische Zeitschrift. 1836. IV. füzet. 92–93. lap.)

⁹ 1429. sziléziai (404.) és 1430. nürnbergi utasítás. (405.) Utóbbi megszabja, hogy a hadiszekérhez beosztott húsz ember közül öt pánczélos legyen s öt nyereg álljon rendelkezésükre. (408. lap.)

szabályzatok egyrészt lövészeket rendelnek (puskások s parittyások, majd számszerijasok), másrészt horgas kopjával és cséplővel fegyverzett harcosokat. Ha, mint előbb láttuk, alkalmilag egyeseknek el kellett hagyniok a szekeret, a kellő számú embert mindig a nem-lövészek állítják ki. A puskás nem távozott szekereitől és nem csatlakozott a drabantokhoz. (A gyalogság nem szekerekhez osztott részének neve drabant t. i.)¹ Ez a megnevezés a huszita háborúk szülötteje² és jelenti a csakis szálfegyverekkel (elsősorban kopjával) felszerelt gyalogságot.³ Az ellenkező megállapítások, melyek szerint a drabantoknak lőfegyverük is volt, az egykorú kútfőkből be nem bizonyíthatók.⁴ A szekereket mindig parasztok és városi polgárok állítják ki, felszerelésükből a lőfegyverek soha nem hiányzanak, a drabantok között nemesek⁵ is teljesítenek szolgálatot, pedig a lovagi erkölcs sohasem tartotta megengedhetőnek a kézi lőfegyverek használatát.⁶ Az 1477 brandenburgi utasítás ezer szekerre tízezer embert számít, kik közül ezer kocsis, ezer utász, nyolcezer pedig drabant, mi nem egészen egyeznék az előbbiekkal, de mert lőfegyverekről az egész utasításban nincsen szó,⁷ ezek a szekerek nem is hadiszekerek tulajdonképen, hanem csak szállításra valók. A nürnbergi (1430) egyenesen a szekerekre helyezi a szekérvár valamennyi gyalogosát, de megmondja, hogy az

¹ ... waene und drawanten. Urk. Beiträge. II. 190. (Érdekes, hogy Palacky ezt a levelet mely Grünhagen szerint 1431-ből való, ugyanezen kötete más helyén is közli (532—533. lap), de már 1427-es kelettel.) Ugyancsak Eschenloernél «Wagen und Drabanten». II. 33—34.

² Köhler i. m. III. 2. 144. lap.

³ Ha rohamot intéző gyalogcsapatról van szó, az mindig drabant. Pl. Eschenloer II. 127.

⁴ «Item zu dem einen Sturm des schwarzen und weissen Fähnlein sollen sein 1000, nämlich 200 *Armbrustschützen*, dan 400 *Reisige* und 400 *Trabanten*, so wie 500 *Büchschützen*» rendeli a brandenburgi választó Garz ostrománál. *Kriegsgeschichtliche Einzelschriften* (herausgegeben vom Grossen Generalstabe) III. füzet, 29. lap (jegyzet).

⁵ «Edelleute-Trabanten.» 1462. brandenburgi utasítás. 443.

⁶ V. ö. *Aschbach* i. m. III. 386. — Paolo Vitelli a fogságba esett puskást megvakítottatta és kezét levágatta, mert «méltatlannak találta, hogy derék és némelykor nemesrendű lovagot közönséges gyalogkatonára megsebesítsen és leterítsen». *Burckhardt* A renaissancekori műveltség Olaszországban. I. 125.

⁷ 447. lap.

egy szekérre eső húsz ember közül hét mesterember, nyolcz lövész, öt pedig páncézos, ki mint említettük a lovasság erősítésére hivatott.¹ Ebben tehát tulajdonképeni gyalogság (drabant) nem szerepel.

A szekérvár egyrészt fedezi és védi a gyalogságot, másrészt átmenet a tüzérséghez. Igen sok felsorolás azért a szekeret nem a gyalogság egyik tényezőjeként tünteti fel, hanem úgy mutatja be, mintha a lövegek egy fajtája volna.² A tüzelőfegyver és a szekér a husziták idejében még elválhatatlan. Nemcsak ágyúikat tették szekérre, — ez nem is lehetett másképp — lövészeik is szekereken közelítik meg³ az ellenséget és azokon várják be támadását. Lőfegyverek hatását a források nem győzik eléggé kiemelni. Lövészeik utakat vágtak az ellenséges tömegekben.⁴ Ellenséges támadásokat sikerült pusztán fegyvertűzzel visszaverniök,⁵ mi rendkívül szokatlan teljesítmény még későbbi időkben is. Ágyúikat a krónika baljóslatuaknak⁶ nevezi s Zižka szekérvárát a körülményeknek megfelelően elhelyezett lövegeivel⁷ csak az éhség birta megmozdítani. Pedig semmiféle nevükhöz fűződő technikai újításról nincsen tudomásunk. Csakis a jól megválasztott állás, a lovasharcokban addig ismeretlen tömeghatás⁸ és a gyakorlat vezette őket eredményeikhez. Ágyúik a XV. és XIV. század rendes kőlövegei :

¹ 406. és 408 lap.

² ... dimissis ibidem curribus machinis bombardis et ceteris bellicis instrumentis. (Chr. Treboniense : Höfler I. 52.) ... mit grossen und kleinen puchsen, wegen und andern gezeug. (Urk. Beiträge. II. 44.) 589. sz. Vonatközök mindez a löveghordó szekérre az ú. n. «Streitwagen»-re.

³ Laurentius de Brezina. Höfler I. 527.

⁴ Wulf Die husitische Wagenburg. 44.

⁵ Et cum quædam turme regis cum impetu currus vellent invadere etiam cum magno eorum damno per pixides sunt repulsi, (Laurentius de Brezina, Höfler I. 526.)

⁶ ... curribus circumdati, diris bombardis Ungaros prosternentes. (Chr. Treboniense, Höfler I. 62.)

⁷ Se cum suis cingens curribus pixidibusque adaptatis viriliter hostibus se defendit. Laurentius de Brezina. (Höfler I.) 519.

⁸ Wulf Die husitische Wagenburg. 45—46 l. — Az 1475. brandenburgi utasítás a lövegeknek egyszerre csak negyedrészt engedi kilőni, mert a töltés lassan ment s közben rohamot kaphattak. 446.

a tarasnice (Terrasbüchse) és a haufnice.¹ Utóbbinak legalább ők adtak nevet, de a tarasnicének még a neve sem származik tőlük. A haufnice lövedéke kő,² a tarasnicé-é ólom is lehet, később pedig úgy látszik mindig ólom.³ Kifelé fordított csőtorkolattal, vaskapcsok erősítették a szekérhez s a csövet ezen a fokon sem emelni sem oldalt fordítani nem lehetett.⁴ Nagy előhaladás volt s annak is tünt fel mindjárt akkor, a mint a század második felében a helyesebb laffetázás folytán forgatható ágyúk is kezdettek elterjedni.⁵ A célzás nem lehetett valami pontos, az ágyúk csövének hossza akkoriban 3·5—6 lövedékátmérő,⁶ de közeli tömegek ellenében így is szokatlan volt az eredmény.

Átlagosan öt szekérhez tartozott már egy kétlovas szekér (Karre), mely ágyút hordott,⁷ huszonnéhez egy nagyobb löveg, ötlovas szekéren. S az egész seregnek mindig volt legalább egy hatalmas ún. szekérgyúja (Wagenbüchse), melyet 18—20 vagy még több ló húzott.⁸ Az ilyen nagyobb ágyúknak, melyeket főleg ostromok idején használtak, készítőikről vagy tulajdonságaikról neveket adtak,⁹ és ez a szokás, mint különösen Bonfini nem egy helye bizonyítja, azután a magyar gyakorlatba átment. A kézi lőfegyverekből több jutott egy szekérre, több mint a hány lövész, úgy, hogy egy többet ke-

¹ A magyar taraczk szó a tarasnicéből ered. A század vége felé már azonosítják a haufnicével. (*Szamota-Zolnai Magyar oklevél-szótár.* 960. lap), melyből viszont a haubitz keletkezett. Ma is egyet jelent a kettő.

² Steinbuchs genannt howfnice, mondja az 1429. sziléziai utasítás. 404 lap.

³ Köhler i. m. III. 1. 308.

⁴ U. o. 311.

⁵ Daruf uf dem einen sechs Buchsen waren, iegliche bei einem Centner an Gewichte, die man uf dem Wagen umbkeren mochte und wenden uf alle Seiten, *Eschenloer* II. 34.

⁶ Köhler i. m. 3. I. (292. lap, 4. jegyzet és 311. lap.)

⁷ 1429. sziléziai utasítás. (404.) Nürnbergi utasítás. 1430. (407.) — Az 1433. német lovagrendi utasítás csak húsz szekérre számít egyet (411.), az 1444. frankfurti ellenben már kettőhöz. (438.)

⁸ 1430. és 1450. nürnbergi utasítás (407. és 439. lap), továbbá Seldeneck (453.). V. ö. *Eschenloer* II 37. Dise Büchse kome darnach am Montage gen Frankstein, vier und zwanzig gute Pferde zogen, uf einem starken guten Wagen darzu gemacht.

⁹ ... pixidem magnam Chmelik, pixidem dictum Chmelik magnum. *Bartosek* 155—156.

zelt.¹ Vetőgépeik valószínűleg inkább nagyobbserű számszerijak. Ezekről ritkábban történik említés.² A munitio elhelyezésében következetlenek. Egy és ugyanazon szabályzat az egyik ágyú-typus lövedékei számára külön szekeret ad, a másikat magára az ágyússzekérre rakja.³ Lőszerszámaikat a huszíták nagyon megbecsülték, a legkényesebb helyzetekben is igyekeztek őket megmenteni még olyankor is, mikor szekereik nagyobb részét kénytelenek voltak az ellenség kezén hagyni.⁴

A szekérvár elterjedése a seregek külső képét teljesen átalakította. A lovagsapatok helyébe, melyeknek legkisebb egysége a lándzsa volt, a «gleve» (a lovag, azaz glevener és kísérete), szekérsoroktól köryezett lovas- és gyaloghadak lépnek, melyeknek egyrészt legkisebb egysége a szekér, másrészt az egész sereg létszáma és ereje is visszatükröződik a szekerek számában.⁵ Mátyás, mikor a Boroszló ellen vonuló nagy lengyel sereget kikémlelteti, mindenekelőtt a szekerek számát illetőleg kér adatokat.⁶ Szekérvár nélkül nemcsak megütközni nem ajánlatos,⁷ még nagy számbeli fölény mellett sem, de fontosabb vagy fényesebb békés kivonulás sem történt meg nélküle. A cseh Ulászló serege, melynek kíséretében 1477-ben meglátogatta a császárt, szekérvárat visz magával.⁸

¹ A nürnbergi utasítás 1430-ból két lövészre hat ilyen fegyvert bíz. (408.) Nevük: Hackenbüchsen, pischaln, bombardæ manuales. (*Wulf* Die husitische Wagenburg. 42.) — A német lovagrendi utasítás szerint egy szekéren négy «gute lange lotbüchsen» (421.).

² Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 44. Laurentius de Brezina. U. o. I. 362.

³ 1450. nürnbergi utasítás. (439.)

⁴ *Chronicon Treboniense. Höfler* I. 62.

⁵ Zsigmond királynak a sziléziai fejedelmekkel megbeszélt utasítása egy szekérre 18 embert utal (két hajtó, két puskás, hat számszerijas, négy csép és kettő horgas kopjával.) A gyalogság többi részét (drabant) tizes csapatokra osztja (je zehn mann einen hoptmann haben, und hundert einen und tusend einen. — 403. és 404. lap) úgy látszik olyanformán, hogy a tíz embernek egyuttal egy szekér feleljen meg. (Urk. Beiträge. II. 34. l. 577. sz. A király pozsonyi előterjesztése szerint ugyanakkor: «X. man habin *eyn wayn* und ein *hauptman* item C. man ein *haupptman*, tusint man ein *hauptman* unde alzo vort an.)

⁶ *Eschenloer* II. 306.

⁷ Frigyes branderburgi választó jelentése Zsigmond királyhoz a miesi-i és tachaui eseményekről (1427. augusztus 24.). Urk. Beiträge. I. 541. (472. sz.)

⁸ *Eschenloer* I. 357.

s V. László franciaországi leánykérő követsége a városon kívül tábort üt lánczokkal egymáshoz kapcsolt szekereiből, melyet a kemény tél daczára (1457 deczember) nagy tömegekben bámult meg a szokatlan látványra kíváncsi párisi nép.¹

A husziták első kisebb csatáinak lefolyása tipikus. Mindannyiszor ők a megtámadottak. Útközben vagy táborozás alatt reájuk ront az ellenséges lovasság és ők szekereik mögött bevárják a támadást és védekeznek.² A lovasnak ilyenkor rendesen le kellett szállnia lováról,³ s gyalog kísérelni meg a betörést a szekerek közé. Hogy valóban így történjék, a szekérvárat lehetőleg magaslaton állították fel. Ezáltal a lovas kiesett rendes szerepéből s nehéz fegyverzetében, kiszolgáltatva az ágyúk lövedékeinek, lassú mozdulatokra kényszerült. Thaboritis se curribus circumdantibus,⁴ rustici curribus se circumsepiens⁵ írja a krónikás s a lovag nem tudott győzni a paraszttal szemben, jóllehet a számbeli fölény is az ő részén volt. A szekérsáncz tette⁶ ezt és a megfelelő állás. A későbbi időben is igen fontosnak tekintették, hogy az előnyös védelmi állást a szekérvár igyekezék kihasználni s lehetőleg ne hagyja azt el.⁷ A jól elhelyezett szekérvár megkönnyítette a védelmet s az előre beállított lövegek hatása, egyik oka a huszita győzelmeknek.⁸ A másik a szekérsorok mozgóképességének taktikai

¹ *Palacky* Geschichte von Böhmen. IV. 1. 424. lap.

² Sie hetten ein Gewonheit, das sie die wegen zusammenstiessent und daruss ein burg machten, darinne logent sie. *Windecke* 243.

³ *Aeneas Sylvius* i. m. 60. lap.

⁴ Laurentius de Brezina. *Höfler* I. 353.

⁵ U. o. 362.

⁶ A mozdulatlan és zárt szekérvár megostronlása igen nehéz és rendesen gyümölcstelen vállalkozásnak bizonyult. (V. ö. *Eschenloer* II. 127. *Jähns* Geschichte des Kriegswesens. 946.) Tapasztalt hadvezér nem is erőltette, még ha szüksége is lett volna a döntésre. Ugyancsak *Eschenloer* írja *Mátyás* és *Podjebrád* ról: Es war Wunder, dass diese zwei Heere ungeschlagen von einander zogen. Girsik wollte sich auswendig der Wagenburg nicht schlagen, sondern in der Wagenburg suchte er sein Vorteil. Aber Matthias wolte die Wagenburg nicht stürmen. II. 202.

⁷ *Seldeneck*-féle utasítás. 458. lap. *Seldeneck* szerzőségét illetőleg lásd *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften I. 315.

⁸ *Max v. Wulf* (Die husitische Wagenburg) és *Delbrück* szerint ez az egyetlen ok. (Geschichte der Kriegskunst. III. 507—508.)

érvényesítése és tulajdonképen ez a Zižka újítása, bár az ő ütközetei is nagyobb részét védelmi természetűek.¹ Kevés embere volt t. i. és mint láttuk, kevés hadiszekere. A mint a hiányon segíteni képes volt, változtat magatartásán s támadó hadjáratot vezet Magyarország ellen (1423). Utódai sűrűn követik példáját. Cseh, német és magyar területeken folyik a harc.

Zižka, mint említettük, négy szekérsorral nyomult be Felvidékünkre. S utána is ez a tagozódás látszik szabályszerűnek.² A két külső szekérsor rendesen valamivel hosszabb volt, mint a belsők s megálláskor ezek a külső sorrészek,³ az ú. n. szárnyak (okridli) hajlottak egymáshoz s tették a szekérvárat zárt egészé. Meglehetősen kényes mozdulat volt ez, az ellenség hirtelen támadása, ilyenkor végzetes lehetett volna. Azért táborütés és táborbontás alatt erős őrségeket kellett kiállítaniok,⁴ valamint az őrszolgálatra állandóan nagy gondot fordítottak,⁵ hogy senki kívülről a szekerek közé be ne juthasson. A lovakat kifogták, a tábor belsejébe vitték.⁶ A szekereket pedig egymáshoz tolvá a készletben lévő lánccokkal, illetőleg kötelekkel összerősítették. A belső sorokat megállapodáskor a külsőkkel egy magasságba vezették fel s belőlük egy második torlasz keletkezett, mely a külső mögött húzódott el s kisebb méretekben ugyanolyan alakú volt, mint amaz. A belső sorok közepéről egy-egy szekeret kiemeltek miáltal egy az egész alkalmatosságot keresztben metsző utcza keletkezett⁷ a közlekedés megkönnyítésére. A külső sorokon is volt kapu és pedig kettő, egyik a másikkal szemben, melyekre állandó kirendeltség vigyázott,⁸ a belső sorokba vágott átjárókat pedig kisebb őrségek tartották

¹ *Palacky* Geschichte von Böhmen. III. 2. 366.

² 1430, nürnbergi utasítás (406.), 1477, brandenburgi utasítás függelék (448.) stb.

³ A Wlczek-féle utasítás szerint a külső sorok másfélszer oly hosszúak, mint a belsők. (Oestr. Mil. Zeitschrift. 1836. évf. IV. 96.)

⁴ 1462. brandenburgi utasítás (441).

⁵ Éjszaka idejére ugyanazon utasítás a sereg negyedrésztét őrségre állítja. (442.)

⁶ 1475. brandenburgi utasítás. (446.) Seldeneck. (459.)

⁷ 1462. utasítás (443.). Seldeneck (459.).

⁸ Az 1475. utasítás a kapu védelmére 100 gyalogost rendel s még lovasokat is (446). Az 1462. éjjel 200, nappal 100 fegyverest (443).

szemmel inkább azért, hogy az út mindig szabad maradjon.¹ A belső sorok egy teret vettek körül. Itt volt a vezér sátra, riadó esetén itt gyülekezett a sereg a szekereken néhány embert hagyva.² Az 1475. brandenburgi utasítás pedig a gyalogság zömét állandóan itt tartja, hogy legkönnyebben segílyt vihessen a veszélyeztetett helyekre.³ A téren kapták meg minden este a másnapi parancsot és jelszót a sorvezetők s éjszakára ide vitték az összes ágyúkat.⁴ Ezek és a kapukon kívül a szögletek voltak a szekérvár legfontosabb pontjai, melyek szintén nagy őrséget kaptak.⁵ Seldeneck utasítása a négy szögletet a hadrakelt várasi polgárság legjobbaira bízna, hogy egyúttal a kapukra is figyeljenek. Az ő normális szekérvára hatsoros, mi kései fejlődés eredménye. A téren van az uralkodó és szűkebb kísérete, a következő közben az urak és a nemesség, legszélen a parasztság.⁶

A hosszabb időre felvert szekérvárat tábori erősítésekkel is ellátták.⁷ Köröskörül árkot ástak és mellvédet emeltek, sőt Seldeneck a rejtett árkokat is (farkasvermek) igen javasolja.⁸ Ugyanő a külső sort úgy látszik kettős sorból róná össze, mert a két külső sorban helyezi el a lövegeket,⁹ minek csak úgy van értelme, ha feltesszük, hogy a szekerek egymás szélső kerekeit oldalról takarták, vagyis a legkülsőbb sor nem tömör, hanem az egyes szekerek közt egy-egy szekérhossznyi hézagok voltak, melyeket egy második ugyancsak hézagos sor töltött ki, olyanformán, hogy tagjai elfedték az előbbi réseit. Így a külső sor kétrétű s akármelyik szekéren lehettek ágyúk.¹⁰ A lőfegyvereknek az ellenség lovait kellett célba

¹ 1462. utasítás (443). Seldeneck (456).

² A külsőkön ötöt, a belsőkön kettőt az 1462. utasítás (442.) szerint.

³ 446. lap.

⁴ 1462. utasítás (442—444).

⁵ 500 gyalogost. 1475. utasítás (446).

⁶ Seldeneck-féle utasítás (456—457).

⁷ 1475. brandenburgi utasítás. (446.)

⁸ 455. lap. Ludwig v. Eyb «Kriegsbuch»-ja szintén. Ezek fenékén karók voltak felállítva. *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 951.

⁹ 459. lap.

¹⁰ Valószínűleg így kell érteni a cseh évkönyvek adatát is, mely szerint Zizka a maleschoui csatában úgy állította fel szekereit, hogy «kerék kerékre» került.

venni.¹ Az erődítmény körül lovasok portyáztak,² éjszakára pedig a külső sorok előtt tüzeket gyújtottak kőhajításnyi távolban,³ minden tíz szekér előtt egyet. Benn a szekérvárban ellenben minden tűz kialudt s mert a tűzveszélytől igen féltek, büntetés várt arra, ki ellenkezőt cselekedett.⁴ Ha egyes szekerek abrakoltatás végett helyöket elhagyták, az így támadt nyílásokat lánczok, deszkák, karók stb.-vel visszatértükig eltorlaszolták.⁵ A kivonulás etetésre, zárt tömegben történt szekerekkel. Az 1478. brandenburgi utasítás a sereg nyolczadrészét jelöli ki ilyenkor külön őrségül s ugyanennyi embert az ágyúkhöz.⁶ Az ágyúparknak külön parancsnoka volt épen úgy, mint az utászoknak.⁷ Ez modern vonása a szekérvárnak. Huzamosabb jellegű felállításkor a kapuk felvonó-híd és csapóajtókkal⁸ voltak ellátva, a hevenyészettebbek bejáróit elhíntett spanyol lovasok⁹ (taras) és hatalmas pajzsok védelmezték, melyek mögött egykorú ábrázolások szerint, egész csapatok elfértek.¹⁰ A kiállított őrségek célja tisztán felderítés és hírszerzés, harciba bocsátkozniok tilos volt,¹¹ csak miután a támadó ellenség lankadni kezdett, rohant ki a kapukon a gyalogság (drabantok) és lovasság, hogy a csatát közelharcban eldöntse.¹² A helyes időpont megválasztásától rendkívül sok függött.

A szekérvár alakja rendszeren négyszög. Az 1475. utasítás

(*Wulf Die husitische Wagenburg*, idézve a 32. lapon.) V. ö. Rothe: ... do zogin sie kettin durch zwefache waine unde luden ihre buchsen ... *Toman* i. m. 294. lap.

¹ Seldeneck (459.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. 89. lap.)

² 1462. utasítás. (442.)

³ 1462. utasítás. (443.)

⁴ Hodjetin utasítása, Angernél i. m. I. 116. A Seldeneck-féle egyenesen halálbüntetést szab arra, ki induláskor tüzet égve hagyja. 460.

⁵ 1462. utasítás. (443.)

⁶ 450. lap.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

⁸ 1462. utasítás. (443.)

⁹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens*. 892.

¹⁰ Bemutat ilyeneket *Toman* sokszor idézett művének (Husitské Valečnictvi) ötödik képmelléklete. (Boj s husity.)

¹¹ 1475. utasítás. (446.)

¹² *Wulf Die husitische Wagenburg*. 53.

négy oldalt említ,¹ a Seldeneck-féle szintén ezt a formát ajánlja.² Ludwig v. Eyb félkör és háromszögről is beszél ugyan, de csak adott esetekre vonatkozólag. Pl. valamely hídfőt lehetett így biztosítani.³ Általánosan elfogadottnak látszik, hogy a szabad területen felütött szekérvár négyszögű volt s eltérés csak akkor van, ha egyik oldalával valamely terepalakulásra támaszkodhatott. Nagysága a szekerek számától függött. Már háromszáz szekérből álló közepes szekérvár is jókora területet foglalt el, Wulf elfogadható számítása szerint 75,000 négyzetmétert.⁴ Albert király szekérvára pedig, mellyel 1438-ban Tabor előtt megjelent 1800 szekérével nagyobb volt, mint egész Köln városa.⁵ Ez a nagy tömeg és a vele járó nehézség kétségtelen fogyatkozása a szekérvárnak, min segíteni úgy iparkodtak, hogy a nagyszámú sereget több egységre bontották, mindegyiket egy-egy szekérvárral.⁶ S ha gyors mozdulatokra volt szükség, a lovasság,⁷ sőt néha a gyalogság is⁸ maga mögött hagyta szekereit és előre nyomult. A szekérvár tőle kitelhető sebességgel követte őket.⁹

Az indulásra Seldeneck szerint hármás kürtjel figyelmeztetett. Elsőre megetették és megittatták a lovakat, másodikra befogtak, harmadikra minden készen állott. Először a legelő és a hajlásnál levő szekerek mozdultak meg. Majd a sorok kinyúltak s bevárták míg valamennyi felfejlődött, szóval az él egyenessé vált.¹⁰ Legelől

¹ 446. lap.

² 456. lap.

³ Jähns Geschichte des Kriegswesens. 951.

⁴ Die husitische Wagenburg. 38—39. lap.

⁵ Jähns Gesch. des Kriegswesens. 955.

⁶ Az 1431. nürnbergi országgyűlés a husziták ellen hét sereg állítását határozza el és ennek megfelelően hét szekérvárét. Urk. Beiträge. II. 198. (731. sz.) V. ö. Wulf i. m. 37.

⁷ Urk. Beiträge. II. 128. (665. sz.) Eschenloer I. 93. 115. II. 252. stb.

⁸ Urk. Beiträge. II. 92—93. (632. sz.)

⁹ A szekérvárral formális harcszerű gyakorlatokat tartottak. Az erfurti évkönyvek leírását közli Jähns. «So rante der Hauptmann mit dem reisigen Gezüge, so werden (wehrt) sich die Weppener in der Wainburgk, und hatten also zwene suberliche stosze, doch nit mit dem Ernste, sondern dass sich die Lute ubetin unde sich desto bass zu der sache wusten zu schicken.» (Gesch. des Kriegswesens. 945.)

¹⁰ Seldeneck-féle utasítás. (457.)

haladt az elővéd (Rempanyr),¹ utána az élelmiszerek, majd gyalogság s azután a tulajdonképeni szekérvár,² valamivel előtte az ágyús és munitiók szekerei. A szekérvár mögött ismét gyalogság, két oldalt őrségek.³ Az őrségek kiküldésének elmulasztása nem egy vereségnek lett az oka,⁴ mert a mozgásban levő szekérvárba nem volt nehéz betörni. Windecke leírásából kitűnik, hogy a huszitákra nézve a hiltersriedi csata hiányos őrszolgálat miatt veszett el.⁵ Ha az ellenség közel volt, a szekerek rendjére nagyon ügyeltek.⁶ Ellenkező esetben pusztulástól lehetett tartani.⁷ Azért a Hodjetin-féle utasítás a rendbontókat haditörvényszékekkel fenyegeti meg.⁸ A szekerek vezetőinek természetesen minden beosztott engedelmességgel tartozott. A hajtó fontos szerepű tagja a seregnek, az utasítások sokszor hangoztatják, hogy jól legyen felfegyverkezve és értse a dolgát.⁹ Rendszeresen ketten voltak s megsebesülés esetén azonnal más fegyveres ült helyükre.¹⁰ Hogy a haladás könnyebb legyen, mindegyik sor előtt utászok dolgoztak.¹¹ Megfelelő szerszámokkal, mint láttuk, az utasítások a szekereket bőségesen ellátják. Kezelésükre pedig vagy az egyes járművekről vettek el kellő számú

¹ 1462. brandenburgi utasítás (441).

² U. o. (442.)

³ U. o. (443.)

⁴ Sternberg János kisebbszámú csapatával 1469-ben hirtelen az ellenséges szekérvárra bukkant, úgy hogy már egyikük sem hátrálhatott. Sternberg támadott és győzött. *Eschenloer* II. 183.

⁵ 347. lap.

⁶ Sed quia senserant inimicos fore in propinquo preparatis equis et curribus iter arripiunt. Chr. Universitatis Pragensis. *Höfler* I. 402.

⁷ *Eschenloer* I. 102.

⁸ *Anger* Gesch. der k. k. Armee. I. 114. A brandenburgi utasítás szerint (1462.) mindegyik sorparancsnoknak (Zeilführer) három lovas segédje legyen, kik a rend fenntartására ügyelnek. (441. l.)

⁹ 1429. sziléziai utasítás. (403.) 1444. frankfurti utasítás (438.). Seldeneck mindegyik mellé két pajzos fegyverest ad védelméül. (452.)

¹⁰ 1462. brandenburgi utasítás (443.). T. i. az irányításhoz a tulajdonképeni vezetőkön kívül mások is voltak, kik értettek. Boroszló tanácsa Görlitzbe küldeni igéri «unsern obirsten Büchschenssicher, der do auch zu der Wagenfart wol kan.» *Urk. Beiträge*. II. 546. (24. sz.)

¹¹ 1462. brandenburgi utasítás (441.). *Wlczek* (Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. IV. füzet) 92. lap.

embert, vagy a szekerek között menetelő csapatokból.¹ Az utászok munkája a szekérvárat nagyon közlelről érintette. Erdők, vizenyős vízmosásos helyek, folyók, valósággal ellenségei. A cseh évkönyvek leírják milyen nehéz volt a folyón való átkelés az 1430. évi szászföldi hadjáratban.² Átkelés közben könnyen jutottak az ellenség hatalmába,³ mocsaras vidéken a szekerek jó részét esetleg elhagyni kénytelenek.⁴ Pedig a szükség reávezette őket, hogy a hídverés mesterségét mintaszerűen megtanulják.⁵ Visszavonuláskor csodákat tudtak művelni, egyik hidat a másik után készítve,⁶ közben támadásokat verve vissza. Természetesen, ha lehetett a jól járható utakat keresték, de mindig felkészültek minden eshetőségre. Seldeneck négy szekeret hidakkal szerel fel s az élre helyezi őket, hogy a hidakat a sereg előtt felverhessék. Esetleg gúzzsal átkötött rőzsenyalábok használatát is javasolja.⁷ Az erdő még veszedelmesebb. Néha egészen leküzdhetetlen menetakadály. Harcz közben erdőségbe menekült szekerek üldözés esetén feltétlenül veszve voltak.⁸ Defiléen elsőnek a jobbszélső sor ment át s odaát megvárta a többit. Majd a hely természete szerint, a mint lehetséges volt, helyreállott a régi rend.⁹

Ez a rend, mint említettük, általában az, hogy a szekerek négy sorba fejlődjenek. Négy, a menet irányába eső sorba. Az 1430. nürnbergi utasítás azt mondja, hogy öt szekér tesz egy «G lied»-et, öt «G lied» pedig egy «Bund», melynek 25 szekere egymás után halad. (Ez tehát nem más, mint egy szekérsor.) Négy «Bund» pedig egy teljes «Schickung», melynek sorai egymás mellett mennek.¹⁰ S ez a

¹ 1429. utasítás. (403.)

² *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

³ Appendix Bartossii. (*Dobner* i. m. I.) 215.

⁴ Chronicon Treboniense. *Höfler* I. 62.

⁵ Qui mirabiliter præparantes pontes in Wessole pervenerunt cum curribus et equis . . . *Höfler*. II. 76.

⁶ . . . successive per quasdam aquas et et lutositates pontes facientes in nocte fugerunt. Bartosek (*Dobner* I.) 165.

⁷ Seldeneck-féle utasítás. (454.)

⁸ V. ö. a tausi cseh győzelem leírását. Chr. Treboniense. *Höfler* I. 60.

⁹ 1462. brandenburgi utasítás. (442.)

¹⁰ 406. lap. «Schickung» alatt a szekerek felvonulását értették, itt tehát egy harczba vitelre már alkalmas szekérsoportot jelent.

négy sor lehetőleg együtt is maradt menet közben, csak akkor vált széjjel, ha a vidék földrajzi alakulása megkivánta.¹ Minél később, annál nehezebben engedték őket külön úton. A század vége felé Seldeneck már négy sort feltétlenül együtt tart,² igaz, hogy az ő szekérvára hat-, sőt többsoros, a sereg számereje szerint.³ Ha az ellenség közel volt, a felkerekedés bonyolultabb művelet lett. Ilyenkor a sorokat nem lehetett lassan kiegyenesíteni és megindulni. Seldeneck részletes utasítása erre nézve előírja, hogy néhány szekeret hagyjanak megtévesztésül az ellenség szeme előtt,⁴ a többi e mögött vonuljon el és pedig úgy, hogy négy szekérsor között történjék a mozdulat. Mikor a kellő utat megtették, a négy sor menjen tovább, majd megállapodva, ismét várja be, míg a többi keresztünyomul lézagain.⁵ Így csökkentették a rajtukütés veszedelmét, mert ez a kettős, megosztott mozgás mindaddig tartott, míg a közvetlen támadás fenyegetőnek látszott. Még nehezebb volt a menekülés, ha a szekérvár hegynek vagy hegységnek szorult. Ekkor is reá kellett magokat szánni, több-kevesebb szekér feláldozására. Egy sor őrséggel ott maradt az ellenség előtt, a többi szekérrel a gyalogság éjjel, a legnagyobb csendben nekivágott a hegyeknek. A hátramaradtak azalatt ácsoltak, kalapáltak, hogy azt a meggyőződést keltsék, mintha javában vernék fel szekérvárukat. Közben nedves széna vagy szalmából a sor előtt tüzeket gyújtottak, hogy a látást a nagy füst lehetőleg akadályozza.⁶ Reggelre, ha a szerenese velük tartott, túl voltak a hegyen. Más módja a megindulásnak, mikor a sorok nem egyenesedtek ki, hanem a jobboldaliak balra, a baloldaliak jobbra fordulva, keresztülhajtottak régi állásuk közepén, a téren, miáltal az egész homlokzat irányt cserélt.⁷ Erről is Seldenecknél olvasunk.

¹ Ein wagenborg kann nicht an allen orten übern wasser, graben, thale, berge und holz in ihren IV. zeilen, wie sich das geboret, gehen. 1477. brandenburgi utasítás függeléke. 448. la p.

² 460. la p.

³ 459. la p.

⁴ V. ö. Eschenloer előadását Podjebrad stockeraui hátrálására vonatkozólag. II. 144.

⁵ 459. la p.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. (454—455.)

⁷ Verstehe und merks recht : die drei zeil auf der rechten hand die wenden

A vonuló seregeknek nagyon hasznos kísérői a környező szekérsorok. Meglepetés ellen ugyan olyan oltalmat távolról sem nyújtottak, mint a felvert szekérvár a tábornak, de a mozgásban levő sereg általában könnyebben zavarba hozható. Itt a főkülönbség az, hogy a mozgó szekérvárnak a lovasság veszedelmesebb ellensége a gyalogságnál. Arravaló lovashad ellen a mozgásban lévő szekerek alig tehettek valamit. De a magukba fogadott gyalogságot így is meg tudták védelmezni, mindenesetre jobban járt a szekérvárban menetelő gyalogos, mint kit a szabad mezőn ért a lovasok rohama. A mozgó sorok elleni támadás bár ellenállóképességük az álló szekérvárnál jóval kisebb, még mindig meggondolandó maradt. Rendesen nem is kísérelték meg¹ s a lovashad meglegedett a szekerek zaklatásával, rendtelenségbe hozásával, meg az élelmezés gátlásával.² Ilyen értelemben használtak, mint említettünk, a husziták ellen védelemre lovascsapatokat. Lánczokkal a haladó szekerek *nem* voltak összekötve. Palacky ellenkező állítása puszta általánosítás, melynek az az alapja, hogy a felvert szekérvár tagjai csakugyan egymáshoz voltak erősítve.³ A mozgó szekereket illetőleg ezt a források sohasem mondják.⁴ Az 1429. (sziléziai) utasítás a lánczok alkalmazását minden meghatározás nélkül szükség esetére tartja fenn.⁵ Az 1462. (brandenburgi) pedig csak annyit mond, hogy éjszakára ne mulasszák el azokat feltenni.⁶ Rendetlenül, egymástól eltávolodott szekerekkel, egyenetlen sorokban haladó szekérvárról ellenben többször esik szó,⁷ mi nem történhetett

sich auf die linken seiten, und die zu der linken seiten wenden sich auf die rechten hand, immassen wie sie in dem läger stehn, dass sie auf dem platz aus dem lager fahren, auf welche seiten sie welln. (459. lap.)

¹ V. ö. *Eschenloer* II. 136.

² *Eschenloer* elbeszélése szerint Franz von Hag, Mátyás király kapitánya, rendkívül kitűnt ebben a tekintetben. Sűrű előtöréscével annyira tudta vinni, hogy a Sziléziába nyomult csehek szekérvára folytonos torlódásban volt, lovasságuk a szekerek közül ki sem tudott jönni. Végül is kiszorultak Sziléziából. II. 183.

³ *Geschichte von Böhmen*. III. 2. 367.

⁴ *Wulf* Die husitische Wagenburg. 30.

⁵ 403. lap.

⁶ 442. lap.

⁷ *Eschenloer* I. 102. stb. V. ö. *Wlczek* utasítása (*Oestr. Mil. Zeitschrift* 1836. IV. füzet) 91–92.

volna meg, ha a lánczok menetközben is összetartják őket. Ennek megállapítása a szekérvár taktikájára nézve nagyon fontos körülmény.

A sorok viszonylagos hosszát tekintve kétfajta szekérvárral találkozunk. Az egyik sorai egyenlő számú szekérből állanak, tehát egyforma hosszúak, a másik külső sorai hosszabbak. Az új hadieszköz feltűnésének korábbi éveiben úgy látszik, az előbbi a rendes. Láttuk, hogy az 1430. nürnbergi utasítás «Bund»-jai 25—25 szekérből vannak összeállítva, 1431-ben ötsoros szekérvárról halunk, melyek mindegyike 100 szekér,¹ de még 1478-ban is 50—50 soros szekérvára vonul harcra a brandenburgi örgrófnak.² Az is lehet különben, hogy a közvetlenül csatába indult szekérvár sorai egyformák, a melyik védelemre is készül, annak ellenben külső sorai hosszabbak, hogy alkalomadtán összezárulhassanak. Így volt ez Wleceknél, hol az arány másfél az egyhez. Az előbbi talán könnyebben kezelhető az utóbbi biztosabb. Seldeneck mintha mindkét előnyt egyesíteni akarná, sorait nem egyformára szabja. Hat sora befelé mindinkább rövidül,³ de hogy a mozgékonyágán se essék hiba, a tulajdonképeni szekérváron kívül még két záró és két futószárnyat⁴ is konstruál (Rennflügel), melyek szerepéről azt mondja, hogy: «Item dieselben sollen uf jeglicher seiten einer am alleräussersten sein und wo das not thut so sollen sie fürschlagen und zu statten kommen.»

Ez a megjegyzés egész sorok mozdulatára vall s szükségessé teszi, hogy a szekérvár taktikai természetével és jelentőségével is foglalkozzunk. Néhány egykorú, igen szűkszavú csataleírás és Aeneas Sylvius Piccolomini két tudósítása⁵ lesz ebben a tekintetben segítségünkre.

¹ Urk. Beiträge. II. 238. (760. sz.)

² Markgraf Albrechts Anschlag über die Randow zu ziehn mit einer Wagenburg von 300 Wagen und mit sechs zeilen, an jeglicher zeile 50 Wagen. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 305.

³ 460—461. lap.

⁴ Az ezekben szereplő könnyű szekerekről (Rennwagen) az 1462. brandenburgi utasítás is beszél. (441.)

⁵ Muro circumdatas urbes nisi necessariorum emendorum gratia perraro ingredi, cum liberis et uxoribus in castris vitam agere. Carros quamplurimos habere, his pro vallo uti. Proecedentes ad pugnam duo ex his cornua facere, in

Hogy a szekérsorok a gyalogság védekezését minden támadó, elsősorban lovasság ellen megkönnyítik, kétségtelen. A szekérvár magától kinálkozó eszköze a defenzívának, csak az a kérdés, szerepe kimerül-e ennyiben. A huszíták sok diadala az egészen felületes szemlélőt is gondolkodóba kell, hogy ejtse, hátha a szekérvár valamely módon részese lehet a támadásnak is. Hogyan indíthattak volna különben silányfegyverzetű parasztjaik és gyenge lovasságuk birtokában támadó hadjáratokat, olyan országok ellen, melyek a pánczélos vitézek egész tömegeit állíthatták velük szembe? S ha a huszita harcsmód nem egyéb, mint védekezés a szekerek mögött, ugyan mi tette őket olyan rettegettekké, kortársaik szemében? Csak a források hivatottak ezekre a kérdésekre feleletet adni. Legvilágosabban beszél közülük Aeneas Sylvius. Szerinte a huszíták szekerei *részt vesznek a mozgó harcban*. A hajtók a vezér¹ adta jelre az ellenséges sereg valamelyik részét körül-

medio peditatum claudere, alæ equitum extra munitiones prope adesse. Ubi congregandi tempus visum, aurigæ qui cornua ducerent, ad imperatoris signum, comprehensa sensim qua voluerunt, hostium parte, ordines quadrigarum contrahere, intercepti hostes quibus sui subvenire non possent, partim a gladio a peditatum, partim missilibus ab his, qui erant in carris, viris ac mulieribus necari. Equitatus extra munimenta de pugnare, quem si forte quis oppressisset, fugientem mox aperti currus excipere, indeque velut ex civitate moenibus cincta defendi, *eoque modo victorias quamplurimas consequi*, cum eam pugnandi peritiam vicinæ gentes ignorarent et ager ille septentrionalis late patens, ad explicandas bigarum quadrigarumve ordines peridoneus haberetur. — Historia Bohemica. 72—73. lap. Más helyütt ugyanó így ír: Bohemi a pud quos multa plana, raras fossas invenias, equitatum peditatumque omnem intra currus claudunt, in curribus vero quasi moenibus armatos collocant, qui missilibus hostem arceant. Cum prælium committitur, ex curribus quasi duo cornua efficiunt, eaque pro multitudine pugnantorum et loci necessitate explicant, retroque et a lateribus tecti in fronte pugnant, interea paulatim aurigæ procedunt, *hostiumque acies circumvenire atque includere conantur*. Quo facto haud dubie victoriam parant, cum hostes undique feriantur. Est quoque plaustrorum compages ea arte composita, ut ad imperatoris jussum, qua velit et quando velit, aperiatur, sive ad fugam sive ad insequendos hostes ratio postula verit. — Commentarius ad Alphonsum Regem. 49. lap. (Helmstädti kiadás.)

¹ Ebből a czélből jelzőzászlók állottak rendelkezésére. A jó és megbízható szekérvármester első kelléke a szekérvárnak. (Seldeneck-féle utasítás 452.) Hozzá nem értő kézben az egésznek nincs haszna, mondja Ludwig v. Eyb. (*Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften*. I. 273.)

fogni igyekeznek szekereikkel s ha ez sikerül, az elvágott és bekerített tömeg elveszett. A szekérsorok közé zárt gyalogság s a szekerek népe könnyen elbánik velük, hiszen kívülről segínyt nem kaphatnak. Csehország kevésbé átszeldelt terepe a szekerek előnyomulását és mozdulatait nagyon lehetővé teszi és megkönnyíti. S ez az eljárás a titka a huszita sikereknek.

Aeneas Sylvius ezen leírását a későbbi időkben igen sok író követte és fogadta el. Szerintük a szekérvár mozgó, vagy mint előszeretettel mondják, támadó hadieszköz. Aschbach,¹ Palacky,² sőt Jähns³ munkáiban is evvel a meggyőződéssel találkozunk, bár utóbbi szükségesnek tartja kimondani, hogy német területeken az egész XV. század folyamán nem nyomozható ki egyetlen történeti esemény sem, melynél a szekérvár az Aeneas Sylvius leírta módon manővrizott volna, a minthogy ezt a huszitákat illetőleg sem lehet bizonyítani. Tehát, ha ezek a mozdulatok többet jelentenek, mint harcászati gyakorlatokat (!), csak igen rövid időn át, a cseh szekérvárharcz virágkorában fordulhattak elő.⁴ Ennek ellenére újabb munkájában ismét hangsúlyozza a defenzív és offenzív jelleg összeolvadását a szekérvárban.⁵

Velük szemben Delbrück és tanítványa Max v. Wulf a szekérvár szigorúan és kizárólagosan védelmi természetét vitatja. Delbrück bevallja összefoglaló művében,⁶ hogy a támadó szekérvár lehetőségében tárgyi okokból mindig kételkedett, de hogy nézetét igazolhassa is, egy a cseh nyelvben jártas kutató támogatására volt szüksége, ki a cseh forrásokat is áttanulmányozhassa. A livlandi származású Wulf oroszul tudván, a munka elvégzésére alkalmasnak látszott s így jött létre a nagy tárgyismeret és szorgalommal, de mint ezek után természetes, sok elfogultsággal megírt értekezés, mely egyedül a szekérvárnak van szentelve s melyet az eddigiekben sokszor idéztem.⁷ Gondolatmenete a következő:

¹ Geschichte Kaiser Sigmund's. III. 215.

² Geschichte von Böhmen. IV. 1. 497.

³ Geschichte des Kriegswesens. 891.

⁴ U. o. 951.

⁵ Geschichte der Kriegswissenschaften. I. 310—311.

⁶ Geschichte der Kriegskunst. III. 501.

⁷ «Die husitische Wagenburg.» (Berlin, 1889.) 1—62. la p.

Aeneas Sylvius tudósítása a nagy huszita győzelmek hatása alatt íródott. Jegyzője volt ő a baseli zsinatnak és személyes bizalmasa Cesarini bibornoknak, ki a csehek elleni utolsó keresztes hadjáratot vezette volt. A híres kudarczok Mies vagy Taus nem ütközetek tulajdonképen. Ellenállás nem volt. A husziták előnyomultak rendbeállított szekerekkel, elől a gyalogság, a lovasság a két szárnyon. Messzehangzó énekük előttük hullámozott s szörnyű riadalom szállotta meg a németeket. Aeneas Sylvius, ki körülbelül huszonöt évvel később foglalta írásba értesüléseit, a felvonuló és elhelyezkedő szekérvár képét, fantáziája segítségével mozgó és támadó szekérvárrá olvasztotta össze. Adatai eredetileg bizonyára pontosak, sőt esetleg a nagy Prokop vezérig vezethetők vissza, ki egy alkalommal beszélgetést folytatott Cesarini bibornokkal a huszita hadművészetről. A humanista író kora támadó lovagtaktikájának a befolyása alatt állott. A kései középkor csatái mind lovascsaták. Csak a gyáva nem mert támadni. A husziták vitézsége kétségen felül állott s az is köztudomású volt, hogy harczaikban hadiszekereket használnak. De bátor csak a támadó lehetett. A huszitáknak tehát támadniok kellett hadiszekerekkel.¹ A lánczokkal² összekötött támadó szekérsorokat elképzelné is lehetlenség bármely csekély ellenállást kifejtő sereggel szemben. Nem kell több, csak egy szekér lezuhanjon, egy ló elessék s az egész mozdulat csütörtököt mond s azontúl a szekerek csak akadályul szolgálnak.³ A szekérvár csakis defenzívában volt alkalmazható és semmi egyéb, mint külső pótlása a taktikai egységnek, mely támadásba fogva, azonnal veszendőbe ment.⁴ Tüzérségük is csak annak köszönheti jó hírét, hogy a támadást előkészített lövegeikkel bevárták.⁵ A források Aeneas Sylviustól független része a támadó szekérvárról mit sem tud.

¹ 21—22. lap. Továbbá ugyanazon szerzőtől «Husitisches Kriegswesen.» Preussische Jahrbücher 1892. évf. 674.

² Szerző a támadó szekereket is láncokkal egymáshoz kötötteknek tekinti (Die husitische Wagenburg 14.), bár tudja, hogy ez a beállítás Palacky hozzátoldása.

³ U. o. 17. lap.

⁴ Husitisches Kriegswesen. 681. és 686. lap.

⁵ . . . ihre ganze Taktik ja darauf beruhte, dass sie den Angriff abwarteten
Delbrück i. m. III 508.

Egyoldalú megállapítások ezek, a forrásokra való hivatkozásuk pedig egyenesen erőszakolt. Mindkettőjük (Delbrück és Wulf) következtetései ellenmondásokkal teljesekek. Azt elismerni kénytelenek, hogy a németek a szekérvárat átvették, hogy a csehek sikereikben utánozni kívánták. De ha a szekérvár tisztán védekezésre való, miért vették át vajjon? Eszerint sokkal czélszerűbb lett volna valamely módon támadó készségük és erejük fokozására gondolni. Vagy talán a német taktika is átalakult tisztán defenzívvé? Védelmi berendezkedésre ugyancsak védelmivel felelni épen nem megokolt s e mellett folytak a támadó hadjáratok egymás ellen. Delbrück megoldásnak gondolja, hogy a németek csata nélkül megfutottak a keresztes hadjáratokban, a husziták 1430. nagy támadása idején pedig nem volt sereg, mely szembeszállt volna velük.¹ De honnan tudták a husziták, hogy mindez így fog történni? Védelmül nagyobb seregek is elég aránylag kis mennyiségű szekér, minek szaporítják épen a németek annyira számukat. Wulf röviden elintézi a kérdést. Tévedtek, írja, nem vették észre, hogy ez a hadieszköz kizárólag a védekezés céljaira való.² Folytatva ugyanő elmondja, hogy Aeneas Sylvius tévedését a későbbi, a szekérvárról már mit sem tudó írók még jobban kiszínezték. A XVII. században élt Balbinus, cseh jezsuita, már azt írja, hogy Zižka mindennapos gyakorlással reászoktatta embereit, hogy szekereikkel némely betűformák (*E, C, V, Q*) szerint tudjanak elhelyezkedni és felfejlődni,³ Pessina pedig úgy tudja, hogy Zižka vezényszavait földműveseszközökből vette, melyeket parasztjai jól ismertek. S mindegyik ilyen szerszámnak a szekerek valamilyen alakulása felelt meg.⁴ A félreértések egész sorozata ez, melyekből az Aeneas Sylviust nem ismerő források nagyon jellemzően mentesek maradtak. Így Wulf.

Az utóbbi két írórt illető kritikájában nagyjából bizonyára igazsága is van. Az egykorú kútfők csakugyan nem tudnak betűalakokról s földművesszerszámokról sem. Hogy azonban ezekben a tudó-

¹ So konnten mit einer blossen Defensiv-Taktik doch Offensiv-Feldzüge geführt werden (!). Gesch. der Kriegskunst. III. 516.

² Die husitische Wagenburg. 24—25.

³ U. o. 13—14.

⁴ U. o. 13.

sításokban a hagyomány valamely csirája nem lappang-e ismét már kérdés. XV. századbeli katonai felvonulásokról, hadiszemlékről beszámoló leírások nagyon is tudnak betűkkel jelezhető harci alakzatokról, csak nem azok szerint nevezik meg őket. A középkor rendes támadó hadrendje az ék (cuneus) természetesen olyan, mint egy V betű. Az «Igel» a köralakban csoportosult harcosok védelmi állása, minden túlzás nélkül jelezhető O-val stb.¹ Pessina adatának a lényegét pedig a Seldeneck-féle utasításban is felleljük, mikor azt ajánlja, hogy a szekérvármesternek legyen négy nagy zászlaja (damit man dem volk unterrichtung geben möge) s az elsőre löfegyvert, a másodikra számszeríjat, a harmadikra alabárdot, a negyedikre pedig lándzsát fessenek.² Mi mást jelenthetnek ezek, mint szimbolikus vezényszavakat s ennél többet a Pessina-féle tudósításnak sem tulajdoníthatunk. A jelzőzászlók már a brandenburgi 1462. utasításban³ s Wlczeknél is előfordulnak.⁴ Seldenecknél színük vörös és fehér, Wlczeknél fekete és fehér a könnyű megkülönböztethetőség okából.

A mi pedig Wulf amaz állítását illeti, hogy az Aeneas Sylviusból nem merített kútfők a támadásban részes szekerekről nem tudnak, épinséggel nem állja meg a helyét. Erre nézve néhány rövid példát fogok felhozni.

Említettük, hogy a szekerek mozgóvá tételének a főoka az ágyúk használhatóbbá válása volt. A tábori lövegek megjelenése a harczban álló seregek élén, harcz közben helyeket változtató szekereket tételezett fel. Laurentius de Březina krónikájában már az 1421. év végén olvasunk ilyen előnyomuló ágyúszekerekről, melyek lövései a királyi sereget elűzik helyéről.⁵ Zižka tovább ment; miután Zsigmond Kuttenberg mellett körülzártá, két szekérsorával rontott keresztül az ostromlókon.⁶ Ez már több az előbbinél:

¹ V. ö. *Jähns* Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 294.

² *Toman* i. m. 452.

³ U. o. 442.

⁴ *Oestr. Mil. Zeitschr.* 1836. IV. 96.

⁵ Et surgentes, ad locum, quem rex cum gente sua occupa verat, accedunt, et excussis pixidibus ipsum regem cum totali suo exercitu a positionis loco repellunt. *Höfler* I. 527.

⁶ *Aschbach* i. m. 140.

egész sorok rohammozdulata, melyet a magaslati állás megkönnyített. Az ágyúszekerek mozgékonyságát a többi szekér is utánozza. De ez esetben még a pillanatnyi szükségét (t. i. Zižkának kifogyott az élelme) s a szekerek nekiindulásának kedvező állást lehetne okolni, azonban az 1426. klattau-i csatát illetőleg mindkét körülmény elmarad, ellenben a szekérmanőver teljes fejlettségében jelentkezik pontosan úgy, a mint azt Aeneas Sylvius leírta. Regensburgi András a krónikás feljegyzése szerint a husziták itt, hadirendbe állított szekereikkel a németeket körülzární iparkodtak.¹ Ez az adat félreérthetetlen. Wulf, hogy elméletét megmenthesse, közli ugyanarra az eseményre vonatkozólag Stoffel Henrik ulmi kapitány jelentését,² mely a csata lefolyását csakugyan körülbelül úgy adja elő, mint a krónika, de a fenti mozdulatot nem említi, helyesebben mondva nem részletezi. Ez elég Wulfnak, hogy a krónikás leírását «etwas ungeschickt»-nek bélyegezze és felfogásához továbbra is ragaszkodjék. Erre nézve meg kell állapítanunk, hogy mikor a szekérvár taktikai jellegének tisztázásáról van szó — pedig arról van, nem pedig a klattau-i csata lefolyásának rekonstruálásáról — egészen közömbös, vajjon itt vagy ott így történt-e a dolog vagy nem. A fontos az, hogy egykorú író, ki tudhatta, mi ez a hadieszköz, a szekérvár támadó mozdulatáról ad hírt. Így esett-e az ütközet Klattau-nál, ismételnünk kell, mellékes. És a Stoffel Henrik jelentése legfeljebb azt bizonyíthatná, hogy ott nem így esett. De szigorúan meggondolva, még ennyire sem mehetünk, mert más a katona szempontja és más a krónikásé. Stoffel Henrik csakis az ulmi tanács számára írt. Az pedig az eredményre kíváncsi elsősorban, majd ama részletekre, melyek a csata sorsát eldönteni segítették. A szekérvár vállalkozása nem sikerült, mindkét szöveg elmondja, hogy a németek az erdőségbe vonultak, hol a szekereknek nem lehet szerepe. A katona tehát a sikertelen támadást annyi részlet közepette nem vette a tollára. Nem úgy a krónikás. Ő szélesebb és több irányban érdeklődő kör számára

¹ *Cum curribus ad bellandum ordinatis, quos vulgus vocabat Wagenpurkh, eo quod in his curribus tamquam in castro se tuerentur, nostros sic circumvallare nitabantur, ut nullus ex eis evadere posset.* Idézve Wulfnál i. m. 19. lap.

² U. o. 19—20.

írt. Ő elmondja mit művelt a szekérvár, még röviden azt is megmagyarázandónak tartja, hogy mi az. — Eltagadhatatlan a szekérvár mozdulata az 1431. waidhofeni csatában is.¹ Itt Albrecht osztrák herczeg főserégével a szekérvárban helyezkedett el két oldalt pedig egy-egy, szekerektől nem fedett, szárny állott. Az ellenséghez közeledve a szekérvár futást színlelt, mire a husziták benyomultak a belsejébe, honnan a lovasság űzte ki őket. S ekkor avatkozott be a két szárnycsapat, eldöntve a harczt az osztrákok javára. Amit pedig Eschenloer Péter beszél el az 1469. magyarbródi csatáról egyenesen klasszikus példája az offenzív szekérharcznak. A csehek könnyű szekereik lovaira drabantokat ültettek és egy hegyről Mátyás király alatt álló csapataira zúdultak. Lovasságuk megtámadta ez első csapatot s míg annak a másik segítségére sietett, hirtelen megérkezett a szekérvár. A harmadik magyar csapat ezt látva, megfutott s az első kettőnek fegyveres kézzel kellett magát kivágni a *szekérvárból*.² Ez az előadás teljesen igazolja Aeneas Sylviust s Eschenloer nem aggályos tanu.

¹ . . . in der Waynburg des herrn hertzen was der here hertzog selbist mit etlicher macht und schickten nu dy ander czwene hawffen des volkes bey seyten awss, und im namin Gotis zcoch der hertzog etc mit seyner waynburg torticlich ken den fynden, des glichen mit ir waynburg her wider dy kettzer. Als sie nu treffen solden, do gab die flocht des hertzen waynburg, balde sy sich von den fynden schicketen, do das die kettzer inne worden, do yageten sie an alles vertzihen auss ere waynburg mit eren reisigen, als sy nu vormols ofte getan haben, stracks den unsern noch, also das der unsern zwene hawffen dy besyten hylden offbrochen und slugen an dy kettzer, Urk. Beiträge. II. 247. (769. sz.) A kiadó Palacky az egész jelentés valóságában kétkedik; nem tudni, miért. (V. ö. *Wulf* i. m. 55. lap. 86. jegyzet.)

² A csehek bestelten die leichten Wagen, satzten auf Wagenpferde Drabanten und cileten einen Berg ab, auf Königes Matthiä Hofeleute, die in fünf Haufen stellten und auf dise Wagen und Wegelegunge nicht Achtung hatten. Die kettzer mit irem reisigen Zeuge ranten auf den ersten Haufen, der sich männiglich zur Were setzte. Der andere Haufen kame dem ersten zu Hülfe, darinnen eitel deutsche Dinstleute waren. Es ward ein hartes Schlahen. Indess kame dise Wagenburg den ketzern zu Hülfe in einem plotzen und reschen. Da das der dritte Haufe, darinnen die Ungern waren, sahen, da anhuben sie zu fliehen . . . Die ersten zwene Haufen schlugen sich mit ritterlicher Hand wieder von den Feinden aus der Wagenburg . . . Die kettzer mit der Wagenburg ranten nahe an die stat zur Hungarischen Broda . . . II. 189.

Jegyzője Boroszló városának, hadi és politikai dolgokban egyformán jártas.

És bár a források adatai alig egyeztethetők össze, annyit biztosan látunk, hogy a szekerek az 1434. május 30. lipani csatában sem voltak tétlenek, mikor is a mérsékeltebb csehek a taboriták és árvákat majdnem teljesen kiirtották. Szekereikkel együtt érte őket a vereség, mint az egyik krónika kiemeli,¹ harcsmódjuk azonban tovább virágzott az egész évszázadon keresztül. Cseh ellenségeik, mint a küzdelem eredménye mutatja, épen olyan jól tudnak bánni a szekerekkel, mint ők s az ország határain túl is közismert fegyverré vált ekkorra a szekérvár.

Erről a csatáról maga Wulf is kénytelen elismerni, hogy forrásai a szekerek mozdulatairól emlékeznek meg.² De nála természetesen minden mozdulat csak felvonulást jelent. Nem látja be, hogy itt elméletével zsákutczába jut. Mert Lipannál mindkét fél szekérvárral jelent meg, a küzdőtéren s a csatát megvívták és pedig ugyancsak véresen sok ezer emberélet pusztulásával. Már pedig, ha a szekérvár csakis védelmi szerv, a felvonulás befejezése után mindkettő tevékenysége, arra kellett volna hogy szorítkozzék, hogy várja az ellenség támadását. De ki támadjon, ha mindkettő kizárólag védelemre van berendezve? Ez esetben nem történhetett volna ütközet csak úgy, hogy legalább egyik fél elhagyja szekereit és támad azok nélkül. A mint *mindkét rész* szekereinek ide-oda vonulásáról olvasunk,³ bebizonyítottnak kell tekintenünk támadó feladatukat, különben harcz nélkül kellett volna egymást odahagyniok, mint arra van is példa, mikor egyik szekérvár sem mert a másiknak neki menni.⁴ De Lipannál nem így tör-

¹ Et sic plenarie et in toto præfati exercitus Syrotorum et Thaboritarum cum suis curribus ibidem ipso die prostrati sunt. Chr. veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Die husitische Wagenburg. 18.

³ Ibi currus contra currus incurrunnt. Aeneas Sylvius i. m. 82.

⁴ Da czogen dy ketzer gein ym und wolden yn bestriten und slugen sich by yn neher denne uff eyne myle weg, also slug sich der herczoge (Albrecht osztrák herczeg) in syne wayne und des selbigen glich taten sie ouch und logen wol vier oder fünff tage geyn enander und da der herczoge syne wayne nicht rumen wolde, da brachen dy Thaborn uff und czogen weg. Urk. Beiträge. II. 239. (760 sz.)

tént. A szekerek oltalma nélkül keresztülvitt, közvetlen támadásra a defenzív szekérvár alig bevezethető voltának alapos ismerője (itt mindkét sereg az) nem is gondolt.

A baseli zsinattal megegyezni hajlandó nemesség és városok állottak itt szemben a taboriták, árvák és párhíveikkel. Lipán és Hřib között ment végbe a csata. Utóbbi helyhez közel állapotodott meg az urak serege, a taboriták Lipán felől sebesen nyomultak feljűk szekereikkel.¹ Az urak szekereiket, legalább is az élen, tizenegy sorban állították fel, de különben az élt nem erősítették meg valami különösen. Összesen négy ágyút osztottak be ide, a többi oldalra került.² Egy hadicselt készítették evvel elő, melyet a taboriták hatsoros szekérvára³ nem ismert fel. A csapatok java t. i. nem az élre jutott, hanem a sorok végére s most a két szekérvár egymás felé tartott. Az ágyúkat kilőve az urak szekerei balra fordultak⁴ (északnak) és egész hosszúságban elvonulva a taboriták előtt, nekivágtak a síkságnak, mintha menekülni akarnának, miközben a jobb szélső sorukban elhelyezett ágyúk az ellenséget tűz alá vették. Evvel a mozdulattal az erők elhelyezésében eltolódás állott be, mert a mérsékelték seregének színe-java, mely a hátsó szekerek mögött lappangott, a taboriták felé eső oldalra került,⁵ kik vérszemet kapva, elhagyták szekereiket és magukat a futni látszók után vetették.⁶ Ez volt a vesztük. Az urak készen várták őket, a hátsó szekereknél lesben álló csapat pedig közéjük és szekérváruk közé furakodott.⁷ Rettenetesen véres, ember ember ellen folyó küz-

¹ Cum suis curribus ad currus dominorum festinantissime trahunt, suos currus eorum curribus applicantes. Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler I. 94.

² Névtelen jelentés a csatáról. Urk. Beiträge. II. 416. (912. sz.)

³ Wulf tizenegy- és hatsoros felállítást hihetetlennek tart (i. m. 34.). Seldeneck utasítása evvel szemben tizenhat sorról is beszél s általában azt tanácsolja, hogy az előnyomulás történetük «mit soviel zeilen, als man der feind halben notdürftig ist.» (460. lap.) Wulf a Seldeneck-féle utasítást még nem ismerte.

⁴ Lang Die Schlacht bei Lipán. Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf. 1667. l.

⁵ A pilseniek mondják jelentésükben: «nos vero ordinati eramus retro a parte posteriori, tunc nostre acies secundum quod ordinatum erat, tergaverterunt, fugam fingentes, ita quod nos qui eramus a parte posteriori fuimus a capite a parte anteriori. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

⁶ Bartosek Chronicon (Dobner. I. 188.). Urk. Beiträge II. 414. és 417.

⁷ A pilseniek jelentése. Urk. Beiträge. II. 414. (912. sz.)

delem vette kezdetét, melyben a taboritáknak sikerült ugyan saját szekereik közé visszafutni, de ellenségeiktől elszakadni nem. A szekérvárát bezárták,¹ de belül tovább folyt a mézszárlás s a künnrekedtek is támadtak és kellő védelem híján a szekereket szétzilálva pártfeleik segítségére siethettek.² A taboriták és árvák majdnem mind ott veszttek, alig egynehány mentette meg futva életét. Lovasságuk Kolinba menekült, ágyúik szekereik egytől-egyig a győzők kezére jutottak.³

Ezek után világosan megállapítható, miben áll a szekérvár taktikája. Szekérvárral fel nem szerelt ellenséggel szemben úgy viselkedik, mint azt Aeneas Sylvius leírta. Egy-egy csoportjukat körülzární igyekszik s azt elkülönítve övétől, megsemmisíti. Megadta a gyalogos gyengefegyverzetű parasztnak a biztonságot a lovaggal szemben s egyúttal a meglehető mozgékonyt is. Módot adott továbbá az ágyúk sikeres alkalmazására. A külföld hamarosan utánozza a huszitákat s ettől fogva szekérvárakba zárt seregek állanak egymással szemben. Ezután bajos az Aeneas Sylvius-féle harcsmód. De még mindig könnyebb szekérvárát, szekerek fedezete mellett közelíteni meg, mint a nélkül. Meglepő előretörésekre ügyes hadicselekre kiváló tűzhatás elérésére ezentúl is sok lehetőséget tartott készen. Mozcékonytága megmarad, de részeinek jelentősége megváltozik. Zižkánál a külső sorok egyformán fontosak a későbbi szabályzatok az él és a jobboldal felszerelésével törődnek elsősorban. Az élre kerülnek a legjobb szekerek⁴ és a legtöbb ágyú. Wlecek előre tíz, hátra négy haufnicet tenne, ha több van, annál jobb, ellenben oldalt négy-négy elegendő.⁵ A többi rész rovására megerősített él a szekérsoportot mintha formaszertű rohamra igyekeznek alkalmassá tenni. Bartosek lovag, a krónika-író, kinek katonai ismeretei nagyon is kora színvonalán állottak,⁶

¹ Névtelen jelentése. U. o. 417.

² U. o. továbbá Chr. veteris coll. Pragensis. *Höfler*. I. 94.

³ *Lang* i. m. (Streffleurs Mil. Zeitschrift 1907. évf.) 1668.

⁴ Vorwerkwagen, Wegen zu dem vordern Zeug. Urk. Beiträge. I. 510. (441. sz.) és 533. (464. sz.)

⁵ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 98. Ugyanő kétannyi embert állít az élre, mint hátra.

⁶ V. ö. *Lorenz* Deutschlands Geschichtsquellen. I. 325.

szövegében többször használja a «percutere» szót olyan csaták leírásánál, melyekben szekérvár is részt vett.¹ Az áttörés, átütés jellegzetes eljárása az ékalakú lovagi hadrendnek az egész közép-koron át.² A szekérvár mintha egészen a lovasságot akarná utánozni. (Említettem, hogy a szekérvár letünése után a cseheknél fontosság tekintetében nem gyalogság lép a nyomába, hanem lovasság.) August Dachsberg ikonographiájában egy ékalakba állított szekércsoportot mutat be.³ Így azután nem csoda, ha Kammbly a husziták szekereit egyenesen rohamszekereknek tartja, melyek akár a lovasság, az ellenség zárt tömegeit szétrobbantják.⁴ Ez bizonyára túlzás, a szekerek minden leírás szerint sorokba fejlődve szerepelnek, de közelebb áll a valósághoz, mint a Delbrück-Wulf-féle elmélet.⁵ A szekérvár lényegében gyalogság harcza a lovasság ellen, ezt Wulf helyesen állítja, de olyan gyalogságé, melyet épen a szekérvár mozgékonytságban, ellenálló képességben a lovaghoz hasonlónak akart tenni. Az ideál a lovagi harcsmód maradt. A jobbszárny megerősítése szintén a szekérvárak egymás elleni felvonulásának idején lett szokásossá. Jobboldalukkal közelítették meg egymást, balra tértek ki, ha szükségesnek látszott (Lipan), úgy, hogy a jobbszélső sor fordult az ellenség felé.⁶ A jobboldali sor zászlai terjedelem és alakban különböznek a baloldaliétól⁷ s szoroson is, mint láttuk, a jobbszélső ment át elsőnek. Mindezek a

¹ Tandem gentes Misnensium contra ipsos bello processerunt cum equitibus, pedestribus et curribus et sic se invicem percusserunt. Dobner I. 153. stb.

² Jähns Gesch. der Kriegswissenschaften. I. 292.

³ A melléírt szöveg: Ein wiser stritter sol sin wegen in starcken srit also ordnen: des ersten einen wagen nach dem anderen danach zween nebeneinander, darnach dry, darnach vier ie mer und mer nach der lenge, untz du sie alle ordnest nach dess heres kraft. Dar in teille das rossvolk also teillest du alle spitz etc. Jähns i. m. I. 260.

⁴ Delbrück Gesch. der Kriegskunst. III. 519. Kammbly művéhez (Der Streitwagen), sajnos, nem tudtam hozzájutni, így eredeti szövegét nem ismerem.

⁵ T. i. ha a századvégi viszonyokat vesszük szemügyre, teljesen igazat kell adnunk Kammbly-nak. Ekkorra a szekérvár egyes részeinek megerősítése helyébe, egyes megerősített szekerek szerepeltetése lépett. Ezen a fokozaton azonban már szekérvárról nem beszélhetünk.

⁶ Seldeneck-féle utasítás. 458.

⁷ 1462. brandenburgi utasítás. 442.

berendezések önmagukban is eldöntik, hogy a szekérvár megkönnyítője, összetevője és részese volt a támadásnak, mit talán nem volt felesleges hangsúlyozni annál inkább, mert az ellenkező nézet közkezen forgó, sűrűn használt művekben is hitelt talált.¹

Végül még röviden meg kell emlékezni a szekérvár szerepéről várostromok közben. Már Zižkáról tudjuk, hogy szekereit ostrom alatt bevitte az alváros területére² s később is a szekérvár hű kísérője a várak ellen induló seregeknek. Hag Ferencz, Mátyás király hadvezére, várostromló cseheken rajtaütve, szekérvárat hódít el tőlük.³ A fallal körül nem vett előváros nem akadályuk, harczolva is benyomulnak utczáiba.⁴ Sőt a védők alvárosukat ostrom előtt igen gyakran felégetik.⁵ Zsigmond király Görlitzhez intézett rendelete meg is mondja, hogy erre azért van szükség, mert az ostromlónak oltalmat adhat,⁶ a város szorongatásakor, Úgy látszik, a szekerekkel eltorlaszolták az épületek közeit s ilyenformán az ostromzár egy nemét állították fel, mellyel egész erősségeket is körülzártak.⁷ Akkor is, ha az alvárosban nem találtak szövetségesre. Máskor a felvert szekérvár ostrom alatt a vár közelében állott⁸ s ez esetben inkább arra van szánva, hogy az ostromló seregnek külső meglepetések ellen védelmet adjon. Bármint volt, a szekerek fontosságát ostromok alatt sem kicsinyelték le. Wlczek utasítása nemcsak a rohamra menő hadoszlop, hanem a szekerek védelmére is külön csapatokat vezényel.⁹

Több évtizedes virágzás után végre a XV. század végén a szekérvár jelentősége egyszerre alászáll. A sorok mozgékonyága megszűnik, mindinkább csak egyes *kaszás* szekerek vesznek részt

¹ Lásd pl. v. *Atten*: Handbuch für Heer und Flotte. IV. 916.

² Laurentius de Brežina. *Höfler* I. 449.

³ *Eschenloer* 139.

⁴ *Chronicon veteris coll. Pragensis. Höfler* I. 90.

⁵ Bartosek (*Dobner* I.) 162. Urk. Beiträge. II. 12. (565. sz.)

⁶ U. o.

⁷ Der König lisse das Closter belegern und da seine *Belagerung oder Wagenburg* kame, belagerte er das Closter uf allen Enden. *Eschenloer*. II. 129.

⁸ . . . die Unsern im Felde die Wagenburg nicht getraueten zu halden und auch das Schloss in Hute halden. U. o. II. 36.

⁹ Oestr. Mil. Zeitschrift 1836. évf. IV. 96.

a harcban. A málhás és élelmi szekerek továbbra is megmaradnak a tábor megerősítésére, néha még menetfedezetül is. De a tulajdonképeni hadiszekér, a sorok manővere, a Zička harc módja kiszorul a gyakorlatból. Az a fejlődési fokozat, melyen a tüzérség a huszita mozgalom kitörésekor állott, a szekérvárral nemcsak megfért, de reá is szorult, egy évszázaddal később könnyen félreteszik az útból, az akkori tűzhatással szemben már nem birt megállani.¹

TÓTH ZOLTÁN.

¹ *Jähns Geschichte des Kriegswesens.* 955.

MAGYARORSZÁG HADI EREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

II. A hadsereg tisztjei legénysége. Fizetésük.

Mikor a Habsburgok I. Ferdinánddal Magyarország királyi székebe kerültek, náluk mindig az az alapelv volt uralkodó, hogy ők jogérvényes szerződések alapján jogos örökösei a magyar koronának. A magyar urak, még ha Ferdinánd párthívei voltak is, mindig ellenezték ezt a felfogást és azt állították, hogy Ferdinándot mint V. Károly német császár fivérét azért *választották* meg magyar királynak, mert a Habsburgokkal szövetségbe hazánkat jobban és könnyebben megvédhetik a töröknek hódító törekvése ellen. Azt látjuk azonban, hogy a magyar urak többet törődtek birtokaik gyarapításával, mint hazájuk érdekével. Hamar megérelelték a Habsburgokban azt a meggyőződést, hogy Magyarország trónját csak erőszakkal foglalhatják el és csak avval tarthatják meg. Számos jel mutat erre, sőt az országgyűlések végzéseiből is látjuk, hogy a Kk. és Rk. a Habsburgokat idegen katonaság tartására ösztönözték. Az ősi előjogoknak folytonos hangoztatása; a hadi adónak — dica, subsidium — mindenféle feltételekhez kötött sokszor szűkmarkú megszavazása és különféle címeken az urak által lefoglalása; a vármegyei katonaság kiállításánál tapasztalt visszaélések, a kiállításnak minden lehető czímen meghiusítása, megtagadása; a nemesi felkeléseknek feltételekhez kötése és a bandérium tartásának kötelezettsége alól való kibúvás: mind jóformán kényszerítették királyainkat idegen zsoldosok fogadására s ezekhez idegen tiszteknek tartására. Azt azonban, hogy a katonai tisztségekre magyarokat nem alkalmazták volna, egyáltalán nem lehet állítani.

Már mint trónkereső küldte be 1527-ben Ferdinánd *Katzianer János* generaliskapitányt, a ki Dévényt, Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalván, a bányavárosokba, majd a Szepességen át Kassa felé indult. *Thurn Miklós* és *Perner Kristóf* kapitányokat előre küldte s az utóbbi Szepesvárat is elfoglalva, annak kapitányává lett és Lőcsén mint 1000 zsoldos katona parancsnoka halt meg 1530-ban. *Katzianer* kassai főkapitánnyá lett. Mint ilyen s ezen minőségében egyszersmind felvidéki főkapitány is, számos harcban és békealkudozásban részt vett. Egy vesztett csata után börtönbe került, majd onnan kiszabadulván, 1537-ben megöletett.

Ugyancsak 1527-ben jött be Ferdinánd a *Kázmér brandenburgi őrgróf* fővezérsége alatt volt főseregével. A derék őrgróf még 1527-ben meghalván, a sereg fővezérletét 1527-ben *Salm Miklós* gróf vette át, a ki vezértársával *Roggendorf Vilmos*sal Győr, Szent-Márton, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád elfoglalása után Ferdinánddal Budára bevonult. *Salm* 1547-ben királyi helytartóvá és országos főkapitánnyá lett. *Roggendorf* már 1541-ben meghalt a budai sikertelen ostrom után. 1537-ben *Ebersdorff* kapitány alatt 2000 német puskás, 100 vasas és 500 cseh-morva gyalogos ment a Szepességen át Kassa felé, melynek főkapitányává Ferdinánd *Katzianer* után 1537-ben *Fels Lénártot* nevezte ki. Ezt Ferdinánd az egykorú krónikáiról szavai szerint azért nevezte ki fővezérévé, hogy a magyarokat megbüntesse.¹ El is foglalta a János pártiaktól: Sóvár, Sebes, Kapi, Regéc, Tály, Boldogkő, Makovicza és Sáros várakat. *Felsel* volt a Szepességen 1538-ban *Herberstein Ruprecht* Ferdinándnak már 1530-tól vezére, a ki *Felsel* és *Salmmal* több tanácskozásban vett részt a magyar urakkal és a törökkel. Mint érdekes dolgot említem meg itt, hogy 1538-ban Ferdinánd seregében magyar lovagok is voltak és a *Landeck* melletti — Szepesben — ütközetben elesett *Nyáry Miklós* huszárkapitány, a ki *Lőcsén* temettek el.²

Salm Miklós után *Castaldó Ker. János* 1551-től a hadi ügyekben királyi helytartó és fővezér,³ a ki nevét egyebek közt erdélyi

¹ Sperfogel Konrád után Hain Gáspár Lőcsei Krónikája 80. l.

² U. o. 87.

³ Liber regius I. 509.

szereplésével és Frater Martinuzzi György megöletésével tette híressé és társa az olasz Pallavicini Sforza 1554-ben kir. marschal. Kortársai voltak *Teuffel Mátyás Rézmán* 1552-ben győri kapitány és fővezér, *Schwendi Lázár* kassai főkapitány, 1565-ben Feldt-Obrist, *Pucheim Farkas* zólyomi kapitány, 1559-ben császári tábornok és *Dietrich Marczell*, a mint őt Hein jellemzi, «ein ein-augichter Schelm» a ki a hadi dolgokban igen jártas ugyan, de hitetlen és dölyfös ember.¹ Mind a négyen meglehetősen rossz nevet hagytak hátra, a mint még találkozni fogunk velök. Már 1542-ben szerepel *Joachim* örgróf táborában a Buda elleni hadjáratban *Ungrád János*, a ki 1556-ban magyarországi és szlavoniai főkapitány.² 1568—1584-ig Schwendinek utóda a kassai főkapitányságban *Rueber János* 1583-ban sárosi főispán és felsőmagyarországi generális kapitány. Követték őket a fővezérségben: *Hardegg Ferdinánd* (1542) szatmári, majd győri főkapitány, fővezér; *Mansfeld Károly* gróf (1549—95); *Basta György* (1595-től) és *Kollonits Siegfried* 1605-ben a dunántuli főkapitány. Találkozunk még *Gosswein Károly* felvidéki főkapitányi-helyettessel 1591-ben.³

Ezek az idegen fővezérek nemcsak az idegen hadakat vezették, hanem alájok voltak rendelve a magyarok is. Salm, Fels és Mansfeld kivételével mondhatni mindnyájan megvetették a magyarok tanácsait «mintha egyedül ők lennének bölcsék és vitézek.»⁴ Természetes volt aztán, hogy a török ellenséget és a János-párti magyar urakat is jobban ismerő magyarok mellőzése miatt sokszor szenvedtek vereséget. Erdődy Simon püspök Katzianerhez 1530 június 3-án írt levelében ezt mondta: «Ügy bántok az országgal, mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánnátok».⁵ Roggendorft 1541-ben Buda ostrománál hiába kérte Perényi Péter erélyesebb működésre s 1554-ben hiába kérték a magyarok Teuffelt, hogy egyesüljön velök, Teuffel kérdésének következménye az lett, hogy elfogatván,

¹ Hain id. mű 102.

² Lib. regius III. 361.

³ Orsz. levélt. Libri Debitorum II. fol. 28. és 147.

⁴ *Forgách Ferencz* i. m. 99.

⁵ *Katona József*, Hist. crit. XX. 573.

Konstantinápolyba vitetett és hiába tagadta, hogy ő valaha vezér lett volna, lefejezték. Füleik pedig török kézre került. 1556-ban Krasznahorka ostroma után írta Forgách Simon: «meg se mozdultak a németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mívelt és mikor az magyarok az terekeket megúzták, ha a németek utánok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánok menjenek».¹ 1593-ban írta Illésházy István nádor, hogy Teuffenbach kassai generális főkapitányt semmi kéréssel rá nem birhatták, hogy Nógrádra menjen, hanem az ágyúkkal és a király fizetett népével visszatért Kassára, mégcsak két ágyút sem akart a magyaroknak adni. Pálffy ágyú nélkül ment a drégelyi palánk alá. (Velevolt Illésházy István is).² 1599-ben meg így írt: «Újvárat akarta — a török — megvenni, kit egy nap is megvehetné volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna a szájába az pogánynak, nemcsak Újvárot, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb várakat pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna; mert mind az urak, nemesek, vármegyék népe valahun ki volt, a táborban volt, az reménységgel, hogy magának az törökkel, kire az magyar nemzet igen kész volt, és az istenért könyörögtek az németeknek, hogy el ne mennének előttök, hanem megvinának az törökkel». A vezérbasa visszatért azon az úton melyen jött... A magyar gyalogok, lovasok és szabadlegények kérték *Schwarzenberget*, eressze őket a törökre a németek meg csak nézzék a dolgot, de az félve a töröktől, semmiképen nem engedte, hogy rájok üssenek, mondván, hogy a császár rá bizta a hadat, a melyikért ő felelős és ő ilyen nyilván való veszedelemben nem ereszti azt. Így a török sok fogollyal elmenekült, Schwarzenberg hada meg Esztergom alá érve széteszlott.³

Volt a magyarban a XVI. században is elég harci virtus. Elbántunk volna mi a törökkel is, csak ne vert volna régi átkunk, a visszavonás és csak ne lettek volna az idegen, külföldi katonaság

¹ *Forgách Ferencz* Historiájához írt jegyzetei: 144. stb.

² *Illésházy István* feljegyzései 1592—1603. 8. l.

³ U. o. 74.

és vezérek olyan jó barátaink. Veráncsics Antal, a tudós egri püspök, majd 1569 óta esztergomi érsek egy igen szép példáját mondja el ennek. Mikor 1551-ben a török martalóczok Forgách faluját Komjátit megtámadták, a parasztok megmutatták vitézségükkel, — úgymond — hogy reájok méltán számíthatott volna a haza ; mert egyedül saját erejükkel verték vissza a törököt. Ekkor történt itt, hogy egy paraszt házának pitvarába két török rontott be, megragadták a szép fiatal asszonyt és a férjre is rá támadtak. Ez kardot ragadott és mindkét ellenséget megfutamtította. Csakhamar hatan jöttek rá ; az erős paraszt, egyedül feleségétől támogatva, kardjával kezében mindnyájukat elűzte és nejét kiszabadította. Majd tízen támadtak ellene, tízen egy ellen ! (írja Veráncsics) s ő félelem nélkül felvette a harcot ellenük. Már már elnyomták, a mikor megszólalt a kürt, jelezve a keresztény segítség megérkezését, a mire a csaknem mindnyájan megsebesített törökök megfutottak. A feleségét így megmentő paraszt hét sebből vérezve megmutatta példájával, hogy a törököt is le lehet győzni és azok ellen *nem annyira túlnyomó erő kell, mint bátorság, szorgalom a hadviselésben és kitartás.*¹

Voltak nekünk részint a királyok által kinevezett, részint az országgyűlések által választott fölös számú magyar főkapitányaink is. Országos főkapitányokul találjuk : *Báthori István* nádort, *Perényi Pétert*, *Balassa Menyhértet*, majd 1554-től *Nádasdy Tamás* nádort, királyi helytartót és a század végén *Nádasdy Ferenczet*. Dunántúli főkapitányok voltak : *Tahy János*, *Forgách Simon*, *Pálffy Miklós*, *Zrinyi György* és *Erdődy Tamás*. Dunáninneniek : *Serédy Gáspár*, *Báthori András*, *Perényi Gábor*, *Telekessy Imre*, *Zay Ferencz*, a ki a dunai naszádoknak is főkapitánya volt, és enyingi *Török Ferencz*. Ezek a tiszai részeknek főkapitányai is voltak.

Ezeknek kellett összegyűjteniök a generalis expeditióknál a fegyverre kelt nemességet és úgy ennél, mint a particularis expeditióknál a vármegyék által kiállított seregeket. Látjuk azonban, hogy önálló működésre közülök csak azok alkalmasak, a kik a király költségén több-kevesebb embert tartanak állandóan fegy-

¹ *Veráncsics Antal* munkái I. 267.

verben. A hol a német főtisztekkel együtt kellett hadműveleteket végezniök, mindig azoknak voltak alárendelve és, a mint láttuk, szavuk igen csekély befolyással volt a háborúk menetére.

A mi az idegen tisztek fizetését illeti, az országgyűlésen egybegyűlt Kk. és Rk. nov. 29-iki feliratukban azt mondják a király helyett megjelent Erneszt főherczegnek, hogy az idegen kapitányok, bár akkora a díjak, hogy magyar kapitány azért háromszorannyi hadat volna képes fenntartani, csak mulatsággal, zsarolással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejököt, mit sem gondolva fegyveres népükkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Hogy mennyire volt igazuk az országgyűlés urainak, azt látni fogjuk.

Fővezérekké rendszeren a kassai és a győri főkapitányok lettek. Ezeknek rendes fizetésük havi 300 frt, egy évre 3600 m. frt. Mint fővezérek kaptak még ugyanennyit mint a magyar fővezérek, vagyis évi 3600 frtot. Tehát évi 7200 frt volt a fizetésük, a mi az akkori árviszonyokhoz mérten óriásinak mondható díjazás. Roussel Cladius mint tokaji főkapitány évi 6000 tallért,¹ Hardegg Ferdinánd mint szatmári kapitány évi 3000 magyar frtot kapott fizetésül.² Az egri kapitány (1549-ben) havi 150, évi 1800 m. frtot ; Zamarya de Specciacasa veszprémi kapitány és újvári viczekapitány (1585-ben) ugyanannyit ; 1593-ban Herberstein Gyula báró murányi főkapitánynak fizetése havi 155 m. frt 30 kr. évi 1863 m. frt 60 kr.

A magyar főtiszteknek fizetése alig állott hátrább az idegenekénél. Nádasdy Tamás Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja 1537-ben 200 könnyű fegyverzetű lovast tartott. Ezeknek fizetésén felül ő kapott ruházatra és asztalának fenntartására évi 2000 frtot. Ugyanannyit kapott ugyanakkor bántársa, Keglevich Péter is.³ Mikor Nádasdy Tamás 1554-ben nádorrá és a kúnok bírájává választatott, mint nádor kapott évenként 4000 m. frt készpénzt a 30-ad jövedelmekből ; sóban 1000 frt értékűt a máramarosi sóbányákból — Rónán a só darabja à 3, a tokaji sóhivatalban à 6 magyar denár. *Mint főkapitány* és királyi helytartó a m. kir. kama-

¹ Lib. reg. IV. 604.

² Lib. reg. V. 18.

³ Lib. reg. I. 350.

rától a 30-adokból évi 4000 frtot. Ha mint nádor szükségesnek látja valahova követeket és szónokokat — oratores — küldeni, ezeknek költségeit a kamara fedezi, a melyik a közügyekben viendő levelekhez futárokat is bocsát rendelkezésére.¹ Báthori István nádor, Perényi Péter, Balassa Menyhért országos főkapitányok évi salariumaikat nem ismerem, de azt tudom, hogy csak Felső-Magyarországon az első 188,278 ; a második 449,212 ; a harmadik, többszöri pártváltoztatása mellett is, 612,345 kat. holdnyi birtokokat szereztek mindenik több várral. Serédy Gáspár felvidéki főkapitány és fivére György kassai főkapitány szegénylegényekből 707,805 kat. holdnak ; Zay Ferencz dunáninneni főkapitány és a naszádosok kapitánya 70,000 kat. holdnak tulajdonosaivá lettek. Báthori András felvidéki és a tiszai részek kapitánya 1556 június 25-én Bécsben egyezséget kötött Ferdinánddal. A király elismerte, hogy Báthorinak 1555 okt. 10-ig 300 könnyű fegyverzetű lovas tartásáért és az ő salariumára tartozott 14,417 magyar forinttal. 1555 okt. 16-tól 1556 júni 15-ig 8 hónapra ugyanazon címeken 9600 frttal, együtt 24,017 frttal. Erre Báthori felvett :

a) Szatmár és Szabolcs megyék 1555-iki subsidiumából a kir. kamarától	4672 frtot,
b) az előző évek subsidium hátralékaiból	450 «
c) az egri püspökség 1555-iki tizedéből	650 «
d) a királynak Kisséry Pálnál volt pénzéből ...	1201 «
e) a király a kamara útján adatott Báthorinak ..	3300 «
f) Báthori elengedett a királynak	3000 «
Ez összesen	13273 frt.

A hátralékos 10,744 frt fejében elzálogosította a király a Mérey Mihálynak 13,000 frtban zálogban levő Likava várat és birtokait úgy, hogy Báthory András ezen összegnek felét, 6500 frtot a sajátjából fizessen ki, másik felét a király fizeti ki Méreynek. Ezek után Likava vára és birtokai (20 község, 96,321 kat. hold) összesen 17,344 magyar frtban megállapított összegben inscribáltatik — elzálogosítatik — Báthori Andrásnak. Minthogy Szatmár, Szabolcs, Kraszna és Közép-Szolnok kamarai számadásai

¹ Orsz. levéltár. Libri debitorum, I. 1.

elvesztek, ha azokra vonatkozólag Báthorit terhelő adatok merülnének fel, Báthori azon összegeket elvállalja. 1556 június 16-tól kezdve Báthori András tartsa továbbra is a király szolgálatára a 300 könnyű fegyverzetű lovas t ezek fizetésére neki fejenként és havonként fizettség ki 3—3 frt, *saját személyére havonként 600 m. frt* (=évi 7200 m frt) és asztalának ellátására az egri érsekség 1556-iki tizedéből egyszer beszedhet 500 m. frt értékűt. A szemprzi vámon 30-ad fizetés nélkül áthajtathat 200 ökröt.¹ A király azonban «propter aliis urgentissimis necessitatibus nostris» — más igen sürgős szükségleteink miatt — nem fizethette meg Méreynek a 6500 frtot. Báthori kifizette ezt a Szepesi 30-ad lekötése fejében.² A nagy aquisitor összeszerzett a felvidéken 700,000 kat. hold birtokot.

Telekessy Imre kassai főkapitány évi salariuma 3000 frt volt. Egyebek közt ezért kapta 1559-ben Lednicze várat és birtokait — 26 község, 42,510 kat. hold.³

Főurainknak a királyok úgy az általok tartott seregek zsoldjával, mint az ő salariumaikkal rendszeren adósok voltak. Serédy Gáspárnak 1534—1548-ig 155,800; Serédy Györgynek 1545—1553-ig 46,400; Pekry Lajosnak 1534-ben 32,000; Pálffy Miklósnak 1585—1603-ig 20,532; Dobó Ferencznek 1592-ben 13,521; Rákóczi Zsigmondnak 1583—1588-ig 50,448 m. firttal maradtak hátralékban. Ezek és a többi urak azonban könnyen segítettek magukon. Elfoglalták a király ellenfelének valamely jószágát és azt magukra iratták, vagy valamelyik magszakadás vagy más úton a királyra szállott vár és más birtokot vettek zálogba; vagy valamelyik már elzálogosított birtokért többet ígértek a királynak és így megkapták azt. Nehezebb soruk volt a kisebb embereknek.

Gerecsey Bertalan 1587 okt. 1-től volt Kanizsán Kais. Majestäts Obristerleutenant, császári alezredes. Mint ilyen kapott zur Leibbesoldung, tehát személyes fizetésül havi 62 frt 30 krt = évi 747 frt 60 krt és 16 huszárlóra à 4 frt, havi 64 frtot, évi 768 frtot. Az ezredesi hivatal kezeléséért, beleértve a «Kundschaftgeld»-et, a kémek fizetésére való pénzt is, volt havi 100 frtja. Személyére

¹ Lib. reg. II. 195.

² U. o. 216.

³ Lib. reg. II. 425.

volt tehát havi 134 frt 30 krja. 1544-ben Obristwachtmeisterré, ezredessé lett és akkor is ezt a fizetést kellett volna kapnia.¹

A sorhadnál a lovaskapitányok 1549-ben á 40 frtot kaptak havonkint, 1554-ben havi 50 frtot, egy évre 600 frt és ugyanakkor a Nádasdy Tamás nádor lovaskapitányainak havi fizetése szintén 50 frt volt. A gyalogosok kapitányai 1554-ben a sorhadnál havi 8 frtot és mindenik kapitány 6—6 lóra havi 18 frtot kapott. Nádasdy nádor gyalogos kapitányai kapták a gyalogos katonát illető havi 2 frt 40 denárt és azonfelül mindenik havi 4 frt 80 drt, tehát összesen havi 7 frt 20 denárt.

A várakban és véghelyeken (1549) igen változó a fizetésük. Tatán a főkapitány havi 250 frtot, Egerben a hajdú-kapitány 150 frtot, Szt.-Mártonban 100 frtot, Szigeten — Szigetvár — a 150 hajdú kapitánya havi 60 frtoť, Saágváron 40 frtot,² míg Kassán (1574-ben) csak 20 frtot — heti 5 frt — kapott.³ Krines Bálint német kapitány Kállóban (1578) évi 800 frtot, Chiapy Kristóf kállói főkapitány (1591) évi 960 r. frtot, Kállay Mihály kállói kapitány évi 500 r. frtot = 400 m. frt kapott. Lengyel István kanizsai (1566), Iffjú Kristóf (1579), Bornemissza János (1581), tokaji lovaskapitány, Bornemissza Imre (1581) kassai és Rosenberg György (1587) tatai kapitányok évenként 500—500 m. frtot. Huszár Péter (1580) pápai 450 m. frtot, Vajda Kristóf (1584) győri kapitány 408 m. frtot kaptak egy évre.⁴

A vármegyei kapitányokat a megyék egyezség szerint fogadták fel. 1542-ben Liptó megye 25 huszárjához a kapitány és a tisztek 5½ óra 150 frtot kaptak; Trencsén 14 lovasához a kapitány fél-évre 50 frttal és 20 frt asztalpénzzel; Zólyom 25 lovasához a kapitány havi 25 frttal; Baranya 100—52 lovasához a kapitány havi 16 frt asztalpénzzel volt felvéve. Zemplén megye 1598-ban Barkóczy László kapitánynak egyezség szerint havi 150 frtot fizetett az összesen 65 lovashoz.⁵

¹ Libri debit.

² *Acsádi* Hadtört. Közl. 1888. Libri deb. I. *Thallóczy*: Századok, 1877.

³ Szepesi kamara quadrip. f. 15.

⁴ Libri debit.

⁵ *Acsádi* id. helyen és Dica összeírás.

Mint kiválóan érdekes dolgot emlitem fel két várkapitánynak őket legalább az éhenhalástól biztosító természetbeni ellátását. *Lenauer Lampert* kállói kapitány 1573-ban a havi 5 tallér *Lehengeld* — *Lohngeld*-fizetésen kívül kapott: havonként 2½ köböl búzalisztet, 2½ pint vaját, 2 drb kőst; háromhónaponként 1 hordó bort, 1 sertést, 15 kassai köböl zabot; félévénként 1 köböl borsót, 1 tonna besózott káposztát, 1 vágómarhát; hetenként zu *Wachtlichten* — az őrségre világító anyagul — 2 font faggyút. Kapott még 2 lóra szabad zabot és szénát.¹ *Distlinger Venczel* zárdi kapitány évi conventiója volt:

Rozs 30 köböl	á	60 den. =	18r.frt 60 den.
4 hordó bor.....	á 16 r. frt —	« =	64 « 60 «
vaj 24 itcze	á —	« 10 « =	2 « 40 «
borsó 2 köböl	á 1 « —	« =	2 « — «
káposzta 2 hordó	á 3 « —	« =	6 « — «
malacz 4 darab	á 3 « —	« =	12 « — «
só 24 kő.....	á	26 « =	3 r.frt 84 «
zab 60 köböl	á	25 « =	15 « — «
2 drb tehén v. más marha	á 5 «	=	10 « — «
szalma és széna a menyikell 2 lóra			
összesen			133 frt 84 den.

Ezt a conventiót Szádvár jövedelméből fizették a provisorok 1579 aug. 20-ig.² Ha az itt említett kapitányok kaptak lótartást és a sorhad gyalogos tisztjeinek volt lótartásuk, hihetőleg a várak őrségeinek lovaskapitányai és hadnagyai is kaptak lóra külön díjat.

A fizetésnek kiszabását éppen nem mondhatjuk szűkmarkúnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a pénznek vásárlási képessége, — nem a mai, a háború folytán rendkívüli magas árakat tekintve, — a XVI. században az egész századon át legalább is a tízszerese volt a, mondjuk 1910-ben volt vásárlási képességének. A baj az

¹ Szepesi kamara quadripartitum. fol. 40/b.

² U. o. fol. 153.

volt, hogy a katonák, tisztek és közemberek egyformán, soha sem kapták meg rendesen a fizetést.¹ Néhány adat élénken meg fogja világítani azt, hogy a katonatisztek hogyan kapták, illetve hogyan nem kapták meg a fizetéseiket a XVI. században. *Pálffy Pál* pozsonyi gróf stb.-nek mint komáromi kapitánynak fizetésére 1593-ban 8000 frttal volt adósa a király. A pozsonyi kamara megkezdte a kifizetését 1596-ban s akkor fizetett 1145 frtot; 1597—1600-ig semmit; 1600-ban 300 frtot; 1602-ben 255 frtot; 1603-ban 200 frtot; 1604—1610-ig semmit; 1611-ben 1500 frtot, 1612-ben 500 frtot; 1613—1614-ben semmit. 20 év alatt tehát kifizetve 3900 frt. A többi maradt. *Gereczy Bertalan* kanizsai vicze-kapitány és alárendelt lovasai az 1583-iki és 1587-iki kimutatások szerint zsoldjukból csak 200 frtot kaptak. Jár nekik akkor még 5077 r. frt. 40 kr. Mátyás főherczeg ennek kifizetését elrendelte 1591 ápr. 26-án. A kamara erre fizetett: 1593-ban 130 frt; 1594-ben 200 frt; 1595-ben 100 frt; 1596-ban 500 frt. Ekkor a király *Gereczy*-nek időközben sokkal emelkedett fizetésére már 17,372 frttal tartozott. Ebből megkapott az időközben eladott Recze község árából 12,616 frt 17 krt, maradt tehát még fizetendő 4735 frt 13 kr. *Thengöldi Bornemissza János* palotai kapitány kiérdemelt zsoldjára 1588-ban fizetendő volt 3403 r. frt 30 kr. Ennek felét akkor rendelte kifizetni Mátyás főherczeg, a másik fele meg később posztóval lesz fizetendő. *Bornemissza* 1589-ben egész hátralékos zsoldjának kifizetését kérte. Ki is fizették azt neki 1596 aug. 26-ig olyan részletekben, hogy ezek közt 34—50 frtosok is vannak. *Lengyel István* kanizsai kapitánynak évi 500 frt fizetésére a király 1566 máj. 10-től 1576 máj. 10-ig adósa volt 5000 frttal. (Tehát ez teljes 10 éven át nem kapott fizetést.) Ebből 1576 június 21-én 1467 frtot, aztán 1579—83-ig részletekben 2447 frtot, összesen 3914 frtot megkapott, a többi 2086 frt fizetetlen maradt. *Huszár Péter* könnyű lovaskapitánynak 1580 decz. 1-től 1583 decz. 31-ig járó kiérdemelt zsoldját, 1458 frt 16 krt 1589-ben utalványozta a pozsonyi kamaránál Rudolf király. De semmit sem kapván

¹ Minden egyes esetben idézni a helyet, a honnan az adatot vettem, igen hosszadalmas lenne. Azért egyszerre megjegyzem, hogy itt közölt adataim mind az Országos levéltárban levő: «Libri debitorum»-ból vannak véve.

Huszár, neki mint akkor már pápai kapitánynak hátralékos fizetései fejében Rudolf király 1594 júli 13-án elzalogosította Dudor és Nana községeket. *Serényi Gábor* volt szendrői kapitány özvegye Brodarith Klára 1592 okt. 1-én kérte néhai férje katonai stipendiumainak kiutalványozását. Ez az 1589 márcz. 31-én kiállított katonai kivonat szerint 2998 r. frt 28 kr, az 1590 ápr. 7-én kiállított katonai kivonat szerint 2010 r. frt 8 kr, a Rhédey Mátyás szendrői kapitány által kiállított katonai kivonat szerint 407 r. frt 15 kr., a Tschehy György által kiállított katonai kivonat szerint 64 r. frt 30 kr, összes követelése 5480 r. frt 21 kr, = 4383 m. frt $28\frac{2}{3}$ denár volt.

Vajda Antal szatmári főkapitány-helyettes kiérdemelt katonai fizetésére 1589-ben kölcsön vett Rudolf király Heen György és Angerer Pál nürnbergi kereskedőktől készpénzben és árukban 3000 m. frtot. Ebből Vajda kapott mindössze 348 r. frt 10 krt. Az egész századon át sok magyar tiszt maradt fizetetlenül, vagy csak részben, akkor is részletekben kifizetve. De nemcsak a magyarok jártak így. Az idegenek és ausztriaiak is nem egy esetben maradtak hosszabb, rövidebb időn át fizetés nélkül. Kiemenseggi *Kielmann András* komáromi főkapitánynak még Kanizsán kiérdemelt stipendiumára és a részére már régebben királyi kegyként — ex gratia — utalványozott összeggel, összesen 17,356 r. frt 48 krral maradt adósa Rudolf király. Ezt 1581-től kezdve négy év alatt kellett volna kifizetniök a nagyszombati, szempezi és galgóczi harminczadok jövedelmeiből. A fizetés 1582-ben kezdődött. 1590-ig kifizettek tőkében 8086 m. frtot, kamatban 4846 m. frt 36 denárt. Maradt még tőke 5799 frt $31\frac{1}{2}$ den. és 1597 decz. 31-ig kamat 2383 frt $64\frac{1}{2}$ denár. Tehát nem négy, hanem 17 év múlva is maradt még fizetni való 8182 m. frt 96 denár. *Spinola Oktavius* kassai német gyalogos kapitány 1589-ben engedélyt kapott, hogy kiérdemelt 1686 r. frt 11 kr, az özv. Segney Bálintné és Segney János által reá cedált 1244 r. frt 55 kr és a Vischer Mihály tokaji vicekapitány kiérdemelt és Spinolára átruházott 1017 frt zsoldjának, összesen 3158 m. frt 50 denár erejéig a szempezi harminczadon át fizetés nélkül hajtathasson át ökröket. Spinola örökösének még 1601-ben is tartozott erre a király 200 r. frttal. A Spinola eseténél látjuk, hogy egyesek, a kiknek kevés reménységük volt pénzüket

megkapni, követelésüket átruházták hatalmasabbra, a ki természetesen jó provisio mellett talált módot a követelés behajtására. *Nogarollis Ferdinánd* grófnak Rudolf kir. 1587 végéig katonai stipendiumára 34,256 r. frt 30 krral volt adósa. 1589-ben meghagyta Rudolf a magyar kamarának, hogy a fenti összegnek felét a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadokon ökröknek díjmentes áthajtásával fizesse ki. 1591-ben volt még fizetendő 10,494 frt 35 kr. Ennek fizetésére a pozsonyi polgárok adtak a kamarának kölcsön 8081 m. frt 12 denárt, fizetni való maradt még ekkor is 2412 frt 73 $\frac{1}{2}$ kr. *Bécsi tüzértisztek*. 1599-ben a bécsi udvari kamara írta a király nevében a magyar kamarának, hogy a Bécsben levő tüzértisztek már igen hevesen «*provehementer*» sürgetik salariumaiknak kifizetését, a mi az óvári harminczadra volt utalványozva. Ennek a harminczadnak jövedelmei az ökrök kihajtásának megszünte folytán igen megcsappant, a király pedig a nagyon súlyos és a háború tűrhetetlen szükségletei («*ob gravissimas et intollerabiles belli necessitates*») miatt fizetni nem képes; a m. kir. udvari kamara fizessen ki tehát 2784 r. frtot a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadok jövedelmeiből és ezt az összeget negyedévenként pontosan fizesse Zeller Mihály nyugtáira, a míg az óvári harminczad jövedelmei a jobb régi állapotba jutnak. Mennyire nem volt pénze a pozsonyi udvari kamarának sem, látjuk Pálffy Miklós esetében. Ennek mint pozsonyi, komáromi várkapitánynak és dunántúli főkapitánynak 1583-ban 21,790 frt 37 krral volt adósa Rudolf király. Erre 1587. és 1589-ben kifizetett a kamara 1178 m. frt 66 $\frac{2}{3}$ denárt. 1590-ben Pálffynak, mint komáromi kapitánynak stipendiuma újra 8000 m. frtot tett ki s ez a harminczadokra utalványoztatott s fizették azt még 1596-ban is. A tartozás mindig nőtt. 1595-ben Pálffy kérte összes salariumainak kifizetését. A m. kir. udvari kamara jövedelmek hiánya miatt nem volt képes készpénzt adni, ezért Armpruster Pál kamarai számvető és neje Wette Máriának nála 1000 tallérba elzalogosítva volt ezüstneműt adta Pálffynak 1150 frtba úgy, hogy a kamara az ezüstneműt kiváltani és Armprusternek visszaadni köteles.

Igen sok ilyen és ezekhez hasonló esetet tudunk a század folyamából, a hol az anyagiakat illetőleg nem volt különbség

király és király között, mert mindenik egyformán küzdött a pénz-zavarokkal. Hogy szerezték a pénzt a királyok a háborúkra, azt látni fogjuk. Most lássuk azt, hogy bírták ki egyes fő- és alsóbbrendű tisztek éveken át fizetés nélkül és a mellett még vagyona is tettek szert. Nagyon egyszerű volt ez a dolog. A magyar urak nem küldték katonának jobbágyaikat, de azokat otthon tartották, törvényekben is kikötötték azt, hogy aratás, szüret és más fontos mezei munkák idején a jobbágyokat se háborúba, se ingyenes vármunkákra — gratuitus labor — elvinni nem szabad. Így bemunkáltatták rendszeren az ország különböző vidékein volt földjeiket. Ha itt learatott vagy leszüretelt valamelyik ellenség, amott maradt annyi, hogy abból tisztességesen megélhetett. De annyira óvatosak is voltak a magyar urak, hogy rendszeren az ellenség által nem igen járt területeken volt birtokokat kértek fel a királytól, azt meg igen hamar megtudták, hogy melyik birtok szállott a királyra magszakadás, hűtlenség vagy más czímen. Az ilyen birtokokat elfoglalták, vagy egyszerűen megszállották és a király által, a ki mindig adósuk volt, magukra ruháztatták. Így vagyonuk folytonosan szaporodott inscriptiók — zálogba vétel, — vagy vásárlás útján. De hol és hogyan szerezték a király seregére költött, neki folytonosan kölcsön adogált és a megélhetésükre szükséges pénzt? Hát szerezték ott és úgy, a hol és a hogy lehetett. Még a leggazdagabb és legnagyobb urak sem riadtak vissza a rablás, fosztogatás, zsarolástól. A nagyok példáját követték a kisebbek. És itt nem volt különbség külföldi és hazai nemes urak és közkatonák között. Ellenségnek és barátinak vagyona egyaránt közprédája volt a fizetetlen katonaságnak. Egyik legkiválóbb írónk nem hiába jellemezte így ezt a kort: «Nem emlékszem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, a milyen volt. S valóban a XVI. század bizton versenyezhet a cæsari első század gonoszságaival; abban rabló féktelenség és zarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.»¹

Báthori István nádor «még a közveszély idejében sem átalott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekülve, a

¹ Toldy Ferencz ghymesi Forgách Ferencz: Magyar historiájához írt előszavában.

pécsi egyház kincseivel szabadulni törekvő káptalanbelieket kifosztotta.»¹ Basó Mátyás Murány várából rabolta különösen Gömör és Szepes vármegyéket, rendezett rabló csapataival megszállva tartotta az országutakat, nemeseket megöltek, kiraboltak, a lócseiek nem mertek elmenni a heti és országos vásárookra. A Lapis refügii — Menedékkő a Szepességen — karthauzi kolostort elfoglalta. Rablásai ellen végre az országgyűlésen elhatározták, hogy az utak mentén 200 ölnyi szélességben ki kell az erdőt vágni, hogy a rablóknak ne legyen biztos támadó és búvó helyük. Országos határozat alapján vette 1549-ben ostrom alá Salm Miklós Murányt s a rablóvezér egyik czinkosához, egy juhászhoz menekült. Ez azonban elárulta őt s elfogatván, lefejeztetett.² Bebek Ferencz János királynak, majd Ferdinándnak kedves embere krasznahorkai várában hamis pénzt veretett, melyben 8 lat helyett csak 3 lat ezüst volt s ezt rá akarta a városokra kényszeríteni. A községek harangjait összeszedette s azokból ágyúkat öntetett. Pártállása szerint hol a János-, hol a Ferdinánd-párti urak jószágait, várait rabolta ki.³ Perényi Péter az egri várat és a püspökség jószágait foglalta el és a Rk. sürgetésére adott válaszában 1545-ben is csak reményét fejezi ki a király, hogy azt Perényitől vissza fogja szerezni.⁴ Szöllösön, a saját birtokán, a szerzetesek régi adományát elvette Perényi Gábor, a ki semmivel sem volt különb apjánál és 1556-ban Ferdinándtól Izabellához, majd innét Ferdinándhoz pártolt át, miután Telekessy Imre kassai főkapitány császári és megveii hadakkal őt Szöllösön — Ugocsa m. — feleségével és gyermekeivel együtt foglyul ejtette, elvevén összes ingóságait, melyeket a vezéreknek hagyott részen és ajándékokon kívül 40,000 frtra becsültek.⁵ Pető János kassai kapitánynak kedve jött 1558-ban a tokaji szüretre, illetve Tokaj termékére, melyet a lengyel, orosz, német kereskedők drága pénzen szoktak megvásárolni. Társul vette — az apjához Ferenczhez egészen méltó — Bebek Györgyöt. Elfoglalták Némethy Ferencz tokaji parancsnoknak szerencsi

¹ *Horváth Mih.* Magyarország története. IV. 8.

² *Hain* 76, 85, 199 és 1548, art. 49.

³ *Hain* 46, 54 és 1556, art. 24.

⁴ Corp. juris: Responsum ad articulos 1545. 5, 18, 19.

⁵ *Forgách Fer.* 159.

kastélyát, aztán nem törődve a táborral, «szokás szerint több éjen át öblögették torkaikat a jó borral.» Némethy nem vette tréfára a dolgot, válogatott lovasokkal rajtok ütött s a vezér urak ágyúik hátrahagyásával csak nehezen tudtak elmenekülni.¹ 1564-ben Balassa Menyhért országos főkapitány és Zay Ferencz dunáninneni és a tiszai részek főkapitánya fogtak egypár vállalatba. Moldvában volt egy, a fejedelmektől ajándékba kapott arany és ezüst edényekben gazdag zárda, melybe a háborús időben is sok drágaságot hordtak össze. Ezt akarták kirabolni. Gyorsan, titokban éjjel-nappal utaztak a Kárpátokon át vezető rossz «ruthén» utakon, ezek és a közbejött viharok megakadályozták őket tervük kivitelében. Kárpótlásul aztán az ellenfél birtokában levő szőlők szüretjét akarták megszerezni; «mert ezek előtt semmi sem volt szent vagy sérthetetlen, — írja az egykorú Forgách Ferencz. — A háborút, békét, a szövetséget, az isteni és emberi jogokat mind csak a haszon szempontjából mérlegelték.» Balassa, a kit János Zsigmond tett meg szatmári parancsnoknak és a kinek árulásával Szatmár Ferdinánd kezére került, a szatmári őrség nagy részét is magával vitte a kirándulásra. Szatmár a somlyói Báthoriaké volt. Báthori István, a váradi kapitány, felhasználta az alkalmat örökének visszaszerzésére. Rajtaütött Szatmáron, elfoglalta azt, elfogván Balassának feleségét és gyermekeit is. Ezeket Erdélybe küldte János Zsigmondhoz. Magának csak a várat tartotta meg, az elfoglalt kincseket katonáinak engedte át. Mondják, hogy 10,000 font nyers ezüstöt, igen sok aranyat, arany és ezüst edényeket, női ruhákat, rengeteg összerabolt bútort találtak ott.²

Nem részletezem a Keglevich Péter, a Podmaniczkyak és mások rablókalandjait. Beszélnek azokról az országgyűlések iratai.³ Csak az eseményekben részes egykorú államférfi Forgách püspöknek a Serédy testvérekre vonatkozó szavait hozom még fel: Serédy Gáspár és György a két király közti polgárháború alatt

¹ U. o. 183—184.

² U. o. 275—276.

³ 1542 art. 43, 1550 art. 71, 1542 art. 44, 45, 1545 art. 47, 1546 art. 54, 56, 1547 art. 25. 1557 art. 6 stb.

rablás és zsákmányolásból mérhetetlen vagyont halmoztak össze, melyek aztán, magjuk szakadván, el is veszték.¹

Így szerezték a magyar főtisztek a királyi katonaság fizetésére szükséges és a királyoknak kölcsön adott roppant összegeket és a nagy vagyonokat.

Katzianer János, Schwendi Lázár, Kollonitsch Siegfried, Teiffenbach Kristóf és más német és egyéb külföldi tiszteknek birtokfoglalásairól, erőszakoskodásairól, zsákmányolásairól, dicák és subsidiumok lefoglalásáról és saját céljaikra fordításáról bőven szólnak törvényczikkeink, a melyek tele vannak ezekre vonatkozó panaszokkal, vagy a mint mondani szokták volt, — gravame-
nekkel.²

Egyik sem vethetett semmit a másiknak szemére. Magyarok és idegenek egyformán megtettek minden lehető — az ország pusztítására.

Kicsinyben, de a mennyiben sokan voltak, tehát nagyban ugyanazt tették a sorhadnak és a várak őrségeinek tisztjei és legénysége.

A sorhadnak feladata lett volna a töröktől és a belső ellenségtől megvédeni hazánkat. Ezen hivatásához képest leginkább a Dunántúl és a Középső Tisza mellékén volt az táborokban. A vármegyék közül a Dunántúl : Mosony, Sopron, Vas ; a Dunán innen : Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz ; a Tiszán innen : Szepes, Sáros, Ung voltak a török hódoltságtól teljesen mentesek. A többi többé-kevésbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A tiszántúli megyék a század legnagyobb részén át vagy a török, vagy az erdélyi fejedelmek — 1540-ig Zápolya János király — kezén voltak, csak olykor-olykor került vissza egyik-másik rész, sőt némelykor Erdéllyel együtt nagyobb része is a magyar király kezére, hogy azt újra és újra elveszítse.

1541-ben Buda elfoglalásával megindult a töröknek állandó hódítása hazánkban. A dunántúli vidék egész nyugati része, a Duna és Tisza köze a Mátraig, majd a nógrádi Cserhát vidéke

¹ *Forgách* 219.

² *Hain* krónikája. Corp. juris 1548 art. 71. 1550 art. 70. 1569 art. 31. 1588 art. 38. 1596 art. 3 stb.

kerültek sorra és 1546-ban a török már 15 szandzságot rendezett be hazánkban: Buda, Esztergom, Fehérvár, Siklós, Pécs, Simon-tornya, Szegszárd, Veszprém, Mohács, Szeged, Hatvan, Nógrád, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő székhelyekkel. 1552-ben Temesvár, Lippa, Szolnokkal a tiszántúli résznek nagy területe; Drégelylyel az északnyugati felföldnek útjai nyitak meg előtte. Így a végvárak hazánk déli vidékeiről csakhamar Nyitra, Zólyom, Gömör, Borsod megyéig északra helyeződtek át.¹ Szigetvárnak 1566-ban történt elestével nyitva állott a töröknek az út az osztrák örökös tartományok déli részébe, északon meg Bécs, Cseh- és Morvaországok voltak veszélyeztetve. Ezeket kellett a Habsburgoknak megvédeniök és valóban nagyobb gondot is fordítottak arra, hogy a török oda be ne törjön, mint arra, hogy Magyarország megszabaduljon tőle.

1569-ben özv. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyától megszerezte Ferdinánd Kanizsát, Csejte várat adva érte cserébe. 1556-ban elvétette Szendrőt — Borsod m. — Bebektól. Érsekújvárt azt esztergomi érsektől; Egert — miután özv. Perényi Péterné azt kiadta kezéből — 1548-ban királyi kezelésbe vette. Szatmár 1561-ben Balassa Menyhért másodsori áttérésével került királyi kézre. Kanizsa, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szendrő, Szatmár, Kálló és Tokaj várak, Kassa sz. kir. város lettek a XVI. század második felében a legfontosabb véghelyek. Ezekben rendszeren volt a magyar katonaság mellett idegen, — német, spanyol, olasz — is. Szinte érthetetlen a magyar országgyűléseknek az a sokszor hangoztatott kívánsága, hogy a magyar végvárakba magyar katonaságot, magyar tisztekkel helyezzen a király; a mikor azt látjuk, hogy az országgyűlésen összejött urak maguk fejtegetik a király előtt, hogy az ellenség torkában levő váraikat alig tarthatják és erősíthetik a veszélyes időkben s mindnyájan érzik, hogy azokat a fegyverszünet ideje alatt sem tarthatják meg az ellenségtől *csak a magyarok erejével külföldiek segítségével nélkül.*² Majd csak arra kéri a királyt, hogy a mint a dunáninni

¹ Lásd ezekre dr. Demkó Kálmán: Várak és várbirtokok a XVI. században című tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* 1914-iki II–IV. füzetében.

² 1546 art. 5.

országos főkapitánynak alá vannak rendelve a végvárak kapitányai; úgy legyen az a Dunán túl is és a dunántúli részek főkapitányának is legyen hatalma a végvárak kapitányai és zsoldosai fölött.¹ Mikor Erneszt főherczeg, a teljhatalmú királyi helytartó, 1587-ben Bécsben értekezett a magyar tanácsosokkal az országgyűlésen való nyugodt tárgyalásról, ez után okt. 19-én kelt levelében ő maga írja, hogy véleménye szerint Érsekujvárt, Kassát, Tokajt és Szatmárt ezentúl is németek kezében, német kapitányok alatt kell hagyni, mert ezekbe Csehország is küld katonát.² De nemcsak ezekben, hanem a fentemlítették mindenikében volt idegen katonaság, idegen, legtöbbször német tisztek, és pedig olyanok alatt, a kik sokszor országos főkapitányok is voltak s mint ilyenek rendelkeztek a magyar haderővel is. Különösen Kassa és Győr voltak ezeknek az idegen főtiszteknek szállásaik. Itt szakadatlan sorban követték egymást. *Kassán* voltak: Katzianer János 1528-tól, Fels Lénárt, Schwendi Lázár, Rueber János, Salm Miklós, Spinola Oktavius, Teuffenbach Kristóf, Belgiojoso Barbiano Jakab 1603. *Győrben*: 1528-ban Lamberg, Gregoróczy Vincze — Obrister Leutenambt, — Teuffel Rézmán, Salm Eccius, Malatesta Benedek. Nogarollis Ferdinánd, Hardeck Ferdinánd, Schwarzenberg Adolf, Öttingen gróf 1605. — *Szatmár és Tokaj* voltak előkészítő iskoláik. Az előbbiben működtek előbb: Teuffenbach, Nogarollis, Hardeck; az utóbbiban: Rueber János és Roussel Claudius. Német és más idegen tisztektől találjuk még, *Egerben*: Holdschuch Lázár volt a német őrség kapitánya (1572), Ungnad Kristóf főkapitány (1570—1590), Scharlitius Károly vérteskaptány (1590). *Szendrőn*: Harder 200 gyalogosnak kapitánya, Sanethylair Gilbert vérteskaptány. (1591). *Kassán* altensteini Heger Zsigmond kapitány egy Landknecht-zászlóalj parancsnoka (1584), a tüzérségnél: Zelting (von) Károly Lajos tüzér-ezredes (Obrister Zeugmeister) (1573) és Planke János u. az (1584—86), Mayer Kelemen és Illenfeldt András Oberzeugsmeister-ambts Leutenant-ok voltak. *Kállón*: Lenauer Lamprecht és Krines Bálint. *Tokajban*: Raminger Jakab és Vischer Mihály. *Szatmáron*: Messer András és Draxel Conrád kapitányokkal

¹ 1596 art. 31.

² Horváth M. id. mű IV. 386.

találkozunk, az előbbi a könnyűlovasoknál volt. *Kanizsán*: Kielmann András 1575-ben főkapitány, Lienhardt Márton német, Proÿ Bertalan vérteskaptány volt. *Komáromban*: Kielmann András főkapitány, Krines Bálint, Molard János kapitányok voltak. *Érsekujváron*: Samaria de Specia Casa, Runtorff Illés és Ölsen Hector német kapitányok. *Győrben*: Tournier Fülöp olasz ezredest és Diskant Ottó német dandárnokot találjuk (1543). Találkozunk még egyesekkel, pl. *Zólyomban* Puchaim Farkassal; *Tatán*: Tasso Hannibal, Rosenberg György, *Esztergomban*: Lascano Márton és Tamás, Salamanca, Burgau őrgróf és Althan Adolf kapitányokkal részint a török hódítás előtt, részint azután. *Murányban*: Herberstein Gyula báró kapitány.

Ha igazságosak akarunk lenni, nem hallgathatjuk el azt, hogy a tábori hadseregben is, de különösen a végvárakban sok magyar tiszt volt. Ha panaszok merültek fel, ezek nem azért lehettek, hogy a király nem alkalmazott volna tisztekül magyarokat, mint inkább az ellen lehetett panasz, hogy a német főtisztek nem hallgattak a magyarokra és hogy csak épen úgy, vagy még jobban pusztítottak az idegeneknél. A fentiekkel egyidőben voltak *Kassán*: Serédy György, Dersffy István, Telekessy Imre, Pető János, Zay Ferencz főkapitányok; Macedoniai Péter, Bornemissza Imre kapitányok. *Egerben*: Dobó István főkapitány és társai Mechkey Ferencz, Bornemissza Gergely (1552), majd Forgách Simon Heves és Borsod megyék főispánja; Rákóczi Zsigmond — 1588-ban báróvá lett, — Kovách János, Nyáry Pál (1596); *Szendrőben*: Bornemissza János (várnagy 1573), Rosol Péter kapitány, Rákóczi Zsigmond lovaskapitány, majd várkapitány, Deli György, Serényi Gábor, Horváth János, Rhedey Mátyás lovaskapitányok. — *Kállóban*: Prépostváry Bálint (1589 báróvá lett), Chiapy Kristóf főkapitányok, Kisserjeny Mihály, Káthay Mihály kapitányok. *Tokajban*: Kalvász Mátyás, Iffjú Kristóf, Bornemissza János, Bornemissza Imre, Horváth Boldizsár a magyar lovasok kapitányai, Balassa Ferencz magyar vicekapitány úgy is említve, mint a tokaji magyarok főkapitánya. *Szatmáron*: Szathmáry Miklós helyettes főkapitány (1573), ugyanaz Vajda Antal (1589). *Érsekujváron*: Zeleméry László, Pálffy Miklós főkapitányok (Pálffy dunáninneni főkapitány is volt), Zádory János, Batthyány Farkas

könnyű lovaskapitányok. *Győrben*: Jakusith Ferencz viczekapitány, Révay Lőrincz, Vajda Kristóf, Czobor Márton kapitányok, Dombay Mihály a gyalogosok vajdája. *Komáromban*: Paxy János kapitány, Pálffy Miklós főkapitány, Pálffy Pál kapitány, Mulik Gáspár vajda. *Kanizsán*: Tahy Ferencz, Alapy Gáspár, Zrínyi György, thengöldi Bornemissza János, Lengyel Lőrincz főkapitányok; Silko Menyhért 50 könnyű lovas kapitánya, Thúry György, Lengyel István, Mestery János és Gereczy Bertalan — 1583-ban még vicze lovaskapitány, 1594-ben mint Obristleutenant és u. akkor Obrist.¹

Úgy a felső-magyarországi, mint a dunántuli kevésbé fontos váraknak sok kapitánya és hadnagya ismeretlenek még, de felsorolásukkal nem akarok itt tért foglalni. Csak *Lévát*, melynek olykor 600 főnyi őrsége is volt és *Zólyomot*, a hol a felvidéki főkapitány a bányavárosok védelme végett rendszeren lakott, említtem meg.

A XVI. század politikai eseményeinek és az osztrák, illetve német birodalmi kormányoknak Magyarországgal szemben tanúsított elnyomó törekvéseinek leírásába és bírálatába nem bocsátkozva, meg kell említenem azt, hogy a magyar Rendek az országgyűléseken több alkalommal élénken kifakadtak Magyarországnak és a magyaroknak állandó mellőzése miatt. Különösen hevesek voltak a panaszok a katonai rendszer ellen és már egy külön magyar hadseregnek felállítását is kívánták avval, hogy erre fordítottassék az országgyűlések által rendszeren megszavazott hadi adó s ezen felül még a szemeczi és nagyszombati harminczadok jövedelmei. Radéczy István egri püspök, királyi helytartó és Draskovich György kalocsai érsek, győri püspök és királyi cancellár már 1583-ban a magyar királyi és a német császári tekintélynek súlyos sérelmeit látva a Rendek ellenkezésében; az erőszak alkalmazását és az elégedetlenek elfogatását javasolták, a mit csak a magyar tanácsosok tudtak elhárítani. Már 1567-ben Miksa király egy népes tanácsban azt üzenté az őt esküjére figyelmeztető Rendeknek: «gyakran

¹ A Kanizsán uralkodott állapotokról I. Takáts Sándornak «Thengöldi Bornemissza János» czímen írt kitünő tanulmányát, a melyik híven tükrözteti vissza a XVI. szd. második felében uralkodott állapotokat. *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. évf.

szememre vetik az esküt, de meglátjátok, hogy túlteszem magamat az eskün». ¹ Erre mindig megvolt a hajlandóság.

A magyarországi hadügyvet mindig az *udvari német haditanács* intézte. Ezt azonban a magyar udvari kamara fizette. Így 1583-tól Ungnad Dávid a haditanács elnöke évi 1200 frt salariumot és 300 frt subsidiumot kapott. Ugyanő mint előbb haditanácsos — *consiliarius* — évi 600 frt salariumot és 200 frt subsidiumot kapott. 1589-ben Nischart Henrik haditanácsos és titkárnak salariuma szintén 600 frt volt. Braun Erasmus volt akkor mint haditanácsos az építési főfelügyelő, a kinek Rudolf császár már akkor 12,000 frttal volt adója. 1584 márcz. 30-án meghalt Pluembl Miklós haditanácsos és tolmács. Ezekből látjuk, hogy kikből állott a Magyarország hadi ügyeit intéző haditanács. Evvel kapcsolatban volt a szintén kizárólag németekből álló udvari *hadifizető mesteri* hivatal. Horner Ferencz, Schmitterle András, Gottermeyer Egyed stb.-vel élén. Szintén Bécsben volt a *annonariae praefectura*, a *főélelmező hivatal*, élén Puchler Gáspár, Grafenauer Lipóttal stb. Ennek voltak alárendelve a táborokban és a végvárakban levő *annonariusok* vagy *annonae praefectusok*, az élelmező biztosok.

Mikor valamelyik főherczeg a táborban időzött, fizetésén kívül rendesen kijártak neki a szükséges személyzet és fogatok. 1595-ben Mátyás főherczeg rendelkezésére Lippay János m. kir. udvari titkár állandóan tartott egy négylovas kocsit, a melyikért a főherczeg neki decz. 13-án már 120 m. frttal tartozott. ²

1597 aug. 8-án meg Miksa főherczeg írja az óvári táborból, hogy Lippay János ő felsége magyar titkára, minthogy még mult évi tábori stipendiuma sines kifizetve, a tábort tovább nem követheti. Ha távozása folytán valami el lesz hanyagolva, azt nem az ő, hanem csak a költségek hiányának rovására lehet írni. Mint-hogy azonban a főherczeg Lippayt különösen a magyar táborozásokban nem nélkülözheti, meghagyta a magyar udvari kamarának, hogy Lippaynak a multa járó díját azonnal fizesse ki. 1597 aug. 1-től kezdve havonkint rendesen meg kell fizetését küldeni. Lippaynak azon időtől kezdve, mióta a táborban volt, kétszeres fizetés

¹ *Forgách*, i. m. 375.

² *Libri debitorum*.

járt és egy szekér az irnokok, — Feldschreiber — kettő meg a magával viendő irományok részére. Egyszerű tábori fizetésére járt évenként 400 frt. 1595-ben 3 hó és 10 napon át, 1596-ban 2 $\frac{1}{2}$ hónapon át volt a táborban. Erre az időre személyére jár 198 frt 32 $\frac{1}{2}$ den., a fuvarokért pedig 362 frt. Együtt 560 frt 35 $\frac{1}{2}$ den.

A Magyarországon volt idegen tábori hadseregnek berendezése ez volt. Ferdinánd és Miksa királyok, a mint már említők, személyesen soha sem jelentek meg a táborban. Ezt ugyan Rudolf se tette, de ő elküldte testvérei valamelyikét: Mátyást, Miksát vagy Ernésztet. Ezek egymás után vettek részt a tábori életben. Ilyenkor, legalább névleg, ők voltak a seregeknek főparancsnokai, ők utalványozták a kamaránál a hadsereg szükségleteit. Fizetésük rendszeren évi 10—10,000 frt volt. Ezt Rudolf a kamaránál német értékben utalványozta, mert így kevesebbet tett ki, mint a magyar frt. Mellettök volt állandóan az udvari titkár és az irnokok, a rendeletek kiállítására végezt.

A mikor főherczeg nem volt a táborban, fővezér volt valamelyik generális, rendszeren a kassai vagy győri főkapitány, olykor mindkettő. Fizetésük volt: mint tábornoknak havi 300 frt, egy évre 3600 frt, mint fővezérek kaptak még havi 300, évi 3600 frtot, tehát évi 7200 frtot. E szerint nekik is kétszeres fizetés járt a háborúk alkalmával, mikor a táborban voltak. A tábornokok — generális — havi 300 frt.¹ Ez volt a táborokban a hadi «Marschal». Rendszeren több ezrednek parancsnoka. Az ezredes havi 135 frt. Az alezredes havi 62 frt. A kapitányok: 1549-ben a lovasok havi 40, később havi 50 frt, a gyalogos kapitányok havi 8 frtot és 6—6 lóra havi 18 frtot kaptak.²

Egy lovasezred hol 1000, hol 1200 lovasból állott, 10—12 kapitány alatt, tehát mindenik 100 lovasnak parancsolt. Minden századnak volt kürtöse és az egész ezrednek egy dobosa. Egy gyalogos ezred 1000 ember, 5 kapitánnyal és 5 zászlótartóval.

¹ *Thallóczy* «A magyar hadiköltségek 1549-ben», Századok 1877., «Sorhad 7 alatt írja: «A főkapitánynak azonkívül a mit az osztrákoktól kap, havi 300 frt. — *Acsády* Hadtörténelmi Közlemények 1888: «a tábornok egy negyed évre 900 frt». Tehát úgy kaptak, mint a magyar főkapitányok.

² U. o

Tehát mindenik zászló alatt 200—200 ember volt élén a kapitány-nyal, a ki a zászlóaljnak parancsnoka volt. Minden zászlóaljra jutott egy trombitás. Minden ezredben volt 100 tizedes, egyre tehát 10 ember jutott.¹

A táborban volt még rendszerint a «generalis annonae magister» a főélelmező biztos, mellette az «annonae praefectusok» — élelmező biztosok és a «Proviantmesterek» — élelmező tiszték. A Feldschreiberek, irnokok, a legénység számontartására. Az elszállásoló tiszték, az őrmester és örvezetők.

A katonáknak fizetése — zsoldja — volt havonkint : a vasas — vértés — 1549-ben 8 frtot kapott. Szepes vármegye 1542-ben a nehéz lovasnak havi 5 frtot fizetett. A könnyű lovas 1549-ben havi 3½, 1554-ben 3 frtot kapott. Bakyth Pálnak 1535-ben Ferdinánd minden lovasra évi 20 frtot, és ha csatába mentek, minden lovasra havonkint 2—2 frtot fizetett. Nádasdy Tamás mint Horvát stb. országok bánja minden lóra kapott évi 20 frtot és mindenikre havonkint még 2—2 frtot.² Báthori András a királlyal kötött szerződés (1556) szerint minden könnyű fegyverzetű lovasra havi 3 frtot,³ Bebek György lovasai ugyanannyit. Az 1547 art. 9 a nyitrai püspöknek és Forgách Zsigmondnak, mint kincstárnokoknak megszavazott lovasokra havi 3 frtot. Báthori András mikor 1556-ban Csehországba vezetett 100 lovas, minde-
nikre havi 4 frtot kapott. Az 1552-iki országgyűlés a *hónapokra* fogadott lovasoknak havi 3 frt 20 denárt, az évekre fogadottaknak ugyanannyit szavazott meg azzal, hogy ha háborúba mennek, még havi 2—2 frtot kapnak.⁴ Nádasdy Tamás nádor 1—1 lovasának havi 3 frt 20 dénárja volt.⁵ 1601-ben, tekintve a nagy drágaságot, az országgyűlés a lovasok havi díját 6 frtra emelte fel.⁶ A könnyű lovasok havi zsoldja tehát átlagosan 3 frt 57 denár.

A gyalogosok zsoldja : 1527 Perényi Péteréi Temesváron havi 3 frt ; máshol mindig 2 frt volt, kivéve Nádasdy nádor gyalogosait, a kik havi 2 frt 40 denárt kaptak. A várakban is à 2 frt. Kassán 1574-ben heti 70 denár, 1601-ben havi 3 frt.

¹ U. o. 1554-ben.

² Liber regius I. 255, 350.

³ U. o. III. 306.

⁴ Art. 4.

⁵ Cop. ann. I. 1.

⁶ Art. 8.

A gyalogosok zászlótartóinak havi zsoldja 1554-ben 8 frt. Nádasdy Tamás zászlótartója a lovast megillető 3 frt 20 denáron felül 6 frt 40 denárt, tehát havi 9 frt 60 denárt kapott. Kassán 1574-ben hetenkint 1 frt = évi 52 frt.

Az őrmester — Kassán 1574-ben — heti 80 denár (évi 41 m. frt 60 den.). Evvel egyenlő rangban levőknek tekintették, mert ugyancsak heti 80 denárt kaptak: a tábori őrnök — Feldschreiber, — a tábori sebész — borbély, feldscherer, — a káplán, a hadbíró — Schultes — és a porkoláb — Profoss.¹

A tizedesek rendes havi díja 3 frt. Nádasdynál 1554-ben a gyalogost illető havi díjon felül még 80 denár = havi 3 frt 20 den.

A trombitások — 1554-ben lovasok és gyalogosok egyformán — havi 6 frtot, Kassán 1574-ben hetenkint 20—20 denárt; a Nádasdy nádoréi a lovasságnál havi 6 frt 40 denárt, a gyalogságnál a dobos havi 4 frt 80 denárt.

A táborokban szükség volt még fogházfelügyelőre és őrökre. Ezek Kassán 1574-ben hetenkint à 20 denárt kaptak.

<i>Az alkalmazottak zsoldja hetenkint Tokajban 1570-ben.</i>	<i>A tüzérségi személyzetre hetenkint Kassán 1574-ben.</i>
A fegyvertár felügyelője (Zeugwart) 1 frt 60 den.	u. a. 1 frt 60 den.
Építési őrnök (Bauschreiber) 1 « 60 «	— — « — «
Építési felügyelők (3-an) à — « 50 «	— — « — «
Puskaművesek (Püchsenmeister) 10-en à 1 « — «	— A puska műves — « 40 « 12 segédje à — « 20 «
Kovács mester 1 « — «	9 kovács à — « 26'66 «
Kovács segédek (2-en) à — « 50 «	— — « — «
Kerégyártó mester 1 « — «	4 kerégyártó együtt 1 « — «
Kerégyártó segéd — « 50 «	— « — «
Ács mester 1 « — «	6 ács à — « 23 «
Ács segédek (5-en) à — « 50 «	— « — «
Lakatos — « 50 «	2 lakatos à — « 30 «
Asztalos — « 50 «	— « — «
A sánczok őrének — « 20 «	1 bodnár — « 40 «
	Szertári szolga (Zeugh. Diener) — « 50 «
	Kapuőr — « 20 «
	Lőpor készítő 1 « — «

¹ Szepei kamara számad. könyv. fol 15.

A végvárakban, a már említetteken kívül, mindenütt volt a vár gondozására egy provisor, egy fegyvertári gondnok — armentarius, — egy élelmezési felügyelő — annonarius ; egy élelmezést kezelő (Proviant verwalter) a kisebb helyőrségeket a kapitány fizette, a nagyobbakban volt fizetőmester. A török támadásainak kitett várakban tartottak állandó építőmestert, a kit ellenőrizett a több várra kiterjedő hatáskörrel bíró építési felülvizsgáló. Győrben 1583-ban találkozunk a helyőrség orvosával, Roland Szaniszlóval. Érsekújváron az esztergomi érsekség javaiból állandóan kellett plébánost tartani ; itt 1590-ből Győry Bálintot ismerjük, a kinek évi salariuma 38 frt 40 denár volt s azon felül kapott 20 mérő búzát, 20 akó bort, egyéb járandóságairól — a mint a pozsonyi kamara megjegyezte, — nincs számadás.¹

Pozsony, Esztergom és Tokaj váraknál hajóhid volt, a melyeknek felügyelője havonkint 5—6 frtot kapott. Pozsonyban, Győrben és Komáromban állomásoztak a nasszadosok, a dunai hajósok. A hajózási felügyelőnek — curator navalis — évi fizetése volt 100 frt. A pozsonyi várnak volt havi 3, — 1601-től — 4 rajnai frttal díjazott órása. Mikor egyszer (1591) az óra elromlott, Taglich János órás annak megjavításáért 70 frtot kapott. Volt még a pozsonyi várnak egy Arnolt János által 1597-ben készített olyan vízvezetéke, a melyeknek gépezete a Dunából hajtotta fel a várba a vizet. A mester ennek készítéséért 60 tallért kapott.

Meg kell még itt emlékezni a *tüzérségről*. Magyarországon Komárom, Győr és Kassa voltak a tábori tüzérségnek főállomásai, a szabad királyi és bányavárosok pedig annak a főszállítói. A hadi költségekről 1549-ben készített kimutatásban a 6. pont alatt Tüzérek, lőpor stb. havonkint 2000 frt, egy évre 24,000 frttal van felvéve.² Ez csak a tábori tüzérségre szól és a későbbi időben tetemesen megnövekedett. Kassán 1573-ban volt egy «General-Obrist-Zeugmeister», egy «Obrister-Zeugmeister», egy «Obristen-Zeugmeisterambts-Leutenant», a melyeknek egész személyzet állott rendelkezésükre. A várakban mindenütt találunk tüzérségi raktárakat, felügyelőkkel, tüzérekkel. Határainkon kívül Bécs

¹ Cop. Ann. fol. 21.

² Századok, 1877.

volt a főállomás, a hol sok felszerelési dolgot be is szereztek a királyok.

Ha megemlítem még a magyar országgyűlések által a dica-subsidium — mint hadi adónak beszedésére kirendelt thesaurariusokat, kincstartókat, a minők voltak például 1547-ben a nyitrai püspök és Forgách Zsigmond; 1593-ban a felvidéken Rákóczi Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánffy Miklós; 1600-ban Joó János kir. személynök és Felső-Magyarországon kálnói Bornemissza György,¹ továbbá a magyar katonák részére volt «magister victualium»-ot, élelmezőmestert.² a melyet 1542-ben a kőrösi gyűlésen a Horvát-Szlavon rendek is hozzájuk kinevezni kértek;³ az 1596 országgyűlésen az élelmiszerek árának megállapítása és rendes fizetésének ellenőrzésére kirendelni kért «magistri annonae»-t — gabonamestereket, az ugyanakkor a magyar katonák részére kért «magistri fori»-t, piaczi biztosokat; az élelmiszerek szállítóját intéző magyar élelmezési praefectusokat, a kik Joó János kir. személynök és Nagyváthy Ferencz felügyelete alatt az ország felső részeiben Paczot Ferencz, Dengeleghy Miklós, Várady Gáspár, a Dunántúl Tarródy István praefectusok legyének; és hogy a magyar hadi tanácsba nevezzen ki a király vagy a megbízott főherczeg három magyar élelmezőbiztost: Felső-Magyarország részére Vasady Gáspárt, a Dunáninnenre Vizekety Pált, a Dunántúlra Chemetey Istvánt;⁴ akkor teljesen kimerítettem a tábori személyzetet és már csak a legénységről kell majd beszélnem.

Vár, a mint tudjuk, sok volt Magyarországon. Ezeknek legnagyobb része magános urak birtoka, a melyeknek ellátásáról és őrzéséről a várakhoz tartozó birtokok jövedelméből a tulajdonosnak kellett gondoskodnia. Ezek a várak legtöbbszörre távol estek a török által elfoglalt és veszélyeztetett területektől, így őrzésük se sok gondot adott az uraknak és a bent volt várnagynak 10—20 emberével ellátása se került sokba.

¹ 1542 art. 26. 1547 art. 9. 1600 art. 3.

² Az 1557 art. 7 említi.

³ 1542 art. 11. Kőrösi gyűlés.

⁴ 1596 art. 25, 26. 1597 art. 25. 1599 art. 30.

Nagyobb gond volt a végváraknak jókarban tartása és élelmezése. 1527-től 1541-ig, a míg az állandó jellegű török hódítás nem kezdődött meg, a pártkirályok hívei egymás várait foglalták és azok gyakran cseréltek gazdát. De minden rendben volt, mert hiszen így is, úgy is magyar kézen maradt a vár és a birtok, a míg az új gazda jött. A török ellen a végek a Duna déli részén voltak. Buda elfoglalása után csakhamar az ország közepébe, nyugati és keleti részeibe tolódtak el azok északon egész a bányavárosok vidékéig. Ekkor már méltán mondhatták az urak, hogy váraik az ellenség torkában vannak és mindannyian a királytól kértek segílyt. 1543-ban a török kezére kerültek: Valpó, Siklós, Pécs, Szegszárd, a Balaton melléki kisebb várak és castellumok; 1544-ben Nógrád, Hatvan, 1552-ben Temesvár, Lippa, Veszprém, Drégely, Szolnok, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják, 1554-ben Füle, Salgó, 1566-ban Szigetvár, Babocsa, Csurgó, 1567-ben Dédes, Putnok, Monok, Vadász, 1571-ben Várgede, 1754-ben Dévény, Kékkő, Somoskő, Hajnácskő és más kisebbek.

1549-ben és 1554—55-ben a következő várakban ilyen helyőrséget tartott a király:

	1549-ben:	1554—1555-ben:
<i>Komárom</i>	1 nászlóalj német és a nászadosok.	156 lovas 400 gyalogos 627 nászados — tüzér
<i>Győr</i>	10 német, 3 tüzmaster, 300 huszár, 220 hajdú.	500 « 300 « 100 « 13 «
<i>Sziget</i>	200 lovas 150 hajdú	200 « 400 magyar — « — «
<i>Csáktornya</i>	— « 10 «	nincs
<i>Palota és Paczot</i> — « 6 «		75 lovas 156 magyar — « — «
<i>Somogyvár</i>	— « 24 «	nincs
<i>Veszprém</i>	32 « 200 «	nincs
<i>Tata</i>	20 « 80 «	60 lovas 100 magyar — « — «
<i>Szt.-Márton</i>	12 « 36 «	nincs
<i>Ságvára</i>	24 « 50 «	nincs
<i>Szécsény</i>	— « 25 «	nincs
<i>Gyarmat</i>	— « 25 «	nincs
<i>Szlavon végek</i> . 1050 emberrel.		A szlavon-, horvát végek, Bihács a szomszéd végekkel 256 lovas, 3866 gyalogos.

Újvár--Érsek 3 lovas, 12 hajdú	100 lovas	—	gyalogos
Eger 200 lovas, 300 hajdú	400	«	458 «
	Pápa	200	« 200 «
<i>A király költségén tartott seregek:</i>	Devescer ..	150	» 100 «
1549. Báni 200 lovas	Varsány ..	40	« 50 «
Báthori-féle 300 könnyű lovas .	Tihany ...	40	« 50 «
Nádasdy-féle 500 lovas	Csesznek ..	20	« 50 «
1554. Gróf Zrinyi Miklós 200 lovas			
200 gyalogos horvát	Korotna ..	200	« 100 magyar
Tahy Ferencz 100 lovas (Szigeten			
állomásozott)	Lak	—	« 10 magyar
Nádasdy Tamás nádor 500 lovas,			
500 gyal. magyar	Kassa	200	« 300 magyar
Báthori András 300 lovas	Léva	400	« 200 gyalogos
Horváth Bertalan 300 lovas a			
felvidéken	Korpona ..	400	« 189 magyar
Perényi Gábor 200 lovas	Szitnya ...	8	« 29 gyalogos
	Murány ...	6	« 118 «
	Kékkő	50	« — «
	Trenesén ..	—	« 94 «
	Gyula	465	« 250 «
	Várad	150	« — «
	Erdély	2000	« 1000 «

Az összes hadi előirányzat 1549-ben 397,472 frt volt. 1554—55-ben a felsorolt várak őrsegeire és a király költségén tartott katonaságra tett kiadások 737,620 (nem 761,766) frttal vannak kitüntetve.¹ Az 1549-iki kimutatás felöleli a tábori — sor — katonaságot is, míg az 1554—1555-iki csak a felsorolt várakról és a király költségén a magyar urak által tartott katonaságról szól. A különbözet itt 340,153 frt.

Szatmár, Szendrő, Tokaj 1549-ben saját jövedelmeikből láttattak el, ezek az 1554-iki kimutatásban sem szerepelnek. A nagy különbözetnek okát az épen 1552-től folyt, úgynevezett várháborúkban és az Erdély meg a tiszai részek birtokáért folytatott küzdelemben találjuk fel.

A király szükségletét Magyarországon 1546-ban egy békés

¹ *Thallóczy Századok* 1877. évf. és *Acsády* *Hadtört.* Közlemények, 1888. évf. már id. helyek.

évben 358,776, háborús évben 874,824 frtra számították.¹ «1554-ben az összes katonai szükségletet, Erdéllyel és a Szlavon részekkel együtt, 871,168 rhénes frtra számították (= 696,934 m. frt 64 den.), mellyel szemben, mint a megyék adója, Stájer, Karinthia és Alsó-Ausztria járuléka, 475,570½ frt (= 360,056 m. frt 24 den.), állt fedezetképen». Itt 330,878 m. frt 40 den. fedezetlen szükséglettel állanánk szemben. De itt, úgy látszik, mindenki a király rovására élt és gazdagodott. Ha csak kissé részletesebb számítást csinálunk is, azonnal látjuk, hogy igenis lehetett volna fedezni úgy a katonai, mint a polgári kormányzat kiadásait. Az 1554. év bevételeinek *így kellett volna* alakulniok :

A dicából	90,037 frt
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290 «
A harminczadokból	50,141 «
A fenti várak jövedelmeiből ²	14,646 «
Erdély és a tiszai részek dicája	30,000 «
Erdélyi és tiszavidéki várak jövedelmeiből	100,000 «
Erdélyi, váradí és csanádi püspökségekből	14,000 «
Balassa János Liptó-Újváráért 1554-ben	10,800 «
A király által 1554-ben vett kölcsönök	30,000 «
Összesen	770,914 «
Leszámítva a király kölcsöneit	30,000 «
	<hr/>
	740,914 frt

Leszámítva a 696,934 m. frt katonai szükségletet, a polgári igazgatás költségeire maradt volna 43,980 m. frt. Nincsenek itt még számításba véve a városok censusai és taxái, az esztergoni érsekség, a győri, pécsi, nyitrai, egri, váci, veszprémi püspökségek, a pornói, zalavár-kapornaki apátságok, sárvári prépostság jövedelmei ; a király részére bérelt tizedek, a só-, pénzverés-, lucrum cameræ a várakhoz adandó ingyenes munka — gratuitus labor — megváltásából befolyó pénzek stb. jövedelmek, a mik igen tekintélyes összegeket tettek ki.

¹ *Acsády Ignác* dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában 175.

² Más várak azon korbeli jövedelmei szerint egy kat. holdra átlagosan 18 denár jövedelmet vettem.

A dolgok mélyébe behatolva, csodálkozással látjuk, miért kellett királyainknak a várakat eladniok, elzálogosítaniok és a mellett olyan rengeteg adósságot csinálniok. De sok mindent megértünk, ha látni fogjuk a minden vonalon valóságos rabló-gazdálkodást.

A XVI. század második felében, körülbelül 1574-ig, a török mindinkább észak felé nyomult. Gömör és Nógrád vmegyék várait sorra elfoglalva benyomult Borsod, Abaúj megyékbe is. A dunántúli vidéken is több erősséget ejtett birtokába. Ekkor Bécset védték: Győr, Komárom, Pozsony; a Nyitra és Vág völgyét és ezzel Morva- és Csehországot védte Érsekújvár; az alsómagyarországi bányavidéket Végles és Ó-Zólyom; Stájerországot, Karinthiát, Krajnát védte Kanizsa, melyet Szigetvár elvesztése után 1569-ben Csejtéért cserébe szerzett meg Miksa király özv. Nádasdyne Kanizsai Orsolyától. Murány a Szepesség felé vivő úton állott őrt. Ezeknek a váraknak szükségleteiről a pozsonyi magyar udvari kamarának kellett gondoskodnia.

A szepesi kamara területén és ennek gondozása alatt voltak: Borsod, Abaúj vármegyék védelmére: Eger, Szendrő és Kassa. A keleti határon őrködtek: Szatmár, Kálló, Tokaj.

A végváraknak és a táborban levő magyar katonaságnak ellátására 1527-től kezdve csaknem évenként ajánlottak meg az országgyűlések a királynak *hadisegélyt* — dica, subsidium — 1527-től 1546-ig a *porták* és *jobbágytelkek* száma szerint 1—1, 1553-ban 1½—1½, 1559—1588-ig 2—2, 1552-ben és 1593-ban 3—3 frtot, 1596-ban a *jobbágyok* portánként 9—9, a *nemesek* sajátjukból portánként szintén 9—9 frtot, 1599-től 1604-ig *házankint* ajánlották meg az évi 1—2 frt subsidiumot, hogy a mint mondták, akkora segélyt akarnak a királynak adni, a milyen még soha sem volt. Ezen a portánkénti és házankénti adózáson felül adóztak a máskor felmentett molnárok, szabadosok, ruthének, oláhok is. De gyakrabban megadóztatták magukat az urak és a papok is. 1546-ban az urak és nemesek minden 40—40 frtra becsült jobbágyok után a 40—40 frt után $\frac{1}{60}$ -ot — sexagesima — ajánlottak meg saját zsebükből a háborúra. Az egytelkes nemesek arany-, ezüst- és készpénzkészletüknek, marháiknak, termékeiknek, boraiknak és más ingó vagyonuknak — kivéve a hadi felszereléshez szükséges

ruhákat, lovakat, fegyvereket — $\frac{1}{60}$ -át fizették. A sz. kir. és bányavárosok polgárai — kivéve a saját ruhájukat és a feleségeik ékszerait — minden arany-, ezüstneműik, házaik, telkeik, marháik, lovaik, szőlőik, boraik, árúik, szóval mindenneven nevezendő tárgyaik után 60-adot, azaz minden birói becslés szerinti 60 frt érték után 1—1 frtot; a conventek prépostjai, a plébánosok a főpap által minden egyháznegyvében kinevezett pap által felbecsülendő jövedelmeiknek $\frac{1}{10}$ részét; a Fuggerek és más külföldi kereskedők — a kik nagy jövedelmet húznak abból, hogy a városokban lerakják árúikat és azokat aztán elárúsítják — minden lerakott árúiktól $\frac{1}{40}$ részt fizetnek.

Máskor az egyetlen nemesek kúriáknént 50—50 denárt; a plébánosok, káplánok és altaristák, a kiknek jobbágyaik nincsenek, minden házaspár után fizetnek 1—1 frtot, a kiknek jobbágyaik vannak, minden jobbágy után 50 denárt.¹ «Az így megajánlott pénz, ha pontosan befizettetik, nem csekély összeget hozhat be a királynak.»² Mondják nagy naivitással a Kk. és Rk., mintha nem is ők lettek volna azok, a kik elsősorban maguknak foglalták le a jobbágyokon bevett dicát, a mi ellen újabb és újabb törvényeket alkottak.³ Szintén jellemző az akkori közállapotokra, a mit törvényben mondtak ki 1546-ban, hogy ha meggyőződnek arról, hogy a megajánlott pénz csakugyan az ő és alattvalóik védelmére fordíttatik és nem, mint az ez előtt szokásban volt, egyeseknek használatára *raboltatott el* vagy használtatott fel, megajánlanak a felségnek még Szt. Lőrinczkor beszédendő második frtot és 20 denárt.⁴

Wiener András pozsonyi kamarai pénztárnok 1587-ben beadta a kamara 1576 okt. 21-től 1586 máj. 13-ig terjedő számadását. E szerint 10 év alatt a kamara összes bevétele 1.160,714 m. frt 87 $\frac{1}{2}$ denár, tehát évenként átlagosan 116,714 frt volt. A bevétel-lekkel szemben állanak a kiadások 1.160,701 m. frt 64 $\frac{1}{2}$ denárral. Maradt 13 frt 22 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ denár. Rudolf király 1593 szept. 30-án

¹ L. Corpus juris az illető helyeken.

² 1546 art. 8.

³ Pld. 1550 art. 29.

⁴ Art. 5.

Prágában kiadta Wienernek a felmentvényt. Ebben elmondja, hogy Wiener számadásában elszámolt az összes: harminczadica, évi census, taxa, gratuitus labor, az üresedésben levő püspökségek jövedelmeiről, a contrabontokról, vagyis a kir. fiscust megkárosítani akarók büntetéséről, a király nevében felvett kölcsönökről, a mik mind benne vannak a fenti 1.160,714 frt $87\frac{1}{3}$ dénár bevételben. Kiadásokban elszámolt: a király fivérei Erneszt, Mátyás, Miksa osztrák főherczegek fizetéseiről; a prætatusok, bárók, præfectusok, consiláriusok és más, a magyar kamarának alárendelt egyének salariumairól; a *katonai stipendiumokról*, az *annonára bejött pénzekről*, a *néhány régvár fenntartására fordított összegekről*, a *királyi annonarium részére bevett tizedekről*; deputatiokról; a kölcsönvett pénzekről; a király udvari szükségletére vett borokról; a királyi fiscushoz tartozó levelek váltáságáról; a király által adott gratia, provisio és elemosynákról; az octavalis törvényszék bírának és ülnökeinek díjazásáról, végre az évenkint kiküldetni szokott királyi biztosok utazási költségeiről, összesen 1.160,714 frt $87\frac{2}{3}$ dénárról.¹

Itt úgy látszik, hogy minden a legszebb rendben volt, még a katonák és a végvárok is ki voltak elégítve. Igaz, hogy Wiener pontosan elszámolt minderről, a mit bevett és kiadott. Arról már ő nem tehetett, hogy többet nem vehetett be és nem adhatott ki. Pedig lett volna sokkal több bevenni és kiadni való.

Nézzük csak meg az 1584-ik évet, mint a melyiknek királyi bevételeiről a legtöbb adatunk van. Itt be kellett volna jönniök: ² (345. oldal.)

Az 1584 nem volt háborús év, de ha az lett volna is, csekély deficittel lehetett volna fedezni az összes hiányokat, ha nem lett volna közel 200,000 frttal kisebb a bevétel a kellőnél.

1591-ben 127,679; 1592-ben 107,955 frt volt a pozsonyi kamara bevétele és ugyanannyi a kiadása. Az utóbbiak közt a katonai természetűek mindössze 43,128, illetve 32,784 frttal szerepelnek. Feltűnő, hogy itt az esztergomi érsekség jövedelmei 1404 és 733, a győri püspökségé 5269 és 210 frttal vannak felvéve

¹ Copula Annorum fol. 185—190.

² A denárokat nem vettem számításba.

I. A pozsonyi kamaránál:

Városok czenszusából	1,130 frt	— den.
A sz. kir. és bányavárosok taxájából	25,300	» — »
Az esztengomi érsekség jövedelméi	85,607	» — »
A győri püspökség	6,438	» — »
A porói a pátság jövedelméi	62	» — »
A turózi prépostság jövedelméi	510	» — »
A zalavár-kapornoki a pátság jövedelméi ..	2,225	» — »
A dicsa-substidumból	24,927	» — »
Az összes 30-adok (csak) jövedelméi	100,000	» — »
A veszprémi püspökség jövedelméi	656	» — »
A váci püspökség jövedelméi	2,901	» — »
Mármarosi és lengyel só jövedelméi	368	» — »
A gratuitus labor megváltása	18,727	» — »
A sasvári 30-adon contrabant	45	» — »
Újvári 30-adon sóból	1,736	» — »
A pozsonyi kamara bevételre lehetett volna körülbelül	230,632	» — »

II. A szepesi kamaránál:

A dícből	24,900	» — »
A tizedekből	69,684	» — »
A városok taxájából	7,875	» — »
A 30-adokból	8,590	» — »
A gratuitus labor megváltásából	89,155	» — »
Összesen	200,204	» — »
Az ekkor a királyi őrséggel ellátott várakból	150,000	» — »
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290	» — »
A királyi jövedelmek összesen	871,926	» — »

122

Pozsony régi kiváltságai alapján; nem fizet. Sopronnak évi 4000 frtot kellene fizetnie, de ezt királyi rendeletre az ottani kapitánynak fizeti. Trenesén a treneséni várnak fizet. Szakolcza rendes ezzenzust soha sem fizetett.

1584-re bejött a pozsonyi kamarához 8524 frt. Hiány 16,103 frt. Hét vármegye a porták összeírását nem küldte be.

bejött: 1597 frt. Hiány: 17,130 frt.

volt 116,054 frt. Hiány: 114,578 frt.

Bejött ebből 7503 frt. Hiány: 81,652 frt.

rendesen a várak kapitányai szedték be.

nem számítva a körmezői kamaránál befolyó és a bánya-jövedelmeket,

és felvették itt «a különféle egyénektől vett kölcsönök»-et is 14,100 és 13,250 frttal.¹

A Kk. és Rk. úgy látszik megtartották 1588-ban kimondott fenyegetésüket, hogy t. i. ha a király az ország régi szabadságát vissza nem állítja, a segílyt jövőben nem szavazhatják meg és 1589—1592-ben csakugyan nem is adtak a királynak subsidiumot. Természetesen azt a szepesi kamarához tartozó vármegyék sem fizették, ha tehát leszámítjuk ezt és az ingyen-munka váltságát, a szepesi kamara jövedelme 91,049 frtot tehetett. Ez hozzáadva a fentihez, összesen is csak 218,728 ; illetve 199,004 frtot tenne. Hozzájuk lehet még venni az osztrák tartományoknak évi 291,290 járulékát.

Sajnos, hogy a királyi jövedelmekre biztosan sohasem lehetett számítani. Hogy számolták el a dicát? Itt nem bocsátkozva részletezésekbe, csak nagy vonásokban mutatok be pár példát arra, hogy miért maradt igen kevés vagy épen semmi ebből a katonaság fizetésére. *Borsod* vármegyében 1546-ban volt 1137 porta. A dica beszédese teljes 4 hónapon át tartott és volt bevétel 1988 frt, ebből 1109 frtot saját használatukra felvettek a megyei főurak, 666 frt ment a megye számadására, a többit elszámolta a dicator és a thesaurarius nem kapott semmit. *Hevesben* 1546-ban be kellett jönnie 591 frtnak. De az urak saját birtokaikon maguknak szedték azt be. A dicator a kamara részére beszedett 45 frtot, a mi az ő, az alispán és a szolgabírák költségeire is kevés volt. *Abaujban* 1552-ben bevétel 2771 frt, ebből a kassai és eperjesi német katonaság fizetésére ment 2286 frt, a többit beszedte Perényi Ferencz és elszámolta a dicator, a kincstárnoknak semmi. *Zemplén* 1582-ben bevétel 4771 frt. Elment a nélkül, hogy a magyar katonaságnak csak egy denár jutott volna. Ugyanott 1598-ban megkapta díját a kapitány, kivette részét mindenki, csak a 49 főből álló megyei katonaság nem kapott semmit. *Nyitra* 1596-ban minden portától 9 frt 10 den. = 19,592 frt bevétel, ebből elment : a katonaságnak — persze nem a magyarnak — 17,224 frt, építkezésekre 2153 frt, a szegényeknek 215 frt, összesen 19,592 frt elszámolva.²

¹ Cop. Ann. fol. 205—212

² Orsz. levéll. Dica összeírások.

Hosszú sora van az ilyen elszámolásoknak, a melyek mutatják a hiányok okait és azt, hogy miért nem jutott pénz a katonáknak. Már az 1550. art. 29. mondja, hogy az alispánok indítsanak inquisitiót és hajtsák be a dica-hátrálékokat. Némely urak ugyanis nemcsak annyi katonát tartanak, a mennyi nekik elő van írva, hanem többet is és minthogy azoknak zsoldját fizetni nem tudják, kezüket birtokaik dicáira tették. Ha ezek a szükséges zsoldokon felül szedtek be dicákat, azt az alispán rajtok hajtsa be és ne a jobbágyokon, a kik a dicát már egyszer megfizették.¹ Az se volt éppen ritka eset, hogy a dicák a katonaság által okozott károk megtérítésére fordítottak úgy is, hogy ha az illető helyek dicája nem lenne elegendő a károk megtérítésére, a szomszéd vármegyék dicáját is igénybe vették. A király szerezzen magának elégtételt a katonák zsoldjából.² A hol pedig részint a török, részint a király katonái elpusztították a házat, falut, attól a dicát nem kell behajtani.³ 1564—1599-ig a királyok a dicákra különféle címeken 88,650 frtot utalványoztak.⁴

A végvárhoz adandó ingyen-munkák megváltására a jobbágyok által lefizetett összegek éppen úgy kallódtak el az alispánok, percceptorok és kapitányok kezén. A várak birtokainak jövedelmei nem folytak be közvetlenül a kamarához, de azokat a kapitányok szedték be és fordították az őrség ellátására. Hogyan jártak el, mutatja a murányi kapitány, a ki 1564-ben tized fejében beszedett 208 juhot, 151 bárányt, 245 juhsajtot. A vár jövedelmeit összeíró biztosok működésének megkezdéséig a mészáros levágott 70 ökröt és volt még — télen át a falvakon tartott — levágni való élő ökör 72 drb. A jobbágyoktól census és tributum címén szedett juhok és *kecskékből* levágtak 350 drbot. A pinczékben volt 145 drb sajt és sok *megromlott* marhahús. És a katonaság mégis egyhangúan panaszkodott a biztosok előtt a rossz ellátás miatt. Panaszkodtak a kenyér hiánya miatt. Egy katona kapott ugyan naponként egy font húst, de a kapitány egész nyáron át értéktelen kecskehúst ad nekik. Hogy honnan szedi a kapitány az olcsó kecskét, azt nem tudják, mert a jobbágyoktól nem kecskét szednek. A jobbágyoktól

¹ Corp. juris.³ 1557 art. 3.² 1554 art. 2.⁴ Libri debitorum.

a kapitány jó sajtot szed be, a katonáknak meg a maga megromlott sajtját adja.¹ Különben a kapitány több tételre vonatkozólag nem akarta a biztosoknak megmutatni a számadást, állítva, hogy ő elszámolásra csak a kamarával szemben van kötelezve. Ezek egyikénél sem találok nyomát a várak elszámolásainak.

A katonaság szükségleteire felvett kölcsönöket a királyok nagyrészből a harminczadokra utalványozták, igen sokat úgy, hogy a kölcsönt adók marhát hajthattak át fizetés nélkül. 1564—1599 közt a harminczadokra 965,992 frtot utalványoztak.²

A magyar főkapitányok közt akadt egy Pálffy Miklós, Pálffy Tamás, Zrinyi György és még néhány, a kik hazájok és katonáik iránti szeretettől indítatva, sajátjukból nagy áldozatokat hoztak a rájuk bízott őrségek érdekében. De mi volt ezeknek áldozatkészsége a szükséglethez képest. A királyokat se vádolhatjuk, hogy nem akartak volna segíteni. Igérték sokat, tettek volna is, ha lehetett volna. Az udvari kamarák — értve a magyarokat — buzgón támogatták a királyokat a kölcsönök felhajszolásával, de hiába ígérték a királyok és a kamarák, hogy a kölcsönt hamarosan visszafizetik, az 5—8%-os kölcsönöknél nem egyszer elérte a kamat a tőkét.

A ki meg akarja ismerni a várbeli katonaság nyomorainak igaz képét, olvassa el a Hadtörténelmi Közlemények 1914. évfolyamában thengöldi Bornemissza Jánosról írt tanulmányt,³ Kanizsának, illetőleg ezen végvár katonáinak sorsa híven tünteti fel az összes végvárak őrségeinek helyzetét azzal a különbséggel, hogy a míg itt a tisztek — magyarok lévén — segíteni igyekeztek a legénységen, addig sok végvárakban az idegen kapitányok segítettek növelni az őrség nélkülözéseit és úgy a várak, mint a táborok katonáit rászabadítva a falvakra, okozóivá lettek a nép mérhetetlen nyomorának, miről az országgyűléseken oly sok panasz hangzott el.

A katonák fizetetlensége volt az oka azok számtalan erőszakoskodásának, ez meg az élelmezés körül felmerült nehézségeknek.⁴

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ Orsz. levélt. Urbarium arcis Murány.

² Libri debitorum.

³ Takáts Sándortól.

⁴ Folytatását lásd a folyóirat 1917. évfolyamában.

AZ 1291. ÉVI MAGYAR-OSZTRÁK HADJÁRAT.

III. András királyunk trónraléptekor Magyarország nyugati vidékének egy része Albert osztrák herceg kezén volt. IV. László, András elődje, szép kún és oláh nők karjaiban nyugodtan nézte, hogy egy külföldi fejedelem Güsszingi Ivánt, a magyar király hatalmas alattvalóját példásan megzabolázta s hogy ugyanazon külföldi fejedelem azon ürügy alatt, hogy az Iván által osztrák területen okozott károkat valahogy pótolja, nem ettől keresett kárpótlást, hanem a fegyveres kézzel elfoglalt magyar területet egyszerűen — mintha ennek örök időre volna érvénye — politikai s katonai közigazgatása alá helyezte.

Ennek az lett a következménye, hogy a nagyravágyó Habsburgi Rudolf ezen állapotban Magyarország megszerzésére vezető hathatós segédeszközt látott. Valamint Ausztriát 1282-ben a német birodalomra szállt hűbér czímén saját fiainak adományozta, úgy IV. László halála után is azt hitte, hogy Magyarországgal is ugyanazt teheti; rá nézve III. András trónutódlása nem létezett. De hogy az ügyet mégis némi törvényesség látszatával övezze, 1290 aug. 31-én arra hivatkozott, hogy ő annak idején tanuja volt annak, hogy IV. Béla király országát Frigyes német császárnak császári hűbérként kiszolgáltatta s miután IV. László halálával ezen Magyarország a német birodalomra átszállt hűbérnek tekintendő s miután — saját szavai szerint — egészen természetes dolog volt, hogy bőkezűségében elsősorban tulajdon testét és vérért részesítse, ugyanazon napon Erfurtban egész Magyarországot fiára, Albert osztrák herczegre ruházta át.¹

A dolog azonban nem így állott. IV. Béla igaz, 1241-ben a

¹ *Fejér* Cod. diplom. VI. I. 47—48.

tatóroktól féltében II. Frigyes császárnak hűbéri köteléket ígért, *de azzal a feltétellel, hogy a tatárok ellenében legyen segítségére ; a feltételt azonban a császár sohasem teljesítette*, vagyis az ígért hűbéri kötelékre soha jogot nem formálhattak és így csak diplomatiái furfangnak kell tekintenünk, hogy Rudolf, kinek nagyon jól kellett emlékeznie az 1241. évi eseményekre, a midőn tanuminóságban szerepelt, ezt a körülményt egyszerűen agyonhallgatta. Rudolf eljárása nagy hamar ellenállásra talált, legalább IV. Miklós pápa részéről, habár nem is az imént felsorolt okok alapján. Miklós, a mint hírül vette IV. László meggyilkolását, 1290 szept. 7-én Magyarországra küldte követül Benvenuto eugubiai püspököt, hogy a magyar viszonyok felül tájékoztassa magát és ejtse módját, találjon eszközt az ottani viszonyok megszüntetésére és világosan hangsúlyozza a követ részére kiállított megbízó levelében, hogy Magyarország a római kuriáé. Mivel akkoron nem volt tudomása Rudolf szándékairól, a követet szept. 9-én Rudolf és Albert kegyeibe ajánlotta. A mint hírét vette, hogy Rudolf Magyarországot Albertnek ajándékozta, 1291 jan. 2-án János jesii püspököt nevezte ki követül és megbízta, hogy Rudolfot és Albertet tegye rá figyelmessé, miként Magyarország több rendbeli oknál fogva a pápai szék tulajdona ; más valaki egyáltalán nincs feljogosítva arra, hogy Magyarországgal rendelkezék, csakis a pápa ; ugyanazon értelemben írt a magyar főpapoknak és főuraknak is. A követnek küldetéséről szóló jelentését nem ismerjük.

András se maradt tétlen. A Székesfehérvárott 1291 febr. havában megtartott országgyűlésen elsősorban a főurak megbízhatóságáról akart meggyőződni, a mi kétségkívül a királyi hatalom költségén történt, mert más áron nem lehetett őket a maga számára megnyerni. Megigérte, hogy évenként tart országgyűlést Székesfehérvárott, melyen a főnemességen kívül a köznemesség is hivatva lesz a közigazgatást ellenőrizni ; ígéretet tett arra, hogy a legfőbb államhivatalokat a nemesség ajánlata szerint tölti be ; egy megyét se adhat valakinek örök adományul ; külföldit, pogányt és nem nemest nem ajándékoz meg várkastéllyal ; ilyeneket nem vesz maga mellé tanácsadókul ; az egyházakat, a nemességet, az erdélyi szászokat valamint az ezeknek területén lakó egyéb nemzeti-ségűeket nem sujtja adókkal és az egyházaktól elvett jószágokat

visszaadja nekik; a főispán csak négy nemes ülnök hozzászólása mellett szolgáltatathat igazságot; a nádor is — utazásai alkalmával — emez ülnökök és az alispán belevonásával mondhat csak ítéletet. Ennek ellenében a nemesek és a papok kötelezték magukat, hogy úgy a bel- mint a külföldi támadások ellenében a király segítségére lesznek.

Legutóbbi megállapodás alapján András méltó választ adhattott már Rudolf és Albert kihívó magatartására s nem fér hozzá kétség, hogy ennek mikénti megindítása a Güsszingiek közreműködésével történt.

Tudjuk már, hogy ezeknek legnagyobb és legszebb birtokai IV. László halálakor Albert kezén voltak. Ismerjük a daczos és dolyfős Güsszingi Iván természetét és modorát és így biztosra vehetjük, hogy ő s pártja csak azért szegődött Andráshoz, mert remélte, hogy segíteni fogja elvesztett jószágainak visszaszerzésében; bátran feltehetjük azt is, hogy a daczos főúr egyenesen ezt kötötte ki feltételül csatlakozásáért; másrészt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a feltétel elfogadásának András részéről, saját hatalmának biztosítására kellett vezetnie, mert maga mellett magyar földön csak nem tűrhetett el egy második uralkodót.

Elérkezett tehát az idő, hogy a Güsszingiek birtokait visszakövetelje. András a székesfehérvári országgyűlés megtartása után Erdélybe ment és a gyulafehérvári országgyűlésen rendezte az ottani magyarok, szászok, székelyek és oláhok ügyeit, de még márczius végével visszatért Magyarországra.¹ Így azután az ország mindkét részén levő alattvalóinak támogatásáról biztosítva Albert ellen támadólag lépett fel.

Előbb azonban mindent megtett, hogy a békét valahogy megmentse. Azzal kezdte, hogy nemsokára husvét után (1291-ben husvét április 22-ikére s 23-ikára esett) követséget küldött Alberthez²

¹ Itinerárja a következő: 1291 jan. 28 *Nagyvárad*; jan. 29 *Fülöpös* (Erdélyben); márcz. 10—11 *Gyulafehérvár*; márcz. 21 *Győr*; márcz. 26. *Czegléd mellett*, jún. 5, 24, 27 *Buda*; jún. 29 *Székesfehérvár*; júl. 3 *Buda*.

² A követség egyes tagjait nem ismerjük. Az osztrák Ottokár rimes krónikája (Secmüller József kiadása 396) szerint egyikök «Peter der Wahtelsac» (*Wachtelsack*) volt, ki a hercegnek egy levelet átadott. Ha ez tényleg a helyes név,

azon felszólítással, hogy adja vissza a Güsszingi Ivántól elvett magyar birtokokat. Hiába volt a szónokok ékesszólása s András alázatossága, hiába hivatkoztak arra, hogy a magyar király még nem feledte el azokat a jótetteket, melyeket Albert iránta, mint trónkövetelő iránt tanusított és hogy most már mint király, alattvalóira való tekintettel, esküvel kötelezett arra, hogy országának épségét teljes kiterjedésben megőrizze. A mint várható volt, Albert nem engedett. Most tehát nem maradt egyéb hátra, mint a fegyverek döntése.

Harczba hívta tehát összes alattvalóit, kik fegyveres erőkkel hozzá is siettek. A felhívás természetesen a drávántúli vidékieknek is szólt, kik közül a horvát Gereben ura (Gárdony fia) Gárdony az első volt, ki magát és századát Budán a királynak rendelkezésére bocsátotta. Elis ment a királlyal együtt Mosonyig, de innen nem folytatta útját Ausztria felé, minek oka a horvát viszonyokban volt. A Vodicsai-család egyik tagja, a hatalmas Radoszló bán, András ellenségeihez tartott ¹ és miután ő nem volt az egyedüli, kitől Andrásnak félnie kellett volna, jónak tartotta, hogy a megbízható Gárdonyt a horvát határvidék megőrzése céljából Zágrábba visszaküldje.²

A székesfehérvári egyházban június végén bontotta ki András az ország zászlóit, mire serege két hadtestben indult el. Az egyik átlépve a határt, Ausztriába tört, a másik Pozsony vidékét támadta meg, hogy az osztrákoktól elszakítsa. Már jul. 3-án tanusítja, hogy akkor, midőn seregét Albert osztrák herczeg ellen menesztette s az ország zászlaja kibontása végett a székesfehérvári egyházba jött, Tengerdi Tivadar székesfehérvári prépost azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy IV. Lászlónak Sitke helységét tárgyzó adománylevelét számára megerősítse; ³ júl. 10-én pedig, *miután a Székesfehérvárott történt zászlóbontás után Győrre jött,*

akkor a követ az ország nyugoti vidékén lévő megyék egyikéből, valószínűleg sopronmegyei németajkú ember lehetett.

¹ Bizonyítja ezt az, hogy Vegliai Doymmal együtt Radoszló is mint a nápolyi királyné magyarországi híve 1291. évi június kezdetén, Manfredonian keresztül, a nápolyi udvarhoz készül. (*Anjoukori dipl. emlékek.* I. 77.)

² *Hazai okmánytár* VIII. 295.

³ *Wenzel Árpádkori új okmánytár* X. 22.

hozzá fordult a vasmegyei Doroszló (a Rumi-család őse) azon kéréssel, hogy egy 1285-ben kiállított oklevelét számára erősítse meg.¹

I. Magyarorszáiban.

Mint már fentebb mondtuk, Magyarország nyugati részének néhány vidéke 1291-ben még Albert kezén volt és vannak okirati bizonyítékaink arra, hogy itt már 1291 kezdetén, de mindenesetre már tavaszán magyarok és osztrákok között véres összeütközésekre került a dolog.

a) Hontpázmán nb. Szentgyörgyi Ábrahám, kit Abicsknak is neveztek, 1295-ben kijelenti, hogy a pozsonymegyei Csallóközben fekvő Alistál nevű birtokot, melyet *Csallóközi István fia László* valamikor Ábrahám néhai rokonaitól kapott, ennek újonnan adományozza. Elmondja, hogy rokonainak, Kozma és Pálnak *Szentgyörgy és Bazin* nevű várait az osztrákok ostromolták, lefoglalták és hogy akkor nevezett László s *Taró István* nevű fia nagy érdemeket szereztek maguknak. László annyira ment, hogy ezen egyetlen fiát, *Marcheygen* az osztrákoknak túsul adta s a két vár visszanyerése czéljából anyagi áldozatokat is hozott.² Szentgyörgy és Bazin elfoglalása kétségkívül az 1291 kezdetén történt osztrák támadással áll összefüggésben.

b) András király megjutalmazza 1291 júl. 10-én a Vas megyében törzsökös *Csém nemzetségből származó Miklóst, Bernátot, Konrádot és Seyfriedot* és kiemeli, hogy akkor, miután ő (t. i. András) a magyar trónra lépett, fenti Bernát az ország határait megtámadni akaró osztrákok elleni harcban *Rohoncz vára előtt* súlyosan megsebesült; Weisz Miklós pedig *Szentmihály vára előtt* egy hajtólovag által sérült meg.³

c) 1291 július 21-én arról tesz András említést, hogy a szintén Vas megyében törzsökös *Ják nb. Ebed fia Rajnold és Ják* az ország határán az ezt pusztító Albert osztrák herczeg ellen harczoló se-

¹ *Hazai okmánytár* VII. 218.

² *Fejér* VI. 1. 353.

³ *Wenzel* XII. 503. Rohoncz (a német Rechnitz) Vas megye községi járásában van. Szentmihály szintén Vas megyében feküdt.

regben nagy szolgálatokat tettek. Miután a király az ausztriai földön lezajlott hadjáratról itt csak mint valamely későbbi eseményről szól,¹ világos, hogy a Ják-nemzetségbeliek e működései korábbi időre esnek.

d) 1292-ben megjutalmazza a már fent említett *Rumi Doroslót* és akkor mondja, hogy ez magát az osztrákok elleni harcban, melyben sok szolgáló népe elesett, kitüntette, a mint ezt a jelen volt bárók és nemesek a királynak elbeszítették.²

e) 1291 július 14-én elbeszéli András, hogy a Zala megyében törzsökös *Buzád—Hahót nb. István* (akkor a királyi tálnokok jegyzője) az országnak az osztrákok által okozott károk megtorlása s az ellenség kikergetése végett összegyűlt hadsereghez több báróval együtt saját csapatjával társulván, az osztrákok ellen *Potul*³ nevű várig hatolt.

f) A valamikor Pozsony megyében, a Dudvág vidékén. Deáki mellett feküdt Berény helységnek egy *Majnard* (a német Meinhold) volt az ura 1217-ben, *kinek fia Ábrahám a Duna jobbpartján 1291-ben lezajlott hadiműveleteket vezette*. A király már 1291

¹ Wenzel X. 14.

² Wenzel XII. 530.

³ Potul eddig nincs meghatározva. Ezen István (1272—1296) a zalamegyebeli alsóindvai Bánfi-család őse; fia Miklós 1343-ban királyi adományozásban részesül és ez alkalmalval említi az okirat (Fejér IX. I. 88), hogy Miklós I. Károly király idejében az osztrákok elleni hadjáratban a *Pochol* nevű várig és városig hatolt, a *Pechwar-hoz tartozó Gyepes-Szerdahely nevű várat bevette*, elhamvasztotta és a Pochol várhoz és városhoz tartozó összes területet tüzzel-vassal pusztította stb. Mindamelletl azonban, hogy itt Potult (mert Pochol is ugyanaz) közelebről körülírja, még sem tudjuk szabatosan meghatározni. A Gyepes-Szerdahely elég bizonyíték azonban arra, hogy Potol = Pochol alatt magyar földrajzi tárgy értendő, a mit különben a következő adatok is támogatnak. Kerecsényi László zalamegyei ember 1555-ben írja Szigetből Nádasdi Tamásnak, hogy «az mustra mester Perlakra (zalam. helység) jött . . . hogy esmég (= ismét) hátra akar menni *Potol*-ba». Ákosházi Sárkány Ambrus (szintén zalamegyei) ugyanakkor írja Nádasdinak: «azt monta vala kegyelmed, hogy kegyelmed szekeren küldet *Potolik* (= Potol-ig); *Potolyba* és egy hétik kelyet (= kellett) késnünk» (*Történelmi Tár* 1906. évf. 131., 1910. évf. 534., 536.). Kövendi Székely Lukács stájerországi birtokos pedig Nádasdinak írja 1557-ben: «de az *pottoly* mezőn nincsen semmi jószág hozzája.» (U. o. 1907. évf. 542.) Azt, hogy a stájer Pettauval azonos, mint ezt néhai Pauler Gyula két helyen is állítja, el nem fogadhatjuk.

június 24-én említi, hogy ezen Ábrahám, midőn az ország határait Albert osztrák herceg ellen védelmezte, egyik ütközetben megsebesült és öt rokont vesztett; ¹ világos azonban, hogy itt oly csatározásról van szó, mely a székesfehérvári zászlóbontás előtt történt. 1294 január 18-án azonban tanúsítja András, hogy Menold fia Ábrahám neki már trónkövetelő korában is sok nevezetes szolgálatot tett. Midőn IV. László korában az osztrákok a magyar határt elfoglalták és ezen vidék összes nemesei az osztrákokhoz szegődtek, csak Ábrahám volt az, ki az ellenségnek ellenállva, a királyhoz hű maradt. Midőn László halála után — most már 1291-ről beszélhetünk — András trónra lépett, Ábrahám az osztrák-stájer herceg Albert seregével összetűzve, *Nagyszombat* városnál vitézül harczolt. Sikertelenül neki itt egynéhány osztrákot fogságba ejteni s a kezébe került osztrák csatazászlót András királyhoz megküldeni. A Nyitra megyében fekvő *Sasvárt*, melyet az osztrákok ugyancsak elfoglalva tartottak, szintén visszahódította a királynak. Albert összes haderejével Pozsony megyét pusztította, Ábrahám az osztrák sereget legyőzte s győzelmének jeleül — mint már mondtuk — az ellenség hadizászlóját egyik embere által a királynak bemutatta. Albert ezen balsiker után egy csehekből álló csapatot küldött Ábrahám ellen, de most sem jobb sikerrel; Ábrahám harczba bocsátkozott a csehekkel és legyőzte őket. Erre Albert, egy Ábrahám által védelmezett erődtámaszt vett ostrom alá, a mit azonban nem tudott bevenni, mert Ábrahám azt saját és embereinek sérülése árán dicsőségesen megakadályozta; 53 embere nyíllövés következtében súlyosan megsebesült, tizenötön pedig a védelmezés alatt az osztrákok fogságába kerültek; világos tehát, hogy ezen faerődtámaszt a pozsonyi várhoz tartozott. Említi itt is Sasvár ostromát.²

1297-ben újabb részletekkel egészíti ki tudósítását. Azt mondja: «Midőn köztünk és Albert osztrák-stájer herceg és cseh király között, ki most kedves ipánk, akkor pedig legelkeseredettebb ellenségünk volt, háború tört ki s a pozsonyi várat a herceg a mi kárunkra elfoglalva tartotta, Pozsony megye összes nemesei

¹ *Apponyi-oklevéltár* 17, 18.

² *Apponyi-oklevéltár* 31.

s Pozsony városának összes vendégnépei minket elhagyva az ellenséghez szegődtek, Ábrahám ellenük harczolva, sok szolgálatot tett akkor nekünk. Midőn ugyanakkor az osztrákok, nevezett herczegük parancsára, a *Szala* a *Deáki* nevű helységekben lévő monostorokban felhalmozott hadikészülékek és lőszerrek segítségével területünket pusztították, Ábrahám ezen monostorokat saját költségein ostrom alá vette. Maga s emberei megsérültek, de az elfoglalás mégis sikerült, mire Ábrahám a monostorokat jogos tulajdonosaiknak, a szentmártoni s a túróczi apátnak minden kiváltási díj nélkül visszaadta, a mint ezt (Henyeyi) Ladamér esztergomi érsek tanusította.¹

Ezen Ábrahám különben a «Vörös» melléknevet is viselte és 1294-től 1296 május 31-ig Pozsony megye alispánja. 1324-ben megkapja a pozsonymegyei Cseklészt; 1325-ben találkozunk vele utoljára; tőle származnak az ifjabb Cseklésziek és a Vörösváriak.

Néhai Pauler Gyula «A magyar nemzet története 1301-ig» című művében (első kiadás I. 550) azt mondja, hogy annak a magyar csapatnak, melyben fenti Ábrahám Pozsony alatt oly dicsőségesen harczolt, «néhai Csák Péter nádor fia Mátyus volt a vezére.» Pauler azonban tévedt, a mint ezt a következő okadatok bizonyítják:

1. Midőn András király 1294 január 18-án a pozsonyi ostromot legelőször említi, világosan megmondja, hogy az ostromra Máté királyi lovászmestert küldte ki. Csák nb. Máté pedig csak 1293 okt. 28-tól 1296 április 7-ig a lovászmester. 1291-ben Gyovad nb. Mikó volt az.

2. Midőn 1297-ben ugyanerről szól, azt mondja a király, hogy «akkor, midőn Henrik fia Miklós volt nádor a pozsonyi várat ellenünk elfoglalva tartotta s mi Máté lovászmesterünknek és Pozsony megye főispánjának megparancsoltuk, hogy a várat ostromolja stb.» Erre már most megjegyzendő, hogy 1291-ben Güsszingi Iván és fivérei, köztük Miklós, királypártiak voltak; ki van zárva tehát, hogy 1291-ben Miklós Pozsonyt kezén tartotta volna. Még jobban bizonyítja ezt Andrásnak 1296 október 19-én kelt okirata, melyben azt mondja, hogy Henrik bán fiai a pozsony-

¹ *Apponyi-oklevéltár* 38.

megyei Detrekővárat elfoglalták és fenti Ábrahám urának, Máté parancsára a várat szerencsésen visszahódította.¹ Ebből világosan kitűnik, hogy Máté alatt Pozsony megye főispánja, Ábrahám alatt pedig alispánja értendő; pedig Máté csak 1293 október 26-tól kezdve Pozsony megye főispánja (1291—1292. Pécz nb. Apor az) és Ábrahám is csak 1294-óta alispán. Kiviláglik tehát, hogy Pozsonynak a Güssingiek által történt elfoglalása s Csák nb. Máté és Vörös Ábrahám által történt visszahódítása nem 1291-re, hanem későbbi időre, a legnagyobb valószínűség szerint 1292-re helyezendő.

II. Ausztriában.

Miután András király június 29-én Székesfehérvárott az ország zászlaját kibontotta, megkezdték a mozgósítást és az egyes csapatok menesztését. Miklós nádor (Somogy megye főispánja) már június 17-én Geregye nb. Kalmér nevű vasmegyei úrral együtt az ország határán tartózkodik.² Maga a király július 3-án megint Budán, július 8-án azonban Komáromban van. Július 10-én Győrött találjuk. Július 14-én a tószigeteszilizközi járásban fekvő (Híd) *Abdán* (juxta pontem Abada)³ van, honnan a Lajta mindkét partján Ausztriába tört. Július 18-án Ladamér esztergomi érsek csapatja s Csukárdi János — kiről még alább lesz szó — az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgy egyház táján tartózkodott.⁴ Az pedig, hogy a király július 27-én Budán lett volna,⁵ nem felelhet meg a valóságnak és csak arra vezetendő vissza, hogy a kancellária az illető darabot a király nevében Budán keltezte.

¹ *Apponyi-oklevéltár* 32. *Fejér* VII. 2, 196.

² *Wenzel* XII. 495.

³ Német neve *Brück-Abda*.

⁴ *Pauler* (I. 550.) mondja: «a jobbszárny a Duna mentében Flenschendorf közelében a «Szent György templománál» lépte át a határt.» Erre megjegyzendő, hogy ezen Flenschendorft nem ismerjük. Ez nem más, mint a legrégebb okiratokban mint Wlocendorf, Flezyndorph előforduló, Mosony megyében az ausztriai határon feküdt *Flossendorf* vagy *Flössendorf*, melynek közelében 1278-ban is a «Szent György temploma» nevű helység Magyarország és Ausztria között a határt jelölte meg. (*Történelmi Tár* 1908. évf. 504—505.) Erről azonban még alább szó lesz.

⁵ *Wenzel* X. 18.

Ausztriai területre érve, úgylátszik, hogy András legelőbb *Haslaut* és utána *Rohraut* vette ostrom alá, melyet bevett és melynek lakosságát hűségi esküre kényszerítette. Maga a király mondja 1292-ben, hogy e hadjáratban, midőn Albert hercegnek országába betört «először és főleg ennek Rohrau nevű várát ostromoltatta».¹ *Július 21-én* már mondja, hogy az egyik vasmegyei ember Rohrau ostroma alatt elesett,² miből arra következtethetünk, hogy Rohrau július 21-én már magyar kézen volt. Erre András Bruck és Fische között egy *Königsberg* nevű dombhoz vonult, hol serege öt napig tartózkodott, mely időtartamot azzal töltötték, hogy a körülöttük fekvő vidéket tűzzel-vassal pusztították. Erre azt tanácsolták neki, hogy *Schwechat* felé induljon, hol rendes csatározásba bocsátkozhatna, ha az a szándéka, hogy egyenesen Bécs felé törjön. András ennek helyt adván, Schwechat felé vonult, hol seregével tábort ütött. Ottokár szerint a sereg oly nagy volt, hogy hosszúsága és szélessége egy mérföld volt. Jelen voltukat nem kellett a bécsieknek tudtul adni; látták ezt a bécsiek a meggyújtott helységek elhamvasztásából, az innen kiinduló lángokból származó szikrákból és azon füstből, mely egészen Bécs falaiboz húzódott. Ezalatt *Prellenkirchen*.³ *Schwadorf*,⁴ *Petronell* ⁵ már András kezén voltak és innen terjeszkedett ki serege minden irányban a Dunától le egészen Bécsújhelyig, az egész vidéket kegyetlenül pusztítva, rabolva, gyujtogatva s annyi kárt okozva, a mennyire a lakosság nem tudott visszaemlékezni. A király főhadiszállása egy ideig Schwechatban maradt, mert Bécsset, bár elég közel volt, még sem támadta meg személyesen teljes erővel; csak kisebb csapatokat küldött alája, a melyek a várost körülrajzolták és környékét ép úgy pusztították, mint az eddig elfoglalt területeket. Arról pl. biztos tudomásunk van, hogy Aba nb. Amadé nádor és az ő zász-

¹ *Wenzel* XII. 529.

² *Wenzel* XII. 504.

³ A lajta melléki brucki kerületi kapitányság hainburgi járásában, a magyar határon.

⁴ Ugyanazon kerületi kapitányság schwechati járásában, a Fische mentén, Bécsből délkeleti irányban.

⁵ Ugyanazon kerületi kapitányság hainburgi járásában, a Duna mentén.

laja alatt Csicseri Jób már július 22-ike előtt a bécsi vár előtt csatáoztak.¹

Albertnek a hadjárat alatt tanúsított magaviselete alig érhető. Vagy alábecsülte a magyarok számát és rátermettségét vagy nem mert velök nyílt csatában szembeszállni. Haderejére nézve némi adataink vannak. A stájer urak sorából a következők jöttek segítségére vagy megígérték legalább: Henrik *admonti* apát 100 emberrel; *Wildoni Hartnid* 60-nal; a *Stubenbergiek* 200-al; a *Pettauiak* 100-al. Az osztrákok sorából: *Stadecki Hartnid* és *Leutold* 50-nel; *Liechtensteini Otto* 60-al; *Emmerbergi Bertold* 100-al; ezekhez járultak a *Schenk*, *Neipperg*, *Pernegg*, *Wildhausi*, *Marburg*, *Teufelbach* és egyéb apróbb urak; összes ereje kb. 3000 emberből állt; ezzel persze nem lehetett a 80,000 főre becsült magyar sereggel sikerrel szembeszállani.

Augusztus kezdetén indult meg András Bécs felé. Augusztus 6-án *Wolter*, azaz a mai *Unterwaltersdorf* mellett ütötte fel sátrát és itt találjuk őt még augusztus 6-án.² Innen egyenesen Bécs felé vonult, hol augusztus 9-én Lőrincz volt nádor fia Kemény számára okiratot állt ki; ugyanott időzik augusztus 17-én is, hol a bécsi vár alatt a sopronmegyei keddhelyi apátság részére adománylevelet keltez.³

Andrásnak Bécs falai előtt megjelenése azonban még nem volt elegendő arra, hogy Albert tétlenségét megtörje. Az összes német kútfők⁴ megegyeznek abban, hogy a magyar betöréssel szemben sem Albert, sem bárói semminéven nevezendő ellenállást ki nem

¹ *Hazai okmánytár* VI. 366.

² *Waltersdorf* (Ober- és Unter-) a bécsujhelyi kerületi kapitányság etreichsdorfi járásában van. A király ottlétét tanúsítja *Hazai okmánytár* VIII. 299. és *Wenzel* X. 34. Hogy júl. 27-én Budán lett volna, a mint ezt *Wenzel* X. 18. mondja, nem valószínű. Az illető okiratot a kancellária Budán csak a király nevében állíthatta ki.

³ *Fejér* VI. 1, 147. *Hazai oklevéltár* 128.

⁴ *Klosterneuburgi krónika* (ap. Pez I. 470—471.); a *bécsi krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 716.); a *melki évkönyvek* (ap. Pertz IX. 510.); a *zwettli krónika harmadik folytatása* (ap. Pertz IX. 658.); a *Florián-féle krónika folytatása* (ap. Pertz IX. 749.); *Leobeni krónika* (ap. Pez I. 874.); a stájer Ottokár rímes krónikája, (ap. Pez I. 381—394) stb., melyet Seemüller József 1893-ban újabban kiadott.

fejtettek ; sőt annyira kicsinylették a dolgot, hogy a magyar királyról másképp nem is beszéltek, mint a «velencei kalmár»-ról, a mivel anyjának velencei születésére czéloztak ; hiveinek pedig azt üzenték : jobb volna most is, mint azelőtt, sáfránt árusítani, a mivel arra czéloztak, hogy Velenczében még a patricziusok sem irtóztak a kereskedéstől. András seregének Bécs előtti táborozása annyiban változtatta meg helyzetét, hogy a stájer és osztrák segítő csapatok Bécsbe érkeztek. Albert természetesen nagy örömmel fogadta őket, de a város polgárai nem igen gyönyörködtek az idegen vendégekben ; nehezen is ment az elszállásolás. A nagy uraknak még jutott hely valahogy a városban ; kíséretüknek azonban a városou kívül kellett a sátrakat felütni, a mit azonban a magyarok és a kúnok alaposan megnehezítettek vagy teljesen megakadályoztak. Mert alig hogy egy letelepedő német csapatot megpillantottak, már is közvetlen közelébe rohantak és az előtte való térséget úgy fölgyjutották, hogy a füst a városba is hatolt. Látván a bárók egy része, hogy tréfát nem értő ellenséggel van dolga, csapataikat lassan-lassan a maguk tűzhelyének védelmezésére haza kezdték küldeni, a mi természetesen a Bécsben gyülekezett fegyveres erőt tetemesen csökkentette. Albert mindamellett sem tudta magát döntő támadásra elhatározni ; főtörekvése az volt, hogy embereiben és a város lakosaiban a helyzet komolyságát a lehetőség keretében leszállítsa, a mi annyira sikerült is neki, hogy a bécsi nők naponta a védőfalakra mentek és ott az előttük lezajló esetepáték kimenetelét ugyanazon kíváncsisággal szemlélték, mint a színházban a szindarabot ; a nézőteret a falak magasabb pontjai és a tornyocskák alkották. Végre felébredt Albertben is a harcsvágy ; de most sem mert ellenségével nyílt csatában szembeszállani, hanem azon volt, hogy ellenfelét egy éjjeli kirohanás által eddigi hadiállásából kiszorítsa. Ez azonban nem sikerült. Kémei azon jelentéssel tértek vissza, hogy a magyarokkal szemben esellel boldogulni nem lehet, vigyáznak azok és kitűnően szervezett őrszolgálatuk van. A kirohanás tervét tehát fel kellett adni. Egyesek ugyan megkísérelték a magyarokkal való mérközést, a mint ezt majd alább említeni fogjuk, de minden kedvező eredmény nélkül.

Így mult el augusztus első fele, a nélkül, hogy döntő csatára került volna a dolog. Hogy mi akadályozta Andrást abban, hogy

túlnyomó seregével Bécsset ostrommal bevegye, nem tudjuk ; de az áll, hogy augusztus második felében ő sem volt a helyzettel megelégedve. Ennek többrendbeli oka volt. Mindenek előtt azt kellett megfontolnia, hogy a tőle elfoglalt terület teljes pusztulása következtében nagy seregének élelmezése annál is nagyobb nehézségekbe ütközik, a mennyiben az elfoglalt osztrák területeken a veteményeket teljesen megsemmisítették. Attól is kellett félnie, hogy addig, míg ő haderejének legnagyobb részével idegen földön tartózkodik, az ország nyugati részével határos osztrák és stájer birtokosok a védtelen magyar megyéket rohanják meg ; a mi pedig mindennél sokkal fenyegetőbb lehetett, az volt, hogy a magyar urak legnagyobb része a nem igen eredményes hadjáratot már megunta s ennek nyíltan kifejezést is adott ; tették ezt a magyarok már sokkal korábban is és nem egyszer.

András pedig még nem ült oly biztosan a trónon, hogy a közhangulattal szemben ellenkező álláspontra helyezkedhetett volna. Ezt legjobban maga András bizonyítja, midőn 1294-ben e hadjáratról szólva a következőket mondja : *Midőn érsekeink, püspökeink és egyéb országnagyjaink tanácsára, a kik akkor körülöttünk voltak, Albert herczeggel békekötés és egyetértés elérése céljából összejöttünk,*¹ meg lehetünk győződve róla, hogy országnagyjai e «tanácsa» neki parancs volt. Voltak ugyan olyanok is, kik a háború s a pusztítások folytatását szívesen látták ; köztük elsősorban a kúnok, kik a kóbor életmódhoz szokva, az enyém és a tied között nem igen nagy különbséget tettek ; főemberük, Misza, IV. László utolsó nádora, nyíltan kijelentette, hogy Albertet gyűlöli, mert a IV. László halála utáni időben mindaddig, míg az országnak királya nem volt, elég kárt okozott neki s nem jött segítségére senki ; a boszút lihegő Güsszingi Iván sem tudta elfeledni, hogy még nemrég Alberttel szemben a rövidebbet húzta ; lehetnek talán még többen is, kik ugyanezen véleményen voltak, de a főpapok a pécsi püspök kivételével és a világi urak nagy többsége mégis csak békére gondolt. De a «nimbus»-ra is kellett gondolni, mert még sem járta, hogy a 80,000 ember élén győzelmeskedő király a herczegtől kérjen békét. Előbb azonban ki kellett

¹ *Fejér* VI. 1. 294.

puhatolni, hogy egyáltalában hajlandó-e a békére és hogy elfogadja-e a magyar feltételeket. Megbízták tehát azokat, kik már hivatásuknál fogva alkalmasok voltak arra, hogy ez ügyben az ellenfélnek békére hajlandó elemeivel tárgyaljanak. Az esztergomi s a kalocsai érsek egy Vilmos-rendi szerzetes közbenjárásával aug. 20-án a seckai s a passai püspökkel Bécs falain kívül egy semleges helyen tanácskoztak. A tárgyalásnak nem lett eredménye; egyik fél sem engedett. Az osztrákok kárpótlást kértek; azt mondták, hogy már eddig is mintegy 40,000 márkába (az akkori időben rengeteg összeg!) került nekik a háború; a magyarok ellenben nem elégedtek meg most már azzal, hogy Albert a Magyarországon elfoglalt helyeket visszaadja, hanem ráadásul még az ausztriai s stájer földön fekvő Hainburg, Bruck, Himberg, Neustadt és Starhemberg nevű várakat is követelték. A magyar követek felhatalmazás hiányában nem tehettek kötelező ígéretek, hanem visszamentek a főhadiszállásra, hol Andrásnak és haditanácsának előadták megbízásuk eredményét. A tanács a mellett döntött, hogy a békealkudozásokat folytatni kellene. A tárgyalásokat tehát újra kezdték azzal a különbséggel, hogy a két érsekkel most már négy világi főúr is ment Bécsbe, kik békés hangulatuk jeléül minden fegyverzet, sőt még páncél nélkül is, de az előkelő hölgyek kedvére — a mint ezt az osztrák krónikás malicziózusán kiemeli — legszebb ruhájukba öltözöttek jelentek meg a herczeg előtt. A tárgyalások német és latin nyelven folytak. Közben azonban nagyon megváltozott a helyzet a magyar táborban.

Az élelem hiánya, úgy látszik, már tetőpontját érte el és Andrásnak tennie kellett valamit, hogy a háborúpárt képviselőinek is engedjen valamiben. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy Bécs előtt többé nem maradhatnak. Güsszingi Iván azon véleményének adott kifejezést, hogy Bécs alá egy erős csapatot kellene küldeni, mely továbbra is az eddigi gyujtogatásokat folytassa; biztosan arra számított ugyanis, hogy a városba hatoló füst kicsalja a városiakat, hogy megtámadják a csekélynek látszó magyar csapatot. Ezalatt a fősereg vonuljon vissza egészen a magyar határvidékre és ha meglátja, hogy az előbbi terv sikerült, rögtön üssenek rá az ellenségre. A terv mindenkinek tetszett. Aug. 22-én ell hagyta a magyar fősereg Bécs környékét és Hainburg felé vonult.

Utját mindenütt a legkegyetlenebb pusztítás és rombolás jelölte meg; így kerültek Hainburgon túl a Fischach¹ mentén a wolfsthal-i térségre.

A nyugtalan Misza még itt sem akart békéről hallani. Azt tanácsolta Andrásnak, hozasson hajókat Győrből és Komáromból, keljenek át a Dunán, a Morvától a Kamp-folyóig elterülő földön, majd találhatnak nemcsak elegendő élelmiszert a hadsereg és a lovak számára, de embert és kincset is; ha a király nem megy bele ez ajánlatába, adjon neki 10,000 embert, majd elérí ő maga a kitűzött célt. Lehet, hogy András belement volna a dologba, de azalatt, míg erről a határon beszéltek, Bécsben fordulat állott be, a mennyiben a kölcsönös tanácskozásban elhatározták, hogy a magyar király Ausztriát haladéktalanul elhagyja, Albertet kártalanítja és mindkét fél kiszemelt képviselői a Hainburg és Pozsony között fekvő térségen gyülekezzenek, hogy a végleges békét megtárgyalják.

András beleegyezésének kikérése végett két osztrák meghatalmazott — neveiket majd alább közöljük — a magyar urakkal és 1000 fegyveres kíséretében András hadiszállására ment, hol a király a fegyverszünetet elfogadta. Erre az osztrák követség a magyar kísérettel Bécsbe visszautazott. Itt azonnal megválasztották a béke tárgyalásához szükséges meghatalmazottakat, a kiknek neveit ugyancsak majd alább közöljük. Erre András is megnevezte embereit, kik Hainburg és Pozsony között aug. 25-én sátrak alatt ültek össze tanácskozásra. Mindkét fél két szónokot szemelt ki az előzetes tárgyalások megvitatására, még pedig: osztrák részről a seckau-i püspököt és a Salzachi Bertoldot, magyar részről a kalocsai érseket és Hermann szentmártoni apátot. A végeredmény az volt, hogy mindkét részről négy urat választottak, kiket a végleges béke kötésével megbíztak.

III. A béke.

Aug. 26-án ült össze a nyolcz meghatalmazott. Magyar részről Henyei Ladamér esztergomi és Hontpázmán nb. János kalocsai

¹ A forrás szerint «In campo qui dicitur Vizzo ex opposito contra Posityum.»

érsék, Pécz nb. Gergely bán, Bars és Nyitra megye főispánja és Csák nb. Domonkos volt nádor. Osztrák részről: Brambachi Bernát passauai, Lipót seekauai püspök, Meissaui István és Pottendorfi Konrád. Már aug. 28-án ki volt állítva az oklevél, melynek főpontjai a következők voltak :

1. Albert a magyar király tulajdonát képező és magyar földön fekvő várakat és városokat, nevezetesen Pozsonyt és Nagyszombatot visszaadja jogos tulajdonosának.

2. A nemesség és egyéb tulajdonosok várait, melyeket Albert elfoglalt tőlük, hogy a kölcsönös súrlódásoknak eleje vétessék, le kell rombolni.

3. A Sopron megyében fekvő Kabold és a Vas megyében lévő Güsszing minden kikötés nélkül Andrásnak adassék vissza. A Drávamelléki (most a stájer marburgi kerületben lévő) Borlen, németül Ankenstein nevű várát illetőleg, melynek tulajdonjoga tekintetében nincsenek tisztában, utólag döntenek majd. A fenti helyek visszaadásának időpontját a két fejedelem személyes összejövetelük alkalmával határozza meg.

4. Mindkét fejedelem kötelezi magát, hogy ellenségeiket kölcsönösen nem támogatják. Egymásnak nyújtandó támogatásról majd személyes találkozásuk alkalmával fognak tárgyalni. A magyar foglyok kiváltása Pozsonyban vagy Győrött, az osztrákoké Hainburgban történik és erre az időpontot a fejedelmek személyesen szabják meg.

5. Albert összes magyar párthíveinek, nevezetesen pedig Vodicsai Radoszló bánnak és egész pártjának András megkegyelmez és kegyébe fogadja.

A két fejedelem összejövetele szintén aug. 28-án történt. Az összejövetel helyére nézve mindeddig — tudtommal legalább — a kutatók csak tapogatództak. A nyolcz békebíró t. i. abban állapodott meg : «daz si zesamde solden komen. Bi Prespurge lit ein velt lanc und wit bi *Hecceser* dem dorf, daruf man entwarf daz zil zwischen in, da si solden komen hin»¹ vagyis «hogy (a fejedelmek) találkozzanak egymással a Pozsony táján fekvő Hecceser nevű falu mellett lévő hosszú és tág mezőn, melyen a kettejük

¹ Seemüller-kiadás, 569.

közötti összejövetel pontját majd kijelölik». Egyik kiváló kutatónk¹ azt véli, hogy Hecceser alatt a «Kitseer dorf» értendő s határozottan állítja, hogy ez összejövetel meg is történt Pozsonytól nem messze, a mai *Köpcsénynél*, nagy tág mezőn, a melyen már előre kijelölték mindegyik fél helyét.»

Ez nem állja meg a helyét és csak onnan ered, hogy a «Hecceser» mindeddig nem volt meghatározva, pedig meghatározható.

Midőn Miskóc nb. Bars comes 1225-ben II. András királyt arra kéri, hogy az atyja. Domonkos bán által alapított sopron-megyei szentmáriai (Kedhely) monostornak tett adományait megerősítse, többek között azt is találjuk, hogy Bars e monostornak az ausztriai határon Pozsony mellett fekvő Wlocendorf nevű pusztát adja. Ezen Wlocendorf alatt, melynek helyes kiejtése *Flossendorf*, a későbbi Fleocendorph, Flezyndorph, illetve *Flössendorf* értendő. 1225. évi határleírásában a következőt találjuk: «első határa kezdődik keleten a Dunarévig, a hol a Nyáassziget a Mosonyról jövő út mellett végződik; innen egyenesen megy ugyanezen úton dél felé két határhoz, hol Jwagi s *Hetezer* végződik».² 1233-ban ugyanezen Bars a monostort akarja kártalanítani, miért is neki az ausztriai határon fekvő *Hetezer* nevű helységének felét hagyományozza.³ Hetezer másik felét a monostor már Bars szülőitől kapta s 1233-ban tényleg is élvezte.⁴

Midőn IV. László 1278-ban Flössendorft a pozsonyi káptalannak adományozza, azt mondja, hogy Flössendorf⁵ «a Dunamentén országunk határán a Pottenburg nevű vár tőszomszédságában» fekszik.⁶ Flössendorf első határa egy völgnél kezdődik, mely a Dunától keleti irányban az Oroszvárra vezető úton túl kiindul. Innen, ugyanezen út mentén, a keresztúton van jel; innen ezen út mentén, egy nádasvölgyhez jut, melynek tetején újabb jel van; ezen völgy táján mennek Oroszvárra, hol a határjelet

¹ *Pauler Gyula* fentemlített művének I. köt. 556. és 739. l.

² *Sopronmegyei oklevéltár* I. 14.

³ *Wenzel* I. 195., hol az okirat kelte tévesen 1223-ra helyeztetik.

⁴ *Pottenburg* osztrák területen feküdt. Brunni (= Prunni) Henrik és János eladják 1343/44-ben Schaunburgi Konrádnak.

⁵ *Knauz Monum. crit. strigon.* II. 88.

⁶ *Történelmi Tár* 1908. évf. 503.

egy kő alkotja. Ezen völgy közelében két régi főhatárjel van, melyek a Szilvás nevű birtokot a pozsonyi vár földjeitől választják el; innen folytatódik dél felé, hol két régibb jel a *Hetteséri* földeket megjelöli; innen megy dél felé két régi határjelhez; kissé távolabb van ismét két régi jel egy nagy völgy mellett, melynél a határ Pozsony felé hajlik; átmenvén a völgyön, megint van két régi jel; erre ismét van völgy, melyen túl a Szent György temploma Magyarország és Ausztria határát jelöli meg. Keletről tartoznak az egészhez a Dunamentén lévő Ökörsgiget és Wetteng nevű szigetek. Ezen templomra különben megjegyzendő, hogy 1225-ben egy «*eclesia Dersu*»-t említenek, melynek szentélye Flössendorfhhoz tartozott.

Köpcsényt (németül Kitsee) 1314-ben *Chotseb*-nek, 1348-ban *Chötsee*-nek hívták.¹ Kizártnak tartandó tehát, hogy az egykorú Ottokár Köpcsényt Hecceser-nek nevezte volna. Mindezekből pedig kiviláglik, hogy Hecceser nem Köpcsény, hanem az 1225. és 1278-ban még létezett, azóta már eltűnt *Hetesér*.

András 24-én Fertótón, aug. 26-án Pozsonyban tartózkodott, hol a végleges békekötés érdekében folyó tárgyalásokat bevéarta,² de aug. 28-án már Heteséren volt, hol Alberttel való találkozása s a béke kihirdetése annak módja s rendje szerint történt. Kicseserélték a két példányban szerkesztett békeokiratot, melyet úgy Albert, mint András és mindkét részről számos országnagy és főúr esküvel szentesített. Volt egy kellemetlen incidens is. Emmerbergi Bertold annak hallatára, hogy Albert Güsszing várát visszahadja, hevesen tiltakozott; hivatkozott arra, hogy ő volt az, ki annak idején e várat Güsszingi Iván kezéből saját erejével és vérével kiragadta; hogy juthat ő most ahhoz, hogy az őt jogosan illető jöszágot kezéből kiadja? Güsszingi Iván sem volt valami rózsás hangulatban. A nyugtalan embernek sehogy sem tetszett, hogy erődítményeit, melyekbe fegyveres kirohanásai alkalmával oly sikeresen tudott menekülni, most leromboltassa, de hallgatott. A vége az egésznek az volt, hogy mindkét fél, a mint ez rendszeren

¹ V. ö. A «Magyar Nyelvőr» 1915. évf. 387–388. old. megjelent dolgozattal (L. Anjoukori okmánytár I. 366).

² Wenzel X. 26.6.

hosszú czivakodás után beálló kibéküléskor szokott lenni, annyira czimborálni kezdett, hogy még Emmerbergi Bertoldot és Güsszingi Ivánt is az általános örömmámorba behurczolták és mindkét fejedelem már azért is, hogy egyik külsőségből a másikba esve, a megengedett határokat túl ne lépjék, este elbúcsúzott és kiki a maga irányában hazafelé vonult. Aug. 29 én András már Budán van.¹

IV. A résztvevők.

a) *Osztrák részről.*

A rendelkezésünkre álló német források között csak az egy Ottokár féle rímes krónika jegyezte fel azoknak a neveit, kik Albert oldalán a hadjáratban részt vettek. Részleteket azonban itt sem találunk. Kezdjük meg a névsort azokkal, kik a béketárgyalások miatt a magyarokkal Hainburg és Pozsony között tanácskoztak.

1. *Imre freisingi püspök*, tulajdonképen VIII. Emicho erdőgróf (= Wildgraf 1283 † 1311).

2. *Schaunbergi IV. Henrik gróf* (1281–1308).

3. *Raben(s)wald grófja*; Rabenwald stájerországi helység, mely jelenleg a hartbergi kerületi járásban fekszik.

4. *Az öreg Liechtenstein*. Ez a stájer (muraui) család tagja: öregebb (II.) Ottó, ki többször Stíria kapitánya, 1289-ben Albert kamarása, 1305-ben stájer főországbíró. † 1311-ben.

5–6. *Stubenbergi Frigyes és fivére Henrik* Stájerországból.

7. *Wildoni Hartnid*, stájerországi marsall.

8. *Stadecker Hartnid*.

9. *Puchaimi Albert*, kit «der Kecke»-nek neveztek, a mi nem más, mint a német keck (= merész). † 1308.

10. *Stadecki Leutold*.

¹ *Wenzel V. 29.* egy évnélküli okiratot közöl, melynek értelmében András Lukács napja utáni vasárnapon Bécsujhelyen van. Szabó Károly ott azt hiszi, hogy ezen darab 1291 okt. 21-ére helyezendő, mert András 1291-ben Bécsujhely és Bécs környékén táborozott. Számítása nem helyes. András csak 1296-ban lehetett Bécsujhelyen. További itinerárja a következő: okt. 7: Böleske, nov. 15: Korpona, decz. 6: Pozsony.

11. *Sommerau* Konrád.
12. *Haslauer* Otto.
13. *Henrik admonti apát*.
14. *Greiffensee Landenberg Hermann* osztrák marsall († 1306),
ki már többször Magyarországgal volt érintkezésben.
15. *Wallseei II. Eberhard* (1297—1331 † 1339 előtt).
16. *Schellenbergi Markwart*.
Ezekon kívül szerepeltek még a következők:
17. *Lipót seckauer püspök* (1283—1291).
18. *Kühnringer I. Leutold* (1259 † 1312).
19. *Meissauer István* (kit Habsburgi Rudolf a dürnkruti
csata után 1278-ban osztrák marsallá emelt).
20. *Kappeller Ulrik*, kit «a hosszú»-nak neveztek.
21. *Tellesbrunner Bernold*.
22. *Emmerbergi Schenk Bertold* († 1308).
23. *Pillichdorfer Konrád*.
Ezek voltak az osztrák felhatalmazottak a második béke-
tárgyaláson.
24. *Bertold salzai szerzetes*, ki Mailsbergen (= Mauerberg,
Maurperig) «maister» volt. Mailsberg Alsó-Ausztriában az ober-
hollabrunni kerületi kapitányságban fekszik.
25. *Pettau urai*.
26. *A Schenk-család*.
27. *Neuperger-család*.
28. *Bernegger IV. Gundakar*.
29. *A Wilhausiak*.
30. *A Marburgiak*.
31. *Brambacher Bernát* passauer püspök (1285—1313).

b) Magyar részről.

Ezekre nézve két főforrást ismerünk. Az egyik a hazai okiratok, a másik Ottokár osztrák rímes krónikája, mely utóbbi azonban csak azon magyar urakat nevezi meg, kik a béketárgyalásokban és a béke szentesítésében vettek részt. A tőle adott névjegyzék kétségkívül egyike a legérdekesebb külföldi tudósításoknak. Néhai Pauler Gyula, kinek műve abban leli klasszicitását,

hogy a legnagyobb műveletekben részt vett személyeket még akkor is kiemeli, ha nem is döntőleg nyúltak be az események kerekébe és a szereplőket egyáltalában a lehetőség keretében régi ismerőseink köréhez közelebbre hozni iparkodik, Ottokár ezen részletéről nagyon kicsinylőleg nyilatkozik. Azt mondja ¹ «A Reimchronikot a szokott óvatossággal kell használni. A magyar követek legtöbbjét föl lehet ismerni, de *nem érdemes azzal foglalkozni, mert anachronismusokkal van tele*. Ezen bírálat nagyban és egészben véve túlszigorú. Igaz ugyan, hogy a jegyzék némi tekintetben kifogásolható, de nem szabad elfelednünk, hogy szerző e jegyzéket nem épen 1291-ben, hanem minden valószínűség szerint később, talán sokkal később állította össze és adatait nem mindenütt saját tapasztalatból, hanem csak idegen oldalról nyert bemondás alapján írta, hisz elég gyakran hangsúlyozza, hogy «ezt vagy amaszt csak úgy tudja, a mint hallotta» vagy a mint neki mondták. Így tehát könnyen hihető, hogy az 1291-ben szerepelt magyarok akkor midőn a rájuk vonatkozó fejezetet írta, már oly néven és oly hivatalos állásban szerepeltek, mellyel 1291-ben még nem bírtak; ő pedig róluk csak úgy tesz említést, a mint művének írásakor ismereteseek voltak; ilyen értelemben lehet ugyan anachronismusról beszélni, de ez még nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az illetők — bár nem e néven és ezen állásban — 1291-ben mégis szerepeltek.

Elemezzük már most ezen névjegyzéket :

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek (1279 † 1298).
2. *Hontpázmán* nb. *János* kalocsai érsek (1278 † 1301).
3. *András* győri püspök (1290—1294).
4. *Der Pischolf Mathias, der von Sibenburgen waz*. Ezen adat — igaz — téves. Egy Mátyás nevű erdélyi püspököt nem ismerünk 1291-ben. Akkoron Monoszló nb. Péter az erdélyi püspök.
5. *Péter veszprémi püspök*. Ez határozottan téves, mert Héder nb. Güsszingi Péter (Iván fivére) csak 1288-ig volt a veszprémi püspök. Utódja 1289-től 1302-ig Rád nb. Benedek.
6. *A zágrábi püspök* (János 1287—1295).
7. *A pécsi püspök* (Pál 1284—1299).
8. *András zengi püspök*.

¹ Előbb i. művének I. 738.

9. *Fülöp sadersi (zadrai, zárai, jádrai) püspök*, kiről Ottokár mondja «der dem Kunig waz Sipp» vagyis hogy a királynak rokona volt. Ha ez igaz, akkor e rokonság kétséggkívül András király velencei anyjára, Morosini Tomasinára vezetendő vissza. Megjegyzendő azonban, hogy Fülöp jádrai püspöksége csak nagy óvatossággal veendő. Ottokár — úgy látszik — rosszul volt értelésítve. Mindenekelőtt kiemeljük, hogy Zára már a 13-ik században nem püspöki, hanem *érseki* székhely volt; de ez nem lényeges, miután Ottokár az esztergomi érseket is csak püspöknek mondja. A zárai érsekek névsora a 13-ik század második felében a következő: 1245—1287. Periandro Lőrincz. Ennek halála után († 1287) a jádrai káptalan két pártra oszlott, melynek egyike Galsoni(s) András páduai kanonokot érsekké választotta, mi ellen a kanonokok másik része felebbezett. A pápa azzal döntötte el a dolgot, hogy 1291 febr. 12-én Anagniai János ferenczrendi (minorita) szerzetest nevezte ki jádrai érseknek. 1297 jun. 18-án kijelenti a pápa, hogy János jádrai érseket Trani-ra helyezte át és hogy a jádrai érseki széket Tudertoi Henrik minorita szerzetessel betölti. Henrik halála után a pápa 1299 jun. 15-én Jakab minoritát nevezi ki jádrai érseknek.

Mindezek alapján tehát világos, hogy 1291-ben *nem Fülöp, hanem Anagnai János volt a jádrai érsek.*

10. «*Lazla via Weiwot, über walt de Herzog*» «Via» Ottokárnál «fia»-nak ejtendő ki, a mi annak a bizonyítéka, hogy ez esetben szigorúan a magyar megjelölést követi. «Lazla» annyi mint László. Weiwot pedig annyi mint vajda = Wojwode. Ueberwald annyit tesz mint Transsilvania vagyis Erdély. Pauler el nem fogadja a krónikás adatát, mert «László via nem vajda még akkor»; kifogása jogosulatlan. Persze, ha ő ezen László fia alatt azon Kán nb. László fia Lászlót érti, ki III. András halála után oly nagy szerepet vitt, hogy még Otto királyt is fogságába ejtette, — pedig erre gondol Pauler — akkor igaza van, mert ez csak 1297 ápr. 21-én merül fel mint tényleges erdélyi vajda. Csak hogy Ottokár vajdája alatt más értendő. Ez t. i. azon *Borsa nb. László fia László*, ki 1291 máj. 8-án mint erdélyi *alvajda* szerepel.¹

¹ *Fejér VI. 1., 163.* tévesen nevezi őt vajdának, de *Zimmermann-Werner*

Ottokár úgy látszik, nem igen ismerhette a vajda szó jelentését, mert e Lászlót, bár nevéhez a Weiwotot fűzi, mégis hercegeknek nevezi.¹

11. *Graf Ambolt von Tamepog*. Kétségtől ferdtett név. Pauler szerint ez talán a bácsi ispán Einard Zsámbók nemzetségből. Egy Eynard fia János urat ismerünk tényleg 1276-tól fogva. 1291 október 9-én Bács megye főispánja s az is igaz, hogy — a mint alább látjuk — az osztrák hadjáratban is részt vett, de Pauler feltételezése mind a mellett csak nagy óvatossággal veendő. Az állítólag a Champagneból származó Zsámboki-családban az Ajnárd név dívott, de ez nem más, mint a német Einhard, illetve Eginhard magyaros alakja. Már most az, hogy Zsámboki s Tamepog között némi képzelőtehetség segítségével bizonyos rokonhangzás felfedezhető, nem épen teljesen kizárandó; de, hogy Ottokár a német Einhard nevet, melyet már Nagy Károly császár titkár tollnoka († 844) viselt, fel nem ismerte volna a magyaros Ajnárdban, az kevésbé valószínű. Én reám a krónikás Amboltja azt a benyomást teszi, hogy alatta a magyar *Ampod* (= *Ompud* = *Ompod* = *Ompudinus*) értendő. Ismerünk 1276-ból egy Ampod nevű boszniai al-báut, 1277-ből egy Ampod nevű alországbíró, 1287-ben egy Ampod nevű urat, ki az esztergommegyei (akkor komárommegyei) Karva, Dunamócs és Radvány között feküdt Macsala birtokosa s így nem épen valószínűtlen, hogy Ottokár embere ezek egyikével azonosítható volna. De van erre egy sokkal erősebb támaszpontunk. Ottokár egy másik helyen azt mondja, hogy Béla király akkor, midőn Stájerország magyar főnhatóság alá került

(Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 178.) a helyes szövegezésben alvajdának mondja. 1292-ben mint «László vajda» s mint «Ladizlaus filius Ladizlai de genere Borsae quondam vojvoda Transilvanie» szerepel. (*Wenzel* X. 83., 85.)

¹ *Ottokár* legújabb kiadója, *Seemüller József*, nagyon téved, midőn e Lászlóról mondja: «das ist Rorandus (*Rolandus*) Wajvoda Transilvanus (*Fejér* VI. 1., 117.), Sohn des Ladisla us.» Roland egész más személy és nem Lászlónak, hanem Tamásnak a fia. A németek különben is mindig abba a hibába esnek, hogy akkor, midőn az előttük ismeretlen magyar személyeket és földrajzi tárgyakat meghatározni akarják, nem hozzánk fordulnak útbaigazításért, hanem saját és téves felfogásuk szerint járnak el. Seemüllernek még egy másik nagy tévedése van. *Matschomie* pl. nála (1296. l.) Mazóvia, holott pedig a *marcsói* bántság stb.

(1254-kor) Ambold grófot Stájerországba küldte, hogy ott kapitány és parancsoló úr legyen. Ha már most ez az 1291. évi Ambolddal talán nem is azonos, joggal feltételezhetjük, hogy itt az atya helyett a fiúval, vagy legalább is két nemzetségbeli rokonnal van dolgunk. A Tomaj-nemzetség egyik ősfészke a zalamegyei Tomaj nevű helység; e helység urai sorában felmerül 1270-ben egy László fia *Ampod*. 1292 február 3-án már nem él, mert akkor csak fiairól van szó. Tekintettel arra, hogy a Magyarországból Stájerországba küldött tisztviselők többnyire a Stájerországgal tőszomszédos Zala megyében voltak birtokosok, (mint pl. Alsólindvai Hahót és Pécz nb. Dénes) több mint valószínű, hogy Tamepogi Ambold alatt *Tomaj* nb. *Tomaji Ampod* értendő. A mi pedig Pauler nézetét illeti, hangsúlyozni kívánom, hogy 1291-ben Bács megye főispánja nem Aynard, hanem ennek fia János volt és hogy már ennek következtében Ambold alatt nem Ajnard érthető.¹

12. *«der graf, was Lucas genant.»* Ez a Pécz nb. *Lukács*, ki 1291 július 10-től 1291. október 9-ig a királyné tárnokmestere. Tőle származik a Pécz nb. Szentgyörgyi s Devecseri család.

13. *«der grave Florant, von Sibenburgen.»* Itt a vessző helytelenül van alkalmazva. Seemüller következőleg határozza meg e Florantot. «E Florant pedig nem más, mint Borsa nb. Tamás fia Roland, ki 1291 február 22-től 1291 október 9-ig (harmadszor) tényleges erdélyi vajda. Megjegyzendő, hogy Ottokár Borsa nb. László alvajdát «*Ueberwaldi*» herczegnek mondja, Roland-nál pedig «*Siebenburgen*»-ről szól.²

14. *graf Paulus*. Ez, ha csak minden jel nem csal, azon Pállal azonos, ki 1291. október 10-én Moson megye főispánja. 1298-tól

¹ V. ö. a «Magyar Nyelvőr» 1916. évf. 14–15. old. megjelent dolgozattal.

² A Klosterneuburgi krónika (ap. Pez. I. 476.) használja a «*dux ante silvam*» kifejezést, a mi az «*Ueberwald*»-nak kétségtől éppén úgy megfelel, mint a latin Transsilvania. Hogy a krónikás mindamellett még a német *Siebenbürgent* is használja s így a két kifejezés alatt két egymástól megkülönböztetendő területet ért, annak magyarázatát a következőben vélem található: a szőrényi bánságra s a Havasalföldre itt nem igen szabad gondolni; én inkább azt hiszem, hogy *Ueberwald* = *ante silvam* alatt Erdély egyáltalában, a német *Siebenbürgen* alatt, a minek helyes kiejtése tulajdonképen *Sieben Burgen* (= *hét vár* = *septem castra*, illetve *Szebenvár*) pedig a németeklakta terület, vagyis a *hét száz szék* értendő.

1299-ig egyúttal Győr és Komárom megye főispánja is ; 1316-ban még él.

15. *der groze graf Dominicus*, vagyis Domonkos nádor. Ez Csák nb. Péter fia Domonkos, ki csak 1266-ban (V.) István ifj. királynak a nádora volt. 1291-ben ő csak czímzetes nádor ; utoljára találkozzunk vele 1299 július 29-én. Utódai Pozsega megyében éltek.

16. *der grave Amade*. Ez Aba nb. Dávid fia Amadé, kit 1280 óta ismerünk ; 1291 júliusában és novemberében nádor, mely minőségben azután is többször szerepel. Meghalt 1311-ben.

17. *von Trense meister Mathe*, azaz Trencsényi Máté mester, ki alatt az 1321-ben meghalt hatalmas oligarcha értendő. Pauler erre megjegyzi, «Trencsényi Mátéről még nem lehet szó.» Ezt nem szabad oly ellenmondást nem tűrő határozottsággal állítani. Midőn Ottokár ezt írta, Mátét csak a Trencsényi néven ismerték ; továbbá nem tudjuk biztosan, hogy mikor kapta Máté Trencsényt és mikor kezdték őt Magyarországon Trencsényinek nevezni ; annyi bizonyos, hogy 1294 és 1297 között már mint «Trencsényi Máté» Pozsony megye főispánja.¹

18. *Marcus via Stephan*. Ez a Csák nemzetség hontmegyei ágának sarja, ki 1280-ban Bakony megye fő- vagy alispánja s később Trencsényi Máté oldalán garázdálkodott. Ismerjük 1307-ig.

19. *grave Yban, sin brüeder warn auch da Heinrich und Nicola*. Ezek a Héder nb. Güsszingi fivérek. Iván (†1308), Henrik (†1309/10) és Miklós, kit 1273-tól 1297-ig ismerünk. Miklós még 1291 június 12-én a fehérmegyei Fövényben tartózkodik, hol Rezneki Herbert zalamegyei birtokosnak Apáti Dömötör elleni pörét, melyet június 7-én kellett volna tárgyalni, «a jelenlegi hadsereg felosztása utáni 15-ik napra» elhalasztja ;² azt mondja, hogy a hadjárat miatt neki felette fontos közügyei vannak. November 21-én a somogy-megyei Dobsza helységben, december 6-án Pereden van. Wenzel XII. 512—513 azon adata, hogy 1291 Judica vasárnap utáni harmadik napján (április 10-én) Vágh-on lett volna, nem áll. Az illető okirat nem nevezi meg az évet, de azt mondja, hogy Miklós

¹ Wenzel V. 242. (Kölet nélkül.)

² Wenzel XII. 513.

nádor akkor Somogy és Fejér megye főispánja ; e két főispánságot pedig csak 1295-ben tartja.

20. *von Worzen grave Stoigeli*. Mindeddig meg nem határozható. Worzen lehetne talán a Brassó melletti vidék, melyet a németek *Burzenland*nak és *Wurtzland*nak neveznek ; latin alakjai : Borza, Borze, Burze, Bursa, Burza, Burcia, Wrcza. De az sem teljesen lehetetlen, hogy itt az Abauj megyében törzsökös Bárczai-család, vagy az erdélyi Barcsaiaknak valamely eddig ismeretlen tagjával van dolgunk. A Stoigeli név kétségkívül a maga nemében páratlan ferdítés, mely alatt esetleg a szláv *Sztoiko* lappanghat.

21. *ein meister, hiez graf Engeli, von Slankenmunde*. Ez volna nézetem szerint a helyes szórend és akkor az Engeli után következő vessző elesne. Slankenmund nem más, mint a Szerém megyében fekvő *Szlankamen*. Ez annál is bizonyosabb, a mennyiben tudjuk, hogy Albert királyunk egy 1439 szeptember 7-én németül kiállított oklevelét következőleg keltezi : «Geben bey *Slankemünd* in vnserm felde».¹ Szlankamen az eredeti szláv név ; magyar neve Szalánkemen. Ez fent említett Péter erdélyi püspöknek fivére, Monoszló nb. Egyed, ki 1265-ben mint V. István tolnokmestere merül fel és 1313-ban meghalt ; szerémmegyei nagybirtokos volt és így nem épen valószínűtlen, hogy Szlankamen is az övé volt és hogy Engeli alatt a magyar Egyed lappang.

22. *graf Rucher*. Ez eredetiben ő volna Slankamen ura, de ha fenti nézetem helyes, akkor neki nem jut jelzője. Különben meg nem határozható. Rucher talán Ruther, Rutker, -Rudger vagyis a német Rüdiger. Egy Ruchra előfordul 1289-ben mint jádrai (= zárai) lakos.

23. *von Oren grave Wernher*. Werner előfordul már 1288-ban mint Budavár bírása.²

24. *graf Stephan von Lindwa*. A német Lind(en)bach-ból (= hársfapatak) gyártották a magyar Lindva vagy Lendva-nevet. Fenti István a Zala megyében törzsökös Buzád—Hahót nemzetségének 1272-től, 1290-ig ismert tagja s az alsólindvai Bánfi család egyenes őse.

¹ *Telekt* Huny. kora Magyarországon. X. 69.

² *Wenzel* XII. 469.

25. *graf Jorge uz der Vize*. Jorge anyyi mint Georg vagyis György. Hogy ki lett légyen, nem egészen világos. Az «uz der Vize» anyyi mint «aus der Vize» vagyis «a Vizezből». Meghatározására talán a következő vezethetne. Tudjuk, hogy IV. Béla fia Béla herceg, 1264-ben Kunigund brandenburgi hercegleányt vette nőül s hogy a tudósítók majdnem egyöntetű előadása szerint a felette nagy pompával véghezment lakodalmat az Alsó-Ausztriában a Fischa-folyó mentén fekvő Fischamend nevű városkában (azelőtt Fischamünde) tartották meg. Midőn Ottokár rímes krónikája (7645—7648) erről a lakodalomról szól, azt mondja: «aller ding unz uf ein ort wart diu hirat geret, diu solt geschehen *an der stet, daz da heizet in der Vize*», valamivel később (7823—7824) mondja: «da der kunic mit seiner muomen (= Muhme = nagynéne) *gezoget in die Vize kom.*» Mindkét helyen a v betű f nek veendő s így egyértőleg a krónikások azon határozott adatával, hogy a lakodalmat Fischamenden tartották, Ottokár vizez-je nem más, mint a Fischa folyó. György mindamellet magyar úr lehetett.

26. *von Tyrnach graf Radalitze*. Radalitze alatt nézetem szerint Radoszló (Radoszláv) értendő s így első pillanatban az ismert Vodicsai Radoszló bánra kellene gondolnunk. Tudjuk azonban, hogy ez 1291-ben András király ellen az osztrák Albertet pártolta. Van ez időtájt több Radoszló nevű magyar úr; pl. a Szepességben is.¹ Tirnach alatt a pozsonymegyei Nagyszombat értendő, melyet a németek még most is *Tirnau*-nak neveznek. Bizonyítja ezt maga Ottokár² midőn a békeokirat tartalmát elemezve, azt mondja, hogy a herceg adja vissza Pozsony várost és megyét «und allez, das man weste daz zuo der selben veste gehört und zuo der graf-schaft und alle die eigenschaft, der man ze rehte jach, zuo der *stat Tyrnach*, mit der stat vor genant» (= és mindazon birtokokat, melyekről általában állítják, hogy Tirnau városához tartoznak.) Nagyszombat bíráit ismerjük ez időből, de Radoszló nevűt nem. Több mint valószínű, hogy ezen férfi alatt egy gazdag nagyszombati birtokos lappang.

27. *ein Walch hiez Valentin*. Walch anyyi mint «*Wälscher*»,

¹ Wenzel X. 167.

² Ap. Seemüller 571. 1.

azaz *olasz*; Valentin annyi mint *Bálint*. Erről, valamint a még következő olaszokról majd alább lesz szó.

28. *des kunigs mac, her Albertin ein Venediaere*, vagyis a király rokona Albert velencei ember. Ez *Morosini Albert*, kiről szintén alább lesz szó.

29. *ein Wolch, hiez der Driskaere*. Meg nem határozható. Az «aere» végszó arra enged következtetni, hogy ezen olasz valamely Driska nevű helységből való.

30. *ein Walhe da, der hiez Petrus de Spina*. Meg nem határozható. Térjünk már most át azokra, kikről a magyar okiratok szólnak. Már előzetesen is kijelentjük, hogy hazai forrásaink itt oly bőven folynak, hogy velük egyetlen egy külföldi sem tudna versenyezni.

A névjegyzék a következő:

1. *Henyei Ladamér* esztergomi érsek, kinek a hadjáratban kifejtett tevékenységét már ecseteltük. Az ő szolgálatában voltak a következők:

a) *Ajkai András*, az érseki kuria nádora, vagyis az érsek főudvarmestere; veszprémmegyei ember,

b) (*Tázsony nb.*) *Mencshelyi Mihály* az érseki kenyérhordók főnöke (még 1292-ben is az); szintén veszprémmegyei ember,

c) *Fulko fia Istrán comes*,

d) *Kis Lukács*,

e) *Cephas mester*,

f) *Sukod fia László comes*,

g) *Hévízi Zoerard*,

h) *Albert esztergomi polgár*.

Ezek mindannyian 1291 július 18-án a magyar-osztrák határon levő Szentgyörgy egyházban, szeptember 3-án pedig már Esztergomban vannak és tanúsítják, hogy Csukárd unokája János a hadjárat ideje alatt végrendelkezett.¹

2. *Baksa nb. György*, a sóvári Soós család őse. Erről mondja a király 1291 augusztus 28-án, hogy az osztrák Albert ellen indított hadjáratban több osztrák vár elfoglalásában részt vett; ez alkalommal sok rokona és tisztje életveszélyben forgott; különö-

¹ *Wenzel V. 51.*

sen kiemeli, hogy akkor, midőn egynéhány országnagyot és nemest Bécs város körüljárásával megbízott, tanubizonyságát adta e György addig is bevált hűségének.¹

3. *Zelemér fia Zádor*, ki Bécs város kapui előtt az osztrák katonák ellen vitézül harczott és velök még egyéb helyeken is összetűzött. Megkapja a Szaboles megyében fekvő Jéke nevű birtokot. A királyi adománylevelél² keltezetlen, de az egri káptalan határjárása, melyre a levél hivatkozik, 1291 szept. 20-án van keltezve.

4. *Csukárd fia Péter fia János*, egy 1165-ben nemesített pozsonyi család sarja; a pozsonymegyei Csukárd (helyel-közzel Tornya nevű) és Nyék helységek tulajdonosa; 1279-ben és 1286-ban Pozsony megye alispánja. 1291 márczius 28-án Magyaróváron betegen fekszik és április 14-én végrendelkezik. Július 18-án az osztrák-magyar határon lévő Szentgyörgyegyházban az Albert elleni hadjáratra készül és akkor újra végrendelkezik; meghalt még 1291-ben; vajjon részt vett-e a háborúban, nem tudjuk.³

5. *Osl nb. Herbert*, ki úgy a várak elfoglalásánál, mint egyéb helyeken kitüntette magát. Megkapja 1291-ben a sopronmegyei Pertel (másként Keresztúr) nevű helységet megerősítő levelet.⁴

6. *Bána nb. Imre fiai: Zsidó Mihály, Benedek és Imre és rokonuk Pál fia Pál*. Zsidó Mihály 1273-tól 1300-ig szerepel; tárnokmester is volt. Benedeket ismerjük 1276-tól 1295-ig. Imrét ugyanezen időből. Ők is részt vettek a hadjáratban, melyben Benedek Bécs kapui előtt megsérült és rokonuk Pál fia Pál ugyanazon napon és helyen elesett. Érdemeik elismeréséül megkapják 1291 december 12-én a komárommegyei Vas és Zelebeg nevű birtokokat.⁵

7. *Zsámboki Ajnárd fia János*; erről már fentebb mondtuk, hogy Ottokár Tamepogi Amboldjával nem azonos. Ismerjük 1276-óta. 1291 október 9-én Bács megye főispánja. Szerepel még I. Károly király idejében is. Részt vett több osztrák vár ostromlásában és Bécs előtt súlyosan megsebesült.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 124.

² *Fejér*, VI. 1., 125., 128.

³ *Wenzel*, V. 51—63.

⁴ *Wenzel*, X. 20.

⁵ *Wenzel*, X. 21.

⁶ *Wenzel*, XII. 509.

8. *Lőrincz volt nádor fia Kemény*, kit 1280-tól 1296-ig ismerünk, a Matucsinai, Cseményi s cseményi Salap család őse. 1291 október 4-én ő Baranya megye főispánja s e napon megerősíti neki András a Szársomlói uradalmat ; róla csak általában említi a király, hogy az Albert elleni hadjáratban (1291-ben) annyira kitett magáért, hogy mindennéven nevezendő jutalmazásra érdemesnek bizonyult.¹

9. *Recsk fia Pál* részt vett a Bécs előtt lezajlott harcokban. Egyik ottani összeütközése alkalmával lándzsadöfessel leütötték nehéz lováról, de saját lovát az ellenség mégis megölte. Hőstettét egynéhány főnemes látta és a királynak tudomására hozta. Megkapja ezért (1293-ban) a turóczi megyei Próna-ra vonatkozó megerősítő levelet.² Ő a Prónai-család őse.

10. *Ják nb. Ebed fiai Rajnald és Ják*, kikről András 1291 július 14-én azt mondja, hogy nemcsak korábban, hanem az Albert ellen jelenleg viselt hadjáratban saját költségükön sok szolgálatot tettek.³ Vasmegyei emberek. Rajnald előfordul 1259-től 1302-ig ; tőle származik a Niczky-család. Ják 1263-tól ismeretes 1294-ig ; ő a Jáki-család egyenes őse.

11. *Aba nb. Amadé*, kit Ottokár is említi. Róla csak azt mondja az okirat, hogy Bécs előtt harcolt ;⁴ magától értetődik, hogy magasabb parancsnoksággal volt megbízva.

12. *Csicseri Jób* Amadé századában részt vett a Bécs előtti harcokban, minek elismeréséül már július 22-én Komlós nevű birtokra újabb adományozást kap.⁵

13. *Kaplyon nb. Jákó fiai András és Jákó* e hadjáratban mint hadbiztosok működtek. Midőn András őket augusztus 26-án az ungmegyei Tiba nevű birtokban megerősíti, azt mondja, hogy az Albert elleni hadjáratkor napról-napra a király oldalán mint hű tanácsadók tartózkodva, legnagyobb buzgalommal arról gon-

¹ *Fejér*, VI. 1., 139.

² *Fejér*, VI. 1., 243.

³ *Wenzel*, X. 14.

⁴ *Hazai okmánytár*, VI. 366.

⁵ U. o. — *Pauler* (II. 738.) mondja ugyan, hogy az illető okiratnak, ha más nem, a dátuma okvetlenül hamis, de nem indokolja. Gyanuja valószínűleg arra vezetendő vissza, hogy az ő véleménye szerint András július 22-én még nem szólhatott Bécs ostromáról.

doskodtak, hogy mi sem hiányozzék, a mi a kitűzött czél elérésére s megszilárdítására szükséges és a mit ezért kellett beszerezni és elhozni.¹ András (1249—1291) a Sztárai-család, Jákó (1249—1301) a Gelyénesiek őse.

14. *Aba nb. György fiai Péter és János* Bécs előtt harczoltak. János ez alkalommal nyíllövés következtében ballábán sérült meg, a mi őt azonban nem akadályozta abban, hogy támadóját lovával és teljes fegyverzetével fogságba ejtse s a király elé vezesse. November 11-én megerősíti András mindkét fivérnek a Zsidó-patakról szóló adományt.² Mindketten az Aba nemzetség somogyi ágának sarjai. (II.) Pétert 1284-től 1304-ig ismerjük; 1288-tól 1300-ig ő Abauj megye főispánja. (II.) Jánostól (1285—1304) származnak a Somosi-, Budaméri- és Kőszegi-családok.

15. *Ludány nb. Ludányi Fulko* «dicsőségesen küzdött az osztrákok ellen», miért is 1291 november 2-án a Zsigárdra vonatkozó adománylevelével megújítását kapja.³ Ő a Nyitra megyében törzsökös Családi-család őse; ismerjük 1280-tól 1291-ig.

16. *Vendég fiai Miklós, Simon és Tajma* sopronmegyei emberek Rohrau vár elfoglalása alatt kődobás következtében sérültek meg, miért már augusztus 2-án a sopronmegyei Ság birtokban megerősítettnek.⁴ Midőn (még atyjuk életében) Ság-ot 1274-ben kapták, akkor a királyné fegyvert viselő jobbágyai voltak.

17. *Tengerdi Tivadar* székesfehérvári prépost e hadjáratához nagyszámú fegyveres nemesek csapatait szállította és az összes országos ügyek rendezésében bölcs és körültekintő tanácsával vezette.⁵ E Tivadar később (1295—1304) győri püspök.

18. *Csém nb. Óvári Bittó* «vitézséget-vitézségre halmozva» Rohrau vár ostromlásában vett részt, mely alkalommal két tisztje elesett.⁶ Érdemei elismeréseül megkapja 1291-ben a vasmegyei Szarvaskendet; tőle származnak az óvári és a szarvaskendi Sibrik-családok.

¹ Wenzel, XII. 507.

² Hazai okmánytár, VI. 373.

³ Hazai okmánytár, VIII. 302.

⁴ Sopronmegyei oklevéltár, I. 55.

⁵ Wenzel, X. 39.

⁶ Wenzel, XII. 502.

19. *Csém nb. Hartvig fiai: «Weiss» Miklós, Bernát, Konrád és Seyfried* részt vettek a hadjáratban, mely alkalommal Német János nevű rokonuk Rohrau ostromlása alatt elesett. Megkapják 1291 július 21-én a vasmegyei Óbert.¹

20. *Miklós vasvári prépost.*²

21. *Pok nb. Tamás és Miklós,* mely utóbbi Rohrau ostromlása alatt elesett. Tamás 1295-ig ismeretes; ő a poki s mérgesi Poki-családok őse. Megkapja 1291 augusztus 6-án a győrmegyei Mérges és Réti nevű birtokokat.³

22. *Miskócz nb. Lőrincz* Rohrau előtt tüntette ki magát és megsebesült, miért is 1292-ben a valkómegeyi Varasi és Somogy nevű birtokokat kapta.⁴ Él még 1308-ban. Tőle származik a valkómegeyi Mikolai-család.

23. *Tomaj nb. Dénes.* Bécs előtt a király szemeláttára Albert emberei ellen küzdve, megsérült.⁵ Tőle származik a Losonczy és a losonczy Bánfi-család.

24. *Gutkeled nb. Lothárd bán és fia László;* részt vettek a hadjáratban, de közelebbi adatokat nem ismerünk; 1292-ben megkapja újra az aranyosmegyesi révvámat.⁶ Ő a nemzetség majádi ágából való; feltűnik még 1259-ben; 1291-ben címzetes bán; 1291 után elvész a nyoma. Fiai és unokája I. Károly idejében éltek.

25. *Vitális fiai Herbert, János és Ruben* részt vettek Rohrau ostromlásában; Herbert és János megsebesültek, megkapják 1293-ban a vasmegyei Gerent.⁷

26. *Csányi Máté fia István* Bécs alatt súlyosan megsebesült, miért is 1293-ban a Szolnok-Doboka megyében fekvő Kérő-t kapja.⁸ Csány pedig most Szilágy megyében fekszik.

27. *Perény* részt vett egy (az okiratban már olvashatlan) vár ostromában, melyről András azt mondja, hogy ezt mindjárt meg-

¹ Wenzel, XII. 504.

² Hazai okmánytár, IV. 79., 80.

³ Wenzel, X. 33.

⁴ Wenzel, XII. 529.

⁵ Hazai okmánytár, VI. 380.

⁶ Wenzel, V. 67.

⁷ Wenzel, V. 78. (hol hibásan áll Boro).

⁸ Hazai okmánytár, VIII. 328.

támadta, a midőn Albert országába benyomult s hogy Perény ott a király és az összes résztvevők szemeláttára súlyosan megsebesült. Megkapja ezért 1293-ban a szepesmegyei Zsegra egy részét.¹ Itt minden valószínűség szerint szintén Rohrau-ról van szó.

28. *Nagymartoni Simon fiai Simon és Mihály.* A Spanyolországból bevándorolt Fraknoi s Nagymartoni grófok családjából. Simon 1277-től 1318-ig, Mihály 1277-től 1304-ig ismeretes. Az okirat² csak általában említi, hogy mindketten a hadjáratban hű és dicséretes szolgálatokat tettek, de kiemeli, hogy a béke helyreállítása s a két ország közötti egyetértés érdekében mindketten beleegyeztek, hogy — bár hátrányukra történt — Marton (= Nagymarton) nevű váruk leromboltassék.

29. *Aba nb. Kompold fia Péter* a hadjáratban kifejtett működéseért megkapja 1294-ben a Domoszló s Őrs birtokokra vonatkozó királyi megerősítést.³ Ezen Péter 1273-tól 1318-ig szerepel; utolsó éveiben királynéi tárnokmester. Tőle származik a nánai Kompolti-család.

30. *Hontpázmán nb. Ivánka* megsebesült a hadjárat alatt; ⁴ 1291-től 1299-ig szerepel; a nemzetség azon nyitrai megyei ágából való, melytől a gimesi Forgács-család származik.

31. *Tördemiczi Péter fiai: Pál hantai prépost, Vid és János.* Mindhárman részt vettek Rohrau és «Huheneer», valamint egyéb osztrák várak ostromlásában, daczolva minden hajtólövegnek és kődobásnak. Megkapják 1294-ben a veszprémmegyei Hidegkútot.⁵

32. *Merzse fia Benedek.* Fenti Aba nb. Amadé nádor adományozza neki 1295-ben a sárosmegyei Kajáta nevű birtokot. Kiemeli, hogy akkor sebesült meg többek láttára, midőn András király Ausztria legjelentékenyebb városának, Bécsnek váralját elhamvasztotta; azt is említi, hogy ezen váralja alatt számtalan osztrák és sváb András fegyveres ereje ellen heves támadást intézett, mely azonban a támadók vereségével és csúf futásával végződött.⁶

¹ *Fejér*, VI. 1., 250.

² *Fejér*, VI. 1., 294.

³ *Wenzel*, X. 149. *Fejér*, VI. 1., 299.

⁴ *Fejér*, VI. 1., 300.

⁵ *Fejér*, VI. 1., 290.

⁶ *Hazai oklevéltár*, 145—146., 151.

Ebből kiviláglik, hogy e Benedek szintén Amadé nádor századában szolgált. Ő a Szinnyei-Merse-család őse.

33. *Marcsoka fia János* megkapja 1295-ben a turóczmegyei Neczpál nevű birtokot. Érdemeiből kiemelik, hogy Bécs városa alatt a bárók szemeláttára megsebesült.¹ Tőle származik a neczpáli Justh-család.

34. *Rátót nb. Olivér fia Miklós és rokonai.* Miklós megsebesült a hadjáratban; László s Miklós nevű rokonai elestek. 1296-ben e Miklós kir. pohárnokmester és Szatmár megye főispánja.²

35. *Guretha fia Mihály* Rohraunál sebesült meg. Megkapja 1297-ben a szepesmegyei Korotnokot.³ Tőle származik a Korotnoki-család.

36. *Lúcsi Csögöd fia András* az osztrák várak ostromlásában vett részt, minek elismeréséül 1297-ben rokonaival együtt nemesi rangot kap.⁴ Pozsony-csallóközi ember.

37. *Gutkeled nb. Mihály fia István* Bécs előtt sérült meg; 1298-ban Valkó megye bírósága alóli felmentést kap.⁵ Ő a Maróti-család egyenes őse.

38. *Pányoki Jakab* Bécs előtt tüntette ki magát, a minek elismeréséül 1298-ban az abaujmegyei Ruszkát kapja.⁶ Szerepel 1263-tól 1313-ig; tőle származnak a ruszakai Dobó és a ruszakai Bátor-családok.

39. *Tamás fia Sinka (= Simonka)* Bécs előtt súlyosan megsebesült, melynek elismeréséül 1299-ben és 1300-ban sárosmegyei birtokokat kap.⁷ Ő a már ismert Baksa nb. Sóvári György nővérének a fia.

40. *Stefk fia Miklós* az osztrák várak ostromlása alatt «vitéz oroszlán»-ként harczolt és lándzsadöfés által megsebesült, minek elismeréséül 1300-ban a lipótmegeyi Chermona nevű helységet kapja.⁸

¹ *Hazai okmánytár*, VI. 416.

² *Fejér*, VI. 2., 26.

³ *Fejér*, VI. 2., 78.

⁴ *Wenzel*, X. 259.

⁵ *Wenzel*, X. 296.

⁶ *Wenzel*, X. 299.

⁷ *Fejér*, VI. 2., 214., 259.

⁸ *Wenzel*, X. 308.

41. *Tótfői Barnabás* zalamegyei ember Rohrau előtt vesztette életét. Csak 1307-ben értesülünk róla, hogy III. András ezert rokonának: Haraszi Barnabásnak (a haraszi Tapán-család őseinek) a zalamegyei Kölked nevű birtokot adományozta.¹

42. *Palásti Ivánka fia Jób* több osztrák vár elfoglalása alkalmával kitüntette magát, minek elismeréséül 1300-ban rokonaival együtt nemesi rangra emelték. Hontmegyei ember.² †

43. *Geregye nb. Kálmér*. Güsszingi Miklós nádor, Somogy megye főispánja tanúsítja egy év nélküli okiratban, hogy azon peres ügy, melyet Gutkeled nb. Miklós bán és fenti Kálmér között május elsején kellett volna tárgyalni, pünkösöd utáni nyolczadik napra vagy még későbbre halasztja, mert nevezett Kálmér királyi parancs alapján ő vele (t. i. a nádorral) a nevezett pünkösöd oktávján már az ország határán azon seregben tartózkodik, melyet a király az összes nemesekkel együtt az ország ellenségei, az osztrákok ellen intézett. Hogy ezen okirat³ 1291-ben kelt, ahhoz nem fér kétség, mert a nádor és Kálmér *június 17-én* már az osztrák határon tartózkodtak. Ezen Kálmér 1275-től 1302-ig ismeretes; tőle származnak a vasmegyei Geregyei és Egervári-családok.

Végül még ki kell emelnünk, hogy az egykorú osztrák Helbling Seyfried krónikás adatai szerint a kún *Misza*, IV. Lászlónak utolsó nádora, szintén a hadjáratban részt vett, a mint ezt már fentebb részletesebben közöltük. A krónikás «der wilde grav Mizze» néven szerepelteti.

V. A magyar sereg összetétele.

Hogy mily nagy volt András serege s mily elemekből egészítette ki, arról hallgatnak a hazai források. Általánosságban talán kivétel nélkül mindnyájan sablonosan a «nagy» (= generális) seregről beszélnek; két helyen azonban⁴ azt mondja a király 1291-ben «in expeditione totius regni Hungariæ generalis contra dominum Albertum... ex omnibus regni nostri climatibus con-

¹ *Anjoukori okmánytár*, I. 140.

² A *Palásthyak*. I. 30.

³ *Wenzel*, XII. 495. (V. ö. 514., 669.)

⁴ *Fejér*, VI. 1., 139. és *Wenzel*, X. 20.

vocata», a mivel azt akarja mondani, hogy seregét Magyarország összes «égáljaiból», vagyis összes vidékeiből mozgósította.

A német források¹ 80,000 emberről szólnak, kik között «Cozlonos», oláhok, oroszok, kúnok, magyarok, erdélyiek és az egyik szerint tatárok is voltak. Az illető forrás közlője (Wattenbach Vilmos) nem tudja biztosan, kik a Cozlonos és csak kérdőjelezve véli, hogy alattuk a székelyek értendők. Nem vagyok vele egy véleményen. Azért nem osztom véleményét, mert Ottokár a székelyeket jól ismeri. Egyszer mondja «daz waz allenthalben *Zokel* un de Valben», mely utóbbiak alatt a kúnok értendők; egy más helyen mondja: «daz dhein *Zokel* oder Walach den fride an vns brechen vnd sinen Schaden rechen, den er hie genomen hat»,² harmadszor *Zokel*-ről beszél, a miből világosan kitűnik, hogy mindkét helyen a székelyekről szól. Véleményem szerint a Cozlonos alatt a «kazárok» értendők. De ez nem a fődolog, van még olyan is, mely nagyon is érdekes és a melyről az irodalom mindeddig — legalább tudtommal — nem szól.

Ottokár következőleg írja le a magyar hadseregnek a békekötés után történt feloszlását: «Aztán a magyarok királyukkal Pozsony felé kezdtek elvonulni; másnap arra birták a királyt, hogy Buda felé utazzon és midőn oda érkezett, mindnyájan búcsút vettek tőle, hogy eltávozhassanak. A kúnok és a pogányok visszatértek a tiszántúli hazájukba; a sereg egy kisebb része a *tengervidékre* vonult, hol otthona volt; az erdélyieket is lehetett látni, oda tértek vissza, a honnan jöttek; az oroszok, bosnyákok, horvátok és szerbek szintén hazatértek; az erdélyiek sem késlekedtek; haza mentek azokon az utakon, melyeket erre jóknak találtak».³ Már most felmerül az a kérdés, hogy kiket ért a krónikás a tengervidék felé vonultak alatt?

Már fentebb olvastuk, hogy Ottokár a nagy magyar harcosok tagjainak felsorolásában Morosini Albertet még más három olasszal utoljára említi és pedig: *Bálint*-tal, *Drisker*-rel és de *Spina* Péterrel. Erre nézve Pauler azt mondja, hogy «Albertino

¹ Nevezetesen a bécsi krónika folytatója ap. Pertz, IX. 716.

² Ottokár ap. Seemüller, 536., 565., 1097.

³ Ottokár ap. Seemüller, 577.

Morosini még nincs akkor Magyarországon». Ezen állításához azonban sok szó fér.

Igaz ugyan, hogy hazai kútforrásaink erről mit sem tudnak és hogy csak Ottokár előadásából ismeretes, hogy Albertino, midőn látta, hogy unokaöccsét Andrást nem tudja kellőleg támogatni, még 1290 előtt Velenczébe visszatért. Hazai okirataink között van egy, melynek értelmében a magyar országgyűlés 1299 július 29-én Morosini Albertnek a magyar honosságot adományozza és őt a magyar főrendek sorába iktatja.¹ De ez az okirat Albertinot már Tótország hercegének és Pozsega megye főispánjának mondja s egyetlen egy betűvel sem állítja, hogy csak ezen a napon kapta volna meg a két méltóságot, így tehát már ez a körülmény is bizonyítja, hogy Albertino már 1299 július 29-ike előtt magyar országnagy volt és mint ilyen valószínűleg helyel-közzel Magyarországon is tartózkodott. 1296 márcziusában bizonyos Balog még pozsegai várnagy és Pozsega megye főispánja, utódját 1299-ig nem ismerjük. De az illető okiratnak egy sokkal fontosabb szakasza van. Azt mondják t. i. az összegyűlt rendek, hogy Albertino a király fenntartására annyit tett és a régtől fogva különféle zavargások és kedvezőtlen állapotok miatt ide-oda hányt majdnem minden részében a végletekig kimerült ország sorsának reformálására és békéjének helyreállítására mindig a kellő utat találta. Ebből pedig kiviláglik, hogy Albertino, ha nem is tartózkodott állandóan Magyarországon, unokaöccséről soha meg nem feledkezett és szükség esetén minden irányban segítségére volt. Erre nevezetesen 1291-ben volt szüksége, midőn a trónon még nem igen megszilárdult András oly nagy és életbevágó vállalatba bocsátkozott, mint a hadjárat volt. Biztosra vehetjük, hogy András itt is, mielőtt döntő lépésre elhatározta volna magát, bölcs, befolyásos és gazdag nagybátyjának tanácsára hallgatott és hogy Albertino a trónon még nem szilárdan ülő unokaöccsének nemcsak pénzzel segített, hanem egynéhány olasz úr és ezeknek népeiből álló kis olasz csapatot saját vezénylete alatt segítségére jött. Hogy hazai okirataink erről mitsem tudnak és Albertino helyel-közzeli magyarországi tartózkodását nem említik, nem változtat a dolog lényegén. Képzél-

¹ Fejér, VII. 5., 503.

hetlen, hogy az unokaöccse érdekében annyi áldozatot hozott Albertino kilencz évig meg nem látogatta volna őt ; lehetetlen feltételezni, hogy Ottokár a négy olasz ember nevét és a hadjáratban való részvételét csak költötte volna ; mindezekből tehát világosan kitűnik, *hogy az 1291. évi hadjáratban András még nagybátyjától is kapott olasz segítő csapatot és hogy azok alatt, kik Ottokár szerint a békekötés után a tengervidék felé hazájukba vonultak, ezen olasz csapat emberei értendők.*

Dr. WERTNER MÓR.

ADALÉKOK A SZABADSÁGHARCZ TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

Német kézirat a szabadságharczról.

Ifjabb *Biás* Istvánnak, a marosvásárhelyi Teleki-levéltár őrének magántulajdonában van egy 4 r. 450 lapra terjedő bekötött kézirat, melynek sarkán ez a cím áll: «Geschichte des ungarischen Freiheitskampfes. Manuscript [zum 2. Bande]. Különben semmi közelebbi jelzése nincs és írója sem nevezi meg magát.

A következő fejezetek vannak benne :

1. Die Oesterreichische Armee, 1—29. l.
2. Die Russische Intervention und die Russische Armee, 30—69. l.
3. Baron Joseph Jellachich, 70—98. l.
4. Die Sylvesternacht von 1848 zu 1849. und die Reise nach Debreczin, 99—117. l.
5. Die Zusammenkunft Erzherzog Stephans, Palatin von Ungarn mit dem rebellischen Ban, Baron Joseph Jellachich, 118—127. l.
6. Wallachisches Meeting in Blasendorf (Balázsfalva), 128—148. l.
7. Debreczin unter Kossuth und Tschodajew, 149—167. l.
8. Justiz-Mord der ungarischen Generale in Arab, 168—182. l.
9. Die Braut des Mörders, 183—188. l.
10. Berichtigungen und Randglossen, 189—243. l., összesen 31. szám.
11. Constellationen und Schlußfolgerungen ; mit einem Blicke auf die Finanzen Oesterreichs, 244—302. l.

12. Anecdoten. 303—325. l. (13 adoma.)
13. Die verschiedene Nationalitäten Ungarns, 326—430. l.
14. Die Polen, die deutschen Legionen und die Ausländer überhaupt im Freiheitskampfe Ungarns, 431—439. l.
15. Schlußwort, 440—450. l.

Kivált a második részben sok a törlés, a mi, mint a szedőnek adott egyes utasítások is mutatják, a sajtó alá rendezés céljából történt. Talán *Streckfuss Adolf* a szerzője, a ki «Der Freiheitskampf in Ungarn» címmel Berlinben 1850-ben egy 830 lapra terjedő könyvet adott ki. Azonban az itten említett kézirat, sem ebben a könyvben, sem — legalább tudtommal — máshol nem jelent meg. Mutatványul fordításban két fejezetét közlöm.

I. Debreczen Kossuth és Cseodajev idejében.

I. Hogy az ellentéteket a magyar kormány terrorizmusát ócsárlók és az orosz barátok által megnyugtató Magyarországi boldogsága közt egészen szemléltetővé tegyük, az olvasó előtt hamisítatlan képét adjuk Debreczennek Kossuth Lajos és Debreczennek Cseodajev orosz tábornok és satellesei: Zichy és Drevenyák idejéből s ennek a képnek igazsága tekintetében hivatkozunk valamennyi szemtanúra.

Pompás, szép tavaszi nap önti fényes napsugarait a tágas rónára s a rajta épült nagy és terjedelmes Debreczen városára s annak többnyire alacsony házai tömegére, melyből néhány templom és torony emelkedik ki; azokat pedig ezen a beláthatatlan síkságon mérföldekről észre lehet venni.

A város nagy, széles főutcáján, a mely egyúttal piac is, meglehetősen tolongás tapasztalható.

A házakból csekély távolságra hosszú sorban ülnek a kofák, a kik húst, sült kolbászt, gyümölcsöt, főzeléket és mindenféle élelmiszert árulnak; kerek, piroszposzsgás, jóságos ábrázatúak, a kik óriási fekete főkötőket viselnek, mintha hadihajókat hordanának a fejükön.

Számtalan és mindenféle színbe öltözött honvéd jár-kél körülöttük; almát, diót, sulymot s más efféle csemegéket vásárol, miközben fecseg és nevetgél.

Mindenféle fegyvernembeli osztrák hadifoglyok csoportosan állodognak s úgy látszik, hogy fogságukat nem nagyon veszik a szívükre.

A széles fapadlókon, a melyek az itt kissé magasabb és szebb házak előtt vezetnek, országgyűlési képviselők és mindenféle államtisztviselők hemzsegnak s vagy az ülésekre, vagy a hivatalokba sietnek.

Ezeknek az uraknak nagyobb része alacsony, széleskarimájú és hosszú strucz- vagy darutollas kalapokat hordott.

Ott látjuk *Mészáros* hadügyminisztert, a maga számos kíséretével: fiatal, szép, erős emberek, harcziás vonásokkal; némelyiket por lepi, mert mint futár éppen most jött a csataterről; a többi csinosan és előkelően van öltözve.

Itt-ott vidám asszonyok és lányok csoportja látható; a templomba mennek, egyik boltból a másikba térnek be, hogy bevásárlásokat tegyenek, vagy pedig kísértálnak az egynegyed óra járásnyira lévő pompás erdőbe, a melynek árnyas útjain világos selyem ruháikat csillogtathatják, mialatt a széles kocsutakon kocsik és lovasok járnak-kelnek.

A város vendégfogadóiban szól a zene, a melynél a hegedű és a czimbalom a fő dolog. A czukrászboltokban mindenrendű látogatók nyüzsögnek s ugyancsak fogyasztják a jegeskávét és a czukros süteményeket.

Ott, a széles utca egyik sarkán, egy svadrony Boesckay-husár kanyarodik be. Csak 4—5 napja szerelték föl teljesen. Tetőtől talpig kékben járnak, fehér és kék a zsinórzatuk s fürge lovaikat ugratják.

A piacon török muzsika szól. Az ablakok megtelnek nézőkkel; zászlók lengenek valamennyi házon.

A másik oldalról az újonczoknak hosszú, sűrű sora jön dalolva, jókedvűen, vidám tréfák között.

Mindenütt leírhatatlan víg hangulat uralkodik, a milyet csak a legmerészebb képzelő erő gondolhat ki.

Egyszerre csönd lesz. Minden tekintet a városháza felé fordul, a hol *Kossuth* Lajos lakik és a hol a honvédelmi bizottság tartja összejöveteleit.

Mi történt? — kérdi egyik a másikat.

Kossuth jön — volt a felelet.

Egyszerű barna zsinóros honvéddolmányban egy halavány férfi csakugyan kilép a városháza kapuján. Tisztek és polgári hivatalnokok követik. A gyorsan összegyűlt tömeg utat nyit.

«Éljen Kossuth!» — kiáltja és Kossuth Lajos barátságosan, vidáman köszönti a svadrony kapitányát, ki csapatát a piacon felállította. Végigmegy a sorok előtt, beszélget a huszárokkal s az összegyűlt tömeg csöndesen figyel minden szavára.

Röviden, barátságosan kifejezván meglegedését a csapat pompás, bátor magatartása felett, ismét eltávozik s egy újabb «Éljen Kossuth!» követi.

Most néhányan azt kiáltják: «Foglyok! Foglyokat hoznak!» És szemünk láttára sajátságos jelenet fejlődik ki.

Látni lehet az osztrák foglyoknak hosszú sorát: kürosszirokat, ulánusokat, gránátosokat, vadászokat, többnyire nagy, erős embereket; mellettük pedig mint kíséretet 16—17 esztendőös honvédeket, kis legényeket, félig-meddig gyermekeket, a kiket a por ellepett, a nap barnára égetett; hanem azért vigak, büszkék, a kik győzteseknek érzik magukat.

A győzők és legyőzöttek közt az ellentét annyira szembe-tűnő, — hiszen majdnem hihetetlen, hogy ezek a gyerekek verték meg azokat az erős férfiakat — hogy az ember kísértetbe jön csalódásnak tartani az egészet.

Most üti a delet. Minden vendéglő és kosztház megtelik jókedvű vendégekkel. Poharak csengenek, áldomások hangzanak, politikai beszédek kerülnek szőnyegre; vitatkoznak, elbeszélnek, kétségbe vonnak egyet-mást és e közben felhangzik a Rákóczi-induló, vagy valami nemzeti dal, melyet a barna cigányok majd erősen, majd érzelmes gyöngédséggel játszanak.

Az ember azt hiszi, hogy béke uralkodik, mikor ezt az általános vidámságot, ezt az élénk életet, a mulatságnak, szórakozásnak ezt a keresését látja; s ha beköszönt az este, ha bezárulnak az ablakok s mindenütt zene és víg nóta szól, azt hinné az ember, hogy farsang van.

A debreczeniek éppen nem bánják, hogy a puszták városa kelleténél népesebb, mert a mellett jól keresnek.

A kereskedők emberemlékezet óta nem adtak el annyit és

olyan jó árban ; a háztulajdonosok lakásaikat olyan drágán még sohasem adhatták ki ; a földművesek még sohasem kaptak oly nagy árakat terményeikért, a melyek mind elkelték ; valamennyi iparos el volt foglalva — és mind kihasználta ezt a pillanatot.

A legszegényebb munkás kezében is tele erszényt, vagy bankjegyekkel telt bugyellárist lehetett látni.

Emlékszem olyan napra, a melyiken csak azért mentem ki, hogy ezekről a viszonyokról, az embereknek a sokaságáról egy kissé tájékozódjam s nem láttam borús, elégedetlen arcokat.

Ilyenféle volt a magyar kormány rémuralma.

*

II. Néhány hónap múlva újra láttam Debreczent.

Milyen más jelenet, mekkora különbség!

Azoknak a nagyjelentőségű napoknak minden vidám, magasztos képe fölelevenedett emlékezetemben. Mintegy varázsütésre minden megváltozott. Majd szétszakadt a szívem.

Ösmerősömmel, egy pappal végigkocsiztam a nagy, széles utcán, hogy a Bika vendéglőben szobát béreljek, mivel szükséges üzleti ügyek miatt, néhány napot kellett töltenem Debreczenben.

A háromszínű lobogók mind eltűntek. A városháza tetején nehézkesen, lomhán egyetlenegy fekete-sárga zászló lógott alá.

Ottan ült még a kofák hosszú sora, de nagyon megfogyatkozott számban, durczás, elégedetlen képükön a bosszankodás jelével.

Az utcák halotti csöndben puszták, üresek. Néhol sárga, kormos alakokat lehetett látni szürke kittlikben és sisakosan, a mint körülállják a kofákat, érthetetlen nyelven kiáltanak oda valamit, azután elveszik a portékát s annyit adnak érte, a mennyit akarnak.

Az egész kép: ezekkel a durva alakokkal, a mindenütt uralkodó szomorú csönd, olyan benyomást tett kedélyemre, a mit soha, soha sem felejthetek el.

Itt-ott hatalmas káromkodás hallatszik, mert a debreczeni kofák nem ijedtek meg a maguk árnyékától s kitöltötték a haragjukat, a hogy lehetett.

«Czudar kutya! — kiáltott az egyik. — Egy almát fizetett ki s négyet elloptott.»

«Istenem, hozd Kossuthot vissza! — sóhajtotta egy másik. — Ha ezek a sáskák még tovább is itt maradnak, mindnyájan éhen veszünk!»

«Öt ilyen pimasz van a házamban — heveskedett egy harmadik — s a ficzkók megesznek mindent, a mit találnak. Tegnap megették a dinnyéimet héjastól, tegnap pedig a moslékot, a mit éppen a disznónak akartam odaönteni.»

A boltok nyitva voltak, de vevő nem mutatkozott. Minden szomorúnak és nyomasztónak látszott. A város olyan volt, mint egy temető.

Dögvészes lehellet terjengett a levegőben és mikor egy debreczeni polgártól idegenkedve kérdeztem ennek a bajnak okát, bámulva tekintett rám. «Hát — azt mondta fejét csóválva, — messziről jöhetett az úr, ha ezt új dolognak találja. Ez a szemétnép — folytatta óvatosan körülnézve — már életében is elég bűdös, de most már az udvarokat is temetőkké tették s oda-ássák el a kolera halottjait. Látni fogja uram, hogy még a pestist is nyakunkra hozzák, ha az ördög hamarosan el nem viszi őket.»

Kezet fogtam vele és azt mondtam: «Bátorság, majd jóra fordul a dolog.»

A jó polgár teljes bizalommal tekintett rám, kémkedve pillantott körül s azután elfojtott hangon kérdezte meg: «Nem mondhat valamit Kossuthról? Mikor szabadít meg ezektől az ördögöktől? Legalább biztos az élete?»

Megmondtam neki, hogy Kossuth biztonságban és Törökországban van.

«Az Isten áldja meg ezért az ujságért» — felelt a polgár és szomorúan ment dolgára.

Befordultam egy másik utczába, hogy a *nyugalom, rend és törvényesség* helyreállítása után Debreczennek hű képét véssem emlékezetembe.

Teljes egyenruhában, fejükön sisakkal, tiszték találkoztak velem s meg kell vallanom, hogy nem keltettek valami nagy véleményt bennem az orosz hadseregről. Nem szép és jelentéktelen,

mindennapi arcok voltak, de — mi mindenesetre javukra válik — vonásaikban nem volt sem elbizottság, sem gőg.

Egy utcasarkon polgári ruhában néhány úr állott s egy plakátot olvastak. Odaléptem. Egy kis negyedréttű hirdetmény volt; alájegyezve: *Drevenyák*.

Nyomott kedélyem daczára sem tudtam elfojtani egy mosolyt, mikor — nem csekély meglepetésemre — ebben az ukázban a honvédelmi bizottság erélyes és határozott hirdetményeinek majmolását ösmertem fel. S a végén az a jelentéktelen név: *Drevenyák*, egészen drasztikussá tette ezt a komikus iratot.

De csakhamar más benyomásaim támadtak.

Találkoztam egy úrral, a kit debreczeni első tartózkodásom idejében gyakran láttam. Elég nyomorúságos volt, fején egy rettentő cseberrel (gúnyneve annak a divatos magas kalapnak, a czilindernek, a melyet a lakosok Magyarországon és Ausztriában a kormány parancsára viselnek). Mindjárt megösmert, pedig most hosszú szakállat viseltem.

Némán szorítottunk kezét.

Egy kis hallgatás után szomorúan mondta: «Milyen különbség az azelőtti s a mostani állapot közt! Hová lettek a szép napok, a mikor itt mindenütt vidám élet és lelkesedés uralkodott!»

Megkérdeztem, hogy megy a dolga utolsó találkozásunk óta; azt felelte, hogy két hét óta ma hagyta el először szobáját és — mint Debreczenben mindenki, — oly helyzetben van, mely felülmúl minden képzeletet, a mit valaha terrorizmusról és durva, kárhozatos önkényről alkotott. Különösen panaszkodott *Zichyre* és *Drevenyákra*, a kiknek eljárását gúnyosabbnak, bosszúvágyóbbnak és garázdábbnak nevezte az orosz tábornokok minden rendelkezésénél.

Ebben a pillanatban a rőfögésnek egy nemével együtt egy különös, egyenletesen ismétlődő hangot hallottunk.

— Tudja mi az? — kérdezte ösmerősöm.

— Disznók — mondtam bona fide.

— Téved — viszonzá. — Az egy muszka, a kit kancsukáznak. Ezek az emberek elcsépeletetik magukat egyetlenegy jajszó nélkül; ez a rőfögés minden, a mit tőlük hallani lehet.

Együtt mentünk végig az utcán. «Mostanában — folytatta

kísérőm — egy osztrák tiszt találkozott egyik czivisünkkel, a kinek szokott módon széles karimájú kerek kalapja volt. A tiszt reá rohant, leverte fejről a kalapot, miközben reá kiáltott: «Le a Kossuth-kalappal, te kutya!» A polgár szétnézett; sötét volt, közelben és távolban egy lélek sem mutatkozott. Abban a pillanatban a tiszt csákója is a földön hevert, önmaga pedig orrán, száján vérzett azoktól a súlyos ütésektől, a mikkal a polgár erős ökle elhalmozta. A civis elvégezvén dolgát, nyomtalanul eltűnt s a jól helybenhagyott tiszt minden fáradozása daczára sem lehetett kinyomozni.

— A házakat nem fosztották ki? — kérdeztem.

— De igen, többet is; és pedig néha egészen ártatlan embereket csak azért, mert azelőtt a forradalomnak egyik vagy másik vezetője ott lakott.

Azután azt is elbeszélte, hogy *Zichy* gróf egy professzort rettenetes korbácsolással büntetett meg azért, mert ez őt egy ujságban hóhérlegénynek nevezte.

«Arról a gyűlöletről és utálatról, a mely itt a katonai zsarnokság és az osztrák kormányzat ellen uralkodik, — fűzte hozzá — fogalma sem lehet önnek. De hallgatnak; a magyar akkor a leg-erősebb, mikor keveset beszél és nem káromkodik».

«Bízik jobb időkben?»

«Nem biz' én, uram — felelte kísérőm; — mert ezek az emberek annyira gyávák jogtalanságuk érzetében, hogy rémuralmi rendszabályaikat semmiesetre sem merik abbahagyni. Azonban hagyján! Nyugodtan és passive akarjuk megvárni a végét. Semmi sem olyan hosszú, hogy vége ne volna». (Magyar közmondás.)

Este bementem vacsorázni a pizsoktól ragyogó vendéglőbe s egy sarokban foglaltam helyet. Az asztaloknál több orosz és osztrák tiszt ült. Egy szót sem ejtettek politikáról, egy hangot sem szóltak a napi eseményekről. Ettek, ittak és a beszéd többnyire a *ronique scandaleuse* körül forgott. Az orosz tisztek többnyire egymás között társalogtak; közülük csak kettőt hallottam németül beszélni.

Türelmetlenül vártam az indulás óráját. A mikor Debreczen másnap mögöttem volt, szabadon lélegzettem.

Az Isten oltalmazzon minden országot ilyen rendtől és törvényességtől!

II. A tizenhárom tábornok halála Aradon.

Arad vára egy csekély magasságú, sima halmon fekszik s a szemnek kevés széppel kedveskedik. A templom, — melyet a vár ostroma idején vadul megrongáltak — a többi épület fölé emelkedik s megtépett födelével, megrepedt falaiival, a szomorú pusztulás képét mutatja.

A többi épületet az erődítmények legnagyobb részben eltakarják s az egésznek kiterjedése nagyon csekély.

A várral átellenben, csak a nádas Marostól elválasztva, fekszik Arad városa, mely tulajdonképen alig áll több, mint egy hosszú, széles, részben fűvel benőtt utcából, de igazán csinos házakkal.

Arad azelőtt Magyarországnak egyik legélénkebb és legvidámabb vidéki városa volt. A vidék nagyon vagyonos, elegáns és élni szerető nemessége ide gyűlt be a téli időre ; és az aradi farsang mindig a legélvezetesebbek közé tartozott.

Legújában ezt a hazafias várost dicsőség és nehéz, de hősi bátorsággal elviselt szenvedéseknek emléke borította azon kilencz hónapos ostromban, mely felejthetetlen minden honszerető szív előtt.

Most kevés rongálatlan ház van ebben a többé nem olyan csinos, nem olyan vidám és nem olyan virágzó városkában. Lakosai úgy megismerkedtek a golyókkal és bombákkal, hogy a leghevesebb bombázások idején is nyugodtan sétáltak az utcákon.

Ezek a legnagyobb nyomorúságok, a legnagyobb önfeláldozások napjai voltak. Aradot hősiesség, bátorság, készség és az áldozat minden neme tekintetében Magyarországnak egyetlen városa sem multa felül. Megérdemli, hogy a hősök városának nevezzék.

A ki most látja : rettenetes vészbírásgával, szegény, kicsufolt és megalázott lakosságával, félig rombadólt házaival, ne ámitassa magát ! Arad még most a hősök városa ; hallgat és keble mélyébe rejti bátorságát és föllázadt kedélyét ; de szelleme a régi maradt !

*

Húvös, októberi reggelen történt. Mindenki visszavonult a lakásába ; borús hírek szállingóztak arról, hogy Magyarország

Caraffája, a jó ügy Robespierreje megerősítette Magyarország legvitézebb, legnemesebb tizenhárom hős tábornokának halálos ítéletét.

Mindenütt fájdalom és csüggedés uralkodott.

«Megkegyelmeznek nekik» — vigasztalta mélyen megrendült családját egy optimista.

«Kegyelem és Haynau! Milyen nevetséges» — válaszolta keserűen egy másik.

«De legalább nem akasztják fel őket, hanem főbelövik» — okoskodtak itt-ott.

«Megkinoznak, főbelőnék, négyfelé vágnák őket, ha ez még szokás volna a XIX.-században» — vélték a jobban értesültek, a kik Haynau jellemét ismerték.

«Legalább Kiss tábornokot semmiesetre sem akasztják fel — jegyezte meg egy csinos asszony — neki megkegyelmeznek.»

«Ólom és golyó! — vágott szavába férje sötéten, kedvetlenül. Nem ösmered Magyarország utolsó háromszáz esztendejének történetét, hogy kegyelemről beszélsz?»

«Legalább nem magyar — jegyezte meg egy polgár — és még csak nem is törvényes születésű, a ki az ország hóhéra lett; hanem egy hanai zsidólánynak és a hessen-kasseli kicsapongó választófejedelemnek a fia. Egyetlenegy magyar, törvényes szüléknek egyetlenegy fia sem adta volna magát erre a véres hivatalra. Meglátjátok, az lesz a vége, mint Lobkovitznak s a többi ilyenféle őrjöngőnek.»

Így beszéltek, így buzgólkodtak, így vigasztalódtak.

«Az aradi hóhér ott akarja hagyni hivatalát, mert lelkiismerete háborog» — mondták némelyek.

«A hadbíró urak — beszéltek mások — azt mondják, értésükre adták, hogy csak tüntetésről van szó; hát csak ítéljék valamennyit kötéltre: majd megkegyelmeznek nekik. Mindamellet ezen urak közül néhányan megtagadták a halálos ítélet kimondását.»

«Kiméljete meg efféle meséktől — kiáltott egy harmadik. Ezeket az urakat jól fizetik, ebből élnek. Törődik is a hóhér aggodalmakkal, vagy a hadbíró urak nyugtalan éjszakáival. Majd talál másokat, a kik jó fizetésért vállalkoznak a törvényszéki gyilkosságra.»

A legkülönösebb hírek keringtek a városban.

«Bem nagy befolyásra tett szert — suttogták egymás között. Franciaországban a szocializmus óriási lépésekkel halad előre. A szerbek és az oláhok nincsenek kielégítve ; mindenütt forronganak. Az európai háború elkerülhetetlen. — És így járt ez szájról-szájra.

Azok a gyáva közönyösek, a kik idején kereket oldottak, az özönvízelőtti mammutoknak ezek a fajtái, a kiknek nem voltak sem hazafias, sem osztrák érzelmeik, sem monarchikus, sem köztársasági elveik, a semmiképen sem érzőknek ezek az európa-szerte ösmert osztályai, a kik mindig ott tartózkodtak, a hol legbiztosabban érezték magukat, — ezek mostan már hazaszállingóztak. De még ezek a hazatért elvtelenek, valamint a nekibátorodott pecsovicsok is kissé különösnek találták, hogy úgynevezett hűségökért a hazát most oláh és szerb parcellákra szétszakítva lássák ; hogy az aránytalanul nagy többségben levő elbizakodott konzervatívek a jó ügynek diadala helyett most hosszú orral kénytelenek távozni, míg azok, a kiket lázadóknak neveztek, legalább a dicsőséget, a világ csodálatát és aranyos reményeiket őrizték meg a maguk számára.

«Szépen vagyunk!» — sugta egyik ilyen lefőzött pecsovics egy barátomnak. Igazán megérdemelte a fáradságot, hogy hiven kitarassunk a császár mellett. A szép, szabad Magyarország most sokkal hátrább van, mint József császár idejében. Még csak a czopf hiányzik!»

«Csak azt szeretném tudni — szólt egy másik, — hogy mi egy . . .»

«Hallgass! — kiáltott rá megriadt barátja ; s azután, mint egy a megkezdett mondat kiegészítésére hozzáfűzte: — hogy mi egy báró *Haynau* tábornok nagy úr ő nagyméltósága személyében hogyan kaptunk diktátort.»

«Mindamellet megmenekültél volna tőle — vélte egy harmadik. Tagadhatatlan, hogy a konzervatívek tulajdonképen gyalázatosan bántak velünk.»

Ebben a pillanatban egy vastag úr lépett a beszélgetőkzhöz. «Fudjátok — kezdte, — hogy *Kiss* tábornokot és még kettőt kegyelem útján . . .»

«Hála Istennek!» — kiáltották mindnyájan.

«De hát halljátok a végét: kegyelem útján főbelövik.»

«Hát alhatik nyugodtan ez a Haynau?» — szólt borzongva az egyik.

«Oh, az ilyen emberek nyugodtan alszanak! — felelte a mostan érkezett. Mit törődik efféle ember Magyarországgal, mit törődik legjobbjainak kiontott vérével! Az ilyen idegen... soha... egy... A császár bennünket, jóézésű többséget, hogyan alázhatott le ennyire!

A nap ilyen és efféle nyilatkozatok közt telt el. A helytelenítés, a megbotránkozás volt a lakosság minden részének közhangulata. Maguk az osztrák tisztek is, kivétel nélkül, mély hallgatással adták jelét, hogy a véres Haynau nagyon messzire ment.

*

A rettenetes hajnal fölvirradt. Fenn a várban egy nyílt téren az őrséget négyyszögben állították fel. Arad lakosai közül csak néhányat lehetett látni.

A derék katonák arcán a közöny kifejezése ült. Kéveset beszéltek, míg a tisztek egymás közt élénken társalogtak s némelyik a felháborodás jelei közt távozott el.

Végre néhány közember és egy tisztt kíséretében megjelent a magyar szabadságharcz győzelemhez szokott tizenhárom hős tábornokának hosszú sora.

Itt nem akarjuk ismételni neveiket; minden hirlapból ösmernék ezeket a hősokeket.

Mind nyugodtan és komolyan lépkedtek.

Senki sem látott félelmet, de szinpadias játékot sem ebben a nagy jelentőségű órában. Mindenki ösmerte ennek a pillanatnak komolyságát és kiváló fontosságát s a hazáért való nagy és nemes vértanuságát nem alázták le komédiává.

Mindezekben a részben igen szép és kifejező arcvonásokban volt valami felmagasztaltság, valami megragadó, mely nem tévesztette el hatását a tisztre, a ki vérző szívvvel vezényelte a végrehajtást. Arcán meglátszott a fájdalom és részvét.

A mikor egyszerű egyenruhájukban, az egyik oldalán nyitott négyyszög (carré) közepén a bitófa elé álltak, szép és magasztos.

volt a csoportjuk. Volt valami nagyszerűség abban, mikor ezek a hősök most fegyvertelenül álltak hóhéraik hatalmában. A mikor egymást együtt látták, szívből összeölelekeztek, kezet szorítottak s búcsút mondtak egymásnak a viszontlátásra: odafenn, a hol nem valami alter ego uralkodik.

S most megkezdődött a mészárlás.

A hóhér halotthalványan állott fenn a lépcsőn. A hogy a sor rájuk került, mindnyájan bátran, sőt a felmagasztaltságnak eme legfőbb pillanatában vidáman léptek a bitóhoz.

Vécsey gróf, ez a híres vitézségű és chevaleresque természetű férfiú, inkább ugrott, mint ment. «Éljen a haza!» hangzott ajkáról, mely egy pillanat múlva már elnémult.

Mikor a sor *Leiningen* grófra, erre a szép, magas, fiatal emberre került, a végrehajtást vezénylő tiszt elé lépett, és azt mondta: «Mondja meg császáranak, mert nekem ugyan nem császárom, utolsó kérésem gyanánt megadhatott volna két golyót: egyet feleségemért s egy másikat gyermekemért.» Azután a lajtorjához lépett s meghalt, a hogy a *Leiningen*ek szoktak meghalni: szemében bátorsággal, ajakán mosolygással.

Mindenikről vázlatot lehetne készíteni. A derék *Aulich*, a bátor *Gáspár*,¹ *Knesich*, *Nagy* tábornokok, egy szóval *mindnyájan*, példát adtak, nyugodt lelkiösmerettel hogyan lehet meghalni s egy ilyen haldokló mennyire fölötte áll bosszúszomjas hóhérainak.

A vitéz *Damjanich* volt az utolsó azok között, a kiket kötéllel végeztek ki. A mikor látta, hogy dicsőségének társai egymásután miként pusztulnak el a hóhér kötele következtében, *Kiss* tábornokhoz fordult: a rendíthetetlenek közül a legrendíthetlenebbhez.

— Valóban — szólta vidáman — a bátraknak az elképzelhető legszebb küldöttsége megy előre az Isten trónusához. Jó fogadtatást fog készíteni számomra.

A mikor látták, hogy a leghősiesebb, legjobban szeretett magyar tábornok szép, férfias arczával és erős természetével oly nyugodtan, oly örömet lép a bitóhoz, halálos csend uralkodott, minden arcz elhalványodott s a vezénylő tiszt maga is haldoklóhoz hasonlított.

¹ Tévedés, *Gáspár András* nem volt a kivégzettek közt.

Damjanich oly derült nyugalommal halt meg, a hogy egyetlen hóhéra sem hal meg.

Biztosíthatunk mindenkit, hogy mindez nagyon távol állt az elrettentő példa hatásától, sőt kivétel nélkül minden jelenlevő, még az osztrák katonaság is, annyira eltelt magasztos érzéssel, hogy a városban és a várban egész nap nem lehetett hallani mást, mint csodálkozó beszédet ezekről az emberekről, kik oly szépen, oly nemesen fogadták a halált.

Mikor a hóhér a szabadságharcz legnemesebb, leglovagiasabb hőse életének szikráját is kioltotta, sor került arra a négyre is, a kiket főbelövésre kegyelmeztek meg.

Közülük egyik sem engedte bekötni a szemét. A katonák előléptek s elsütötték fegyveröket. A lövésre az elítéltek közül hárman holtan estek a földre.

Kiss tábornok, a ki bátran nézett a halálos csövekbe, sértetlen maradt.

A mikor társait elesni látta, kemény vonásain a harag jelével emelkedett fel és erős hangon kiáltotta: «És én? Engemet egy golyó sem talált!»

Egy második sortűz volt a felelet. Az egyik golyó átlőtte karját. Lassan felemelte és azt kiáltotta: «Karomat átlőtték, de még élek!»

Akkor előugrott egy altiszt, úgy czélezott rá, mint egy menekülő vadra és átlőtte a fejét. Arczával holtan esett a földre.

És azt hiszik, hogy Magyarorszáiban az ilyen jeleneteket elfelejthetik!

II.

Serguel János aradi naplója.

Az aradi vár 1848—49. évi ostromáról idáig több napló van kinyomatva. Így különösen a Lakatos Ottóé, Margitayé (Aradi Vésznapok) és Kovách Ernőé, mely utóbbihoz 1911-ben én írtam előszót. Legújabban Lovassy Andor torda-aranyosmegyei nyug. alispán úr szivességéből megkaptam Serguel Nep. Jánosnak naplójából két ivet, folio alakban a 13—16. és 21—24. oldalon szerzőnek Aradon 1849 június 4—10. és július 25—augusztus 5. közt tett följegyzéseivel. Serguel 1805 július 31-én született s Arad

vagyonos és művelt polgárai közé tartozott. Barátság fűzte Sárossy Gyulához, Nyáry Pálhoz, Hajnik Pálhoz s a közélet számos kitűnőségéhez. Jól beszélt magyarul, németül, francziául; mindennapos volt Bettelheim könyvkereskedésében és sokat olvasgatott történelmi munkákat; különösen szerette Engel magyar történetét. Följegyzései tehát töredékesen is figyelemreméltók és sok tekintetben jellemzik az ostrom kilenczedik hónapját élő Arad viszonyait és hangulatát.

1849 június 4-éről írja, hogy a kormánybiztos, *Dobay* a 36. z. a. őrnagya (Vécsey tábornok hadsegéde), s *Dushek* százados (Vécsey táborából) a várbeliekkel parlamentiroztak a Pix-kaszárnyánál. A várból *Cesati* mérnökkapitány és *Kress* ténfőhadnagy jöttek ki. A parlamentirozás eredményét nem tudhatták meg. Beszélték, hogy a várbeliek két tisztet kívánnak kiküldeni, kik maguknak Magyarország jelen viszonyairól s állásáról meggyőződést szerezzenek; s azt beszélték, hogy ezen két tiszt helyébe a magyaroktól két tuzt (*Obses*, *Geisel*) kérnek be a várba bizosságnak. Azon idő alatt, míg a tiszték Magyar- és Erdélyországot beutazzák, minden ellenségeskedés megszűnmék Arad város és a vár között. «Este 7 óra után — úgymond — *Lázár Lázár* padján *Náray* Imrétől, ki ott *Kovács Zsigával*, *Vörös Nácival*, *Elek Pistával* ült, a folyó évi június 2-róli Közlönyt kaptam, melyben a többek közt az is állott, hogy a kormányzó (*Kossuth*) rendeletére *Csányi* László közlekedési miniszter a szolnok-debreczen-kolozsvári és szolnok-aradi vasút földmunkálatát már foganatba vétette, hol a katona-foglyok is dolgozandanak s így azt, mit fegyverrel ártottak, dologgal helyrehozandják. Olvartam továbbá, hogy a kormányzó rendeletére a sebesült honvédek számára Pesten egy nagyszerű, kerttel és sétákkal ellátott palota építtessék s a *Margareth-szigete népkertté* alakíttassék át; Pest város keleti oldalán egy nagyszerű *csatorna* készíttessék, mely véd- és kereskedelmi eszközül szolgáljon egyszersmind. — A várbeliek megbecsülték magukat s nem háborgattak bennünket.»

Június 5-én, egy keddi nagyon meleg napon hallotta, hogy a Pix-kaszárnyánál a mieink sátor alatt parlamentiroznak a várbeliekkel s hogy ma 12 személyre ott nagy ebédet adnak. *Santi czukrásznál Finster* bővebben is értesítette, hogy csakugyan

parlamentiroznak s nagy ebéd lesz, a melyhez Santi szállítja a fagyaltot és a pezsgőt. Este hét óra felé Reicheltől hallotta, hogy a parlamenteurök még együtt vannak s abban állapodtak meg, hogy a várból három tiszt menjen Temesvárra, Pestre s Erdélybe és személyesen győződjk meg arról, hogy a császáriak Magyarországból csakugyan kiszorultak, Budát pedig a magyarok bevették s Erdélyt visszavették. Addig, a míg visszatérnek, a két fél (t. i. Arad vára és Arad városa közt) az ellenségeskedés szüneteljen. Kovács Gusztáv törvényszéki elnök Reichelnél tudatta vele az abrudbányai szerencsétlen csata részleteit.¹

Június 6-án a minisztérium rendeletéből az aradiak is országos böjtöt tartottak, hogy az oroszok kiveréséhez Isten segítségét megnyerjék.² Aznap tartotta ülését a megyei bizottság is Vörös Antal első alispán elnöklete alatt. Már majdnem két órahosszat tartott a gyűlés, mikor éljenzések közt megjelent rajta Tomcsányi József aradi főispán, Csermóvics Péter temesi gróf és főispán, valamint báró Wenckheim Béla békési főispán kíséretében. «Van szerencsém magamat — szolt Tomcsányi — mint ezen megye újonnan kinevezett főispánját bemutatni»; s mellényzsebéből egy iratot kihúván, odaadta Nagy Sándor főjegyzőnek felolvasás végett. Az irat Kossuth kormányzónak Szemere belügyminiszter által ellenjegyzett rendelete volt Tomcsányi kinevezéséről. A főispán azután a hitet letévén, üdvözölte «a rendeket», kiknek iránta való barátságát kérte s kifejtette a volt és mostani főispánok közt való különbséget. Ezt a «rendek» a beiktatásnak hallatlan egyszerűségéből is láthatták. Nagy Sándor főjegyző is igen röviden, de velősen válaszolt az új főispánnak. A naplóíró beszélgetett báró Wenckheimmal, majd — a várak dolgában — Szombathelyivel, és magával az új főispánnal is. Barátságosan szorított vele kezét,

¹ Jancu 1849 május 9—10. kiverte Hatvani őrnagyot Abrudbányáról s Drágos képviselőt kivégeztette. Hatvani csakhamar újból megszállta a várost, de az élmezés nehézségei miatt másodsor is odahagyta, miközben Jancu megtámadta s ő csak kevesedmagával menekülhetett Halmágy felé.

² Ma — írta napijegyzete végén Serguel — se nem reggeliztem, se nem ebédeltem, se vizet nem ittam, se nem dohányoztam, hanem az országos böjtöt híven és pontosan tartottam meg.

azután az ülést szétoszlatta, a jövő bizottsági ülés idejét július elsejére tűzte ki s Aradról eltávozott.

Vacsora után *Váry* kapitánnyal s a 36. zászlóaljnak még három tisztjével sokáig elbeszélgetett a tegnapi parlamentirozásról. *Váry* szerint *Boczkó* kormánybiztos, *Baudis* őrnagy és *Duschek* százados tegnap ladikon mentek át a Maros tulsó partjára, hogy a várbeli tisztekkel értekezzenek, a minek láttára az osztrák tisztek azonnal átjöttek az innenső partra parlamentirozni. Három várbeli tiszt június 6-án csakugyan elment Temesvár alá, hogy a dolgok állásáról meggyőződjenek; a mi részünkről *Baudis* őrnagy, *Duschek* százados és még egy tiszt kísérték el őket. Éppen a nagy tűz idejére érkeztek oda. Dél tájban ugyanis Temesvár alatt leégett *Vécsey* tábornoknak a Vadászerdőben levő tábora. A tüzet az okozta, hogy a fa-sátrakban főztek. Sok fegyver, egynéhány ló, körülbelül 800 pokrócz és sok gyertya, podgyász stb. égett oda. «Borzasztó hanyagság és vigyázatlanság! — veti oda a napló írója. A szerencsétlenség egyedüli szerzője egy tábori rima, a kiktől a tábor hemzsege.» Mader aradi helyőrségi kapitány levelet kapott feleségétől, ki azt írja, hogy Buda várát a magyarok bevették. Tudósítása éppen kapóra jött, hogy előmozdítsa a várbeliek megadását, mivel azt jelentette, hogy a magyarok a császári seregeket megverték. A várbeliek — a kötött egyesség következtében — az ágyúkat visszavonták a bástyákról és csendesen viselkedtek. Mindamellet elővigyázatból a magyarok az előőrsöket a Maros partján megkettőztették.

Június 7-én csütörtökön úrnapiját szép, de nagyon meleg időben ülték meg. *Prettner* ténhadnagy beszélte *Serguel*nek, hogy a magyarok temesvár-jagdwaldi táborában a vásári sátrak, melyekben a honvédek tanyáztak, megégték. Estefelé pedig egy Temesvárról jött hadnagytól hallotta, hogy a magyarok szombaton, 9-én, 22 mozsárból fogják bombázni Temesvárt, s Bem Erdélybe ment a határok megvizsgálására. A tegnapi tűz a Vadászerdőben levő táborban sok kárt okozott. Aradon délután a Kiserdőben szép társaság hallgatta a zenét s a napot zenéstakarodóval fejezték be. A várbeliek nem háborgatták a polgárokat.

Június 8-án este 8 órakor Medárd napján nagy villámlás, mennydörgés, nagy idő közelgett a Sauwinkel tájékáról. 9-kor

megeredt az eső s egy álló óráig égzengés közt erősen esett. «Hála legyen érette az Istennek!» Aradon a vésztörvényszék aznap ült össze legelőször *Biró* Imre elnöklete alatt. Délben Serguel azt hallotta Bettelheim könyvkereskedőtől, hogy *Perczel* tábornok folyó hó 5-én Kameniczet, Bukováczot és Karloviczot bevette, s a ráczoktól tíz ágyút foglalt el. Itthon a várbeliek csöndesen viselkedtek és Serguel este 11 utánig nyugodtan olvasgathatta Engel históriáját.

Június 9-én Reichelnél Magyarától sub rosa hallotta, hogy Frau von *Heise* szeretne Vécsey tábornok felesége lenni, de az ura él. Délután passussal át akart menni Ujaradra, hol ma megyei tisztválasztás volt, de Nyéky Alberttel találkozáván, vele inkább Santihoz ment fagyfaltozni s ott ette az idén az első földi epret. Azután pedig amúgy is otthon tartotta, Engel kedves históriájánál, a nagy villámlás, dörgés és eső. A várbeliek egész nap békével hagyták az aradiakat. Küldötteik tegnap Temesvárról hír szerint megindultak Szeged és Pest felé, hogy meggyőződést szerezzenek maguknak a magyar ügy állásáról.

10-én délfelé 11 órakor Bettelheim könyvkereskedőnél már nyomtatott kiáltványt olvasott arról, hogy *Perczel* Mór tábornok Kameniczet és Karloviczot 4-én bevette a ráczoktól és tizenegy ágyút foglalt el tőlük.

A Napló következő íve hiányzik és Serguel a följegyzéseket csak július 25-től kezdve folytatja. Arad vára akkor már, július elseje óta, a magyarok hatalmában volt, de három hét alatt háromszor is változtatta parancsnokait. (*Perczel* Miklós, *Bergmann* József, *Damjanich* János.) Kossuth kormányzó több képviselő jelenlétében július 17-én meglátogatta Aradot, lelkesítő és köszönő beszédet intézett annak népéhez, másnap a nagy gyorsasággal rendbehozott vár erődítéseit is megszemlélte és csak harmadnap indult vissza Szegedre, hogy jelen lehessen 21-én az országgyűlés új ülészakának megnyitásán. A naplóíró számára egyébként is sok érdekes följegyezni való kínálkozott; de hálásak vagyunk azért a kevésért is, a mit a július 25-től augusztus 5-ig terjedő időkről megörökített.

Július 25-én estefelé, a mint írja, *Biró* Imre vésztörvényszéki elnökkel és *Török* Gábor kormánybiztossal megkerülte a várat a

6. számú (mikelakai) kapuig. A glacis körül ezen és a mult héten több száz aradmegyei lakossal árkot ásattak, s ezekbe pallisádokat helyeznek el a vár erődítése tekintetéből. A körülbelül 10,000 darab pallisadához való fát a császári állami erdőből szállítják. A munkát a várban *Boros* alezredes vezeti. Török Gábornál a temesvári táborból érkező *Novák* főhadnagytól azt hallotta, hogy holnap a réstörő üteg (Breschbatteria) Temesvár alatt a csatorna mellett a vártól 150 ölnyire elkészül s az ágyúkat beállítják. Ennek következtében az aradi várból tegnap tíz ostromágyút szállítottak a temesvári táborba. A várból gyakran történnek kirohanások, de a mieink mindannyiszor visszaverik.

Az aprópénz hiányára jellemző, hogy 26-án egy száz forintos bankót az egész városban nem tudott felváltani.

Július 27-én a szegedi posta nem jött meg Aradra s az a hír terjedt el, hogy az oroszok már Kecskemét alatt vannak. Szegedről a kormány hír szerint Aradra vagy Váradra akar jönni.

28-án a hátszegi 136. zászlóalj *Dallos* őrnagy parancsnoksága alatt, bár még nem volt felfegyverezve, Aradról Glogovácra (a mai Öthalomra) ment ki állomásozni. Másnap, 29-én hallotta a szegedi explosio hírért. Megösmerkedett *Fritsch* alezreddessel és tőle hallotta, hogy *Damjanich* tábornok *Perczel* Mihály ezredest és várparancsnokot tegnap profoszhoz tétette s haditörvényszékkal és agyonlövétéssel fenyegette, ha parancsolatait nem teljesíti. Egy baranyai képviselő pedig azt beszélte, hogy tegnap délelőtt tíz órakor Szegeden negyven-egynéhány szekér bombával és gránátokkal a légből röpült s egy házat (egy kórházat) 400 emberrel semmivé tett. A szerencsétlenség okát nem tudják. Eznap már igen sok idegen volt Aradon Szeged és Erdély tájékáról. 31-én, 44. születésnapján, *Serguel* oly rosszul volt, hogy azt hitte, megkapta a kolerát. Újból híre járt, hogy a kormány Szegedről Aradra fog jönni.

Augusztus elsején az aradi vár körül pallisádokat állítottak fel és *Finster* ácsmester s fia vezetése alatt a külső bástya-szegleteken (Újarad felé) ágyútelepeket készítettek. A mikelakai határon (a 6. számú kapu és a marosi komp irányában) *Boros* alezredes tervei szerint redoutokat és hídfőket építettek. Este megnézte a minoriták klastromának rectoriumában működő három lőkupag-

vagyis kapszli-gépet is. Aznap már temérdek sok kocsi jött Szeged felől állami holmikkal. Bettelheim könyvkereskedőnél hallotta, hogy *Duschek* Ferencz pénzügyminiszter már meg is érkezett Szegedről, *Hajnik* Pállal pedig, az állami rendőrség fejével, személyesen találkozáván, meghívta őt szállásra, mit «Pali» el is fogadott, de vacsorára Ádámhoz ment. «Temérdek sok képviselő s mások jöttek egyre Szegedről ; a csatatér a szó teljes mértékében hemzsegett embertől.»

Augusztus 2-án elkészítette szobáját *Hajnik* Pál számára, a ki 9 óra tájban legényével, Mády Károllyal hozzá is hurcolkodott. Reggelizés után Hajnikkal együtt átment a vármegyházára *Duschek* miniszterhez, onnan a városházára s több más helyre. Együtt ebédeltek s délután 220 pengő forinton egy szép kis könnyű kocsit vásárolt *Hajnik* számára, majd *Damjanich* tábornokhoz, onnan pedig *Santi* ezukrászhoz ment vele. Témérdek idegen hullámnzott a csatatéren és minden utczában ; lakást pedig alig lehetett kapni. *Hajnik* nála volt vacsorán és szép holdvilágos, hűvös időben már tíz órakor lefeküdt. Az éjjel jött meg *Kossuth* kormányzó Szegedről, illetőleg Mezőhegyesről.

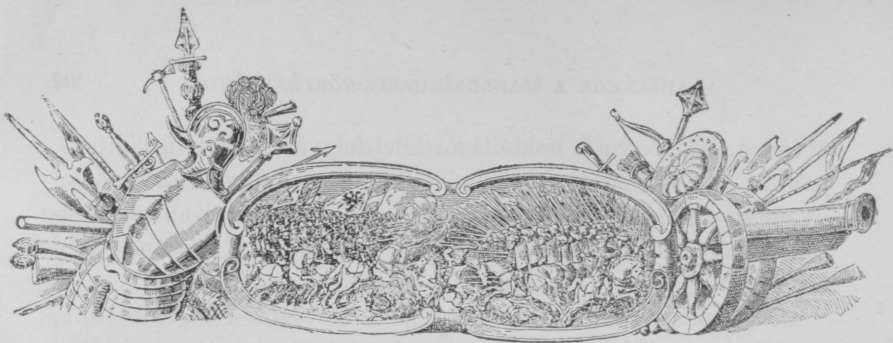
Augusztus 3-án *Hajnik* Pállal és a látogatására jött *Horváth* Ödömmel megreggelizvén, 8-kor átmentek *Patay* József jászkun kapitányhoz a Brünek-házba, onnan pedig Hajnikkal, *Nyáry* Palival, *Pálffy* Alberttel és *Patay*val az aradi várba. *Pichler* őrnagy elvezette őket a kazamatákba és bástyákra. Ők hazajöttek, de *Hajnik* *Damjanich*nál maradt ebéden. Híre járt, hogy *Klapka* tizezer emberrel kijött Komáromból, Székesfejérvárott az őrséget elfogta és huszárjai Pestet is bejárták volna. *Hajnik* Ádámhoz ment vacsorálni, de hazajövet még elbeszélgettek tíz óráig, mikor lefeküdtek. Másnap is többnyire együtt voltak s többnyire otthon ; este *Hajnik* rosszul volt, de csakhamar jobban lett. Reggel *Martinevszky* lengyel kapitány járt *Serguelnél*, hogy *Zsitovieczky* nevében szállást kérjen egy sebesült részére.

Augusztus 5-én nagy mozgalom volt Aradon ; a minisztérium Aradot elhagyni készült s a képviselőkkel együtt el is hagyta. *Hajnik*, bár még nem volt rendben, délután négy órakor szintén elutazott Lugos felé. A pénztárt, fegyvertárat, ruhatárt stb. szintén elvitték, mert híre járt, hogy az oroszok talán már éjjel meglepik

a várost. A gyönyörű, holdvilágos éjjel folyvást tartott a költözés, pakolás. A «Közöny» mai, 163. száma mindamellet Aradon nyomtatva jelent meg. Az utcák egész nap zibongtak az emberektől. A város körül kordont húztak s a katonák a városon kívül táboroztak.

A napló többi része eltűnt; a mit őszintén sajnálhatunk, mert Serguel a bekövetkezett szomorú hetek történetéhez is értékes adatokkal járult volna.

Dr. MÁRKI SÁNDOR.



TÁRCZA.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI SÓSTÓ ÉS SÁRRÉT MULTJÁBÓL.



SZÉKESFEHÉRVÁRI Sóstó és Sárrét multjában sok az olyan esemény, mely hadtörténelmileg érdekes. Minthogy ezek az adatok csak elszórtan találhatók fel, kísérletet teszek ezek egyesítésére.

A *Sóstó* közvetlen a város mellett, annak déli részén terül el. A *Sárrét* már messze elnyúlik a várostól észak, dél, de különösen nyugat felé.

A Sárrét valamikor Fejér vármegyének jó déli részét ellepte, sőt áthúzódott Tolnába is,¹ de az utóbbi századok esatornázásai csak itt-ott hagytak mutatványul a régiből. Jelenleg Fejér vármegye nyugoti felében találunk még nagyobb, egymáshoz közel eső mocsaras területeket.

A történetírók munkáinak forgatása közben többször találkoztunk a Sóstóval is, meg a Sárréttel is. A Sóstót nevezik *Salsus lacus*-nak² vagy magyarrá fordítva *Sóstó*-nak³ vagy olyan tónak, a mely a *sótól* kapta nevét.⁴ A Sárrétet is többször megnevezik, de *Ingovannus* (Ingovány)

¹ Horváth M. Magyarország tört. V. 238.

² Pray Annales regum Hungariae. IV. 227.

³ Istvánfi Regni Hungarici Historiae. L.I. 6 ; II. 10 ; XV. 165 ; XXIII. 290 ; XXVII. 378.

⁴ Pray Ann. reg. H. II. 320.

névvel jelölik.¹ A Sárretet még újabb magyar nyelvű munkákban is említi Ingoványinak;² néha a *Sárret* elnevezés is előfordul.³

De nemcsak az idézett történetírók, a kik néven nevezik a Sóstót és Sárretet, emlékeznek meg ezekről, hanem *sok más történetíró* is megteszi ugyanezt. Ezek azonban (mint az idézettek is több helyen) tavakról (paludes: leggyakrabban!), két mocsáros tóról, iszapos tóról, pocsoljáról, mocsarakról, mocsaras és iszapos vízről, egyszerűen vízről, ingoványos helyekről, egyszerre vizekről és tavakról beszélnek; vagy pedig megemlítik, hogy a város nádas tóval van körülvéve, tóval megerősítve, mocsárral vagy tavakkal körülkerítve. Némelykor a város külső részeinek (Sziget, Ingoványos) a felemlítésével is megelégszenek. Máskor azt is megjegyzik, hogy a Balatonból jövő Sárvíz kiáradása alkotja a tavakat. Van arra is eset, hogy mindkettőt mocsaras tónak vagy csak tónak tekintik.

Mindezekből azon következtetést vonhatjuk, hogy a legtöbb történetíró a Sóstónak és Sárretnek nemcsak a nevét nem ismerte, hanem a számot és a kettő természetét illetőleg sem tudott eléggé világos képet alkotni.

Sokan a nádas tavakat, különösen pedig a mocsarakat, lápokat hasznavehetetlen, sőt káros területeknek minősítik. Ha a jelen szempontjából teszük ezt, talán igazuk van; de mennyire csalódnak, ha a múltra is vonatkoztatják. Mindaz, a ki a múlt eseményei iránt érdeklődik, tudja, hogy a múltban, a várak korszakában, — ma mintha kissé megcsappant volna azok jelentősége, — minő nagy fontosságuk volt a várak közelében levő tavaknak és mocsaraknak, főleg hadi szempontból.

Már a kőkorszak embere, hogy magát jobban megvédelmezhesse, folyók, tavak közepére építi lakását. A rómaiak is városhelynek az emelkedéseknek folyók felé néző oldalát választották. A kelták, gallok, frankok váraikat részben szigetekre építették.⁴ De a mi váraink is a régi időben, ha nem hegyen feküdtek, védelmi erejüket nagy mértékben a víznek, mocsaraknak köszönhették.⁵

A mocsaraknak, tavaknak *várvédelmi előnye* legfőképen abban van, hogy ezeken átmenetet létesíteni igen bajos és fáradságos; ha az ellenség közvetlenül a falak alá akar jutni, okvetlenül hosszú töltést kell

¹ U. o. Ann. reg. H. II. 319. — *Istvánfi* Reg. H. Hist. L. I. 61; XXVII. 376.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 45.) — *Horváth M.* Magyaror. tört. V. 238.

³ *Századok* 1872. 346.

⁴ *Bárczay O.* A hadügy fejl. tört. 1. 234; 295; 341—344.

⁵ *Pesty F.* Magyaror. vízhálózata a régi korban (*Századok* 1867. 70.)

készítenie, a mi pedig sok időt vesz igénybe és hozzá igen nagy nehézségekkel, hogy ne mondjam, veszedelmekkel van összekötve.

A régi Székesfehérvár fekvése e tekintetben igen szerencsés volt. Közvetlen mellette, falai alatt terült el a Sóstó és Sárrét, a melyek megbecsülhetetlen szolgálatokat tettek e kiváló városnak sok küzdelmes napjaiban. Olyan nagy védelmet, erős támasztékot nyújtott e kettő, hogy épen ezek miatt nem lehetett egykönnyen a városhoz hozzáférni, azt elfoglalni; úgyszólván bevehetetlen erősségeül szolgáltak a városnak.¹

Mindkettő bizonytalan mélységű lévén, mondhatni, hogy igen kemény tél kivételével, embernek, állatnak egyaránt járhatatlan volt.² Legfőlebb — amint alább látni fogjuk — az tudott átmenni, a ki ismerte a rejtett utakat, titkos ösvényeket.

Nagy fontosságú volt a múltban a Sóstó és Sárrét. Nagy értéket képviseltek, nagy érdekeket védelmeztek. Védtek az ország legelső városát, védelmezték az itt található nemzeti ereklyéket, drága kincseket. Ha el is esett néha, azt nem ezek erőtlenségének kell felróni, hanem vagy a magyarok hanyagságának, elhamarkodottságának, vagy árulásnak, cselnek kell tulajdonítani. Hogy mindezekről részletesebben is meggyőződhessünk, tárjuk fel a történeti sorrend nyomán Székesfehérvár ezen két nevezetességéhez fűződő eseményeket.

Legrégibb krónikáink megemlékeznek ugyan Székesfehérvár környékéről, a mikor megemlítik, hogy a honfoglaló Árpád tábort ütött a Noe hegyen, és ez volt az első hely, melyet Pannóniában magának

¹ *Bonfini* Decades. I. L. I. 18. («in media palude sita, haud facile expugnari potest.») — *Bonfini* Dec. V. L. I. 539. («urbem, cui natura satis munitam esse, quam ne Seytharum quidem exercitus, cum totam Ungariam pervasissent, expugnare potuissent.») — *Ranzanus* Epitome Rerum Hungaricarum. Index. I. («in paludosis sit posita locis, redditur expugnatio difficilis.») — *Thuróczi* Chronica Hungarorum. Caput VII. («natura, . . . limosis vadis, stagnis circumjacentibus, simulque calamis et palustribus tuetur.») — *Rogierius* Miserabile Carmen. Caput XL. («paludibus circumsepta, . . . nequiverunt eam occupare.») — *Thomas Archidiaconus* Historia Salonitana. Caput. XXXIX. («locus circumfusa palustrium aquarum copia satis erat munitus.») — *Martinus Stella* De Turcarum successibus. Epistola II. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 358.

² *Istvánfi* Reg. H. Hist. I. 6. («in locis limosis palustribusque sita, duabus utriusque paludibus, incertæ altitudinis, equiti pariter et pediti in viis, ingitur.») — *Stella* De Tur. succ. Epistola III. («paludem, quam nostri hactenus, nisi hiemis rigore duratum, in viam et insuperabilem puta verunt.») — *Imperatores Ottomanici*, II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247.

kiszemelt, de a Sóstóról és Sárretről mitsem szólnak.¹ Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a város környéke, mint vadászatra, halászatra és védelemre igen alkalmas terület, csábította Árpádot legjobban a letelepedésre.²

Itt a Noe hegy közelében alapított *Szent István* igen híres és fényes várost, — a mint krónikáink megjegyzik,³ — a mely hivatva volt a szent király legszebb alkotását, a boldogságos Szűz hatalmas, gazdagon felszerelt templomát, a nemzeti kegyelet tűzhelyét oltalmazni. Sa várost, — ha krónikásaink nem is említik, — bizonyára a tó, de különösen a mocsarak védték.⁴

A tó és a mocsarak megemlítése főleg akkor történik, a mikor Székesfehérvár veszedelemben forog, a mikor azok védő szerepe megkezdődik.

Az egész múlt folyamán a *tatárjárás* idején volt Székesfehérvár is a legnagyobb veszélynek kitéve. A rémületes nemzeti veszedelem napjaiban a teljes pusztulás fenyegette az országot. A vad tatárhordák nyomát feldúlt városok, felégetett falvak, elporladt községek jelezték. Mindenfelé gyász és pusztulás! Ez a sors éri Székesfehérvárt is, a királyok városát, ha meg nem menti előnyös fekvése.

A Dunántúlra rászabadult vérszomjas tatársereg Esztergommal nem bírván, Kádánnak, Dsingsizkhán unokájának vezetésével Székesfehérvár megvívására sietett. Szinte úzte, hajtotta a zsákmányvágy, ösztökelte azon tudat, hogy a királyok sírjai mérhetetlen aranyat és ezüstöt tartalmaznak. De hiába volt minden erőlködés, hiúnak bizonyult a megfeszített ostromlás. Igaz ugyan, hogy a külvárosi lakóházakat felperzselték, de a tulajdonképeni várba nem juthattak, kincskereső lelkök mohó vágját ki nem elégíthették. A várat *mocsaras környéke megszabadította*. Sietnek is a történetírók a mongol invázió leírása kapcsán kiemelni, hogy Székesfehérvár természeti fekvése annak legjobb erőssége. Még a megmenekülés legközelebbi okát is megjelölik: a körülvevő mocsár — tavaszi hóolvadás lévén — feneketlen ingovánnyá alakult, a melyet sem erővel, sem fortéllyal leküzdeni nem tudtak. A néhány napi hasztalan erőlködés az ellenséget tovább vonulásra készítette.⁵

¹ *Kézai S. Chronicon Hungarorum (Pauler—Szilágyi: A magyar honfogl. kútfői. 485—486). — Képes krónika (Pauler—Szilágyi: A magy. honf. kútfői. 503). — Podhraczký J. Chronicon Budense. 40—41.*

² *Pauler Gy. A magyar nemzet története Szt. Istvánig 41.*

³ *Kézai krónikája, Képes és Budai krónika, I. feljebb.*

⁴ *Pauler Gy. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. 57.*

⁵ *Rogierius Mis. Carm. Ca put XL. — Thomas Arch. Hist. Sal. Ca put XXXIX. Bonfini D. c. II. L. VIII. 235. — Pray Ann. reg. H. I. 269.*

A város megmenekült és megmenekült vele a nemzeti kegyelet legszentebb helye.

Székesfehérvár ettől kezdve mintegy 250 esztendeig a béke áldását élvezte. Sok és fényes napot látott ezen hosszú idő alatt, sok nemzeti ünnepnek volt tanuja. Nagyrabecsülte Mátyás király is, a ki fényének emelésére a világhírű bazilikát megnagyobbíttatta és megszepíttette.¹

Mátyás halálával mindazon nagyszerűség, hatalom, dicsőség, tekintély, a melynek az ország örvendett, szétfoszlott. Az egész ország a hanyatlás lejtőjére került. Nemcsak belső ereje ernyedt, külső pozíciója is megrendült. Mátyás szerzeményei elvesztek, az ország nyugalalmát ellenség zavarta, a nemzet nyomornak, szenvedésnek nézett elébe. Megérezte ezt Székesfehérvár is. A mint osztozott a nemzet örönmében, úgy kivette részét a szenvedésekből is. A gyásznapokat *Habsburg Miksának*, III. Frigyes császár fiának a hadjárata szerezte.

A királyválasztásnál mellőzött Miksa olyat tervelt, a mi addig senkinek sem sikerült. Az ország főhelyet és egyik főerősségét akarta nagy ravaszan megszerezni, hogy annak birtokában az ő megkoronáztatását elősegítse. 1490 okt. 4-én indult el a visszafoglalt Bécsből mintegy 16—18 ezer valódi harczossal, a landsknechtekkel, a kiket először vezetett ellenség ellen.

Kinizsi Pál és Báthori István jól fel akartak készülni az ostromra a falak és erődítések kijaftásával, valamint sok municzió egybehordásával, de az utóbbit a lakosság fősvényen megtagadta, mondogatván: eléggé megerősítette a várost maga a természet, hisz még a szkiták (tatárok) sem tudták elfoglalni, pedig azok egész Magyarországot bebarangolták. Kinizsi és Báthori látván a közönyösséget, de értesülvén Miksa közeledéséről is, 555 ember visszahagyásával Budára siettek, hogy azt erősítsék.

Miksa hamarosan (nov. 19.) meg is érkezett. Már akkor mindenről volt tudomása. Ismerte a város *fekvését*, erődítési viszonyait, a hozzáférhetés módját. Előre küldött kémei többé-kevésbé jól informáltak. Úgy tudta, hogy a város *mocsaras, posványos helyen* fekszik; mindkét oldalról két, bizonytalan mélységű, lovasnak és gyalogosnak járhatatlan tó veszi körül; egyik a *Sóstó*, másik az *Ingovány*; mindkettő a szintén mocsaras, iszapos, sással és náddal berótt, járhatatlan Sárvízből veszi eredetét; a városnak csak két bejárata van, az egyik Buda felé, a másik a Balaton felé néz; egyébként a víz és iszap akadályozza az odajutást; a falakon kevés az ágyú, vagy ha van, igen kis kaliberűek;

¹ *Ranzanus* Egit. R. H. Index I.

az őrség csekély és az is hadban járatlan ; a polgárok közt belső viszálykodás dúl.

Hogy Miksa Székesfehérvár elfoglalásától várta legjobban tulajdonképeni célja elérését, az kitűnik abból, hogy zsoldosainak mindjárt az ostrom kezdetén szabad zsákmánylást helyezett kilátásba azon esetre, ha az első összecsapásnál a falakra jutva, azt megszállják. A tüzelésnek, bátorításnak ez a fajtája fogott. A pénzelt katonák mentek is mohón előre. A védőserег nem sokáig bírta a küzdelmet, visszavonult. Nem csoda, hisz sokkal kevesebben voltak. Annál nagyobb baj volt az, hogy a visszavonuláskor a németek is — a magyarokkal összekeveredve — bejutottak a külvárosba. Megkezdődött erre a vár falainak az ágyúztatása, töretése oly vehemenciával, hogy a várbeliek kényszerültek azokat elhagyni és a vár belsejébe menekülni. Csak erre vártak a németek. Rögtön a falak alatt elhúzódo mély, iszapos és örvénylő vízzel teli árkokba vetették magukat és bár némelyek odavesztek, mások részint úszva, részint lándsáikra támaszkodva, a túlpartra, a falak tövibe jutottak. A falak megmászása már nem volt olyan nehéz feladat.

A Palotai-kapu megnyitása, az együtt harcolók bebocsátása, a hősiesen küzdő várőrség dicső kivonulása képezték Székesfehérvár elestének utolsó jeleneteit. A nagy tragédia megtörtént. Az ellenség az ország szívében, az ősváros az ellenség kezében. Mi jót várhatott ezek után a magyar? Vajjon ilyen lesz Mátyás dicső országlásának a folytatása? De volt még nemzeti önérzet a főurakban. Báthori könnyei és kínos felajdulása eléggé kifejezték. A nemzeti szeggyen királyt és főurakat egyaránt tettere készíté.

Az őskoronázó város visszavétele elsőrangú nemzeti kötelesség volt. Ott is volt maga a király, ott az ország előkelői (Kinizsi, Báthori, Zápolyai István, egri püspök stb.). Miksának és seregének előzetes eltávolítása a haditény megoldását igen megkönnyítette. De ez esetben a város *kritikus fekvését* is jól felhasználhatták a saját előnyükre. Sok függ t. i. a körülmények mérlegelésétől, még több a jó haditervtől. A várost most is csak két oldalról lehetett megközelíteni, csak a két bejáronál lehetett az ostromot megkezdeni. A budai részen Báthori ütött tábor ; hozzá csatlakozott a később érkező Kinizsi is. A bakonyi kapunál, a *Sóstó nevezetű tó* közelében, a király foglalt állást, számítva az itatás és vízfordás könnyűségére a tó közelsége miatt. Elég volt a várost elzárni e két oldalról, mivel a többi részen úgyis terjedelmes és nehezen járható *«taval»* környékezték. Elzárást említettem, mivel a király a kiéheztetés mellett döntött, nem akarta a heves küzdelmekkel járó vérontást felidézni. A táborozás azonban nem jelentett abszolút nyugalmat.

A sok municziót nem hiába halmozták össze. Ástak árkot, emeltek sánctozot, készítették ostromfődeleket. Építettek a kapuk közelében két hatalmas erődítményt is, a melyekből leleményes ablakokon át hajító dárdákkal és ágyúgolyókkal támadták a mitsem sejtő ellenséget. A haditerv fényesen bevált. A folytonos zaklatást megúno, önmagáért aggódó, éhséggel küzdő német őrség a várost feladta.

A kettős eseménynek, a város el- és visszafoglalásának rövid leírásából is láthatjuk, hogy a *Sóstónak* és *Sárrétnek* elég *jelentős szerep* jutott mindkét esetben. A németek megjelenésénél védték a várost, és ha a magyarok gondatlansága, közönyössége nem növeli az ellenség erejét, nem fokozza annak merészséget, meg is mentik a szégyentől. A visszavételnél úgy a Sóstó, mint a Sárrét a mi javunkra szolgált; a jól kiesztelt haditervnek bázisai voltak.¹

A Mátyás fényes korszakát követő hanyatlás, politikai romlás Mohácsot gyászos temetővé tette. Ennek nyomában a Dunántúl jórészenek feldúlása járt, a melyet azonban Székesfehérvár kikerült. Hogy ostromolta-e a török, biztosan nem állíthatjuk; de ha nem tette, bizonyára azért nem, mivel nem remélte a természet által annyira megerősített város elfoglalását, pedig igen valószínű, hogy szeretne volna megszállni ezen nevezetes helyet.²

Székesfehérvár a tatárok pusztítását kikerülte, Miksa hadjáratát már fájdalmasan érezte, a *török hódítás* idején pedig a szenvedések hosszú sorozatát élte. Mint Buda, Székesfehérvár is — nem egész egy évi megszakítással — 145 esztendeig volt török rabságban. A kétszeri elfoglalás és visszaszerzés, valamint a visszafoglalási kísérletek bő alkalmat szolgáltattak a Sóstó és Sárrét szerepléséhez.

Székesfehérvár török kézre jutása *Nagy Szulejmán* hatodik magyarországi *hadjáratához* fűződik (1543). A város elestével több történetíró

¹ *Bonfini* Dec. V. L. I. 539—541; 541; Dec. V. L. II. 545—547. — *Ranzanus* Epit. R. H. Index XXXVII. (*Bél—Schwandtner* Scriptores Rerum Hungaricarum. Tonus I. 408.) — *Tabero* Comment. de temporibus suis Liber III. 5—8. §§. (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 157—162); Liber IV. 6—7. §§. (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 171—173). — *Istvánji* Reg. H. Hist. I. 6—7; II. 9—10. — *Pray* Ann. reg. H. IV. 217—218; 227. — *Kápolnai P. István* I. Miksa császárnak Bécs és Székesfehérvár elfoglalására vonatkozó 1490. évi feljegyzései (*Századok*. 1885. 156—164). — *Gömöry Gusztáv* Miksa római király naplójából Magyaror. elleni hadjárata alatt. (*Hadtört. Közlemények*. IV. 274—277.)

² *Thúry J.* Török történetírók. II. 167. (Dselálzáde Musztafa). — *Nicolaus Reusner* Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus. 46—47. — *Decsy Sámuel* Osmanografia. III. 274—275.

foglalkozik. A részletezésben van eltérés köztük, de abban mindnyájan megegyeznek, hogy mielőtt az ostrom leírásához fognának, jónak látják a város *fekvését* és erődítését, mint hadműveleti szempontból kétségtelenül fontos dolgokat előzetesen letárgyalni.

A közlések szerint a várost úgy a természet, mint az emberi értelem és szorgalom igen megerősítették. Mindenünnen igen mély és széles víz, járhatatlan nádasok, *mocsarak* körítik; ezeken sem állatokkal nem lehet átgázolni, sem úszva vagy vízi járművön nem lehet átkelni, szóval nagyon nehezen hozzáférhető hely, melynek útjai minden oldalról veszélyesek. Megjegyzik azt is, hogy ezek nem egyebek, mint a Sárvíz partnélküli tavai. A városhoz kettő vagy legfeljebb három út (töltés) vezetett; ostromot kezdeni tehát csak ezeken át lehetett. A város külső és belső részből állott. A belső részt vagyis a várat szintén víz és állandóan vízzel telt árok védelmezte; a vizet a tó szolgáltatta. A város falai erősek voltak és jól meg voltak rakva mindenféle hadi eszközzel. A természetes és mesterséges oltalom nagy bizalmat is öntött a város harcosai és polgáraiba.

A törökök a budai kapu felől, a *Sóstó* mellett kezdték a támadást. Ezt ajánlották azok, a kik ismerték a város környékét és esetleges hozzáférhetőségét. A törökök a külváros előtt többször megütözköztek a keresztényekkel és nap-nap után harcoltak. Az ágyúdörgés, puskaropogás, nyilazás és kézitusája mindig hevesebb és élénkebb lett, mindazonáltal a törökök kézzelfogható eredményt elérni nem tudtak. Ekkor Szulejmán igen érdekes művelettel próbált szerencsét. A fődolog az volt, hogy egyszerre minél nagyobb erővel léphessen fel a külváros erődítményeinél. Hogy ezt elérhesse, a körül folyó vizet kellett elég széles vonalban áthidalnia. A mit tervezett, azt végre is hajtotta. A nádas tó (mocsár) egy részét pászthanttal és különféle faanyagokkal *betöltette*. A munka nagy volt és megfeszített. 600 társzekér, sok tevé és öszvér hordta a mérhetetlen cserjét és bokrot a közeli tölgyesből. Parasztokon és napszámosokon kívül majdnem az egész hadsereg dolgozott. El is készültek vele nem egész 12 nap alatt. Így nyugózték le a tavat (mocsarat), a melyről eddig azt hitték, hogy ha csak a tél hidege be nem fagyasztja, járhatatlan és legyőzhetetlen. Ez tulajdonképen csak előmunkálat volt, de a mennyire kitént leleményességben, ép oly nagy hatású volt következményében; ennek sikerétől függött az általános roham lehetősége és eredményessége.

Az általános támadást szept. 2-ára tűzték ki. E napou még az idő is a töröknek kedvezett. Az egész vidéket, magát a félelmes és szilárd várat is, vastag köd takarta. Sűrű homályosságba burkolózott minden.

Ennek leple alatt a törökök nagy titokban és csöndben a falak alá lopóztak és hirtelen rohamot intéztek az erődítmények ellen. Ez nagy meglepetés volt a várórségre nézve. Támadt is erre nagy zavar, lármás kavargás. A «fegyverre» kiáltás még el sem hangzott, máris megtörtént az összecsapás. A törökök heves fellépése az utolsó erőpróbát javukra döntötte. A várkatonák menekülését a törököknek a külvárosba való behatolása és a várba igyekezők üldözése követte. Most még nagyobb szorultságba jutottak a keresztények. A várba ugyanis elég keskeny töltés vezetett. A nagy tolongásban és sietségben igen sokan az útról lesodródva, a mocsárba estek. Ide rohantak, ide menekültek azok is, a kik a várkapuig ugyan eljutottak, de a hidat már felvonva, a kaput elretheszelve találták. A törökök most a *mocsár ellen* intéztek *támadást*. Az iszapban vergődők és a nádas, sásos helyeken bolyongók közül egyesek a török fegyvereknek lettek áldozatai, mások a portyázók foglyai. Voltak, a kik a vízbe eséskor vagy meneküléskor azonnal eltűntek nyomtalanul; voltak, a kik egy ideig birkóztak a süppedékes iszappal, de mégis elpusztultak; voltak azután — bár kevesen — a kiknek sikerült titkos gázlókra jutni és a veszedelem helyéről elmenekülni. Ez utóbbiak vitték a szomorú hírt a város sorsáról.

A vár ostromára már nem került a sor. Épen a mint ágyúzni akarták, a vár kapuja megnyílt és a várbeliek kegyelemre megadták magukat. Szept. 4-én Székesfehérvár ormain is török zászlók lengtek.¹

Ha Székesfehérvár első elfoglalása is égető sebet ejtett a magyar nemzet érzületén, mennyivel érzékenyebb csapás volt a második. Miksa erejét nem becsülte annyira, hogy a «régí királyok gyönyöré»-nek a visszavételeért túlságosan aggódnia kellene. Most azonban a török gyors térfoglalása, az ezt megelőző és ezzel kapcsolatos politikai felfordulás, idegen hatalmaknak hazánk területén való mérközése miatt a város sorsa igen megdöbbentette. Reményét azonban most sem vesztette el. Bízva királyai támogatásában, de elsősorban a régi virtusban, a kínálkozó alkalmat nem szalasztotta el.

A város elfoglalása után (1543) nyomban történt kísérlet a föl-

¹ *Istvánfi* Reg. H. Hist. XV. 165—167. — *M. Stella* De Turc. succ. Epistola III. (*Bél-Schwandtner* Script. R. H. I. 616—618). — *Pray* Ann. reg. H. V. 385—6. — *Decsy S.* Osmanografia. III. 347—8, *Imperatores Ottomanici*. II. 197—198. — *Thúry J.* Török történetírók. II. 247—254 (*Dschälzáde Musztafa*); u. az II. 33—36 (*Lufti pasa*); u. az II. 350—359 (*Szinán csás*); u. az II. 382—383 (*Kátib Mohammed záin*). — *J. Hammer* Geschichte des osmanischen Reiches. III. 258—259. — *Károly János* Fejér megye elpusztult helységei. (A fejérm. és székesf. városi tört. és rég. egyeslet évkönyve. 1885. 5—6.)

mentésre, de sikertelenül.¹ Az 1556. évi esel is dugába dőlt.² A török is értékelte a vár jelentőségét; ezért, ha a vissza vételnek bármilyen kis szelét érezte, rögtön gondoskodott erősítésről. Így 1566-ban a szultán 10,000 lovas küldött Székesfehérvár védelmére. A lovasság a *Sóstónál* ütött tábort; ez volt a legalkalmasabb hely az itatásra.³ Összetűzésre azonban csak a várostól távol került a sor. A székesfehérvári török katonák ugyanis az erősítésül kapott lovasokkal a keresztény hadak győri táboráig portyáztak, de hamarosan hazazavartattak.⁴

Kisebb kísérletek után végre is *nagyobbszabású vállalatba* fogtak. Ez a hosszú török háború idején következett el (1593). Hasszán boszniai basa sziszeki veresége az öreg Szinán nagyvezért és hatalmas seregét hozta hazánk területére. Ezalatt a királyi hadak is kezdtek gyülekezni, s mire Szinán első hódításából Nándorfehérvárra visszatért, felkészültek. A komáromi táborban sok kiváló férfiú volt található: Pálffy Miklós, Zrínyi György, Forgách Zsigmond, Istvánfi Miklós, Nádasdy Ferencz, Thurzó György, Révai Péter stb. Már indulásra készen álltak, csak azt nem tudták, hol kezdjék a hadi műveletet. Némelyek a szomszédos Esztergomot, mások Székesfehérvárt hangoztatták. Az utóbbiak győztek.

A hadak jó kedvvel, teljes reménnyel vonultak Székesfehérvár felé. Vezetőnek Huszár Pétert, a pápai kapitányt tették. Ő mint Székesfehérvár szomszédosa legjobban ismerte a *titkos ösvényeket*, rejtékutakat, a melyek az iszapos mocsáron át, a melyben a város feküdt, nekik utat nyitottak. A város közelében a mocsaras helyeket jellemző hatalmas köd fogta őket körül; így történt, hogy néhány mitsem sejtő várbeli török lovasra — kiknek látását a nedves köd szintén akadályozta — bukkantak; ezek most rendetlen futással hazavágtattak, jelentvén a közelgő veszélyt.

Táborítás után a haditanács megbízásából a vezető Huszár Péter intézte a hadműveleteket. Ő a bizalomnak mindenképen megfelelni törekedett. S míg tudását a felszerelés hiányossága nem korlátozta, a kívánt sikerek nem is maradtak el. Kettős feladatot vállalt magára. Az első az volt, hogy a sáncczal, sövényvel erősített valamelyik külvárost elfoglalja. A Nádasdy és Pálffy által rendelkezésére bocsátott gyalogos-

¹ Révai Péter De Monarchia . . . (Bél—Schwandtner Script. R. H. II. 757.)

² Lázius F. Rei contra Turcos gestæ a. 1556. Brevis Descriptio (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 627. — Reusner Rer. mem. 128.

³ Istvánfi Hist. Lib. XXIII. 290.

⁴ Istvánfi Hist. L. XXIII. 300—301. — Decsy S. Osmanografia. III. 472—473. — Petrus Bizarus De bello Pannonico (Bél—Schwandtner Script. R. H. I. 701—702).

kat ismeretes ösvényeken az *Ingovány* nevezetű külváros sánczaihoz vezette. Egyik részét a szükséges dolgok beszállítására nyitott kisebb, a másikat a nagyobb kapuhoz állította. A hatalmas és gyors fejszecsapások hamarosan felforgácsolták a kapukat, mire ádáz küzdelem fejlődött, a mely a törökök menekülésével és a nevezett külváros elfoglalásával végződött. A második feladat, a vár elfoglalása, a nagyobb ágyúk hiánya miatt megfeneklett. A kisebb ágyúk törését a jól megerősített várfalak nem igen érezték meg, de annál jobban érezték az ostromlók a törököknek a kis ágyúkra tett gúnyos megjegyzéseit. Így a biztos alkalom Magyarország «semimetropolis»-a visszaszerzésére kisiklott kezek közül.

Hogy a fehérvári törökség mennyire megremegett a keresztény hadak erejétől és hevességétől, mi sem bizonyítja jobban, mint a fehérvári bégnak segélykérése, a mellyel még az ostrom megkezdése előtt fordult a budai basához, valamint egy másik külvárosnak az *Ingovány* megszállása után történt felgyújtása, a mellyel a környékbeli törökök figyelmét akarták felhívni veszedelmes helyzetökre. A budai basa sietett is fölmentő seregével, de a hazatérő keresztény csapatoknak a Sárvíz mellett éjjelező töredéke eléje vágott és *Pákozdnál* megütözközésre kényszerítette. A fegyverek csattogásával és haldoklók nyöszörgésével telített küzdelem rettenetességét csak két óráig bírták a törökök. Sok ezer halott és sebesült hátrahagyásával elmenekültek. Részint Székesfehérvárott, részint a Bakonyban vagy pedig a pákozdi tó átúszásával kerestek utalmat és menedéket.

A pákozdi győzelem akkora rémületet keltett a fehérvári törökök soraiban, hogy azok a várat a legkisebb ágyúzásra is feladták volna. A fővezér (Hardeck Ferdinánd) azonban megelégedett azzal, hogy táborát Nádasdy ösztönzésére «a várossal szomszédos tóhoz, melyet *Sóstónak* neveznek», helyezte át. Többet nem is tett. Másnap reggel hazavonult.¹

Hat esztendő múlva (1599.) ismét megélenkül egy kissé Székesfehérvár környéke. Nádasdynak, Pálffynak és Schwarzenbergnek nagy csendben felvonuló hadai az *Ingovány*-város kapuit döngetik petárdákkal, de a törökök rohamára visszavonulnak.²

Vége is a XVII. század eleje — bár rövid időre — jobb napokat hozott Székesfehérvárra. 1601-re új hadjáratot terveztek. Merkurián,

¹ *Istvánji Hist.* L. XXVII. 374—378. — *Reusner Rer. memor.* in *Pannonia sub Turc. imper.* 195—196 és 199—207. — *Imperatores Ottomanici.* III. 155—157. — *Gömörj Gusztáv* A pákozdi csata. (*Hadtört. Közl.* IX. 453—464.)

² *Istvánji Hist.* L. XXX. 454—455. — *Decsy S.* *Osmanogra fia.* III. 579—580.

a keresztény hadak fővezére azonban, hogy a törökök figyelmét a magas-tos céltől elterelje, nagy fennen Buda megszállását hangoztatta, mire hirtelen Fehérvár alatt termett. Merkuriának nagy könnyebbségére szolgált, hogy a magyarok a hadszíntér sebezhető oldalával megismertették. Amellett, hogy a város igen mély nádas *tóval* és feneketlen *mocsarakkal* büszkélkedett, egy szoros helyen mégis csak megközelíthető volt. Ezt kevesen tudták, de ezen kevesektől megtudta Merkurián. Csak az átjáró hollétét nem ismerte senki az egész táborban, azt úgy kellett kikutatni, a mi nagy fáradságba került. A *rejtektút* nemcsak titokzatos volt, hanem még borzalmas is. A katonáknak erejét-idegét igen megviselte. Roszwurm ezredes és az átmenő katonák egész éjjel hasig-vállig a vízben, sárral, iszappal, éles náddal küzködve, csak hajnalhasadáskor értek a *Sziget-külváros* széléhez.¹ Itt újabb megpróbáltatás várt a bátor katonákra. Mivel a keskeny parton fel nem fejlődhetek, hiszen eddig is egy részök a lágy sárban és iszapban volt kénytelen vesztegelni, a veszély pedig imminens volt, a helyzetet már-már tanácstalannak tartották. De íme Roszwurnak jó gondolata támadt. Néhányat hátra hagyva, hogy azok az utánuk jövőket biztassák és sietessék, a szárazon lévőekkel előrement és nagyobb zajjal, mint erővel rohamot kezdett. Az éktelen lármára és robajra Merkurián is rohamot parancsolt — a másik oldalon. A kétoldali hirtelen támadás annyira megzavarta a törököket, hogy azok a külvárosokat kiürítve, a várba menekültek.

A belső város falainak rombolása szept. 17-én kezdődött és szept. 20-ig folytatódott. A háromnapi erős tüzelés és négyszeres roham — a törökök bátor viselkedése ellenére is — a város magvának visszaszerzéséhez segítette a keresztényeket. 58 esztendei szolgaság után az őskoronázó város ismét fellélegzett!

Ez érzékeny csapás volt a törökre. Igen fájt neki. Hasszán nagyvezér haragjában és fájdalomában törtett is gyorsan úttalan-utakon, sáron és vízen keresztül Fehérvár felé, hogy megfossa a keresztényeket győzelmeik értékes gyümölcsétől. A találkozás Roszwurm és Merkurián hadaival, valamint Mátyás főherczeg segélycspataival a várostól nem messze, a *Sárrét mellett* történt. Kis csete-paté volt a kezdet, de oly rémes és véres viaskodássá fokozódott, aminőre «a múltban senki sem emlékezett», Hasszán 5000 jó vitéz gyászával tért vissza Budára, de kijelentette, hogy addig nem nyugszik, míg Fehérvárt vissza nem veszi.²

¹ Nyolczan veszték el a mocsárban.

² *Istvánji Hist. L. XXXII. 477—479.* — *Kazy F. Historia Regni Hun-*

A nagyvezér kijelentése, illetve fenyegetése nem volt üres szó, pusztá ijesztegetés. Nagy küzdelemre készült — buzgón, lázasan. A törökséghez intézett szózata nem volt hatástalan. Mohammed elrongyolódott zászlájának kibontása ezreket és ezreket gyűjtött táborába. Már a következő év elején (1602.) félelmetes sereggel közeledett a megtépett di-csőség színhelyéhez.

De Roszwurm, a keresztény csapatok fővezére, sem maradt tétlen. Jóval a körülbástyázás előtt ellátta a várost a szükséges szerekkel, élelemmel és municzióval, a várkatonaságot pedig 5000 emberrel gyarapította.

A megérkező török a város keleti oldalán kezdte az ágyúzást és szünet nélkül, éjjel-nappal dolgozott. De ez csak a bevezető volt. A város neki mindenáron kellett. Nem is hagyott semmit kísérlet nélkül, a mivel csak remélhette annak elfoglalását. Ő is ismerte a város fekvését és minden helyét. Ő is ugyanazon fortélyhoz folyamodott, mint Roszwurm és katonái. Hogy magokat a keresztények által legyőzve ne érezhessék, ők is győzedelmeskedni akartak a mocsáron, ők is a *rejtelmes gázlókon* át törekedtek a *Sziget* alá. De a törökök rőzsét, vesszőnyalábokat is vittek magukkal, *hogy a tócsákat, üregeket kitöltsék*, soknak azonban még így is hasig, mellig a vízben kellett gázolnia, míg a Szigethez elvergődhetett. Ott azután megisméltődött az 1601-iki jelenet; a külváros hamarosan elesett.

Erre a megrettent várbeli német zsoldosok titkos követséget menesztettek a nagyvezérhez — megegyezés végett. Míg a megbízottak oda jártak, a janicsárok a belső város falait megrohanták, az erődítményeket megszállták, az ellenkezőket levágták, a főtiszteket elfogták, a várost felprédálták és így az egész várost ismét birtokukba vették. Mindez szomorúan nevezetes napon, aug. 29-én történt.¹

A második török uralom hosszabb volt az elsőnél, és hozzá ezen idő alatt a város körül nagyobb mozgalmasságot sem észlelhetünk. A *felszabadító háborúnak* kellett eljőnie, hogy Fehérvár ismét az országos érdeklődés körébe essék. Buonvisi, a pápai nunczius, még Buda megvívása

gariæ. T. I. L. I. 3—5. — *Decsy S.* Osm. III. 592—595. — *Imper. Ottomanici.* III. 269—270. — Thurzó György levele . . . a székesf. harcokról 1601. (*Századok.* 1872. 345—346.) — *Revai P.* De Monarchia . . . (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 769.)

¹ *Istvánfi* Hist. L. XXXIII. 483—484. — *Decsy S.* Osm. III. 596—597. — *Imper. Ottomanici.* III. 271—273. — *Révai P.* De Monarchia (*Bél—Schwandtner* Script. R. H. II. 770.) — *Kazy F.* Hist. R. H. T. I. L. I. 18—19.

évében hangsúlyozta Székesfehérvár körülzárását, de tényleg csak később került rá a sor.

A várost Batthyáni Ádám gr. magyarjai és néhány német század vette körül, ezek állták el a kijáratokat is. Erősebb ostrom, hevesebb küzdelem úgyszólván alig volt. De minek is lett volna. A sorvasztó éhség és ragályos betegség úgyszólván sokat pusztított a törökök soraiban. A végső szükség nyitotta meg a kapukat is. A török 1688 május 19-én szabad elvonulás feltétele mellett a várost feladta.¹

Az eddigiekből láthatjuk, hogy Székesfehérvár szintén átélte, sőt végigszenvedte a török hódoltságot. Másfél század leforgása alatt kétszer volt a törökök, kétszer vittük vissza teljesen és többször kísérleteztünk. Az ősi város birtoklása érdekében állt magyarnak-töröknek egyaránt úgy a hadászati, mint az érzeneyi presztizs szempontjából. Volt is sürgés-forgás a város körül. A hadimesterségnek hosszú, változatos életét élte. A város fekvése, helyzete, erődítési viszonyai ugyancsak kemény próbára tették a hadvezérek tudását, óvatosságát és ügyességét.

A *haditervek készítésének*, a hadi munkálatok végrehajtásának a *centruma* mindig a *Sóstó és Sárrét* voltak. Ezek alkották a gordiusi csomót. Ennek megoldása erőt, vagy furfangos, leleményes észjárást követelt. Ez utóbbi volt még a legcélszerűbb. Székesfehérvár a mocsarak közepén nagy biztonságban érezte magát. Erővel gyúrni le a természetet igen bajos, fáradságos, vészthozó vállalkozásnak kínálkozott. De a fortély, az ügyesség szép sikerrel kecsgetett. Fehérvár hadi élete világos bizonyossága ennek. Az első török foglaláskor csak a víznek szélesvonalú betöltésével tudtak a falakhoz férkőzni. Az Ingóvány-város 1593-iki elfoglalásához a rejtett utak ismerete és felhasználása segítette a keresztényeket. Ugyancsak a titkos ösvények segítségével diadalmaskodtak a mocsáron úgy a keresztények, mint a törökök 1601- illetve 1602-ben. Székesfehérvár végleges felmentését is nem annak gyöngesége, erőtlensége, hanem a kínzó éhség és gyötrő nyavalya siettetette.

II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza idején Székesfehérvár ismét homloktérbe lép. Nem egy esetben volt a kurucok és labancok kisebb küzdelmeinek a tárgya. A Sóstó és Sárrét ismét szemlélfője, szomorú tanúja volt sok jó magyar vitéz elvérzésének.²

¹ *Istvánfi Hist. L. XLVII. 611—612. — Decsy S. Osm. II. 394—395. — Katona J. Historia critica Regum Hungariæ stripis Austriae. XVI. 575—577. — Fraknói V. XI. Inceze pápa és Magyaror. felszabadítása a török uralom alól. 206—211.*

² *Istvánfi Hist. L. L. 644. — Századok. 1872. 514. — Katona J. Hist. critica . . . XVII. 523—524. — Hornyik J. A ráczok ellenforradalma 1703—1711. (Századok. 1868. 694—703.) — Hadtört. Közl. X. 333, 349, 351, 358, 359, 364.*

Ettől kezdve a Sóstó és Sárrét nemcsak eseményekben szegényedett el, hanem kiterjedésben is megkisebbedett. A *Mária Terézia*-korabeli csatornázások, lecsapolások összezsugorították.¹ A XIX. század elején már csak részek voltak a nagy egézből. A város erőssége, a mocsarak világa tünőfélben vannak.²

Az 1848—9-iki *szabadságharcz* idején, a mikor ellenség és jóbarát keresztül-kasul száguldott Székesfehérvár földjén, a Sóstónak és Sárrétnek semmi szerepe nem volt a hadi események irányításában, legföllebb néma szemlélője volt a magyar nép tenger szenvedésének, nemzeti fájdalmának.³

Ha mindezek után végigtekintünk a Sóstó és Sárrét színes életén, súlyos szerepén, okvetlenül első szent királyunk bölcsességét kell magasztalnunk. Ha a Sóstó és Sárrét beszélni tudnának, mennyi reményt, önzetlenséget, hazaszeretetet, dicsőséget tárnának elénk, a melyekről sem a történeti munkák, sem az oklevelek nem értesítenek bennünket. De talán az is, a mennyit elmondottunk, elegendő ahhoz, hogy mindenkor igazságosak és hálásak legyünk a múltak iránt.

LAKATOS DÉNES.

¹ Horváth M. Magyaror. tört. V. 238.

² Régi Székes-Fejérvárról Jegyzetek. (*Tud. Gyűjt.* 1818. VI. 43—45.)

³ Horváth M. Magyaror. függetl. harczának története (1848—49). I. 529—537. — Szilágyi S. A magyar nemzet története. X. 136—139. — R. Horváth J. A magyar függetl. harcz 1848-ban. (*Hadtört. Közl.* IV. 511—512, 521.)